

Történelem és muzeológia 3. (2016)/2.

Tartalom

I. világháború (1914-1918)

- **KERÉNYI Éva** : "Istennek tetszeni, ez legyen minden törekvésed célja..." - Haynik Géza hadifogoly-naplójának folytatása (1917) a rimaszombati Gömör-Kishonti Múzeum gyűjteményében 1-6 [1.36 MB - PDF]

Tanulmányok, cikkek

- **BODNÁR Tamás** : Szerelem, boszorkányság és házasság Szendrőn (1675) - Geltoics János és Kis Panna igaz története 7-36 [1.94 MB - PDF]
- **KŐMÍVES Tibor** : A közigazgatás újjászervezése (1860/61) két eltérő státusú városban: Kassa és Miskolc a kiegyezés előtt 38-47 [1.04 MB - PDF]

Életrajz

- **KOVÁCS I. Gábor** : Diószeghy Dániel (1900-1969) kohómérnök, egyetemi tanár, a tüzeléstan nemzetközi rangú tudósa életpályája 48-54 [984.02 kB - PDF]

Konferencia : "Szerzetesi nagy alázatossággal" - Kelemen Didák és kora: Szerzetesrendek Magyarországon a 18. század első felében c. nemzetközi konferencia (2016. szept. 23-24. MTA MAB székháza, Miskolc) válogatott előadásai

- **(Program)** 55-57 [1.35 MB - PDF]

- **MACZÁK Ibolya** : Két úrasszony - egy beszéd. Kelemen Didák két temetési beszéde (1718, 1724) 58-64 [1.04 MB - PDF]
- **RANCZ Teréz** : P. Kelemen Didák Károlyi Sándorhoz írott leveleinek és Búzafejek c. prédikációgyűjteményének nyelvi elemzése 65-72 [463.25 kB - PDF]
- **KORHECZ PAPP Zsuzsanna , FÁBIÁN Borbála** : A Kapisztrán Szent Jánosról nevezett Ferences Rendtartomány barokk művészeti öröksége 75-99 [3.05 MB - PDF]
- **FAA-LENDVAI Erzsébet** : Bencés könyvtárak a 18. századi Magyarországon 100-110 [734.55 kB - PDF]
- **SEBŐK Szilvia** : A Szent Orsolya Rend megalakulása és magyarországi tevékenysége 111-119 [917.03 kB - PDF]
- **GYULAI Éva** : A jezsuiták visszatelepedése Sárospatakra 1711-ben 120-131 [2.02 MB - PDF]

Konferencia 2. : Palóczy László, a népképviselői országgyűlés korelnöke és a miskolci református egyház segéd-főgondnoka c. emlékülés a reformáció 500 éves jubileuma alkalmából (MTA MAB székház, Miskolc, 2016. nov. 8.) - Válogatott előadások

- **(Program)** 132 [424.31 kB - PDF]
 - **APOR Eszter** : Palóczy László és Szemere Bertalan ábrázolásai a nemzeti gyűjteményben és Szemere "konstantinápolyi portréja" 133-146 [1.32 MB - PDF]
 - **SPÓNER Péter** : Palóczy-relikviák a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei közgyűjteményekben 147-168 [2.12 MB - PDF]
 - **GYULAI Éva** : Újabb adalékok Palóczy László ikonográfiájához 169-179 [1.82 MB - PDF]
-

Könyvismertetés

- **Kovács I. Gábor : Történeti strukturális örökségek rekonstrukciói (Horváth Zita - Rada János /szerk./: Társadalomtörténeti tanulmányok Tóth Zoltán emlékére) 180-190 [1.18 MB - PDF]**
-

„Istennek tetszeni, ez legyen minden törekvésed célja...” –
Haynik Géza hadifogoly-naplójának folytatása (1917)
a rimaszombati Gömör-Kishonti Múzeum gyűjteményében

KERÉNYI Éva

*Diary of WWI prisoner of war Géza Haynik (1917)
from the collection of
Gemer–Malohont Museum in Rimavská Sobota (Slovakia), Part 2*

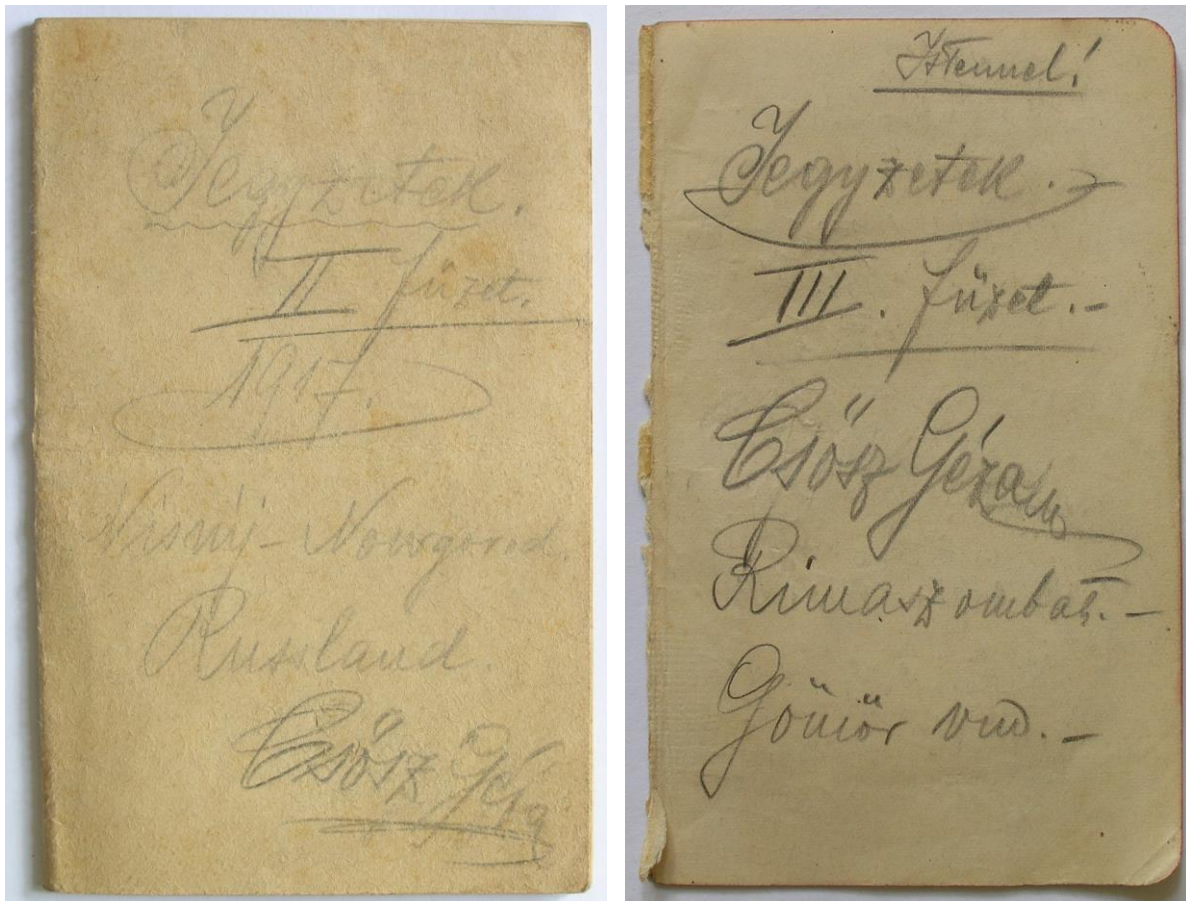
This article describes notebooks of Haynik Géza, journalist from Rimaszombat (today: Rimavska Sobota, Slovakia), written in Russia as a prisoner of war camp during IWW. While in the second one deals with the analysis of their own home tasks and costs, the third one, written on 33 pages in 1917 focused on his religiosity, describes religious parables, analogies, exhortations. In spite of his first notebook, published in the History and Museology 2014/2, the Russian camp life appears in these ones only in connection with Sunday church attendance.

Článok sa zaoberá s denníkmi rimavskosobotského novinára, Gézu Haynika, ktoré písal v ruskom zajateckom tábore počas I. svetovej vojny. Kým v jednom zápisníku sa zaoberá len s každodenným hospodárením, druhý denník, písaný v roku 1917, s počtom strán 33, sa sústreďuje na náboženstvo, kázne a modlitby. Na rozdiel od prvého diára Haynika, publikovaného v Történelem és Muzeológia 2014/2., sa v pokračovaniach objavuje samotný zajatecký život len okrajovo, aj to len so spojením omši v tábore.

1. Az I. világháborús kiállítás plakátja, 2014.
Gömör-Kishonti Múzeum,
Rimaszombat, Szlovákia
Poster of the WWI exhibition, 2014.
Gemer–Malohont Museum,
Rimavská Sobota, Slovakia

A rimaszombati Gömör-Kishonti Múzeumban (Gemersko-malohontské múzeum v Rimavskej Sobote, Szlovákia) az első világháború centenáriumi emlékévében, 2014 tavaszán mutattuk be első ízben Haynik Géza helyi lapszerkesztő, a Magyar Királyi 16. honvédgyalozezred főhadnagjának orosz hadifogolytáborban írt frontnaplóját. A Csósz Géza álnéven vezetett 145-oldalas szürke füzetet a *Történelem és Muzeológia* 2014/2. számában ismertettük.¹ Egy évvel a cikk megjelenése után a múzeum feldolgozatlan levéltári anyagában előkerült két újabb füzet, amely szintén Haynik Géza naplófeljegyzései tartalmazza.²

2–3. Haynik Géza I. világháborús naplójának II. és III. füzet.
Gömör-Kishonti Múzeum levéltári gyűjteménye, Ltsz. nélkül. (A Szerző felv.)
Continuation of Géza Haynik's Diary, 1917.
Gemersko-malohontské múzeum, Rimavska Sobota, without number

¹ KERÉNYI Éva: Haynik Géza hadifogoly-naplója (1916) a rimaszombati Gömör-Kishonti Múzeum gyűjteményében / Diary of World War I prisoner of war Géza Haynik (1916) from the collection of the Gemer–Malohont Museum in Rimavská Sobota (Slovakia) = *Történelem és Muzeológia – Miskolci Internetes Folyóirat* / *History & Museology: Online Journal of Miskolc, Hungary* 1. (2014)/2. 21–30. (www.hermuz.hu/hom/index.php/hu/tortenelem-muzeologia-online/archivum)

² Haynik Géza I. világháborús naplójának (Ltsz. 13361) folytatása, II. és III. füzet. Gömör-Kishonti Múzeum levéltári gyűjteménye, Ltsz. nélkül.

A magát itt is álnéven Csősz Gézának nevező szerző által az 1916. évi napló folytatásaként megjelölt II. füzet címlapja szerint szintén az oroszországi Nyizsnij Novgorodban, a hadifogolytáborban készült 33 oldal terjedelemben,³ és az I. füzetellentétben, nem igazi napló, hanem Haynik vallásos gondolatainak gyűjteménye. A III. füzet már Rimaszombatra való hazatérése után a szerző otthon elintézendő feladatainak és költségeinek elemzése, egyfajta pénzügyi és háztartási napló.⁴

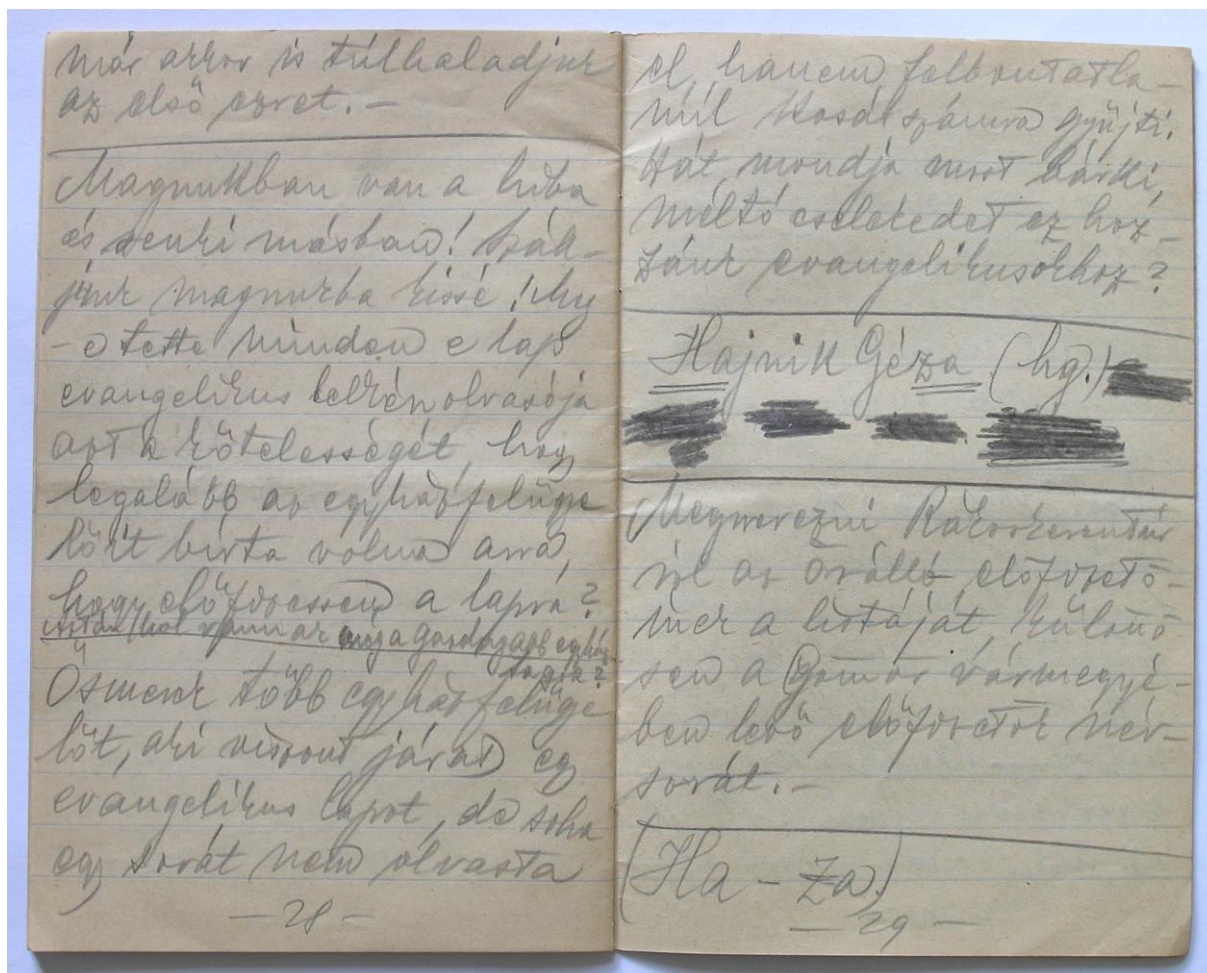

4. Haynik Géza 1925 körül. Fénykép, Gömör-Kishonti Múzeum levéltári gyűjteménye.
Géza Haynik, around 1925. Photo, Gemersko-malohontské múzeum, Rimavska Sobota

³ Jegyzetek. II. Füzet. 1917. Nisnij-Novgorod. Russland. Csősz Géza

⁴ Istennel! Jegyzetek. III. füzet. Csősz Géza. Rimaszombat – Gömör vm.

A II. füzetben leírt gondolatokkal kapcsolatban kérdéses, hogy a szerző másolta-e a szövegeket valahonnan, vagy pedig saját önálló gondolatait jegyzi le, ez a napló feldolgozása során derülhet csak ki, egyébként az utóbbi látszik valószínűbbnek, azaz egy művelt I. világháborús magyar hadifogoly belső vallásos világának lenyomatát olvashatja az utókor. A füzet egyébként azért is értékes a kutatásnak, mert a napló tulajdonosa először nevezi meg magát Haynik Gézáként, az I. füzetben még nem tárja fel a valódi nevét.

5. Haynik Géza aláírása a II. füzet 28. oldalán (a szerző felv.)
Signature of Géza Haynik in his Diary № 2, page 28.

Az evangélikus vallású Haynik egyre mélyebb vallásosságát tükrözi Naplója II. füzetének 5. oldalára írt bejegyzése, amelyben párhuzamot von a hadviselés és a vallás szimbólumai között:

Igaz-e, hogy a vallás pusztán belső valami? Az ember testből és lélekből áll, ha tehát a vallás kötelező az emberre, akkor az egész emberre kötelező. Valamint a lélek a testnek meghatározó és éltető alapelve, úgy az ember belső érzülete és tevékenysége viszont mindig valamely külső támaszt keres magának. A belső természetszerűleg függ a külsőtől, s azért külsőségekkel iparkodunk a belsőre hatni. Így például a katonánál a belső érzület egyformaságát az egyenruha akarja jelezni. Külső jelekkel jelzik a belső alárendeltséget s ezért látják el kokárdával, hogy a közös katonai szellemre emlékeztessék. Hasonlóképpen a vallás is, ha igaz és valódi, nem szorítkozik csupán a bensőre, hanem kiterjed az egész emberre, annyival is inkább, mert hiszen az egész ember Istené.

Nem meglepő, hogy az evangélikus Haynik, akinek hadfogolyként egyre fontosabb vallása és felekezeti teendőit, jövőbeli tervei között is a gömöri evangélikusság kap kulcsfontosságú helyet, ezzel kapcsolatos teendőit, így egy új evangélikus lap indítását és szerkesztését többször feljegyzí a hadifogságban írt naplójában:

Egyházi sajtónk közül magam is járattam az Evang. Órállót, Harangozót és az Ébresztőt. Az olvasás után kézzől kézre jártak e becses lapok s örömmel tapasztaltam, hogy az egyszerű emberek, mily szívesen és hálával vették tőlem eme csekélységet. Beláttam, hogy igenis szükség van arra, hogy egyházi lapjainkat a nép körében mennél nagyobb mértékben terjesszük. Nem napilapra – ismét egy újabb lapra – van nekünk evangélikusoknak szükségünk, hanem a már meglevő és életképes egyházi sajtó megerősítésére és pedig anyagilag való megerősítésére kell törekednünk, hogy a lapok kiadói képesek legyenek a nép körében mennél nagyobb méretekben terjeszteni... Megszerezni Rákoskeresztúrról az Órálló előfizetőinek a listáját, különösen a Gömör vármegyében levő előfizetők névsorát.

Azoknak, akik a hadifogság mindennapjaira kíváncsiak, alighanem csalódást fog okozni a Haynik-napló folytatása, a Nyiznij Novgorodban 1917-ben írt II. füzet. Az I. füzetbe beírt feljegyzéseivel ellentétben, Haynik mély vallásosságát feltáró sorai mellett szinte egyáltalán nem jelenik meg az oroszországi táborélet valósága, csupán egyszer utal rá, a vasárnapi templomba járás engedélyezésével kapcsolatban:

Az I. számú jegyzetkönyvemben említettem, hogy itt Nisnij-Novgorodban nem mehetünk evang. templomba. Most kértük a tábornokot, hogy minket (körülbelül 25-ket protestánsokat) engedjen hetenként egyszer vasárnap templomba. Válasz eddig még nem érkezett.

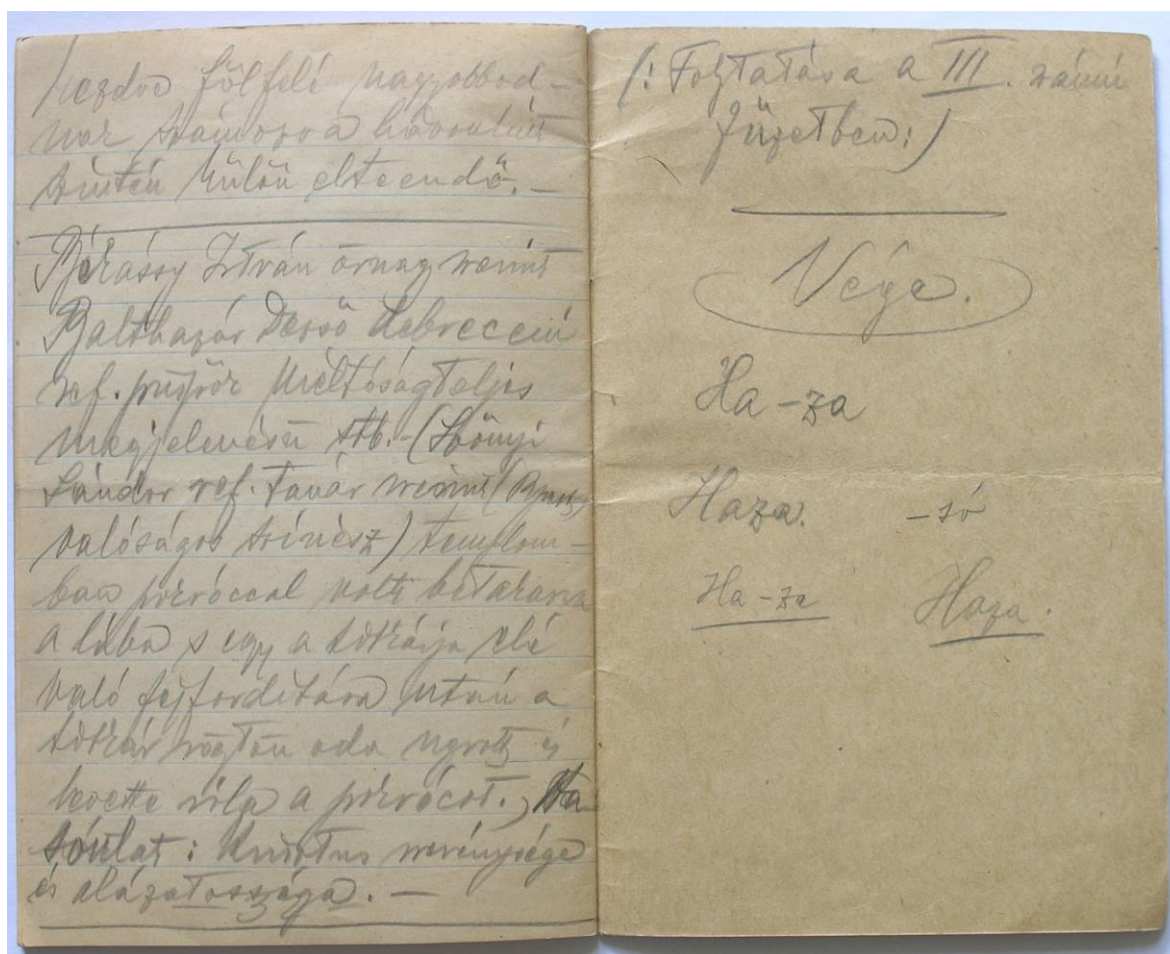
Ugyancsak rejtve villan fel Haynik szülőföldje iránti sóvárgása, leginkább a notesz legutolsó lapján a „haza” szócskát ismételve. A napló utolsó oldalán egyébként az újságíró Haynik attitűdje is megjelenik, a naplóíró ugyanis egy történetet mesél el Baltazár Dezső (1871–1936) tiszántúli református püspökről, aki az istentisztelet alatt ülve pokróccal melegítette a lábát, és ha biccentett, titkára odaugrott, hogy levegye róla a pokrócot levenni. Haynik a püspök szóbeszéd által közvetített történetében Krisztus szerénységével és alázatosságával példálózik:

Békássy István őrnagyszerint Balthazár Dezső debreceni református püspök méltóságteljes megjelenésű stb. [Szőnyi Sándor ref. tanár szerint (B.pest, valóságos színész)] templomban pokróccal volt betakarva a lába s egy a titkárja elé való fejjfordítása után a titkár rögtön oda ugrott és levette róla a pokrócot. Hasonlat: Krisztus szerénysége és alázatossága.

Békássy István őrnagy a limanovai csata hőseként ismert,⁵ Szőnyi Sándor pedig feltehetően azonos az 1888-ban Makón született tehetséges református fiatalemberrel, aki Budapesten klasszika-filológiát végzett, közben Bethlen István gróf gyermekeinek házitanítója volt, és egyetemi szakvizsgájának megszerzése után azonnal jelentkezett az I. világháborús oroszországi frontra, és ott hadifogságba esett.⁶

⁵ Békássy István százados majd őrnagy, a limanovai csata hőse (a Miskolci 10. honvéddalozegred III. zászlóalj), vő.: Péterfalvi MOLNÁR Dezső: *A Galicia–Oroszlengyelország-i győzelmes téli nagycsata keretében 1914. XII. 8–XII. 11. lezajlott limanova-i csatánk krónikája*. Pápai Ernő, Budapest, 1932. passim

⁶ www.tebennedbiztunk.hu/?m=594 (2017.04.14.)

6. A II. füzet utolsó oldala (a szerző felv.)
Last page of the Diary No 2.

Békássy István őrnagy és Szőnyi Sándor főgimnáziumi tanár 1919-ben a Nyikolszk-Usszurjszkijban felállított hadifogoly-táborba került, ahol protestáns fogolytársaival megalakította a „Nyikolsk-Usszurjszki Magyar Protestáns Hadifogoly Egyházközséget”.⁷ További kutatás feladata feltárni, milyen kapcsolatban állt a református Békássy és Szőnyi mint hadfoglyok kapcsolata a szintén hadifogságba került evangélikus Haynik Gézával.

⁷ Kovács Bálint: *Krisztus kised egyháza – Magyar hadifogoly-gyülekezet az I. világháborúban*. KIE, Budapest, 1999. passim

Szerelem, boszorkányság és házasság Szendrőn (1675) – Geltovics János és Kis Panna igaz története

BODNÁR Tamás

Love, witchcraft and marriage in Szendrő (1675): The true story of János Geltovics and Panna Kis

Bevezetés

A szentiványi és bethlenfalvi Szentiványi (Szent-Iványi) és a szalai Barkóczy család 1762-ben készült családfájának negyedik ágán áll „Clara Geltovics de Mattyocz”, azaz Geltovics Klára, aki az 1721-ben bárói rangot kapott Szentiványi János felesége volt. Mikrotörténetünk „főhősei”, Geltovics János és Kis Anna, ahogyan az ábrán is látszik, Geltovics Klára szülei voltak, akik, a korabeli források szerint, hétköznapiak egyáltalán nem mondható életet éltek. Rokoni kapcsolataik és családjuk elsősorban Borsod megye felé mutatnak, a fő helyszín Szendrő vára és a végvár köré települt mezőváros. A források alapján, a tanulmány szövegében Kis Annát következetesen Kis Pannának fogjuk megnevezni.

1. Geltovics János, Kis Panna
báró Barkóczy Károly és
báró Szentiványi Terézia
családfáján.
MNL OL P 632 IV. № 944
(MNL OL felv.)

Kis Panna és Geltovics János történetéhez ismernünk kell, milyen szerepet töltött be lakóhelyük, Szendrő a 17. századi Magyarországon és Borsod vármegyében.

A település nevét először 1312-ben említik,¹ egyháza, amelyet későbbi adatok alapján Szent István² vagy a Szent Kereszt tiszteletére szenteltek, szerepel a pápai tizedjegyzékekben.³ A középkori településtől kissé távolabb, a Bódva folyócska átkelőhelyénél, részben vizes mocsaraktól körülvett helyen épült váráról ugyancsak a 14. században, 1355-ben írtak először.⁴ A középkor végén a vár mellett a birtokos és kísérete közvetlen ellátására egy Gerse nevű jobbágyfalucskát alapítottak, és az ország három részre szakadásának időszakára az egykori Szendrő falu templomával együtt elenyészett, az említett Gerse viszont megmaradt, és része lett a várból és a mellette lévő településrészből fejlődő Szendrő mezővárosnak. A várat a török időkben megerősítették, de még így is apró erődítés volt pl. a közeli Egerhez képest. Az erősség fenntartását a közeli Borsod és Gömör megyei falvakból álló kis szendrői uradalom biztosította. A kisméretű, birtokosairól Bebek-várnak, majd Óvárnak és Alsóvárnak nevezett erősségtől nem messze az 1570-es években⁵ felépítettek egy Németvárnak, majd később Németvárosnak nevezett, téglalap alakú, nagyobb kiterjedésű erődöt, négy sarkán és kapuin ó- és új olaszbástyákkal. Majd a két erősség között egy Huszárvárat emeltek, de a Hódoltság peremvidékén így létrejött erődrendszer ágyúval könnyen belőhető volt, ezért 1590-ben⁶ a király az Óvár melletti hegyen felépítette az olaszbástyás rendszerű Felsővárat, közepén egy hatalmas nyolcszögletű toronnyal. A Felsővár építése Eger 1596. évi eleste után felgyorsult, de teljes felépülése még évtizedeket vett igénybe. Az Óvárból és Felsővárból álló szendrői erősség, a mezővárossal együtt, éppen Geltovics János és Kis Panna idejében, az 1660-70-es években élte fénykorát. Szendrő a török uralta Eger ellenpárjaként a régió legjelentősebb erőssége volt, csak a zempléni Tokaj vehette fel vele a versenyt, illetve a felsőmagyarországi főkapitányság székhelye, Kassa városorodítása volt jelentősebb.

Szendrő erőssége mellett több utcából álló, palánkkal kerített mezőváros helyezkedett el, a Németvárosban 1636-ban épült ferences kolostorral és templommal, valamint a Gerse utcában 1654-ben emelt református templommal és toronnyal. A palánkon belülre, a városba jelentős méretű, kőből épült kapun vezetett déli irányból az országút, de a város bizonyos részei között is kapukon lehetett közlekedni. A város szélén meleg vízű fürdőhely volt, a vár központi tornya pedig óratoronyként is funkcionált, illetve az itt elhangzó dobszó jelezte az éjszakai és a vész esetére rendelt kapuzárást. A városon átvezető út jelentős vámhely volt, mindemellett az Óvár szomszédságában fekvő tér adott helyet a hetipiacnak és a vásároknak. A város utcái a Németvárosban kívül: Hegyesi, Malom, Szendrő, Gerse.

A török veszély súlyosbodásával, Borsod és Gömör megye birtokos nemessége egyre-másra vásárolta meg a város legjobb telkeit, így egy idő után a Gerse utca a megyei nemesi elit lakóhelye lett, de a többi utcában is jószerivel csak nemes emberek éltek. A várost a szendrői uradalomban máshol ismeretlen jogok illették pl. a kocsmáltatás tekintetében, de a Gersében álló telkeknek még nagyobb kiváltságai voltak. Mivel 1596 után elsősorban Borsod, de sok esetben Gömör vármegye is itt tartotta közgyűléseit, a vármegyei apparátus, az alispán, a jegyző, legalább egy szolgabíró, a vármegyei esküdtek, stb. is huzamosabb ideig tartózkodtak itt.

Végvárnak azonban csak a Felsővár számított, ez állt királyi fennhatóság alatt, emiatt nem tartozott a vármegye joghatósága alá. Elvileg a végvári katonaságnak sem volt beleszólása a város életébe, mivel azonban a várkapitány minden esetben az uradalomnak is bérlője volt, birtokosként nem állt érdekében a városi privilégiumok figyelembe vétele. Az uradalom bérlőjét sok esetben a vár provizora, magyarul udvarbírája képviselte, ő igyekezett mindazokat a gazdasági intézkedéseket végrehajtani, amelyek az uradalom működését szavatolták, hatalmának gyakorlása során a várőrség katonai erejét is igénybe vette.

¹ GYÖRFFY 1963. 806.

² FLE AV 934. sz. Szendrő.

³ BODNÁR–WOLF 2002. 114.

⁴ ENGEL 1996. 425.

⁵ TOMKA 2002. 135.

⁶ TOMKA 2002. 138–139.

A 17. században állandó őrsgékként 400–1200, fele részben lovas és gyalogos végvári katonát helyeztek a Felsővárba, volt közöttük német és magyar, de horvát és szerb (rác) nemzetiségű vitézek is szolgáltak itt. A városban élő kis- és középnemesség egy része ugyancsak szerződéses katonai szolgálatot látott el a várkapitány vezetése alatt.

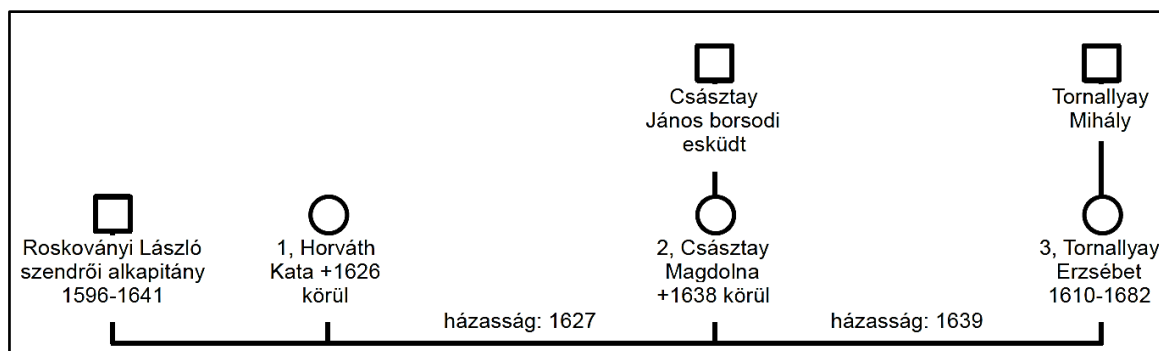
2. Johannes LEDENTU: Szendrő vára, 1639. Tusrajz. Balra a Németváros, középen az Óvár, jobbra a mezőváros és fenn a Felsővár (KISARI BALLA 2000. 2010–2011. sz. alapján)

Kis Panna családja

A család elemzése legelején tisztázni kell egy tévedést: Kis Anna anyjának ugyanis nem Katalin volt a neve, mint ahogy a fenti, 1762-ből származó családfán szerepel,⁷ hanem Tornallyay Erzsébet, akinek hosszú élete folyamán négy férje volt: Darvas Pál, Roskoványi László, Kis István és Kálnássy Pál.⁸ Sajnos, Panna apjáról, Kis Istvánról igen kevés adattal rendelkezünk.

⁷ MNL OL P 632 IV. № 944.

⁸ MNL HML XII-1. 59. köt. № 662.

3. Roskoványi László szendrői alkapitány feleségei

Tornallyay Erzsébet és apja, Mihály 1627 körül házassági szerződést kötött ugyan szendrői Nagy Péterrel, de a menyegző meghiúsult, sőt a menyasszony és a vőlegény egymás ellenfelei lettek egy perben. A szendrői Nagyok ellen ugyanis Balassa Gergely, Boza András,⁹ nemes Tornallyay Erzsébet, néhai Tornallyay Mihály hajadon leánya és új vőlegénye, Darvas Pál közös prókátora tiltakozást jelentett be, végül 1627. december 18-án a jászói egyházi bíróság Tornallyay Erzsébet javára döntött, és felbontotta a szendrői Nagy Péterrel kötött házassági szerződést. Bár a felek megállapodtak a döntésben, ennek ellenére szendrői Nagy Péter és apja Lőrinc, semmibe véve a bírósági végzést, Szendrőben városszerte és máshol is tiszteletlenül, jogsértően nyilatkozott a felperesről. Majd Nagy Péter Szegedi Benedek (sajó)szentpéteri lelkészhez futott, tőle kért jogorvoslatot, és ennek birtokában zaklatta tovább a lányt és az apját.¹⁰

A középkori eredetű Tornallyay nemesi család címerét 1513-ban az uralkodó Szapolyai János szepesi gróf, erdélyi vajda familiárisa, Tornallyay János adományaként bővítette ki, mégpedig a Szapolyaiak unikornisával.¹¹ A család tagja volt Erzsébet is, aki 1627-ben bizonyosan Szendrőn élt, de apját, Mihályt nem említik a Borsod vármegyei iratok.

4. Az 1513-ban megújított
Tornallyay-címer
19. századi másolata
(MNL OL DL 38785)

⁹ Boza András Tornallyay Erzsébet anyjának, Boza Annának volt a testvére. Kettejük szülei Boza Benedek és Bey Klára voltak, akik után gyermekeik nagy birtokokat örökölték Gömör megyében. FORGON 1909. I. 142.

¹⁰ MNL HML XII-1. 6. köt. № 146

¹¹ GYULAI 2008

Tornallyay Erzsébet négy férje közül a legnagyobb karriert az 1596-ban született¹² Roskoványi László futotta be a Magyar Királyság szolgálatában. Amikor Homonnai Drugeth György gróf, császári támogatással, 1616-ban igyekezett az Erdélyi Fejedelemség trónját megszerezni, Roskoványi mellette fogott fegyvert, és megsebesülve, fogságba került, majd szabadulása után Lengyelországba ment Homonnaihoz. Innen visszatérve, Homonnai Drugeth György katonái a kozákokkal együtt Bártfa és Eperjes felé nyomultak, majd Szendrőig törtek előre, de a várat nem sikerült elfoglalniuk. Roskoványi a gróf halála után Esterházy Miklós nádorhoz csatlakozott, és az 1620. évi nyugat-dunántúli török elleni harcokban Körmend táján megsebesült.¹³ 1622-ben, tekintetbe véve az Esterházy nádornak, Collaltónak¹⁴ és Homonnainak tett érdemeit, a Magyar Kamara putnoki harmincadosává nevezték ki.¹⁵ Roskoványi már harmincadosként 6000 forint kárpótlást kért a királytól elpusztult birtokaiért, de a kamara csak 1000 forintot ítélt meg neki, azt is öt év alatt 200 forintos részletekben szándékozott kifizetni. Ekkor ígéretet kapott bizonyos 50 jobbágy értékű szendrői birtokokra is, de 1625-ben ezt az „ígérvényt” Roskoványi szendrői alkapitány Barius Demeter Gerse utcabeli házhelyére szeretne volna átváltani.¹⁶ Barius, tekintélyes borsodi birtokosként, a telket bizonyára a kamarától kapta, várbeli tiszti szolgálata fejében. Roskoványi további anyagi követeléssel is fellépett a kamaránál, mivel alkapitányi fizetéséből 902 forint és 40 dénárral tartozak neki, ennek fejében néhai Korláth István szendrői kapitány 1000 forintot érő házhelyét kérte, amelyet ekkor a volt kapitány fia, Korláth Ferenc használt, de korábban a vár tartozéka volt. Elmaradt zsoldja egy részét (281 Ft) meg is kapta, illetve 100 tallér kompenzációt kapott még öt megkeresztelt török tartásának költségeiért. Az erdélyi fejedelem fogságában eltöltött időért havi 80 forintos zsoldemeléért folyamodott, de a Titkos Tanács egyszeri 2000 forint kifizetésével kártalanította. 1627-ben a Rákóczi György kezén lévő sajókeresztúri, besenyői részbirtokok, Kelecsény és Kisfalud puszták, az Olasz János zálogbirtokában lévő Lád, valamint Csehi és Galvács puszták birtokáért folyamodott, utóbbiak egyébként a szendrői uradalom részeiként ekkor zálogbirtokosok kezén voltak.¹⁷

Roskoványi a birtok- és vagyongyarapítás mellett házasságait is megfelelő körültekintéssel intézte, első felesége Horváth Kata volt,¹⁸ második házasságát viszont Császtay Magdolnával kötötte, akivel Szendrőn ismerkedett össze, ennek apja, Császtay János évekig a szendrői járás megbecsült vármegyei esküdtje. Magdolna eredetileg (már 1603-ban¹⁹) Senyey Péter borsodi alispán felesége volt, akinek 1623-ban²⁰ bekövetkezett halála után négy évvel²¹ jelentős vagyon birtokában ment felségül az élelmes Roskoványihoz. Császtay Magdolna már házasságuk első évében Roskoványi Lászlóra testálta a szendrői uradalomhoz tartozó részbirtokait.²² Ugyanekkor II. Ferdinánd királytól adományt szereztek a Németvárosban egy faházra és tartozékaira is, amely korábban Rottaller János főkapitányé volt.²³ Néhai Senyey Péter örököse, ifjabb Senyey Péter ellen mind Magdolna, mind Roskoványi többször tiltakoztak 1627 és 1633 között.

¹² BODNÁR–TÓTH 2005. 187.

¹³ BMLK ÖStA HKA Hoffinanz-Ungarn. r. Nr. 123. Konv. 1622. augusztus fol. 290-296

¹⁴ Gróf Rainbold Collalto tábornok (1575–1630) Bethlen Gábor fejedelem egyik katonai ellenfele, 1624–1630 között az Udvari Haditanács elnöke.

¹⁵ BMLK ÖStA HKA Hoffinanz-Ungarn. r. Nr. 122. Konv. 1622. június fol. 34-47. 159.

¹⁶ Az eredeti iratban, tévesen, szendrői kapitánynak nevezik. BMLK ÖStA HKA Hoffinanz-Ungarn. r. Nr. 125. Konv. 1624. március fol. 156.

¹⁷ BMLK ÖStA HKA Hoffinanz-Ungarn. r. Nr. 129. Konv. 1626. január fol. 69-74., 137-150., 1626. március fol. 3-8.; Nr. 131. Konv. 1627. január fol. 7-8.

¹⁸ SZLUHA 2008. II. köt. 354.

¹⁹ MNL BAZML IV. 501/c XIV. IV. 15.

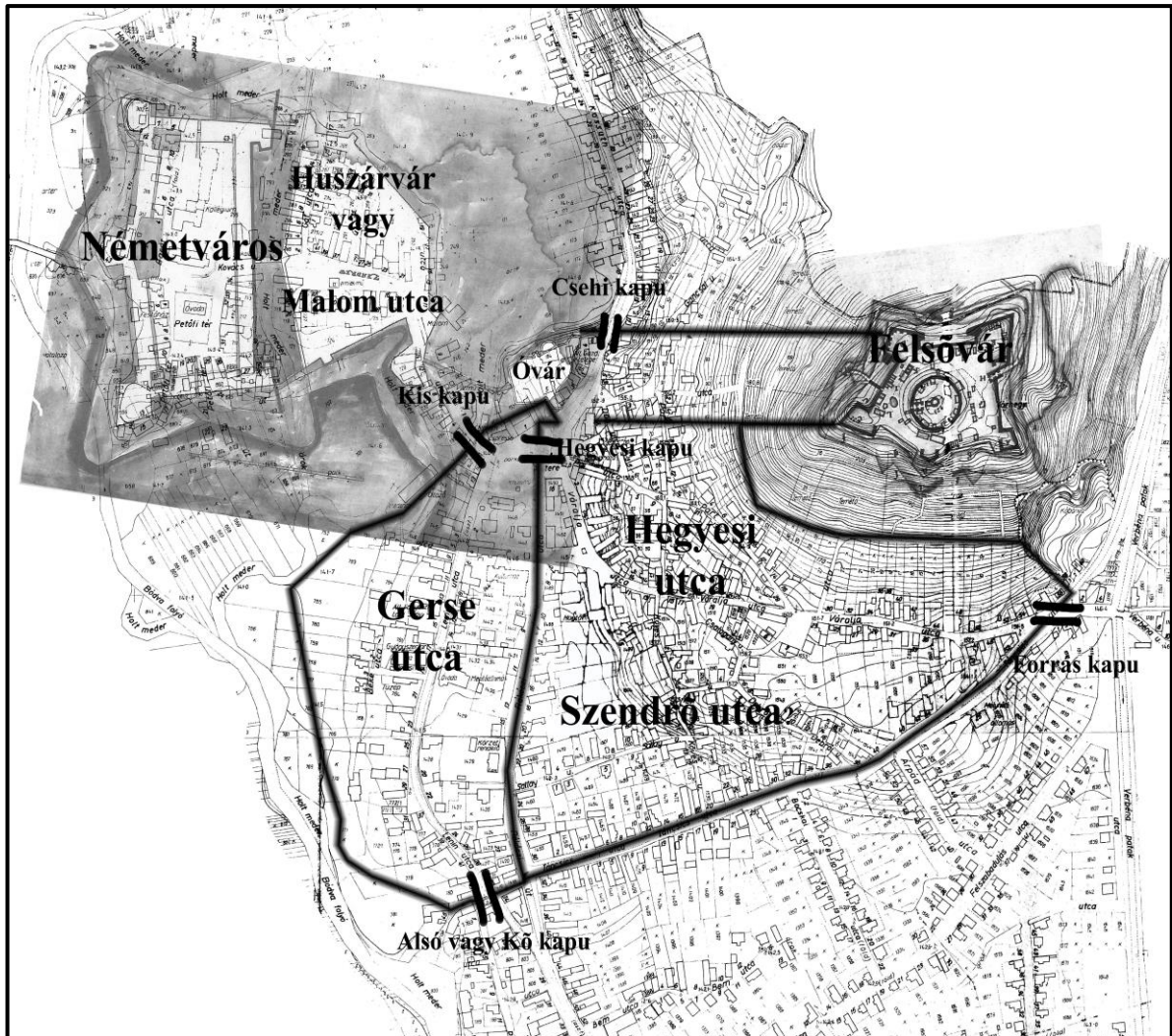
²⁰ MNL BAZML IV. 501/c XV. III. 96, XI. III. 95.

²¹ MNL BAZML IV. 501/a 4. köt. 765.

²² GYULAI 2002. 180.

²³ GYULAI 2002. 205.

Ennek oka részben a Császa prédiumbeli²⁴ Borda hegyen lévő szőlők²⁵ és a felsősenyei kúria miatti birtokjogi vita,²⁶ illetve egy majdnem büntetőperré fajult mérgezési ügy volt, az alkapitány ugyanis ifjú Senyey Pétert a vármegye elé idézte: „két rendbeli étetésbeli gonosz szándékát és életfogyatására való igyekezetit, kit missilisével is comprobeálhat”.²⁷

5. Szendrő 17. századi várai, városrészei és palánkjai
a mai település domborzati térképére vetítve (BODNÁR 2008. 317. alapján)

²⁴ Császa a 17. századig önálló falu, ma Edelény külterületi része.

²⁵ MNL BAZML IV. 501/c IX. III. 490.

²⁶ Felsősenye, ma földrajzi név Sajósenye határában. MNL BAZML IV. 501/c XV. IX. 28.

²⁷ MNL BAZML IV. 501/c IX. III. 528.

Roskoványinak nem véletlenül volt ilyen sokféle peres ügye, két szendrői német katonatiszt, Hanns Markhardt hadnagy és Hanns Georg Hoffmann kifejezetten összeférhetetlen természetűnek tartották a Danéczius János udvarbíróval és Draikh Jánossal folytatott ellenségeskedései miatt.²⁸ Roskoványi az udvarbíró és a várkatonaságon keresztül az uradalom bérlőjével, Csáky Istvánnal²⁹ is szembe került, aki igyekezett volna visszaszerezni az elaprózódott, zálogbirtokosoknál lévő szendrői uradalmi birtokokat. Ugyanez a folyamat ismétlődött meg budetini Szunyogh Gáspár³⁰ főkapitánysága idején, aki Csákyt váltotta az uradalom birtoklásában. 1638 karácsony ünnepe után Danéczius udvarbíró katonáival éjnek idején rátört Roskoványi László Németvárosban fekvő házára jogtalan borárulása miatt, és kivágatta a boros hordók fenekét. Bár a hordókban már csak borseprő volt, az alkapitányt így is nagy sérelem érte, és a vármegyéhez, majd az országbíróhoz fordult jogorvoslatért. Bár Szendrőn szabad volt Szent Mihálytól Kiskarácsony napjáig bort mérni minden helyi lakosnak, január 6. után már tiltotta az uradalom, a szendrőiek szerint ugyanakkor az urbárium két héttel Mihály nap előtt és két héttel kiskarácsony után is megengedi nekik a bormérést.³¹ A kamara 1640-ben Roskoványinak még csehi,³² galvácsi és szendrői szőlőit is lefoglalta, hiszen tiltott kocsmáltatására szánt áruja innen származott. A szőlőbirtokért ugyan igyekeztek pénzzel kompenzálni Roskoványit, akit német katonák kíséretében saját házában keresett fel öt zsák pénzzel Danéczius udvarbíró, de a több mint 3000 forintos összeget nem fogadta el.³³

Roskoványi alkapitány 1637. szeptember 4-én elkészítette végrendeletét, ebben a Borsod vármegyei Rudabánya és a gömöri Páskaháza és Jeszte faluit a jezsuita szerzetesek által hagyott, Szendrőn levő nemesi kúriájával és ahhoz tartozó minden örökségével egyetemben „ily conditióval, hogy ugyan Szendrőben mostani házáat scholákra fordítván, tanítsanak ifjakat Isten tisztességére”. Ugyancsak a páterekre bízta egy szendrői ispotály alapítását, amelyet birtokokkal látott el.³⁴ Roskoványi Lászlónak volt egy kovácsműhellyel rendelkező telke a Németvárosban az 1636-ban alapított ferences kolostor mellett, ezen épült fel 1638-ban, Csáky István támogatásával, az első kolostori templomocskája, és ma is itt áll a szendrői plébániatemplom.³⁵

Tornallyay Erzsébet és Roskoványi László³⁶ 1634 előtt kötöttek házasságot, ugyanis 1634-ben Roskoványi László szendrői provizor és alkapitány feleségével együtt jelent meg az egri káptalannál, felesége nem volt más, mint néhai Tornallyay Mihály lánya, Erzsébet (első férje néhai Darvas Pál). Az asszony, magára vállalván Darvas Páltól született gyermekei, István és Borbála terheit, új férjével együtt 917 magyar forintért adta el Zaborszky Miklósnak és feleségének, Somogyi Borbálának a Szepes megyei Szentandrás néhai Tornallyay Mihálytól örökölt telkét, amelyen Filekczy János jobbágy lakott és Beel Mihály pusztája háza állt, ugyanakkor eladták egy Mátyás nevű szellérük házáat is, amely eredetileg nemesi kúria volt.³⁷ Tornallyay Erzsébetet 1639. március 9-én sógora, Darvas Gergely idézte Borsod vármegye elé, hogy néhai fivére gyermekeinek eltartását megszerezze, mondván, „dotalista” sógornője az árvákra maradt jószágot el akarja adni és tékoználni.³⁸

²⁸ BMLK ÖStA HKA Hoffinanz-Ungarn. r. Nr. 136. Konv. 1629. március fol. 391-396.

²⁹ Csáky István gróf (1603–1662) Bethlen Gábor alatt 1625-ben Kolozs vármegye főispánja, 1633–1639 között Szendrő főkapitánya, 1636-tól gróf, 1638-tól a szepesvári uradalom birtokosa, 1647-től tárnokmester.

³⁰ Jeszenicei és budetini Szunyogh Gáspár Bethlen Gábor főudvarmestere és kővári kapitány, Szendrő főkapitánya (1639–1644), gömöri főispán (1642–1658)

³¹ MNL BAZML IV. 501/d XVIII. II. 30.; IV. 501/c XXI. VII. 795.

³² Csehi a 17. századig falu, ma külterületi lakott hely Szendrő határában.

³³ MNL BAZML IV. 501/d XI. I. 12.

³⁴ MNL BAZML V-230. 153. köt. 480.

³⁵ MNL OL P 72 12. cs. 71/4

³⁶ GAÁL 1999. 2. tábla

³⁷ MNL HML XII-1. 8. köt. № 336.

³⁸ MNL BAZML IV. 501/d X. I. 25.

Egy 1638-ból fennmaradt nemesi összeírás a Roskoványi családot a Szendrőn lakó nemesi elit között említi. Itt lakott az uradalom bérlője, Szunyogh Gáspár kapitány, feltehetően az Óvárban, a Szendrő utcában élt Darvas Gergely, Roskoványi László és felesége, kérdés, hogy Császtay Magdolna, vagy már Tornallyay Erzsébet. Itt lakott egyébként Kis István is, aki Roskoványi halála után Tornallyay Erzsébet férje lett. A Németvárosban volt lakása az alkapitány ellenfelének, Danéczius János udvarbírónak.³⁹

Roskoványiról 1641-ben Borsod megye törökadó-felmérésekor olvashatunk utoljára, ekkor az alkapitány mint Rudabánya birtokosa szerepel.⁴⁰ Közös szerzett vagyonukat Erzsébet asszony és gyermekük, Roskoványi Erzsébet örökölte, majd 1642–1643 körül Tornallyay Erzsébet hozzáment Kis Istvánhoz, Kis Panna apjához.

Tornallyay Erzsébet és Kis István neve együtt ugyancsak Szunyogh Gáspár egyik túlkapása kapcsán fordul elő egy tanúkihallgatásban. Az uradalom bérlője a városban élő nemeseket választás elé állította: vagy adót fizetnek, vagy beállnak a Felsővár végvári katonái közé. A „toborzásnál” sokszor a kényszerítéstől sem riadt vissza, előfordult, hogy idegen katonákat szállásoltatott be a bizonytalankodók vagy hangadók házába, hogy így törje meg őket. A molesztálások miatt a vármegye 1642-ben szállt ki az ügyek kivizsgálására. A negyvenedik meghallgatott tanú a 32 éves nemes Tornallyay Erzsébet asszony, nemes Kis István felesége volt: „Ábrányi István dolgában vallja: hallotta a szitkozódását Kara Lőrincnek, az ő ura, Kis István szállította ki is Ábrányi Istvántul.”⁴¹ Tehát az Ábrányi Istvánhoz beszállított agresszív katona volt Kara Lőrinc, aki azután Kis István közbenjárására vagy hathatós közreműködésére hagyta el a házat. Kis Istvánról kiderül, hogy nemes ember, Tornallyay Erzsébetéről pedig, hogy 1610 körül született. Tornallyay Erzsébet egy 1683-ban az egri káptalan előtt tett bevallásában mindhárom férjét említi, sőt a negyediket is:

1683. augusztus 9.

*Én Tornallyay Örsébet... sem az első uramnak Darvas Pál úrnak keresményéből, sem Roskoványi Lászlóébul, sem pedig jó emlékezetű Kis Istványébul, hanem Kálnássy Pál uramébul vettem és aquiráltam.*⁴²

A vallomás is igazolja, hogy Tornallyay Erzsébet neve nem Katalin, férjéé, Kis Istváné pedig nem Ferenc volt, ahogy az említett családfán szerepelnek.⁴³ Kétségesek a családfán említett nevek előtti prédikátumok is, a családfa készítésekor, az 1760-as években valószínűleg már nem emlékeztek pontosan a keresztnemekre, a családfát pedig, feltételezhetően, igyekeztek patinásabbá tenni egy-egy – a későbbiekben talán valóban használt – nemesi előnév feltüntetésével; batvai illetve bátfai Kis családot ugyanis nem ismerünk, ahogyan mátyóczi Geltovicsokat sem.

Kis István származása meglehetősen bizonytalan. Borsod megyében élt ugyan 1606-ban⁴⁴ egy bizonyos Kis Imre nevű lovaskapitány, aki 1609-ben Szendrő Gerse utcájában a Korláth-féle háznál lakott,⁴⁵ egyébként ugyanitt lakott később, 1675-ben Tornallyay Erzsébet és Kis Panna is, a telek egyik tulajdonosa, Figedi Nagy András özvegye ugyanis tiltotta őket házépítésük folytatásától.⁴⁶ Kis Imre 1614-ben⁴⁷ már a vár kapitánya volt, 1625-ben már néhaiként emlékeznek meg róla, felesége: Maglódy Erzsébet, közös kiskorú gyermekük neve pedig Mátyás.⁴⁸ Nem bizonyítható, de nem is zárható ki, hogy Kis Imre szendrői várkapitány Kis István apja volt.

³⁹ MNL BAZML IV. 501/j 13. köt. Szendrő.

⁴⁰ BODNÁR–TÓTH 2005. 165.

⁴¹ MNL BAZML IV. 501/c I. I. 16.

⁴² MNL HML XII-1. 59. köt. № 662.

⁴³ MNL OL P 632 IV. № 944.

⁴⁴ MNL BAZML IV. 501/d I. I. 24.

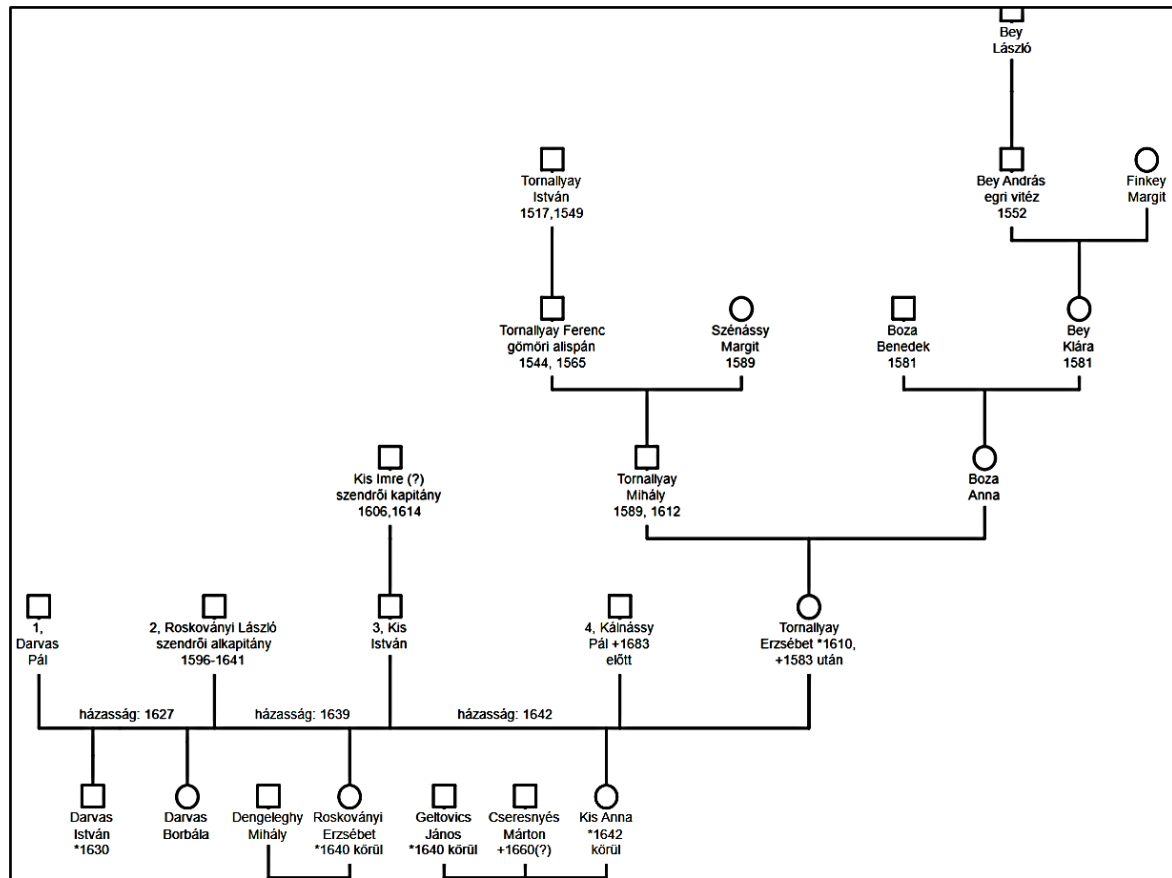
⁴⁵ MNL BAZML IV. 501/a 4. köt. 322.

⁴⁶ MNL BAZ ML IV. 501/c X. IV. 25.

⁴⁷ MNL BAZML IV. 501/c X. II. 6.

⁴⁸ MNL BAZML IV. 501/d IV. I. 4.

Kis Panna első férjét, Cseresnyés vagy Cseresnyési Mártont mint néhait emlegetik egy 1675-ben folyó per alatt. Ez a nemesi családnév Borsodban ismeretlen, életéről semmit sem tudunk. Az 1640 körül született Kis Panna 1658–1660 körül már a felesége, sőt özvegye is lehetett.

6. Tornallyay Erzsébet rokonsága

Geltovics János családja

Geltovics János családjáról jóformán semmit nem tudunk. A Szentiványi család levéltárában őrzött családfa szerint: apja Geltovics György, anyja Vajkóczy Anna. Az -ics (-ovics, -evics) végződésű magyarországi családnévek szerb neveknek tekinthetők,⁴⁹ tehát a család szerb/rác területről eredeztethető. Ritkasága miatt biztosra vehető, hogy a Batthyány család levéltárának misszilisei között őrzött két Geltovics János által írt levél a szóban forgó Geltovicsé. Az egyiket 1668. szeptember 30-án írta Geltovics János a Borsod megyei Aszalórról,⁵⁰ ahonnan mint kiküldött provizor ír özvegy Forgách Zsigmondné Batthyány Borbálának.⁵¹ A levélben mentegetőzik, mert asszonya kevés hasznát látja az itt való lakásának, illetve beszámol a Zemplén megyei Ond szőlőhegyei és az aszalói szőlők terméséről, végül nem feledkezik meg az ajándékba küldött két puttony barack, egy puttony szőlő és öt száraz hal megemlézéséről sem.⁵² Az egy évvel később, 1669. október 24-én Tokajban kelt levelét Szász Istvának, özvegy Forgách Zsigmondné főszolgájának írta, kérve, hogy az „őnagyságtól járó comenciojából” és egyéb havi járandóságaiból fizesse ki adósságát a követelőinek, köztük komájának, egy bizonyos Legenyei Andrásnak is.⁵³

⁴⁹ FARKAS 2009. 42.

⁵⁰ Az abaúji (Borsod határán fekvő) Aszaló ekkor Forgách-birtok. Vö.: BOROVSKY 1909. 159.

⁵¹ Gimesi Forgách Zsigmond 1639-től Borsod vármegye főispánja.

⁵² MNL OL P 1314 № 15810 (Mikrofilm: 49. doboz, 15810)

⁵³ MNL OL P 1314 № 15811 (Mikrofilm: 49. doboz, 15811)

A Batthyány-misszilisek levélírói között 1635-ben feltűnik egy Gombkötő alias Geltovicz Mihály nevű személy is, aki Batthyány Ádámhoz címzett levelében urának a gazdaságra vonatkozó érdeklődésére ad választ a dunántúli Rohoncról, de gombkötő mesterségével kapcsolatos gombokról, gombházakról, selyemgombokról stb. is ír.⁵⁴ Kérdés, hogy Geltovics János és Gombkötő alias Geltovicz Mihály között van-e rokon kapcsolat, de nevük ritkasága miatt, illetve, hogy mindketten a Batthyány család szolgálatában álltak, akár a közeli rokonság sincs kizárva. Geltovics János életkora körülbelül megegyezhetett Kis Pannáéval, tehát 1640 körül született, ezek szerint Geltovicz Mihály akár az apja is lehetett. A Szentiványi-családfán az apja neve György, de ez lehet tévedés is, akárcsak Kis Panna esetében.

Lehetséges, hogy Kis István 1670-ben Szemere László zempléni alispán szolgálatában állt, minden esetre nagyon jó viszonyt ápolhatott az alispánnal, mert szabadulása ügyében levelet írt az esztergomi érseknek. A levél nincs datálva, de Szemere Lászlót 1670-ben fogatta le Spork generális⁵⁵, és Pozsonyba vitette a Wesselényi-féle mozgalom többi gyanúsítottjával együtt, és ott börtönbe vetette. Geltovics levelében leírja, hogy Szemere igyekezett lecsendesíteni a „terebsi tumultust”, de nem bírt a lázadó nemesekkel, akik a nemes vármegyét fel akarták verni őfelsége ellen, sőt életveszélyesen meg is fenyegették alispánjukat. Kis István azt is elmondja az alispán védelmében, hogy Szemere gálszécsi házát és majorságát az ott lévő javakkal, többek közt tizennégy nagy asztaggal a Spork-féle felvonuló sereg elprédálta. Továbbá Szemere alispán gyűjtötte össze és szállíttatta Tokajba és Patakra a sereg ellátását biztosító mintegy hatezer köből gabonát is, a nemesség nem kis tiltakozása közepette. Ezért, őfelsége iránti hűségét figyelembe véve, kéri az érseket, járjon közbe a zempléni alispán kiszabadulása érdekében.⁵⁶ Szemere László ügyét 1671-ben tárgyalta a pozsonyi törvényszék, de nem ítélték el, mivel felesküdt a királyra, és kegyeibe fogadván az uralkodó, kiszabadult.⁵⁷ Geltovicsnak, ha nem is tartozott Szemere környezetéhez, jól kellett ismernie az eseményeket, és Szemeréhez is valamiféle hála köthette. Talán Szemere László ajánlotta ezután a fiatalembert a Szepesi Kamara figyelmébe, amelynek Geltovics János hosszú éveken át alkalmazottja volt. Szemere László apja ugyanis, amellet hogy sokáig Borsod vármegye jegyzője, majd Abaúj alispánja volt, 1641-től a Szepesi Kamara tanácsosaként, majd 1645-től adminisztrátoraként működött.⁵⁸

Geltovics János olyan pecsétet használt 1673-ban,⁵⁹ majd 1682-ben,⁶⁰ amely egy kettős-keresztet markoló, koronás, kétfarkú oroszlánt ábrázol, ez a címerkép kerül majd be 1721-ben a Szentiványi család bárói címerébe is.

Geltovics János anyjának családja, a Vajkóczy család 1637. május 3-án nyerte el a címeres nemességet (az adományos Bory András, illetve felesége Czuda Anna, leányuk Zsuzsánna és az adományos testvérei: Balázs, Péter és Demeter, továbbá mostohafiai: Waikóczy András, János és Zsigmond) a következő címerrel: kék pajzsban zöld alapon fehér lovon ülő vitéz bal kezében megeresztett kantárszárat tart, jobb kezével lándzsát forgat. A pajzs mindkét felső szegletében arany csillag. Sisakdísz: arany koronán könyöklő páncélos kar hegyével felfelé fordított nyilat tart. Takarók: arany-kék, ezüst-vörös.⁶¹

⁵⁴ MNL OL P 1314 № 16413 (Mikrofilm: 49. doboz, 16413)

⁵⁵ Johannes Sporck (1600–1679) generális

⁵⁶ PLE Acta Radicalia X. 196 80. cs. 17.

⁵⁷ CsOMA 1897. 542.

⁵⁸ CsOMA 1897. 541.

⁵⁹ MNL OL UeC 48:24

⁶⁰ SIEBMACHER 1885–1899 IV. *Geltonicz*

⁶¹ SZENT-IMREY 1900. 176.

A Kis Panna elleni per és körülményei

Kis Panna története jól ismert a kora újkori boszorkánysággal foglalkozó szakirodalomban. A 17. század második felében élő asszony boszorkányság, paráznaság, valamint emberölés gyanúja miatt 1675-ben Borsod megye törvényszéke elé került, és a váddal kapcsolatos tanúkihallgatást és az egyéb bizonyíték értékű leveleket bemásolták a vármegye nemesi közgyűlési jegyzőkönyveinek 9. kötetébe.⁶² A bűnperhez kapcsolódó tanúkihallgatásra már Borovszky Samu, Borsod monográfusa is felfigyelt. Borovszky 1901-ben kapott megbízatást Borsod megye háromkötetes monográfiájának elkészítésére, de 1912-ben bekövetkezett halála miatt csak az első kötet jelent meg. A Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjaként adta közre Szendrő váráról szóló tanulmányát, amelyben Kis Panna történetével is foglalkozik, de elsősorban a kor babonáit, népi hiedelmeit domborította ki, ráadásul apró pontatlanságokkal.⁶³ Fél évszázad múlva egy Szendrőről szóló kismonográfia említi meg az esetet, szinte szó szerint átvéve Borovszky Samu sorait.⁶⁴

A perirat, pontos jelzetekkel ellátva, de nem teljes egészében, hanem csak a tanúkihallgatás nagyobb része *A magyarországi boszorkányság forrásai* című forrásgyűjtemény első kötetének 34. irataként jelent meg 1997-ben.⁶⁵ Panna történetének teljes jegyzőkönyvi anyagát azonban eddig egyik szerző vagy forrásközlő sem vizsgálta, és főleg nem kutatták Kis Panna biográfiáját. Az alábbiakban közöljük a Kis Panna elleni eljárás tanúkihallgatásának jegyzőkönyvét, a szöveg átírását központosva, hangzáshíven, a mai magyar helyesíráshoz igazítva írtuk át, a tájszavak meghagyásával.

Anno 1675. die 3. Augusti. Én, Karácsondi István nemes Borsod vármegyének egyik substitutus szolgabírája substitutus esküdtemmel, nemes Oláh aliter Borbély Gergely úrral nemzetes vitézlő Becskeházi András uram, ezen nemes Borsod vármegye vice ispánjának comissiójából, ugyan az ő kegyelme, mint magistratus instantiájára, nemes vitézlő Szabó János és Recski János, ezen Szendrő nevű confiniumnak hites vásárbírái praesentiajokban, nemzetes vitézlő Vadászi Pál uram, őfelsége szendrei vicekapitánya comissiója is accedálván, ezen Borsod vármegyébe, Szendrő nevű confiniumban nemes Kis Panna asszony ellen judicialis attestatiókat peragáltunk az alább megírt deutrum szerint.

De eo utrum

1, Tud-e az tanú, hallott-e Kis Panna ellen való gonosz életet, paráznaságot, méreg vásárlást, ember étetést, varázslást, boszorkányságot, éjjel férfi köntösben, hogy paráználkodni járott és már régtől való gonosz életét Geltovics Jánossal s másokkal.

2, Hogy az elmúlt napokban éjjel Geltovics Jánost Kis Pannától az Bak György padjárul ugratták le, süvegét, csákányát elnyerték az horvátok?

3, Hogy Kis Panna Geltovics Jánosné öléssel fenyegette?

1. Testis Horvát Jánosné Susanna Elizebeth, annorum circiter 36 jurata fatetur. Ad 1. Ezekben egyebet nem tudok, hanem míg a Korlát háza félénél lakott Kis Panna, tudom s láttam sokszor, mind éjjel s mind nappal Geltovics János hozzá járt, én pedig magam is pirongattam János diákot. Ad 2. Azt nem tudom, ha csak Kis Pannával véle hált-e avagy nem, de láttam, hogy estve hozzája ment Geltovics János, s reggel ment el onnan. Ad 3. Nihil.

2. Testis Gombkötő András, annorum circiter 37 juratus, examinatus fassus. Ad 1. Láttam míg az Korlát háza félénél lakott Kis Panna, hogy Geltovics János járt napjában Kis Pannához. Egyszer láttam azt is, hogy éjszaka kijött onnét Geltovics János Kis Pannától. Másoktól azt hallottam, hogy Kis Panna szállásáról, mellőle leugratták Geltovics Jánost, süvegét, csákányát is elnyerték az horvátok ugyanakkor. Láttam s tudom, hogy ez elmúlt télen sokszor lovon kiment Geltovics János, azonban hogy kiment, lováról leszállott s az szánkában ült Kis Panna mellé.

⁶² MNL BAZML IV. 501/a 9. köt. 250 skk.

⁶³ BOROVSZKY 1909. 24–25.

⁶⁴ KORITSÁNSZKY–LUKÁCS (szerk.)

⁶⁵ BESSENYEI (szerk.) 1997. I. köt. 161–168. Nem tartalmazza a tanúkihallgatást megelőző, a per körülményeit tisztázó szövegrészeket, illetve egy Miskolcon meghallgatott tanú vallomása lemaradt a szöveg végéről.

3. Testis Fekete János, annorum circiter 25 juratus fatetur. Tudom Kis Pannának paráznságát. Hallottam másoktól, hogy Geltovics János Kis Pannához járt, éjszaka az többi közül egykor az horvátok mellőle is ugratták el, az csákányát is és süvegét elnyerték.

4. Testis Peteő András annorum circiter 20 juratus examinatus fassus est. Láttam s tudom, hogy Kis Istvánné éjszakának idején Geltovics Jánost maga szállásokra hozta, az padra fel is mentek, s reggeli dobolásig ugyan ott is volt, de azt csak hallottam, hogy dobolásig ott volt, mert magam elaludtam volt. Más alkalmatossággal ismét újobban, minthogy az istállóban feküdtem, nem láttam, hogy a padrul leugratták János diákot, de hallottam, hogy utána sivakodott az horvát. Hogy viszszejött az horvát, láttam, hogy az lába sebes volt, s azt mondotta az horvát, hogy Geltovics vágta meg. Hallottam, hogy az süvegét s csákányát is elnyerte az horvát. Azt is mondotta az horvát, ha az gatyamadzagja el nem szakadt volna, Geltovics Jánost megfogta volna s béhozta volna.

5. Testis Fekete Jánosné Petheő Mária, annorum circiter 20 jurata, examinata fassa est. Eben egyebet nem tudok, hanem bizonyosan tudom, hogy Geltovics János Kis Pannával magunk padján volt, éjszakának idején az horvát onnét ugratta le, az csákányát, süvegét is elnyerte.

6. Testis Szabó Jánosné Varga Kata, annorum circiter 20 jurata et examinata fassa est. Ebben egyebet nem tudok, hanem hallottam mindétig, hogy Kis Pannát kurvának mondták. Hallottam Lubai Mártonnétól, hogy mondotta nekem: – no csak Kata, kérek én néked olyan étetőt, az kitől Kis Barius megholt Kis Pannától, mert vagyon néki, Egrül hozatta egy rab asszonnyal, már Barius Péterrel két ember holt meg tülle. Hallottam azt is, hogy beszéltek, sokáig járt Geltovics János Kis Pannához, de meglesik ott. Hallottam azt is, hogy az Bekő Mihálynál való horvát mondotta, ha egy ember nem mondotta volna Geltovics Jánosnak, hogy menjen le onnét, ott foghatták volna meg Kis Panna mellett.

7. Testis Palotás János felesége, Csuka Kata, annorum circiter 25 jurata et examinata fassa est. Én mikor az Kis Panna szolgálója voltam, egy alkalmatossággal tudom nyilván, gróf Wesslényi László uram önagysága itt Szendrőben az Alsóvárban laktában, Kis Panna bément estve az várban. Sokáig vártuk, hogy ugyan eluntuk a várast, azonban egyszer csak hogy férfiruhában, sárga csizmában, nadrágban és zöld, nyusztal bélelt süvegben jött haza, még az csizmát, nadrágot, süveget elvette Dengeleghi, azután Dengeleghi nekifogta Kis Pannát, fáradtig verte. Azután hallottam, az vár előtt másnap az udvari szolgák hogy beszéltek, míg a grádicson alájött Kis Panna, mindenik kétszer-kétszer vámolta meg. Tudom azt is, mikor Barius Péter valahová akart menni, engem az folyóvízre küldött Kis Panna, még meghagyta, hogy az vizet felfelé merítsem, senkinek ne köszönjek, se hátra ne nézzek. Amikor hazaérkeztem az vízzel, volt Kis Pannának két százig való fazekcsája, ahhoz mindenikhez fedőcskéje, azokban vizet töltött s azt úgy megfőzte, hogy azokban semmi nem maradt, ezt szememmel láttam, de valamikor valahová készült Barius Péter, mindenkor külön-külön fazekcsát vett elő. Láttam azt is, hogy reggel felkölt idején, az kertbe kiment, az káposztalevelen az zöld békát megfogta, azt olyan kis új fazekcsában tötte, az kin sok apró lyukacsák voltanak, annak is peng fedője volt.

De azután békástul hová tötte, nem tudom, mert az kertben kivitte. Hallottam másoktól, hogy Lubai Mártonné ment Kis Pannához s kért tőle olyan étetőt, az kivel Barius Péter megholt. Hallottam, hogy Kis Panna adott is néki, még ott mondotta Kis Panna: – ím én adok, de mit csinálj véle, azt meg nem mondom. Tudom azt is, hogy Fáji István az inasát hozzája küldötte Kis Pannához, hogy menjen ki az Galvácsra, ő is arra megyen ki, az hol ő léssen, megtudja arrul, mert ő egyet lő. Én Kis Pannával együtt kimentünk, de soha Fáji Istvánra reá nem akadtunk, a lövést is hallottuk, s arrafelé mentünk. Találtunk osztán egy csomó papírost, azt Kis Panna felvette és elolvasta, úgy osztán beljebb egy sűrűbe mentünk, ott az madár megcsördült, úgy osztán reá akadtunk egy fa alatt. Az inasa Fáji Istvánnak az lovakkal együtt én velem az fa alatt maradtunk, ők ketten tőlünk tovább mentek, de mit csináltak, azt nem láttam.

8. Testis Lakatos Rebeka, annorum circiter 18 jurata et examinata fassa est. Tudom, hogy Geltovics János egyszer Kis Pannánál ott hált, Kis Istvánné s én is kívül háltunk, ők ketten belül, az bőltnban háltak, míg engem az hideg lelt akkor.

9. Testis Baka Istvánné Szakáts Zsófi, annorum circiter 40 jurata et examinata fassa est. Láttam s tudom, hogy éjszakának idején sokszor Kis Panna Nagy András uramhoz járt, hallottam Nagy András uram szájából, hogy Kis Istvánné azt mondotta, csak az palánk mellett, hátul az árnyékban menjen hozzája Kis Panna nyolc órákor éjszaka. Tiltottam magam is Nagy András uramat, hogy miért cselekszi, mert rakva az ország véle? Maga az szegény nagy András uram azt mondotta: – mit tehetek, magam is látom s tudom, hogy nem tiszta szer ez. Hallottam, azt is, hogy Geltovics János Kis Pannához járt, s hogy mellőle is leugratták, süvegét, csákányát tőle elnyerték az horvátok.

10. Testis Balás Gergely, annorum circiter 30 juratus et examinatus fassus est. Láttam szememmel, hogy Geltovics János, míg Kis Panna az Korlát háza félénél lakott, sokszor mind éjjel, mind nappal odajárt, György kulcsár pedig bort hordott nekik. Hallottam, hogy Kis Panna mellől az horvátok leugratták Geltovics Jánost, csákányát, süvegét is elnyerték. Tudom, hogy eleget hált Geltovics János Kis Pannánál, míg az Korlát háza félénél lakott, az reteszt is reá vetették kétszer is, de György levetette az ajtóru.

11. Testis Balás Gergelyné Angléta, annorum circiter 26 jurata et examinata fassa est. Hallottam másoktól, hogy az Kis Panna szállásáról Geltovics Jánost leugratták, süvegét, csákányát is hogy elnyerték. Láttam sokszor szememmel, hogy Geltovics János estve Kis Pannához bément, hol reggel, hol éjfél doboláskor, hol reggeli doboláskor ment el tülle, de véle hált-é vagy nem, én nem tudom, az reteszt is tudom, hogy reájok vetették, de György vetette le az ajtóru.

12. Testis Szabó Ferenc nobilis persona, annorum circiter 27 juratus et examinatus fassus est. Tudom, hogy Kis Panna kurva volt s hallottam is, hogy mindéig kurva volt. Tudom azt is, hogy Barius Péterhez éjszakának idején járt Kis Panna, s láttam is, hallottam is akkor az tájban, mikor Barius Péter meg nem holt s halála után is avval az Gyurkával, az mely Barius Péter inasa volt, eleget suttoztak együtt Kis Panna, de nem értettem mit. Hallottam, hogy Kis Panna adta volna annak az Gyurkának az étetőt, az kivel Barius Péter megholt, de én nem láttam, hogy adott volna. Azt tudom, hogy elegen jártak Kis Pannához éjszakának idején, mind német, mind magyar, de mi végre jártak, én nem tudom. Még maga is Kis Panna gyakrabban elment az német officérekhez, kiváltképpen az kit Clarisnak híttak, ahhoz.

13. Testis Kakas Mihályné Diák Kata, annorum circiter 26 jurata et examinata fassa est. Mikor én az Bucsániné dajkája voltam, láttam szememmel az kristályüveg ablakon által, hogy Figedi Nagy Andrással Kis Panna paráználkodott ugyan az maga házában Nagy Andrásnak fényes nappal, még az asszonyom is, Bucsániné látta s szidta is Kis Pannát. Hallottam, hogy Demjén István az anyjának beszélte, hogy ő Lubai Mártonnétul azt hallotta, adjon neki Jaja Jánosné három forintot s kér ő olyan étetőt Kis Pannától, az kivel Kis Bariust megétették, nem csak ötét étette már meg, hanem mást is.

14. Testis Baka István, annorum circiter 30 juratus et examinatus fassus est. Hallottam Jani János szájából, az mely író diákja volt Nagy úrnak, hogy sokszor volt paráználul közti Kis Pannával. Láttam éjszakának idején, hogy Nagy Andrásához Kis Panna bément az ablakján, maga lévén pedig Nagy András csak az házban. Egy alkalmatossággal Cassán voltunk Nagy András urammal, Kis Panna is ott lévén, Nagy András és Kis Panna csak magok háltak, mi az kik cselédek voltunk az sütő házban. Én az istállóban kimentem az lovaknak szénát adni, mikor visszamentem volna az sütő házban, Kis Panna szemközt jött reám, én az hasát megfogtam. Arra mondott Kis Panna: – hagyd békét, mert most is olyan az ágyékom, mintha az ebek rágnák. Én kérdeztem, mi lelte. Arra azt mondotta: – nem alhattam az éjjel az ördög hitű miatt. Azt is mondotta Kis Panna Figedi Nagy Andrásné asszonyom felől: – de csak veszne el az asszonyotok, az hóhér lelkű, hamis lelkű, én lennék az asszonyotok, de különben is viselném gondotokat. Dengelegi szájából azt is hallottam Kis Panna felől: – ördög attát az éjjel (salvo honore) odabaszták, most hajnalban hozták tollas süvegben haza, mégis ő haragszik. Ismét egy szolgálójától Kis Pannának, szájából hallottam, hogy mondotta: – hiszem az hamis lelkű ez az én asszonyom, olyan rossz némethez tette magát, hogy én ha olyan asszony volnék, nem tenném olyan rosszhoz magamot. Az ágya előtt vet neki ágyat, csak ketten hálnak pedig az házban együtt. Hallottam Jani János szájából, hogy mondotta: – volna Kis Pannának olyan étetője, az kivel az embert megétetik. Béadnám Sándor Mihálynak egy pohárban, de nem ad az ördög adta. Hallottam az horvátok hogy megfogták Geltovics Jánost, még úgy mondták, hogy harminc tallért ígért Geltovics az horvátoknak, csak ki ne tudójék.

15. Testis Sziládi József, annorum circiter 27 juratus examinatus fassus est. Hallottam szájából Dósa Ádámnak, hogy mondotta, hogy ő sokszor paráználkodott Kis Pannával az Szuhai háza félénél. Én magam is láttam, hogy azon háznál az komorában ketten bementek Dósa Ádám és Kis Panna, de mit csináltak, én szolga lévén, arra gondom nem volt. Éjjel is Dósa Urammal egy néhányszor Kis Pannához elmentünk, mi, kik szolgálk voltunk, az házban ittunk, ők az kamorában mit csináltak, magok tudták.

16. Testis Horvát Gáspár, annorum circiter 45 juratus et examinatus fassus est. Ebben a kérdésben egyebet nem tudok, hanem hallottam másoktól, hogy Geltovics Jánost leugratták volna Kis Panna mellől. Azt tudom s láttam, hogy Kis Panna egy estve Fáji Istvánhoz, mikor özvegy volt, hozzája ment, de csakhamar az szállásokra visszajött Kis Panna.

17. Testis Hanko Mártonné Juhász Örszik, annorum circiter 25 jurata et examinata fassa est. Tudom nyilván, egyszer Barius Péter éjszakának idején együtt Kis Pannával az ágyon hált, de mit csináltak, minthogy az ágy bé volt vonva, nem láttam. Másszor is tudom, hogy ugyan Barius Péter ott volt a vacsorán, de az vacsorára való jövése Barius Péternek úgy volt, vittem csak magam is tízszer levelet Barius Péternek ha többször nem is. Akkor az ablakokat kit vánkossal, kit szőnyeggel, kit az Kis Panna mentéjével csináltuk bé. Engem osztán kívül állattak vártára, azért, hogy ha Fáji István oda találna menni, azt mondjam, hogy Kis Panna lefeküdt. Én azonban el találtam volna aludni, azonban Lenkei Istók és Ábrányi Géci hozzája ment volna Kis Pannához, hogy észrevették, hogy más is van benn az házban, az egyik ablakról az kis mentéjét Kis Pannának elvitték, s az utcán benne járt Lenkei Istók. Hogy én azt észrevettem, sok kérésimre úgy adták vissza az kis mentét. Tudom azt is, éjszakának idején, mikor immár Barius Péter lefeküdt, olykor Kis Panna oda hozzája ment. Magam is, minthogy szolgálója voltam Kis Pannának, véle együtt ott voltam. Tudom, hogy Fáji Istvánhoz is jött s ment az Kis Panna levele, Barius Péterhez is hasonlóképpen. Egyszer az többi között Barius Péter elfogta mind az kettőnek az levelét, Fáji Istvánét és Kis Pannáét. Ugyan az Fáji István inasátul, Gyurkátul, mikor újobban ismét Barius Péterhez ment az Kis Panna levele, Barius Péter vissza más levelében megírta Kis Pannának: – ne – úgymond – két felé, hanem csak Fáji Istvánhoz tartsad az hűséged. Tudom, hogy egyszer az többi között éjszakának idején Fáji István az Kis Pannához házzá jött, én azmint az ajtó volt, le akartam feküdni, de engem kiküldött Kis Panna, hogy kívül hallgatózom, de én csak az ajtó megett maradtam. Ők ugyan nem tudták, hogy én ott vagyok, hallottam, hogy lefeküdtek az ágyra együvé, mondotta Fáji István: – édes Pannám, had csókoljam meg az édes pinádot. Kis Panna arra mondott: – ne, édes szívem. Fáji István ismét mondott – átkozott légy, ha nem. Arra ismét modott Kis Panna: – no, szívem, teljék kedved menne. Azonban mit csináltak, ők tudják, de az zúgás felettébb is volt közöttök. Ez után harmad vagy negyed nappal szólított engem Kis Panna s mondott: – látsz szép dolgot, Örszik. Hiszem, hogy némely estve itt volt Fáji István, az kutya lelkű azt mondotta, hogy vásárfiát vészen, s ihon, nyolc forintot küldött. Hiszen csak egy előkötőnek való tafotát küldött volna is, jobb néven venném, eleget jár ő Cassára s másuva is, csak titkon megvehetné, az hamis lelkű (salvo honore) bassza meg az nyolc forintját, im visszaküldöm. De küldötte-e vagy nem, én nem tudom. Egyszer az többi között Gyurka, az ki az Fáji István inasa volt, gyakran kezdett Kis Pannához járni estve, mikor immár Nagy András lefeküdt s elaludt. Kis Panna az felső szoknyáját levette s nekem mondott, hogy otthon legyek. Mikor Kis Panna elment, én mind utána vigyáztam, hogy hová megyen. Azt láttam, hogy az Fáji István házán felül az mely udvar volt, arra egy ajtó nyílt, azon ment bé Kis Panna, sokáig odajárt, akkor pedig vidéki vendégei voltak az Fáji Istvánnak. Másnapra kelve osztán azok közül az Fáji István vendégei közül Nagy Andrásnak odajöttek, nevettek s azt mondották – ez éjszaka ezt az asszonyt kedve szerint (salvo honore) meggyakta Fáji István. Meg az egyik azt mondotta, hogy ő az lovak előtt azmint feküdt, mikor osztán Fáji István Kis Pannátul elment, ő felkölt s azmint Kis Panna állott, hátrul az két kezét az két vállára tette Kis Pannának. De ezeket hallottam azoktól. Én is tudom pedig, láttam is, hogy az mely alsószoknya akkor éjszaka Kis Pannán volt az alfelén mind ganéjos volt akkor, az mikor azok az Nagy Andrásnak Fáji Istvántul jött emberek beszéltek. Egy alkalmatossággal ismét Pálfi Mihályné, Ferencz Andrásné Kis Pannához jöttek, engem kiküldöttek az házbul, én az padra mentem, volt nekem ott olyan helyem, kin le hallgathattam. Hallottam, hogy mondották az két asszony Kis Pannának: – szerezz egy új fazekcsát, azon kilenc lyukacska legyen, s hozzája való fedőcske, abban egy zöld békát szerezz s azt egy hangyazsombékba tedd, de úgy tedd, hogy az békának jajdulását ne halljad. El is mentünk Kis Pannával zöld békát keresni az Kantrában, minthogy szolgálója voltam Kis Pannának, nekem is el kellett mennem véle, az fazekcsát is tudom, hogy Fazekas Dániellel megcsináltatta. Azt is mondotta az az két asszony Kis Pannának, hogy ha az hangyazsombékban teszi az fazekcsát békástul, kilenced napig ott hagyja, azután, ha felveszi az fazekcsát, talál abban egy gereblyét és egy villát. Az arra való, hogy ha valakit ő megkedvel, ha szintén nagyságos úr léssen is, ha az gereblyével megvonítja az vállát, mindétig utána fog az Kis Pannának járni, ha pedig osztán nem fogja kedvelleni azt, az ki már utána vetette magát, az villával szúrja meg, az osztán olyan léssen, mintha soha nem is látta volna, szintén úgy eltávozik tőle. De én ugyan nem láttam, hogy ha cselekedte-e avagy nem különben, hanem hogy kerestük az zöld békát, láttam ugyan azt, hogy az fazekcsában hol föld volt, hol forgács. Még Bucsiné is látta, s kérdete is tőle, mire való az föld. Arra Kis Panna azt mondotta, hogy az háznak az négy szegletéből való föld volt, s az foga fáj, attul való. Noha az ló nyomából való föld volt, de mire való volt, nem tudom. Hallottam szájából Kis Pannának, hogy mondotta: – hej hamis lelkű, az Alsóvárban az palánkon egy köpönyegben

bémentem Sárközinével éjszaka, s virradtig helyre is jöttem, mégsem volt semmi hírem. Azt is hallottam az ifjú Török Ferenctől, hogy ő az Alsóvárul Kis Pannához az Szuhai háza féléhez járt, s az oldal kamora ablakján járt be hozzája, meg egyszer az ingét s lábravalóját is otthagya, mivel az Török Ferenc anyja ment utána Kis Pannához.

Azt is mondotta Török Ferenc, hogy az apja házában az folyósán az mint hálott, Kis Panna hozzája járt éjszaka, ő k létrát tartottak hozzája, az kin felmehetett Kis Panna. Tudom, hogy az hol az földön az holt kutya feküdt, az alól vélem földet vitetett Kis Panna, azt az földet láttam, hogy az Fáji István inasának, Gyurkának adta Kis Panna, hogy az Fájinéra vetné. El is vitte az inas azt az földet, kérlette azután Kis Panna Gyurkát, az ki inas volt, ha reá vetette-é az földet Fájinéra. Az inas azt mondotta, hogy reá vetette. Azt is kérlette, hogy ha veszi-é eszébe, ha van-é haszna. Az inas azt mondotta, hogy igen is van, mert azóta, minden szavában azt mondja Fáji István, azt akarná, hogy elveszne az vak ördög lelkű, még az házában se menne eleiben az felesége. Hallottam, hogy arra valónak mondották, hogy az mely asszonyra vetik azt az földet, megutálja azt az asszonyt az ura. Azt is hallottam, Kis Panna hogy mind az Fáji István s mind az Barius Péter inasát arra kérte, mikor az fejeket megfűsülik, az ki haj az fűsűben marad, az haját vigyék néki. Láttam is, hogy mind az kettőtől, mind Fáji Istvántól s mind Barius Pétertől vittek az inasok néki haját. Azt is hallottam, hogy Kis Panna mind az Fáji István s mind az Barius Péter inasát azon is kérte, hogy őneki egy kis üvegecskében abbul az vízből, az melyben az urok lábokat megmossák, vigyenek belőle. Láttam, hogy üveget is adott Kis Panna az inasoknak, de hogy vittek-é vagy nem, azt nem tudhatom. Azt is láttam, hogy Kis Panna az ingvállának az pálháját, az két hóna alatt valót megmosta és az haras alsóingét is megmosta, az húsz körmét megszedte, azzal pogácsát sütött és úgy küldötte az inastul Barius Péternek, de az inast nem tudom melyik volt, ha Fekete János-é, avagy Gyurka. Azt is láttam, hogy mikor Barius Péter Kis Pannához hozzája ment, annak előtte búzát-é avagy kölest, de hintett, azon bocsátotta be az házában Barius Pétert, szentelt elő raj viasszal is füstöt csinált ugyanakkor. Mikor osztán Barius Péter onnan elment, Kis Panna tovább az küszöbnél utána nem ment, hanem megtért, az asztal alá seprette azt, az mit elhintett volt. Ezekre pedig mind Pálfi Mihályné s Ferencz Andrásné tanította, füleimmel hallottam, az főköttőjét is egyszer Kis Pannának az Nagy András ágyán találtam reggel, hogy felvettem volna, de Nagy András azt mondotta, hogy ő az udvaron találta, s úgy vitte be. Azt is tudom, mikor Nagy András valahonnét hazajött, akkor az öregasszony az fejér házból kiköltözött, de Kis Panna ott maradott, s ott halt.

18. Testis Recski Miklós, annorum circiter 36 juratus et examinatus fassus est. Szememmel nem láttam paráznságát Kis Pannának, de egy alkalmatossággal voltam az Borbély Gergely házában az Piacon, mondott nékem Borbély Gergely, egy este ott volt ő nála Dengelegi Mihály s azt beszélte őneki: – majd látunk szép dolgot, mert az sógorom asszonyt, Kis Pannát majd férfi ruhában felviszik az úrnak, az lélek kurvát. De én ezt Borbély Gergelytől hallottam. Hallottam szájából gróf Wesselényi László úrnak öngaságának, hogy mondotta nékem: – Recski Miklós, ugyan jó (salvo honore) picája vagy annak, az te húgod-é vagy nénéd Kis Panna, régen nem basztam olyan jó picát, mint azét. Még én hitelt nem akartam adni, nékem újobban azt mondotta: – de Isten úgy segítjen, még jegy is van rajta. De azt elfelejtettem, ha az ágyékán vagy az combján, mondotta. Köz hírrel azt is hallottam, hogy Geltovecs Jánost az horvátok Kis Panna mellől legratták.

19. Testis Veres László, annorum circiter 45 juratus et examinatus fassus est. Hallottam, hogy Geltovecs Jánost az horvátok Kis Panna mellől legratták. Hallottam Geltovecs János szájából, hogy mondotta nékem, hogy ha én őneki avagy Kis Pannának olyan hírt vinnék, hogy az ő felesége meghalt, egy paripával minden szerszámostul, egy bokor új karmazsin csizmával és az rajta való kötőssel mindjárt megajándékozna, s emberré is teszen. Hallottam szájából Geltovecs Jánosnak, hogy mondotta az felesége felől: – olyá tartom s úgy nézem, mint amaz bűdös ebet. Mondotta azt is Geltovecs János, hogy ha ő Kis Pannával összevekerülhetne, akkor lenne még ő ember, mert az okos, s most is az ő tanácsával él, nem is kellene néki senki tisztartósága.

Hallottam, hogy mondotta Geltovecs János, hogy ő csak szereti Kis Pannát, majd meghal, ha nem láthatja. Tudom azt, mikor Tornallyán egy alkalmatossággal vice ispán uram őkegyelme házában vacsorán voltunk Geltovecs Jánossal, hogy az asztaltul felköltünk, Geltovecs János Kis Pannával az kamarában bémentek, sokáig ott voltak, de mit csináltak, nem tudom. Másnapra virradván, hajnalban ismét tőlünk elment Geltovecs János, az hol mi feküdtünk. Mi nem tudtuk hová ment, hanem reggel kerestük, haza akarván jöni, láttam, hogy az ispán uram meggyes kertjéből jött ki Geltovecs János Kis Pannával.

[Aláírók: Karácsondi István szolgabíró, Oláh István megyei esküdt, Szabó János és Recski János Szendrő mezőváros vásárbírái]

Kis Panna nemesi származású volt, lakóhelyére a tanúkihallgatásban is utaltak: „Míg a Korlát háza félénél [= a Korlát-féle háznál] lakott Kis Panna,⁶⁶ ezt erősíti a Csáky család kassai levéltárának egyik irata: „az Korlát házánaál való pincéből kivonták az Kis Panna borát, korcsmára vitték”.⁶⁷ Tudjuk, hogy a szendrői Kis Pannáról van szó, mert borát szerelmének, Geltovecs Jánosnak boraival együtt mérték ki ekkor.⁶⁸ Panna tehát a Korláth-féle telken lakott, ez a nemesi kúria Szendrőn a Gerse utcában, annak is keleti oldalán, a református templom felőli soron helyezkedett el. A templom felől, a Gerse utca végén a városból a Kőkapu felé kivezető úton a harmadik telek volt.⁶⁹ Ezen a telken állt a Darholcz-kúria is, amelyet 1664-ben Becskeházy András és Figedi Nagy András vásárolt meg,⁷⁰ az utóbbi 1664-ben Wesselényi László főkapitány alkaptánya volt, és ezen a telken lakott. Figedi Nagy 1675-ben már nem is élt, és a tanúk szerint egykor idős emberként szintén Panna egyik szeretője volt. Panna 1675-ben 33/35 éves lehetett, hiszen legelső bűnesetét 1660-ban, 18 éves kora körül követte, hogy már özvegyasszonyként-e, nem lehet biztosan tudni.

Panna a Tornallyay-rokonságon keresztül befolyásos Borsod és Gömör megyei kapcsolatokkal rendelkezett, távoli rokona (másod unokatestvére) volt – a Boza családon keresztül – Becskeházy András is, aki 1673 végén, Szentpéteri István alispán halála után, egy rövid ideig alispán volt,⁷¹ majd 1674 és 1677 között 4 évig viselte Borsod megye és az ekkor hozzácsatolt Csongrád alispáni tisztét.⁷² Amíg Panna nagyszülei, Boza Anna és Tornallyay Mihály révén kapcsolódott a Boza famíliához, addig Becskeházy András anyjának csak első férje, Török András volt a Boza család tagja.⁷³ Becskeházy Andrásnak nemesi kúriája volt a Gerse utcában és kora egyik kiváló megyei személyisége volt. Mint a megye alispánja, ezzel legfőbb választott méltósága, az ő tiszte volt vádat emelni Kis Panna ellen, de Panna jegyzőkönyvbe bemásolt leveleiből kiderül, hogy az alispán családjá jó viszonyt ápolt a vádlottal, és még Panna is megemlékezett rokonságukról: „Bizony csak csudálta Becskeházi is. Szörnyen tanította az német, hogy ha ő volna az én atyámfia, ej mit csinálna [...] Szörnyen megfordította Becskeházi magát, maga izent anyámasszonyhoz elsőben az felesége. Szörnyen sirat, úgy hallom.”⁷⁴

A megvádolt asszony hasonló rokonságot ápolt az ugyancsak a Gerse utcában lakó Recsky Jánossal és Recsky Miklóssal, akik szintén a Török és Boza famílián keresztül voltak Panna másod unokatestvérei.⁷⁵ János 1675-ben a per idején Szendrő vásárbírája volt, és a perirat hitelesítői között szerepelt; húsz év múlva, 1696-ban helyettes szolgabíró lett.⁷⁶ Miklóst, aki az 1670-es években töltött be strázsamesteri⁷⁷ tisztséget a várban, a tanúk között találjuk.⁷⁸ Panna nénje, egy bizonyos Dengeleghy Mihályné, akit többször említ leveleiben, Tornallyay Erzsébetnek Roskoványi Lászlótól született leánya, Erzsébet. Őt meleg szavakkal, jóindulattal emlegeti, ellentétben férjével, Dengeleghyvel, akiről a tanúk is elmondták, előfordult, hogy megverte Pannát. Dengeleghy Mihály a középkori eredetű, Szatmár megyében gyökerező Dengeleghy családból származott, amely idővel Erdélybe került, majd a 17. században kihalt.⁷⁹ Mihályt nem sikerül összekötnünk a família többi tagjával, Szendrőn egyébként Wesselényi László szolgálatában állt. Kis Panna addigi életét Szendrőn töltötte, így a per tárgyalásán résztvevő megyei és várbeli tisztségviselők mindnyájan ismerték, hiszen ők is a városban laktak, nemesi telken,

⁶⁶ MNL BAZML IV. 501/a 9. köt. 250.

⁶⁷ MNL OL P 72 Fasc. 141. № 58

⁶⁸ MNL OL P 72 Fasc. 141. № 50

⁶⁹ A Kő kapu a város palánkjának egyik fő kijárata volt dél felé. BODNÁR 2008. 295–340.

⁷⁰ MNL BAZML XV-61. Szendrő 1664.

⁷¹ MNL BAZML IV. 501/c XIII. III. 5.

⁷² MNL BAZML. IV. 501/m

⁷³ BODNÁR 2008. 314., 331.

⁷⁴ MNL BAZML IV. 501/a 9. köt. 264., 267.

⁷⁵ BODNÁR 2008. 331.

⁷⁶ MNL BAZML IV. 501/m

⁷⁷ Régi katonai kifejezésként: őrmester.

⁷⁸ 1670. jún. 6-án gróf Wesselényi László írt levelet Borsod megyének a szendrői Gerse városrész megromlott palánkja ügyében, és Recsky Miklós strázsamestert küldte a megye tisztviselőivel tárgyalni a szükséges anyagok biztosítása ügyében. MNL BAZML IV. 501/b III. III. 429.

⁷⁹ NAGY 1857–1868. III. 278., 279.

vagy a megyében volt udvarházuk. Ilyen volt Abády János, 1675–1676-ban megyei esküdt,⁸⁰ 1684-ben Miskolc város főbírája⁸¹, majd 1691-re már szolgabíró,⁸² vagy Karácsondy István szolgabíró (1679-ig),⁸³ majd 1690-ben Szendrő város jegyzője. Oláh másként Borbély Gergelyről azon kívül, hogy Anna perének idején esküdt volt, semmi egyebet nem tudunk. Poroszlai Mihály 1649 és 1652 között szolgabíró,⁸⁴ a per idején és 1676-ban esküdt volt.⁸⁵ Szél Miklós 1676-ig Borsod megye egyik szolgabírája.⁸⁶ Tilay Bálint 1660–1663, valamint 1673–1675 között volt szolgabíró.⁸⁷ Vadász Pál részt vett a Wesselényi-féle összeesküvésben, amiért javait 1673-ban konfiskálták,⁸⁸ de amnesztiát kapott, és a per idején, 1675-ben már Szendrő alkapitánya volt.

A periratban még több szendrői, illetve megyei tisztviselő és jogban jártas ember szerepel, az egyik Prágay György, aki, mint írnok, több összeírást is készített 1673 és 1678 között.⁸⁹ A vádat az alispán nevében Mándi István ügyész képviselte, aki Becskeházy István meghatalmazottja volt az eljárás tekintetében. Panna védője a Zemplén megyében birtokos szentmiklósi Kállay Pál volt, akinek Panna anyja adta a megbízatást. A vádirat első felében pontosan megnevezik a vádlottat és lakóhelyét: „Borsod vármegyében lévő Szendrő nevű végházban lakozó Kis Panna asszony, néhai vitézlő Cseresnyés Márton relictája”. Szél Miklós szolgabíró is ideküldte az idézést: „citáltam megnevezett végháznak Gerse nevű utcájában lakozó néhai Cseresnyés Márton relictáját, nemes Kis Panna asszonyt... néminemű sokrendbéli paráznsága és egyéb gonosz cselekedeti végett”. A vádirat szerint a bűneseteket a következő időpontokban követték el: „az 1660. esztendőől fogva folyamatosan az elfolyt esztendőken”, 1663. pünkösdi napján,⁹⁰ 1665. május 3-án, 1669. január 25-én, 1674. február 24-én és március 12-én, 1675. június 13-án. A helyszínek a felsorolásuk sorrendjében a következők: „Szendrő nevű confiniumban az Alsóvárban Szuhai Mátyás háza félénél [Szuhai Mátyás-féle háznál], Figedi Nagy András, néhai Barius Péter, Fáy István, Török Bálint, Bak György házánál, melyek mind Borsod vármegyében az Gerse utcában vannak, Borsod vármegyében Galvács nevű prédiumnak cseres erdejében, Gömör vármegyében Rozsnyón és Hamván, Abaúj megyében Kassa nevű királyi városban Kovács utcájában lévő néhai feljebb megírt Nagy András házánál és azon vármegyében lévő Szentandrás nevű faluban.” A három vármegyéből csak Borsodban folytattak tanúkihallgatást, a Borsodon kívüli helységekben (Galvács, Rozsnyó, Hamva) nem ismeretesek a pontos helyszínek, kivétel a kassai Óváros Kovács utcája, amely a mai napig ezt a nevet viseli (Kováčka ulica). Az Abaúj megyei (Hernád)Szentandrás szentén pontosan azonosítható az a telek, ahol Pannáék az 1660-70-es években mulattak, 1683-ban ugyanis az idős Tornallyay Erzsébet testamentumában emlegeti az itt álló, néhai Putnoky Zsigmondtól vásárolt nemesi házat és telkét.⁹¹ A vásárlás időpontja 1661 vagy a következő év lehetett, mivel Zsigmond és apja, Putnoky István ekkor török rabok voltak Egerben, és kénytelenek voltak eladni vagy elzalogosítani az udvarházat.⁹² A Putnokyak oldalági leszármazottai ezt a telket a 19. század közepén is bírták.

⁸⁰ MNL OL A 57 16. köt. 203–204.

⁸¹ MNL BAZML IV. 501/b XXII. I. 38.

⁸² MNL BAZML IV. 501/m 1. köt.

⁸³ MNL BAZML IV. 501/m 1. köt.

⁸⁴ MNL BAZML IV. 501/m 1. köt.

⁸⁵ MNL BAZML IV. 501/c XVIII. XI. 50 ½.

⁸⁶ MNL BAZML IV. 501/m 1. köt.

⁸⁷ MNL BAZML IV. 501/m 1. köt.

⁸⁸ MNL OL UeC 51:46; 48:24

⁸⁹ MNL OL UeC 88:45; 91:60; 29:34; 60:54

⁹⁰ 1663. május 13.

⁹¹ MNL HML XII-1. 59. köt. 622.

⁹² CsOMA 1897. 456.

A tanúkihallgatások alapján Pannának az alábbi férfiakkal lehetett kapcsolata: Figedi Nagy András, Barius Péter, Fáy István, Wesselényi László, „Claris német officer”, Dósa András, Török Ferenc, Geltovics János. A vádirat szerint az 1660-tól folytatott parázna életmódját Figedi Nagy Andrással kezdhette, aki már 1664-ben szendrői kapitánya volt Wesselényi Ferencnek.⁹³ Folyamatosan kapitányi, illetve alkapitányi pozícióban volt Szendrőn, majd mint a Wesselényi-féle összeesküvés résztvevőjét, Kassán lefoglalták és börtönbe vetették. 1670-ben a börtönből írt Borsod vármegyének köszönő levelet, amiért szabadítása ügyében kiálltak mellette, és további támogatást kért a megye vezetőitől.⁹⁴ Amint az összeesküvőktől elkobzott javak inventáriumából kiderül, Figedi Nagy András módos nemes volt, Szendrőn háza volt a Gerse utcában, ahol két páncélsisakot, egy páncélinget, egy török pajzsot, egy nyargaló zászlót is lefoglaltak a konfiskálás alkalmával. Emellett Gömör megyében Gellicén⁹⁵ két „helyes”, azaz telkes jobbágya volt,⁹⁶ a Sármonostorán összeírt javai között szerepelt armálisa is.⁹⁷ Abaúj megyében nagyobb birtokai voltak: Kassán háza a Kovács utcában és máshol is, tele értékekkel: bútorok, török kárpitok, almáriumban üvegek, pisztolyok, puskák, structollas süveg, kard, török, handzsár, karabély, ostyasütő vas, vadmacskabőr, habán sőtartó, rókabőrrel borított mente, kantár, kötőfékek, könyvek, törösbót, arcképek, párdubőr, magyar biblia, Zrínyi Miklós képe stb.⁹⁸ Ezen kívül az abaúji Alsófügdön egy fából ácsolt tisztas kúriája volt melléképületekkel és a Hernádon egy kétkerekű malommal,⁹⁹ Alsó- és Felsőfügdön, valamint Csobádon is voltak jobbágjai.¹⁰⁰ Nagy András már idősödő ember volt, amikor Szendrőn éjjelente a palánk kert felőli árnyékába magához rendelte Pannát, de nappal is látták őket együtt, sőt, Panna Kassára is nem egyszer elkísérte, és feltehetően a vádiratban elősorolt (Hernád)Szentandráson is Figedi Nagy Andrással lehetett együtt.

Panna 7–8 évvel volt idősebb az 1650-ben született Barius Péternél, aki Borsod megye egyik legelőkelőbb és leggazdagabb családjának utolsó férfi sarja volt. Apja Barius Ferenc – mint Péter halotti zászlajának verséből kiderül – vitéz katona volt Szendrőn, 1647-ben pedig már a megye leggazdagabb nemese 60 jobbággal és 19 zsellérrel, ezeknek 283 ökrével és 4 lovával.¹⁰¹ Barius Péter korán árvaságra jutott, és a török veszély miatt nem vidéken, hanem a biztonságosabb végvárban, Szendrőn élte napjait, ahol családjának két kúriája is volt a Gerse utcában. Miután András nagybátyja is meghalt, özvegye idősebb Fáy Istvánhoz ment feleségül, és ők viselték eleinte gondját a gyermek Barius Péternek. Panna ifjabb Fáy Istvánnal is szerelmi kapcsolatot tartott fenn, így elképzelhető, hogy ifj. Fáy István mostoha unokatestvérével, Barius Péterrel így került kapcsolatba. Hol Péter járt Pannához vacsorázni, hol Barius baldachinos ágyán háltak együtt. Fő vádpontként Barius Péter vér szerinti unokatestvére, Vay Ábrahámné Ibrányi Anna Barius Péter megmérgezésével vádolta meg Pannát. Erre azonban, amint a körülményekből kiderül, Kis Pannának semmi oka nem volt. A vádló kilétére egyébként csak később, 1677-ben és 1682-ben derül fény, Barius Péter ugyanis rövid betegség után, 18 évesen halt meg 1668-ban, ami indokul szolgálhatott Vaynének a mérgezés vélelmezésére és a vádemelésre. Barius Péter temetési meghívója több információt is tartalmaz:

⁹³ MNL BAZML IV. 501/b III. III. 404. Figedit 1666-ban a megyegyűlés ispánválasztó székére küldte a maga képében a nádor. MNL BAZML IV. 501/b XII. I. 26.

⁹⁴ MNL BAZML IV. 501/b XII. I. 98.

⁹⁵ Gellice: Gerlice (ma: Hrílica, Szlovákia) az egykori Gömör megyében.

⁹⁶ MNL OL UeC 57:5

⁹⁷ MNL OL UeC 78:50

⁹⁸ MNL OL UeC 107:3

⁹⁹ MNL OL UeC 31:77/a

¹⁰⁰ MNL OL UeC 17:5; 26:79

¹⁰¹ MNL BAZML IV. 501/j 13. köt.

Az Felséges mindenható Bölcs Istennek a bűnös emberi nemzet ellen kimondott megváltoztathatatlan kemény szentenciája lévén az halálnak zsoldja, melyet senki ez világra születettek közül, s az én jó emlékezetű édes öcsém, néhai nemzetes és vitézlő bánfalusi Barius Péter uram is el nem kerülhessen. Midőn életének legkellemesebb s virágzóbb állapotjában úgymint 18-dik esztendejében, Istennek és édes szülőházájának, s kedves sok jóakaróinak szíves szolgálatjokra legalkalmasab lehet vala, ez csalárd világnak állhatatlansága szerint kevés ideig tartó, súlyos és keserves betegsége után lelkét az ő teremő Istenének megadta, ez gyarló életből kiment ugyanitt az szendrei ősi házában ez elmúlt július havának 8-dik napján reggeli 4 óra tájban, nekem több édes atyámfiaival együtt elfelejthetetlen szívbeli gyászos keserűségemre. Mivel pedig az romlandó test mindenek felett az ő közönséges anyjának, az földnek való megadatását kívánja, ehhez képest jóakaró uraim, s kedves atyámfiak ökegyelmek tetszésekből, megemlített édes öcsémuram hideg tetemének régi jó emlékezetű édes eleihez illendő tisztességes eltakarítását rendeltem ugyan itt az Szendrei végházban, boldog emlékezetű praedecessorinak szokott temető helyén die nona mensis Septembris reggeli 7 órakorban Isten kegyelmes segedelméből véghez vitetni. Kegyelmedet ez okáért mint bizodalmas jóakaró uramat kérem, meggondolván az emberi sorsnak változandó voltát, méltóztassék a megemlített napon és helyen jelen lenni, és kívánatos jelenlétével néhai boldog emlékezetű édes öcsém uram hideg tetemének utolsó tisztességes eltakarítását ékesíteni. Mely fáradsághoz keresztyéni jó akaratját adja a jó Isten, öröndetes dolgában szolgálhassam meg kegyelmednek. Várván kegyelmed jó válaszát, kívánom hozzá, Isten kegyelmedet szerencséltesse boldogul és jó egészséggben. Datum Szendrőviae Die 20 mensis Augusti Anno 1668.¹⁰²

Barius Péter halálakor rokonai a család nagyságának megfelelő végtisztességgel temették el az ifjút. Halotti zászlót készíttettek neki fehér selyemből, amelyre a család kihalását jelző lefelé fordított címer – zöld halmon álló, arany nyílveesszőt csőrében tartó holló –, valamint az alábbi vers került:

*Olvasó állj meg e zászló címerét látva, szent versét jó szándékkal olvasd.
Sarja Barius híres nemzetségnek, sújtva végzettől, Péter a kő alatt nyugszik.
Kiváló ifjú volt, tudományban jártas, kedves hazának éke s reménye.
Hordta magyar föld szendrei várnak tájékán e család kiváló szülöttét.
Ferenc, a győzelmes karú atyja, tekintélyes volt, nagylelkű és kedvelt.
Kivirult, de leszáradt gyorsan virága, a rózsza hervadva hullik, s halva hever.
Krisztusban él gyászos temetéssel lelke, az örökkévalótól oly kis időt kapva.
Múló adományt megvetve égi díjért angyalok karához társul a mennybe.¹⁰³*

Özvegy Cseresznyésné Kis Panna nemes asszonynak viszonya volt gróf Wesselényi Ferenc nádor fiával, Lászlóval is, feltehetően még az összeesküvés leleplezése, 1667 előtt. Az apja első feleségétől, Bosnyák Zsófiától 1633-ban született Wesselényi Lászlót különösebben nem érdekelte a politika, bár már 1664-ben szendrői főkapitány volt,¹⁰⁴ kapitánysága alatt sem folytatott érdemleges tevékenységet. Pannát több alkalommal fogadta éjnek idején az Alsóvárban; emberei férfiruhában csempészték be hozzá az asszonyt. László a Wesselényi-mozgalom felfedésekor apja lengyelországi birtokaira költözött, és 1668. május 2-án végrendelkezett,¹⁰⁵ de halála csak 1674–1676 között következett be. Amikor 1674-ben feleségével, Bakos Zsuzsannával együtt pereskedett Borsod megye előtt Nagy András özvegyével, Török Judittal, Bakos Zsuzsanna megjegyezte, hogy ez idáig Lengyelországban lakott ottani birtokain.¹⁰⁶

¹⁰² MNL BAZML XIII-13. Fasc. III. № 211. Külzetten: „Nemzetes vitézlő Fulo István Úrnak, nekem becsülettel való jó akaró uramnak adassék.”

¹⁰³ BAJÁK 2007. 29–30. A zászló hátoldalán található vers fordítása.

¹⁰⁴ MNL BAZML V-230. 3. köt.

¹⁰⁵ RADVÁNSZKY 1879. III. 336.

¹⁰⁶ MNL BAZML IV. 501/d XVIII. III. 85.

De Kis Panna a leghosszabb és legtartalmasabb, szívből jövő viszonyát a szendrői vár egyik tanult tisztviselőjével, Geltovics János diákkal folytatta. Kapcsolatuk kezdete az 1672 és 1675 közötti időszakra tehető, sőt a per lefolyása alatt és utána is folyt. Geltovics János nevével éppen a Wesselényi-összeesküvés miatt elkobzott birtokok összeírása, felmérése kapcsán találkozunk először: 1671-ben Fuló Miklós Abaúj megyei javainak egyik felmérője. 1672-ben Fáy István szendrői és környékbeli, Szepessy Pál, Szuhay Mátyás, valamint Diósgyőrben Bocskay Istvánné konfiskált javainak egyik fiskálisaként szerepel.¹⁰⁷ 1673-ban már Szendrő kamarai provizora, aláírása szerepel az összeesküvéssel gyanúsított nemesek – Fáy István, Recsky György, Loczy János, Uza Mihály, Vadászy Pál, Ury István, Rákóczy Ferenc, Szuhay Mátyás – Borsod, Gömör, Abaúj és Torna megyében elkobzott birtokainak felmérési iratain.¹⁰⁸ 1674-ben egy megyei perben szerepel mint a szendrői vár főkapitánya, Wesselényi László, illetve a szendrői uradalom képviselője.¹⁰⁹

Pannával folytatott szerelméről a mezőváros lakosai közül sokan tudtak, köztudott volt, hogy Geltovics János Pannához jár a Korláth-féle házba; és, hogy kedvük jobban teljék, György kulcsár hordja nekik a bort. Geltovics Jánost többen figyelték, két vagy több alkalommal kívülről rájuk zárták a ház ajtaját, György kulcsár mentette meg őket a szegyéntől, kinyitván a reteszt. Egy alkalommal horvát katonák zavarták meg együttlétüket, Geltovics János menekülőre fogta a dolgot, de süvege és csákánya így is a katonák kezére került. Az egyik vitézt azonban a lábán megsebezte, így menekülhetett csak el. Értékeit és titka megőrzésének ígéretét csak komoly összeg, harminc tallér ellenében kapta vissza tőlük.

Geltovics János házas ember volt, felesége nagybeteg lehetett, mert halálhírért várták. Becskeházy alispán tornaljai birtokán is találkozott Panna egy alkalommal Geltovics Jánossal, szerelmüket így jellemezte az udvarbíró: Geltovics „majd meghal, ha nem láthatja” Pannát. A tanúkihallgatásokat 1675. augusztus 3-án folytatták le Szendrőn, majd az özvegy vádlottat Szél Miklós szolgabíró és Oláh Gergely esküdt 1675. szeptember 4-re idézte meg a megyei törvényszék elé, de a tanúkihallgatás Miskolcon még november 4-én is folyt Tilay Bálint szolgabíró házában, Poroszlai Mihály, valamint Abády János esküdtek jelenlétében:

Tanú tudod-e, láttad-e és emlékezel-e rája, hogy Kis Panna, ki Szendrőben lakik, valakivel paráználkodott volna, avagy egyéb kurvaságot, étetést vagy boszorkányságot tudsz-e, láttál-e hozzá?

*Testis Nagy János nemes személy, annorum circiter 30. Juratus et examinatus fassus est. Tudom azt, hogy gróf Wesselényi László úr őnagysága szolgája voltam, láttam egy alkalmatossággal, hogy az várban férfiruhában vitte fel Aranyosi nevű szolgája gróf úr őnagyságának. S ugyanakkor éjszaka láttam az úrral őnagyságával egy ágyban, de hogy véle paráználkodott volna, nem láttam. Tudom azt is, hogy hazajött volna az férfiruhában az várból, egy Dengelegi nevű szolgája az úrnak vonta le azon férfiruhát Kis Pannáról.*¹¹⁰

A vádirathoz Panna három levelét is mellékelte a jegyző, mert bűnei „maga keze írásával költ parázna leveleiből” világosan kitetszettek. A leveleket Panna kényszerű házi őrizete alatt írta, feltehetően a Felsővárbán, amely kívül esett a megye joghatóságán, itt ugyanis a királyi vár német parancsnoka, Schönig Georg Wilhelm rendelkezett teljhatalommal.¹¹¹ Ezért láthatta Panna az ablakból Geltovics Jánost, ezért hozathatott bort a toronyban lévő dobossal, és ezért nem foghatták le a megye hajdúi. Ugyanakkor Becskeházy alispán és Panna anyja, valamint nővére szabadon járhattak be hozzá. A Szendrőn lefolytatott tárgyaláson sem jelent meg személyesen, mivel, Geltovics közbenjárására, biztonságos őrizetben volt. Mégis elfogták három, egy hosszabb és két rövid levelét, és a perben mint terhelő bizonyítékot mellékeltek. A leveleket szerelméhez, Geltovics Jánoshoz írta, bár Geltovicsról harmadik személyben beszél egyszer. Geltovicsot, felesége időközben bekövetkezett halála után, illetve a Pannával

¹⁰⁷ MNL OL UeC 9:77; 9:36/a; 32:56.; 47:48; 5:2; 96:21

¹⁰⁸ MNL OL UeC 4:28; 9:36/b; 37:36; 47:48; 48:24; 48:26; 65:49; 87:32; 113:25

¹⁰⁹ MNL BAZML IV. 501/d XVIII. III. 85.

¹¹⁰ MNL BAZML IV. 501/a 9 köt. 263.

¹¹¹ 1672-ben vö.: BOROVSKY 1909. 90.; 1673-ban: MNL OL P 72 13. cs. 73/6.; 1675-ben: MNL BAZML IV. 501/a 9. köt.

folytatott viszony közepette egy másik, számunkra ismeretlen nő is megkönyékezte, és igyekezett magának a férfit és vele együtt a „tisztartónéságot” is megszerezni. Panna levele szerint Geltovics Jánost a botrányok miatt lemondott vagy lemondatták uradalmi tisztségéről, ezt bizonyítja, hogy 1675 után már nem találkozunk vele mint tisztartóval Szendrőn. A levelekből kitűnik az asszony szenvedélyes szerelme, a szeretett férfi miatti kétségbeesése, egy négy fal közé zárt nő szenvedése. Kis Panna olvasott, bibliás ismeretekkel rendelkező, gördülékenyen író asszony volt, leveleiben a következő személyek szerepelnek: kedvese, Geltovics János, a „német”, akit név szerint nem említ meg, de bizonyára a szendrői Felsővár kapitánya, Schönig Georg Wilhelmről van szó, a várkapitány ugyanis szerette volna, ha Panna terhelő vallomást tesz Geltovics Jánosra, de ezt az asszony nem tette meg. Panna első levelében feltűnik a vetélytárs is, aki szintén szerette volna Geltovicsot férjének megszerezni, szerepel még leveleiben nénje, valamint ennek férje, Dengeleghy Mihály, nemkülönben anyja, Tornallyay Erzsébet, valamint rokona, Becskeházy András alispán és felesége. Az alább közlendő leveleket, a könnyebb érthetőség kedvéért, tagoltuk, ennek ellenére a leveleket átíró jegyző olvasati hibái és egyéb tévedések miatt a szöveg néhol érthetetlen.

Mint vagy édes kenyeresem? Noha bizony valóban kínnal teszem szerit, de hozzád való igazságomat megmutatván, mégis írok én, rossz Cica. Ládd-e, nem vagyok oly kétségben esett, mint kegyelmed. Mit vagy miről írnom bizony volna, de hagyom jobb üdőre

Szívem, hanem csak az mint lehet, vagy két szóval arrul írok. Bezzeg vasárnap, ha hallod vala, miket izentem az németnek az vendégségben, mert három dologról izenének hozzám Becskeházzal felőled, de soha bizony olyan választ nem hallottak, én elhiszem. Bezzeg megizeném, hogy ha három esztendeig itt leszek is, de soha bizony azt meg nem cselekszem, sem fogadom, mert énnekem Geltovics soha nem vétett. Arra csak azt mondta az német, hiszen makverő¹¹² asszony az. Néném mondta az németnek: Mi nem azért izeni azt nagyságos uram, hogy ő szeretné Geltovicsot, de csak haragban(?). Oh, ha megírhathnám miket izent, s én is mit izentem, bizon megcsudálsz, ha megbeszélem. Az lajtmanné volt az követ.

Sírt néném. szörnyen. Az ura mondta: Mit siratod, ha őnéki nem kellesz? Arra átkozott benneteket Petővel, hogy miattatok vetettem én őtet meg. Az ura mondta: Hiszen nem hal meg, hogy siratja kegyelmed. Ő mondta: Nem hal, de azért fáj az szívem, hogy csak olyan emberért gyalázza meg nemzetét, holott sokat kértem. Az német mondotta: De semmi az, ne sirassa kegyelmed. Izentek osztán, de mind az sírónak, s mind az másiknak. Bezzeg izentem választ. Haragudott is az német, de bizony nem hajlottam rá, mert már többet nem tehet, az kit tett. Meg is izeném, hogy ezt ő nagysága most megcselekedhette, mivelhogy az magyarországi törvényhez nem köteles, de nem volt volna az az Úr magyarországi, az ki ezt elkövette volna, mert bizony ilyen tíz kővára volt volna is, elvesztette volna. Ezen szóval izentem. Bizony csak csudálta Becskeházi is. Szörnyen tanította az német, hogy ha ő volna az én atyámfia, ej mit csinálna ő...

Ennem-innom küldtek, de bizony rá sem néztem. Izengettek felőled szívem, megbeszélem aztán. Sírt néném, úgy kért, de csak megmondottam: Bizony nincsen haszna, az mire kértek. Azt kérte osztán néném: Nem fáj-e az szívem rád, hogy ezt szenyvedem éretted? Én erre mondottam: Nem fáj bizony nekem, mert nem ő az oka. Maga bizony te vagy Szívem rész szerint, de ezek az beszédek mind maradjanak másszorra.

Tudd-e Szívem, hogy néked azt hited tartotta, hogy soha ezt az gyalázatos tisztartóságot soha tovább nem viseled, ha szintén így nem járunk vala is. Mégis avval az nyilvánvaló kurvával azt futtatod, hogy el ne vegyék tőled, talán az boszorkány kurva mégis tisztartóné akarna lenni? Van-e eszed s hited? Bizony látom, hogy ugyan kétségben estél, hogy az nélkül el nem élhetsz. Ne is mesterkedjék az fattyavetett, téged s engem meggyalázó kurvaasszony, mert ha én innen kimegyek, soha, esküszöm az élő Istenre, hogy ha csak mindenemmel szerét tehetem, soha énelőttem sokat nem jár ám. Oh, hol az lelked, hogy az vér is meg nem hal benned, ha meglátod az minket meggyalázó nyilvánvaló kurvát. Mit discurrálsz az ebhitűvel? Van-e hiti, nem gyaláza meg, holott megesküdtél előtte?

¹¹² vakmerő („az ország minden vidékén használtatik”. BALLAGI 1873.)

Mit félsz, ki mit tud rád, mert egy gyermek sem mondott rád semmit. Ha idehozott, bizony el is bocsájt. Hát én mit szennyvedek érted, de mégis csak az atyámfiatúl ne szennyvednék, semminek tartanám. Bizony az mit az réven vesztettél, az vámon megnyered, csak fogadd szómat. Most is azért tanít bizony Isten, hogy megismerted hozzád való igazságomat s sok szennyvedésemet éretted, s még sem fogadtad soha meg, az mit kértelek. Téged az Isten most tanít, ha eszed van, s engem próbál, de bezzeg hiszem is, hogy bizony minden nagy bú után nagy örömet ad Isten. Azt mondja Dávid, mindenre megtanít Isten s az üdő.

Csak innen mehezzünk ki. Azon törődöl-e te az mid neked volt? Elkárhozzam, ha három nap itt ültem volna érte. Bizony nem annyit szerzek érte tisztartóság nélkül is, hiszen nagyobb az én szennyvedésem annál, s még sem azért kétségben.

Csak az anyám szennyvedése mind nagyobb előttem, mint fárad s költ mindenfelé, az hová nem kelene is, bújában. De ez csak megvan, mind jó végével biztatom magamat s téged hasonlóképpen, Szívem.

Átkozott még a lelked is, ha felvennéd az eb tisztit is, ha ugyan erővel rád kötnék is, s csak úgy is vennéd fel. Hogy az Úristen úgy segéljen inkább, mindjárt valakivel lenni általkötnénelek, hogy sem gyalázatosan élnél, mint eddig, s minden kutya nyakon kapna, arra elmédet se ereszd ám. Nagyobbra becsülöd rossz holmidat én nálamnál, oh kicsiny hitű! Míg én élek, bizony elég lesz nékem s néked is, ha veszed, s igaz hited van, ha nem, lássad, hogy veszed hasznát.

De ha az én szómat meg nem fogadod, bizony megtanítalak én, hogy kell virágos kertet ekével rontani. Tudod, vajh ki megindult az én vérem, most meglásd, mit csinálok, ha kimegyek. Kegyelmedhez hozzáillik, de bezzeg nem hiában fájlalják az én atyámfiat, énhozzám nem illik ez az szennyvedés, mégis kegyelmed unta inkább el. Csak egy cseppet se búsulj semmin, vége lesz mindennek.

Vajh kiorrolja az német, hogy nem igen supplicáltatom azólt. Vasárnap is azt mondta Becskeházinak, hogy egyszer se küldtem hozzá. Bizony nem járatom oly hamar, azt tudta. Hogy térden állva kérem, talán megizenem. Csak várom én, miért hívatott ide. Itt is ellakhatom, magam bezzeg meguntam ám rokon(?) az várat. Már megvállik, ha el kell küldenem, elküldök az ebhez. Én nem ugyan, ha anyámasszony nem küld.

Becskeházi, most talán láttad is Szívem, hogy béhozzák, igen szép főtt három pisztrángot küldött. Maga óbort kéretett tőlem, hiszen nékem nincsen. Megizenem, hogy az micsodás van, ad az anyámasszony, talán valaki dicsérte előtte. Bezzeg ha lehetne, ide küldeném Szívem, puput(?) is küldenék, mert nem izensz attul nékem, az kitől az fésűt küldtem. Mert bizony attul ne félj ám. Borért minden nap elküldhetnél anyámasszonyhoz, Cica, hiszen csak azt mondaná, az ki hozná, hogy Peteő küldi. De hiában, mert nincsen olyan embered.

Szívem nem tudom én micsoda levél volt az, az melyet anyámasszony erre az németre Kassán íratott. Vasárnap hozták, mert anyámasszony is akkor jött meg, s hétfűre virradván mindjárt ment Kassára. Itt pedig megparancsolta, hogy senki ne mondja, hova megyen. Ma tudtam én is meg valamint, de nem tetszett nékem. Édes Szívem, az én fejem szörnyen fáj, az én gazdasszonyom nagy titkon mondta meg, hogy bizony azért az levélért ment Kassára. Mert jó hozzám az gazdasszonyom, mindent megmond, az mit hall az urától.

Csak egy falatot bizony nem eszem meg keserves sóhajítás nélkül, hogy oda nem adhatom Szívem. Eleget nézek arra az ablakra, de nem láthatlak, csak mikoron jössz. Semmin ne búsulj Szívem, mert bizony oly végít adja az Úristen, hogy várni se tudtuk volna.

Szörnyen megfordította Becskeházi magát, maga izent anyámasszonyhoz elsőben az felesége. Szörnyen sirat, úgy hallom. Ebet sirasson, ebnek kell csak azért is, hogy téged szid. Mert az mely atyámfia vagy jóakaróm rád szólt énelőttem, soha bizony nékem ne légyen többé jóakaróm, sem atyámfia.

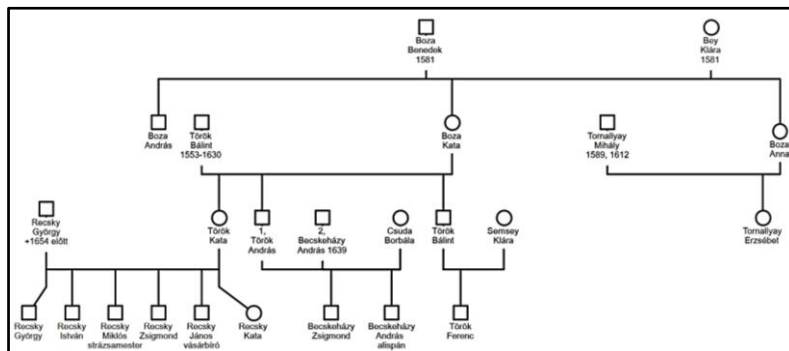
Izenj Szívem, ha valami kell, attul kérd meg, csak attul az dobostul, Szívem, az ki az toronyban dobol, mert az hozta ide az pisztrángot. Mit kéretett éntőlem Becskeházi, mintha nem tudnád, úgy tetszik óbort kért, de akkor írtam s nem is kértem jól meg.

Szent Pál szavain végzem el írásomat, Szívem: Megáldja az Úristen azokat, valakik az hitet s az igaz szeretetet egymáshoz megtartják igazán. Ámen.

P.S. Tudod Cica, hogy gondot viselnek énreám, s ha én kimegyek, te is kimegy innen, ne búsulj semmit. Kállai Pált fogadta meg anyámasszony prókátorának, azt izente, itt is volt már Kállai Pál. Az lelkedért hagyd el azt az rossz természetet.¹¹³

¹¹³ MNL BAZML IV. 501/a 9. köt. 165–169.

A vármegyei jegyzőkönyvben a vádirat, a tanúkihallgatások és a levelek felsorolása után a javasolt ítélet következik: „Mely gonosz parázna életjéért, boszorkányságáért étetésért és több Istent s keresztény embereket irtóztató rút cselekedetért a megírt” vád kívánja, hogy a Hármaskönyv első részének 15. titulusa, Ulászló király első dekrétumának 82. artikulusa,¹¹⁴ Szent István király dekrétuma második könyvének 32. fejezete¹¹⁵ szerint, nemkülönben Szent László király dekrétumainak 34. fejezete¹¹⁶ szerint „elsőben több bűjös-bajos társainak kimondására hóhér által megkínóztatván annak utána feje vétessék.”

7. A Recsky, Becskeházy, Boza, Tornallyay rokonság

A jegyzőkönyv szerint Panna a vádak alól csak húsz becsületes szavahihető emberrel tisztázhatja magát, mint ahogyan a vád is húsz ember tanúvallomását állította ellene. Panna a bíróságon nem jelent meg, hanem prókátorával, Kállay Pállal képviseltette magát. A vádat Becskeházy András alispán nevében Mándi István ügyész képviselte, az ügyész, a vádlott meg nem jelenése miatt, már a tárgyalás kezdetén a kilátásba helyezett büntetések kiszabását kérte, az ügyvéd azonban nehezményezte, hogy az iratok másolatát nem küldték meg a vádlottnak. Az ügyész szerint a vádlott, bűnei mellett, távolléte miatt a makacsság bűnével is vádolható. A vád és a védelem képviselői egymás becsmérlése miatt kölcsönösen nyelvváltsággal fenyegetőztek.

A törvényszék elfogadta a vád felvetését, de nem ítélte el Kis Pannát a beidézett törvények alapján, hanem javasolták ügyének a Királyi Táblához fellebbevitelét. Pannát ugyanakkor levelesítették, azaz a közönséges gonosztevőkhöz hasonlóan, bárki megölhette, javait elvehette. Ez igen súlyos büntetés volt, de enyhébb a hóhér általi kivégzésnél, az elítéltnak ugyanis maradt bizonyos lehetősége, így távolabbra költözhetett, ahol nem ismerték, illetve egy bizonyos helyen elzártan élhetett. Az ítélet ismeretében az is elképzelhető, hogy a Pannát jól ismerő vármegyei vezetők kénytelenek voltak ugyan hivatalból eljárni, de a lehetőségekhez mérten enyhe ítélet meghozatalára törekedtek. Kis Panna végül vélhetően semmiféle konkrét büntetést nem kapott, a fellebbevitelről sincs tudomásunk.

¹¹⁴ A mely emberek eltökélt szándékkal követnek el emberölést, azokat, bármilyen rendűek és kiváló állásúak legyenek, minden váltságdíj mellőzésével ki kell végezni.

1. § És ha ilyen emberek szökésben keresnének menedéket, bárhol és bármikor kézre kerülnének, minden remény és a királyi felség kegyelmezése nélkül, megtartván mindazonáltal a törvény rendét, ugyanabba a büntetésbe essenek.

2. § És annak a vármegyének az ispánjai vagy alispánjai és szolgabírái, a hol az ilyen gyilkos kézre kerül, kötelesek legyenek és tartozzanak az igazságot az ország szokásához képest kiszolgáltatni.

3. § És az ilyeneket, a hűtlenekekre és egyéb gonosztevőkre kiszabott büntetés alatt senki se merje a maga váraiba és házaiba fogadni és bebocsátani.

4. § Hogyha pedig az emberölés nem előre eltökélt gonosz szándékkal, sem eltökélt akarattal, hanem véletlenül vagy különben váratlanul történt; az emberölőnek legyen joga a megöltnek rokonaival szabadon egyezkedni. CJH 1903

¹¹⁵ Hogy Isten teremtménye minden gonosznak ártalmától ment maradjon és senkitől kárvallást ne szenvedjen, hacsak nem Istentől, ki előmenetelét is adja, tanácsi végzésből vetettünk nagy rettentő tilalmat az ördögösöknek és bűbajosoknak: hogy senki bűbájjal vagy ördögös tudománnyal egy embert is eszéből kiforgatni vagy elveszteni ne merjen.

1. § De ha mégis ember vagy asszonyember ennek utána illetően dologra vetemednék, adják annak a kezébe, a kit megrontott, avagy rokonai kezébe, hogy tegyenek törvényt reá az ő akaratjok szerint.

2. § Ha pedig jövendőmondók találtatnának, a kik hamuban s más effélékben mesterkednek, igazítsa meg őket a püspök ostonnal. CJH 1903

¹¹⁶ A lator asszonyok és boszorkányok úgy lakoljanak, a mint a püspök jónak látja. CJH 1903

János és Panna további sorsa

Geltovics János és Kis Panna ezek után felkerekedtek, és elköltöztek Szendrőről, közben pedig minden bizonnyal hamar összeházashozhattak. Geltovics deák egyébként éppen 1675-ben igyekezett Szendrőn berendezkedni, az év tavaszán ugyanis a mezőváros Előhegyi protocolluma szerint az Első szőlőhegyen, a Galvácsi út mellett vett egy szőlőt 20 forintért.¹¹⁷

De ki volt az, aki a vádemelést szorgalmazta, hogy még a rokon Becskeházy Andrásnak is el kellett járnia az ügyben? Erre a kérdésre egy két évvel későbbi jegyzőkönyvi bejegyzés adja meg a választ: 1677 júniusában Vay Ábrahám kikérte Becskeházy alispántól az özveg Cseresnyés Mártonné Kis Anna ellen kiadott proscriptioális levél másolatát,¹¹⁸ amelyet meg is kapott. Az ügyel kapcsolatban itt tűnik fel először a Vay család. Vay Ábrahámné Ibrányi Anna még 1682-ben is firtatta az ügyet a vármegyénél, a megye ezért úgy határozott, hogy Vaynének az „egyébként parázsnaság okán korábban már törvényesen elmarasztalt és megbüntetett Kis Anna elleni kérelmére levelet kell írni Rhédey Ferencnek” Kolozsvárra.¹¹⁹ Ibrányi Anna unokatestvére volt az 1668-ban fiatalon elhunyt Péternek, a legutolsó Bariusnak. A pert tehát Ibrányi Anna vádja robbanthatta ki, aki unokatestvérének elcsábításával és megmérgezésével vádolta meg Pannát. A Barius-vagyont, amely a Vay család birtokainak később is tetemes részét képezte, részben már 1668-ban megszerezték a Vayak, ezért több kérdés is felvetődik ezzel kapcsolatban. Miért kellett az emberölési váddal hét évet, egészen 1675-ig várni? A Szabolcs megyei családból származó Ibrányi Anna mit keresett Szendrőn 1668-ban, Barius Péter halálakor? Esetleg ápolta unokaöccsét betegsége alatt? A Vayoknak a Barius-rokonság révén voltak ugyan már apró birtokrészei Borsod megyében, de ezek eltörpültek a Szabolcs megyei Vay-birtokok mellett. 1716-ban viszont a Vay-leszármazottak birtokosztályánál kiderül, hogy a család 104 birtoktestéből közel 50 korábban a Barius család birtokában volt.¹²⁰ A Rhédey Ferenchez írt levél kapcsán tudjuk meg, hogy 1682-ben Kis Panna és Geltovics János már az Erdélyi Fejedelemség területén, Szilágysomlyón élt, ahonnan Kolozs megye főispánja, Rhédey Ferenc kolozsvári főkapitány hatalmaskodást követte el rajta, minden bizonnyal Ibrányi Anna kérésére. A tiltakozás az egri káptalan levéltárában van feljegyezve:

Kis Annának ellene mondása és visszavonása, amelyet az alább kifejtett ügyben tett.

Mi az Egri káptalan [...]. Megjelent személyesen nemes Kis Anna asszony, nemzeti Geltonics János házastársa, és ünnepélyes tiltakozás, ellene mondás, visszahívás, visszavonás, reklamálás módján előadta és fedte fel az alábbi dolgot. A nem oly régen elmúlt időkben, tudni illik az 1682. esztendő május hó 9. napja körül a nevezett asszony az Erdélyi Fejedelemségben, következésképpen Somlyó mezővárosban a nevezett férjével együtt saját házában volt és éppen gyermekágyban feküdt. Nem tudni, milyen okból és elhatározásból, a maga helyén és idején megnevezendő emberek, Rédei Ferenc úr kolozsvári kapitány elküldve és kirendelve valamely katonáit, ráküldte a tiltakozó asszonyra, akik őt kivonták a gyermekágyból és Kolozsvárra börtönbe vitték. Itt igen szigorú őrizetben tartotta egy éven és nyolc hónapon keresztül.¹²¹ Nem engedte szabadon másképpen, csak miután valamilyen igen szigorú reverzálist csikart ki belőle, és ezt mind az ő nemesi jogának, jó hírének és becsületének megsértésével tette, és ezzel nagy kárt okozott neki. Ezért a nevezett asszony az igazságáért protestál, a sérelmeket a maguk útján és módján, elfogatásának szerzői ellen pedig el akar járni. Ezért a reverzálist, amelyet erőszakkal csikartak ki belőle, és ezért semmilyen érvennyel nem bír, minden pontjában és cikkelyében visszavonja, megsemmisíti és érvényteleníti. Fenntartja magának mindazon jogokat, hogy a törvényszék előtt eljárjon mindennek ellen, akik az ő elfogatásának okozói voltak.

Exaudi vasárnap utáni hétfő, 1683.¹²²

¹¹⁷ MNL BAZML V-230. 4. köt.

¹¹⁸ MNL BAZML IV. 501/a 9. köt. 482.

¹¹⁹ 1682. jún. 17. MNL BAZML IV. 501/a 10. köt. 133.

¹²⁰ MNL BAZML XIII-25. Platthy-inventárium

¹²¹ „Uno anno et octo mensibus.”

¹²² 1683. május 31. MNL HML XII-1. 19. köt. 355.

A káptalan iratának dátuma (1683. máj. 31.) és a bebörtönzés időpontja (1682. máj. 2.) között azonban nem telhetett el 1 év és 8 hónap, a káptalannál valószínűleg eltévesztették a dátumot (talán 8 hónap és 1 nap volt a fogság időtartama). A Borsod megye által Rhédey Ferenc kolozsi főispánnak és kolozsvári főkapitánynak írt levél dátuma (1682. jún. 17.) azonban azt jelzi, hogy ezt már Kis Panna kolozsvári bebörtönzése után írták, vagyis a vármegye levele Panna szabadulásával kapcsolatban születhetett.

Tornallyay Erzsébet, Panna anyja egyébként éppen 1683-ban íratta meg a fentebb már idézett testamentumát, ugyancsak az egri káptalan előtt. Végrendeletében maga vall egykori férjeiről és az Abaúj megyei (hernád)szentandrás nemesi házaról, amelyet utolsó férjével, Kálnássy Pállal együtt szerzett, még akkor, amikor együtt lakott lányával, ami arra utal, hogy Tornallyay Erzsébet már Panna Szendrőről való elköltözése, azaz 1675 előtt Kálnássy Pál felesége volt.

1683. augusztus 9.

Én Tornallyai Örsébet, most utólszor néhai jó emlékezetű nemzeti Kálnássy Pál úrnak megmaradt özvegye, szabad akaratom szerint vallom, és tudtára adom az kiknek illik, mindenkinek. Hogy én magam előtt viselvén az édes leányomnak, Kis Pannának, nemzeti vitézlő Gelsovcics János uram házastársának hozzám való szeretetét, és a megöregedett voltomban és nyavalyámban körülöttem való forgolódását és kedvem keresését, azt is lelkesen elmémben forgatván, hogy megnevezett Kis Anna leányom atyjáról álló jószágát Kálnássy Pál néhai urammal elköltöttem, kiért refusioval tartozván, mind ekkoráig sem elégítettem meg. Mindezekre nézve azért én is nem akarván azért háládatlan lennem, s az édes leányomat megkárosítanom, nemes Abaúj vármegyében Szentandrás nevű faluban lévő nemes házamat, mellette való pusztával, és ezekhez akármi néven nevezendő, tartozó pertinentiákkal együtt, azon jussal és igazsággal, valamellyel én néhai Putnoky Zsigmond uramtul megvettem és bírtam, adom és legálom megnevezett kedvem kereső Kis Panna édes leányomnak, és az ő mindkét ágon lévő gyermekeinek és legatariussinak. Hogy ha pedig (akitől Isten oltalmazzon) az édes leányom maradéka nélkül, az édes uránál elébb meg találna halni, tehát megnevezett vőm, Gelsovcics János uram hozzám mutatott sok rendbéli jó akaratjéért azon jussal éltéig bírja megnevezett Szentandrás nemes házamat, pusztával, és azoknak pertinentiáival együtt. Holta után pedig Gelsovcics János úrnak, szálljon megnevezett jószág más gyermekimre és maradékimra egyaránt való osztályra.

Hogy pedig ezen jószágocskámat csak Kis Panna leányomnak s maradékának kötöttem s adtam, azzal a több gyermekeim ellen semmit sem vétettem, szabad dispositióm lévén benne, mivel és azt sem az első uramnak, Darvas Pál úrnak keresményéből, sem Roskoványi Lászlóébul, sem pedig jó emlékezetű Kis Istványébul, hanem Kálnássy Pál uramébul vöttem és aquiráltam azon édes leányomnak velem együtt való laktában. És amint feljebb fel van téve, említett leányomnak atyai javait azon urammal együtt elköltöttem. Azonkívül, minthogy említett Roskoványi László uram nemes Szepes vármegyében lévő ősi jószágomat akaratom ellen Záborszky Miklós uramnak kilencszáz forintokban zálogban vetette, azon jussomat említett Kis Panna leányomnak és két ágon lévő maradékának hagyom. Úgy, hogy Roskoványi Örsébet leányom, Isten adván azt érni neki, hogy az atyja jószága kezéhez jutna, tartozik elsőben is megnevezett kilencszáz s tizenhatsz forintokat vagy készpénzzel letenni, vagy pedig annyira való jószágot azon jószágból Kis Panna leányomnak és mindkét ágon való maradékának kiszakasztani. És azon summa pénzben kezekhez bocsájtani.¹²³

A végrendelet szerint a házaspár jó kapcsolatot ápolt az idős asszonnyal. Geltovcics János egyébként házassága idején karriert csinált, hiszen 1684-ben mint kamarai megbízott vett részt Kassán Holló Zsigmond házának konfiskálásában,¹²⁴ majd 1685. júliusban, miután a törökök Thököly Imrét elfogták, a császári haderő által bevett Ungvár várában lett provizor, ő készítette el a vár inventáriumát, és az erősség tetőszerkezetének javítási munkáinak irányítását végezte.¹²⁵ 1691 előtt Homonnai Drugeth Bálinttól zálogba kapta Palló falut, amelyet még a 18. század legelején is birtokolt.¹²⁶ A falu egy részét Homonnai 1600 forintért zálogosította el Geltovcics Jánosnak, majd a zálogba adó halála miatt a Szepesi Kamara vissza akarta venni, de 400 köböl gabona ellenében meghagyta Geltovcicsnál.¹²⁷

¹²³ MNL HML XII-1. 59. köt. № 662

¹²⁴ MONOK 1992. 116.

¹²⁵ MNL OL UeC 63:20

¹²⁶ MNL OL UeC 157:67; 157:72

¹²⁷ MNL OL UeC 63:23; 63:24; 98:57; 105:4; 157:67.

Egy ellentmondásos, de helyben és időben jól elhelyezett adat maradt fenn Geltovics Jánosról még Thököly bukását megelőzően. Eszerint a katolikusból protestánsná lett „Geltovich” János, aki Ungváron a jezsuiták társházát kirabolta, 1701-ben per útján 600 pengő rajnai forintban marasztaltatott el, és ezt az összeget az ungvári katolikus iskola céljaira fordították.¹²⁸ Az adatközlő szerint 1679–1685 között Thököly legalább három alkalommal támadta Ungvárt, első alkalommal a katolikusok között nagy vérengzést vitt végbe, és a jezsuitáknak is menekülniük kellett. Erre az időpontra eshet a rendháznak Thököly híve, a Szepesi Kamara tisztviselője általi felpredálása is. Geltovics János és Kis Panna 1675-ben távozott Szendrőről, János a tisztartásáról is lemondott, majd Thököly szolgálatába állt. 1679-ben Ungváron, majd 1682 körül az ekkor ugyancsak a kuruc király érdekszférájába tartozó Szilágy-somlyón élt és vállalt uradalmi tisztviselőiséget, de 1684 körül már újra kamarai szolgálatban állt, és 1685-ben már Ungvár provizora. 1701-ben az egri káptalannál írat meg végrendeletét, amely szerelmi vallomásnak is beillik egykori kedvese, majd felesége, Kis Anna iránt:

Megjelent az egri káptalan előtt az Ung vármegyei Mátyóc helységben lakozó Geltovics János, és pontos mérlegelés után, magára vállalva fivére, nővére, rokonai részéről, akiket érinthet, a terheket, önként és szabadon ilyen vallást tett:

Szorgalmasan forgatván lelkében azt a sok-sok féle gondoskodást, törődést s házastársi szeretetet, amellyel nemes Kis Anna asszony, az ő házastársa, mind más időkben, mind a mostani felfordulás alkalmával, és különféle esetekben, súlyosan megsebesülve és sokszor súlyosan megbetegedve, nem kímélve a nappali és éjszakai utazásokat, törődéseket, fáradozásokat, kitartott mellette és segítőkész volt hozzá. Mindezt meggondolván, és tudva, hogy a jövőben is ugyanígy fog viselkedni iránta, részint ezért, részint azért, mert különböző alkalmakkor, amikor neki számadásokat kellett adnia, ennek a Kis Annának az atyjától és az anyjától való ősi arany és ezüst tárgyait és drágaköveit, és ehhez hasonló dolgokat kellett pénzzé tennie, és ezért a számadások teljesítése érdekében ezekből jelentős összegeket fizetett ki. Ezért a vallást tevő tekintetbe véve az idők változásait, szem előtt tartva a halált, ami minden élő számára a közös sors. Ezért vigyázni akar arra is, hogy halála után, mindenféle viszályok támadhatnak és ezeket meg akarja előzni. Meghallgatva a nevezett feleségének szorgalmas és igazságos kérését, de azon kegyelmességből is, amellyel a férj a felesége iránt viseltetik, mindezt a fentebb részletezett, a valló által szétszórt pénz kompenzálására minden birtokjogot és minden tulajdont, amelyet azokban a jószágokban, amelyeket ő eddig az ideig a feleségével megszerzett, megvásárolt, vagy reméli, hogy ezután birtokolni fog, a feleségének, Kis Annának és az ő utódainak átad. Önmagának semmiféle tulajdonjogot nem tartva fenn, sőt, ezeket ráíratja és a jelen vallással neki is adja.

*Kelt a Szentháromság vasárnap előtti pénteken, 1701.*¹²⁹

Ez az első adat arról, hogy az Ung megyei Mátyóc¹³⁰ falu is a birtokukban volt, ahol 1740-ben gyermekük, Geltovics Klára élt.¹³¹ Geltovics János a Rákóczi-szabadságharc elején, legalább 1706-ig Mátyócon lakott, de a felkelés kibontakozásának kezdetén, 1703. augusztus 20-án Szentiványi (Szent-iványi) Jánossal,¹³² majd a következő két napon 119 nemes és közrendű személlyel együtt a király hűségére esküdött, mégpedig az Ungvári vár egyházának oltárán felállított feszület előtt.¹³³ Október 3-án a várban tartott megyei gyűlésben a strázsamesterek közé választották, ezek három szakaszban összesen 42-en voltak megyei nemesek, közöttük az alispán és a megyei jegyző, emellett 10 hajdú, 2 lakatos, 2 kovács, 2 rézműves, 1 takács, 1 aranyműves és 1 kertész tartozott a vár őrzésére rendelt strázsákhoz, kapitánynak Geltovics (ekkor még valószínűleg leendő) vejét, Szentiványi Jánost választották meg.

¹²⁸ MÉSZÁROS 1861. 91.

¹²⁹ 1701. május 20. MNL HML XII-1. 24. köt. № 239

¹³⁰ Mátyóc település az egykori Ung megyében, ma Mátyócvajkóc (Maťovské Vojkovce, Szlovákia)

¹³¹ MÉSZÁROS 2016. 5-7.

¹³² Szent-iványi Jánosról bővebben: KOVÁCS 2014.

¹³³ CSATÁRY 2006. 40.

Miután megtörtént a nemesi vármegyék csatlakozása Rákóczihoz, 1704. április 7-én a herceg őfelségének szólított II. Rákóczi Ferenc általános és személyes felkelést hirdetett a nemességnek, hazaárulás terhe alatt. Geltoivics Jánossal viszont valamilyen probléma adódhatott, Ung megye követe, Orosz György ugyanis megpróbálta II. Rákóczi Ferencnél elérni, hogy Geltoivicsnak és Horváth Györgynek ne kobozzák el birtokait, ugyanis feltehetően már ekkor sem jelent meg a felkelő seregben. 1704. május 9-én viszont már Szentiványi Jánossal együtt jelen volt a Karcsava pusztán tartott szemlén. Geltoivics János, aki testamentumtételekor legalább hatvan éves volt, 1706-ban egészségi állapota és idős kora miatt nem akart, de talán nem is tudott felülni a lóra az inszurgensek között, ezért Ung megyében a kötelezettségszegő ún. „makacsok” között szerepel.¹³⁴ Geltoivics Jánost Károlyi Sándor mustrakönyvében is a meg nem jelentek között írták össze.¹³⁵ Ezért 1706 áprilisában Ung vármegye meg akarta büntetni, mivel sem személyesen nem jelent meg, sem lovast nem állított maga helyett. A büntetés alól csak azért mentették fel, mert vejével, Szentiványi Jánossal, aki bevonult a nemesi felkelés kihirdetésekor, egy kenyéren volt, azaz közös háztartásban élt.¹³⁶ Szentiványi levelet is írt a vármegyének „atyja” – azaz apósa – védelmében, mentegetve elesett állapota miatt, illetve bizonygatva, hogy egy háztartásban élnek.¹³⁷ Ung megye 1706. évi nemesi összeírása szerint is egy kenyéren él a Nagykaposi járásban Szentiványi János ezredes és Geltoivics János úr.¹³⁸

8–9. A Geltoivics János által használt címer és Szentiványi János 1721-ben kapott bárói címere
(SIEBMACHER 1885–1899. IV. alapján)

Geltoivics János és Kis Panna lánya, Geltoivics Klára ekkor már szentiványi és bethlenfalvi Szentiványi János felesége volt, vagyis nem zárható ki, hogy anyja 1682. évi kolozsvári fogsága alatt szülte, testvéreiről ugyanis nem tudunk. Szentiványi Jánost és feleségét, valamint gyermekeiket 1721. január 15-én Bécsben III. Károly király bárói rangra emelte, bárói címer valamint vörös viaszpecsét használatának adományozásával.¹³⁹

¹³⁴ CSATÁRY 2006. 44., 55., 59., 61., 111.

¹³⁵ MNL OL P 396 1. (Acta Rákóciana) Mustrakönyvek.

¹³⁶ ZODA Fond: 4, Opisz: 2, № 1533.

¹³⁷ ZODA Fond: 4, Opisz: 2, № 1533.

¹³⁸ MNL OL G 16 I. 2. d. Nr. 124. Mészáros Kálmán szíves közlése alapján.

¹³⁹ MNL OL P 1896 XII 982. rsz.: 3.; NYULÁSZINÉ STRAUB 1981. 110. Sajnos a címerkép nincs megfestve az armálison. A bárói család az adományozott gyermekeiben férfiágon kihalt.

Geltovics János 1682-es pecsétlenyomatán¹⁴⁰ ugyanaz a címerábra látható, amely Szentiványi János 1721. évi bárói címerében is szerepel:¹⁴¹ kék pajzsban, hármashalmon kétfarkú, arany koronás oroszlán ágaskodik, amely jobb mancsában kettőskeresztet markol, bal mancsát támadólag előre nyújtja. Sisakdísz a pajzsalak növekvő oroszlánja, a sisaktakarók: kék–arany, vörös–ezüst.

A leányuk által a báróságig jutott egykori szendrői szerelmespár, Geltovics János és Kis Panna életének további lefolyása számunkra ismeretlen, bizonyos azonban, hogy János és Panna viszonylag háborítatlanul élte tovább életét Mátyócon, élvezve a szomszédos Ung vármegyei Vajkóc, Palló és Bátfa részbirtokainak jövedelmeit. Sorsuk jóra fordult, „az idő és az Isten” valóban mindenre megtanította őket, ahogyan Panna 1675-ben írt levelében reménykedett. Haláluk időpontját nem ismerjük, de hamvaik bizonyára Mátyóc korabeli református templomában vagy temetőjében porladnak.

FORRÁSOK

BMLK = Bécsi Magyar Levéltári Kirendeltség (Ungarische Archivdelegation beim Haus-, Hof- und Staatsarchiv)
Bécsi segédletek (<https://hungaricana.hu>)

FLE = Főegyházmegyei Levéltár Eger

AV = Archivum vetus

MNL BAZML = Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára

IV = Megyei törvényhatóságok, szabad királyi városok és törvényhatósági jogú városok

IV. 501 = Borsod Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai

IV. 501/c = Bejegyzett törvényszéki iratok

IV. 501/d = Be nem jegyzett törvényszéki iratok

IV. 501/j = Nemességösszeírások (Conscriptiones nobelium)

IV. 501/m = A megyei tisztviselők betűrendes jegyzéke

V = Mezővárosok, rendezett tanácsú városok, községek

V-230 = Szendrő nagyközség iratai

XIII = Családok

XIII-13 = A Sztárnyay Nagy család levéltára

XIII-25 = A Vladár család levéltára

XV = Gyűjtemények

XV-61 = Borovszky Sámuel Borsod megyei helytörténeti kutatócéduláinak gyűjteménye

MNL HML = Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltára

XII = Egyházi szervek

XII-1 = Egeri Káptalan Hiteleshelyi Levéltárának iratai

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest

A 57 = Magyar kancelláriai levéltár, Libri regii

DL = Diplomatikai levéltár, Mohács előtti gyűjtemény

G 16 = A Thököly- és Rákóczi szabadságharcok levéltárai, II. Rákóczi Ferenc fejedelem levéltára, Munkácsra maradt rész

P 72 = A Csáky család levéltára, Kassai levéltár

P 1896 = Forgách család gimesi ága, Rokon és idegen családok jelzetelt iratai

P 1314 = Batthyány missilisek

UeC = E 156 Magyar kincstári levéltár, Urbaria et Conscriptiones

PLE = Prímási Levéltár, Esztergom

Acta Radicalia = III. Archivum Saeculare I: Acta Radicalia et Protocollaria

ZODA = Державний архів Закарпатської області (Kárpátaljai Állami Levéltár, Beregszász, Ukrajna)

¹⁴⁰ SIEBMACHER 1885–1899. IV.: *Geltonicz* néven szerepel.

¹⁴¹ NAGY 1857–1868. X. 636.

BIBLIOGRÁFIA

BAJÁK 2007

BAJÁK László szerk.: A Magyar Nemzeti Múzeum címeres halotti emlékei. MNM, Budapest, 2007
(*Bibliotheca Humanitatis Historica* XIX.)

BALLAGI 1873

BALLAGI Mór: *A magyar nyelv teljes szótára*. Franklin Társulat, Pest, 1873

BESSENYEI (szerk.) 1997

BESSENYEI József (szerk.): *A magyarországi boszorkányság forrásai*, I. köt. Balassi, Budapest, 1997

BODNÁR 2008

BODNÁR Tamás: Topográfiai és genealógiai kapcsolatok a kora újkori vég Szendrő városában = *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* XLVII. (2008) 295–340.

BODNÁR–TÓTH

BODNÁR Tamás–TÓTH Péter: Borsod vármegye adózása a török korban. BAZML, Miskolc, 2005 (*Borsodi Levéltári Füzetek* 44.)

BODNÁR–WOLF 2002

BODNÁR Tamás–WOLF Mária: Elpusztult középkori települések Szendrő környékén. In: VERES László–VIGA Gyula (szerk.): *Szendrő monográfiája*. Szendrő Város Önkormányzata, Szendrő, 2002. 95–125.

BOROVSKY 1908

BOROVSKY Samu: Szendrő vára. MTA, Budapest, 1908 (*Értekezések a történeti tudományok köréből*, XXII/2.) Reprint: Rudabánya, 2000

BOROVSKY 1909

BOROVSKY Samu: *Borsod vármegye története Borsod vármegye története a legrégibb időktől a jelenkorig* I. MTA, Budapest, 1909

CSATÁRY 2006

CSATÁRY György: *Ung megye közgyűlései s törvényhatósági belélete II. Rákóczi Ferenc forradalmának korszakában*. [Forrásközlés Mészáros Károly kézírata alapján]. KMKSZ, Beregszász, 2006

CJH 1903

DEGRÉ Miklós–MÁRKUS Dezső–TÉRFY Gyula: *Corpus Juris Hungarici / Magyar törvénytár 1000–1895*. Franklin, Budapest, 1903

ENGEL 1996

ENGEL Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457* I–II. História–MTA TT, Budapest, 1996

FARKAS 2009

FARKAS Tamás: „Nemmagyar az, aki ics-vics...” Egy fejezet a névmagyarosítások történetéből = *Létünk* 39. (2009)/2. 1–49.

FORGON 1909

FORGON Mihály: *Gömör-Kishont vármegye nemes családai* I–II. Gámán J., Kolozsvár, 1909

GAÁL 1999

GAÁL Imre: *A Gömör vármegyei tornallyay Tornallyay család 1130–2000*. Püski, Budapest, 1999

GYÖRFFY 1963

GYÖRFFY György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* I. Akadémiai, Budapest, 1963

GYULAI 2002

GYULAI Éva: A törökkori mezőváros társadalma és gazdálkodása. In: VERES László–VIGA Gyula (szerk.): *Szendrő monográfiája*. Szendrő Város Önkormányzata, Szendrő, 2002. 165–226.

GYULAI 2008

GYULAI Éva: Farkas vagy egyszarvú? Politika és presztízs megjelenése a Szapolyai-címer változataiban = *Publicationes Universitatis Miskolciensis Sectio Philosophica* Tomus XIII. (2008)/ 3. 125–164. (Tanulmányok Szapolyai Jánosról és a kora újkori Erdélyről. A Szapolyaiak a magyar történelemben című, 2002. november 22-i és az Erdély története a 15–17. században című, 2001. november 30-i Miskolcon rendezett konferenciák előadása. A *Studia Miskolcinsia* 5. második, bővített kiadása)

KISARI BALLA 2000

KISARI BALLA György: *Karlsruhei térképek a török háborúk korából*. Magánkiadás, Budapest, 2000

KORITSÁNSZKY–LUKÁCS (szerk.)

KORITSÁNSZKY Dezső–LUKÁCS János (szerk.): *Szendrő*. Szendrő Község tanács, 1959

KOVÁCS 2014

KOVÁCS Ágnes

Protector és kliens sikeres együttműködése: Károlyi Sándor és Szent-Iványi János kapcsolata. In: *Úr és szolga a történettudomány egységében – Társadalomtörténeti tanulmányok. In Memoriam Vári András (1953–2011). Lords and Servants in History's Unity*. Szerk.: GYULAI Éva. Miskolci Egyetem BTK Történettudományi Intézet, Miskolc, 2014. 59–67.

NAGY 1857–1868

NAGY IVÁN: *Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblákkal* I–XII. Ráth Mór–Beimel–Kozma, Pest, 1857–1868

MÉSZÁROS KÁLMÁN 2016

MÉSZÁROS Kálmán: Szent-Iványi János beregi főispán halála, Adalék az 1740. évi szabolcsi pestisjárvány és a máriapócsi kegyhely történetéhez = *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle* 51. (2016)/3. 72–79.

MÉSZÁROS KÁROLY 1861

MÉSZÁROS Károly: *Ungvár története a legrégibb időktől máig*. Ráth Mór, Pest, 1861

MONOK (szerk.) 1992

MONOK István (szerk.): *Magyarországi magánkönyvtárak* I–II. Scriptum, Szeged, 1992

NYULÁSZINÉ STRAUB

NYULÁSZINÉ STRAUB Éva: *A Magyar Országos Levéltárban őrzött eredeti címereslevelek jegyzéke*. MOL, Budapest, 1981 (*Forrástudományi segédletek* 2.)

RADVÁNSZKY 1879

RADVÁNSZKY Béla: *Magyar családélet és háztartás a XVI–XVII. században* I–III. MTA, Budapest, 1879

SIEBMACHER 1885–1899

J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch. Magyarország, Horvát-Szlavónia és Erdély nagy címerkönyve I–VII. Szerk.: NAGY Iván e. a. Bauer-Raspe, Nürnberg, 1885–1899. (Bd. IV. Abteilung 15. *Der Adel von Ungarn samt den Nebenländern der St. Stephanskronen*. Nürnberg, 1894). Digitális kiadása: Wappenbuch–Nagy címereskönyv, CD-ROM. Arcanum, Budapest, 2002

SZENT-IMREY 1900

SZENT-IMREY Tamás: Címeres levelek Beregvármegye levéltárában = *Nagy Iván Család-történeti Értesítő* II. (1900) 175–179., 229–231.

SZLUHA 2008

SZLUHA Márton: *Felvidéki nemes családok II. Sáros, Turóc vármegyék nemes családjai*. Heraldika, Budapest, 2008

TOMKA 2002

TOMKA Gábor: Szendrő várai. In: VERES László–VIGA Gyula (szerk.): *Szendrő monográfiája*. Szendrő Város Önkormányzata, Szendrő, 2002. 125–165.

A közigazgatás újjászervezése (1860/61) két eltérő státusú városban: Kassa és Miskolc a kiegyezés előtt

KŐMÍVES Tibor*

Reorganization of the city administration (1860/61) in towns of different status: Košice and Miskolc before the Compromise

Discharge of the Interior Minister Alexander Bach and publishing of October's diploma in 1860 opened a path to new constitutionalism as well as to restoration of historical public administration in Hungarian Kingdom. Usage of Hungarian language in public administration and education were also restored by the ruler due publishing the diploma. Officials escaped in 1849 could continue their job started in 1848 at re-election of the Košice and Miskolc city council in the beginning of January 1860. However restoration of the constitution in these two cities shows some gaps. The basic difference seems to be the usage of the official language. While German and Latin language on magisterial forums appeared rarely in official parlance of Miskolc, Košice was always more multilingual, thus magistracies of both cities adapted differently to the new situation.

*

Az 1848–49-es szabadságharc bukása után, az osztrák neoabszolutisztikus törekvések előtérbe kerülésével, a centralizáció és a birodalom föderációs átalakításával, a korábbi hagyományos területi (vármegyei) közigazgatás háttérbe szorult. A Bach-rendszer a birodalom területén a németet vezette be hivatalos nyelvként, amelyet mind az új kerületi közigazgatás, mind a városok hivatalrendszere kénytelen volt elfogadni. Az öt katonai kerület létrehozásával, Erdély, Horvátország és a Határőrvidék leválasztásával, lényegében a hagyományos vármegyei igazgatás autonómiáját szüntették meg. A témánk szempontjából legfontosabb pontként a városok önkormányzati és helyi törvénykezési jogát is megvonták, ezzel a városok önkormányzatiságának legfontosabb elemét szüntette meg a centralizációra törekvő kormányzat. A közigazgatás egyik legjelentősebb és a közigazgatási hivatalnokréteg legfájdalmasabb rendelkezéseként kötelezővé tették a németet mint kizárólagos hivatalos nyelvet. A nyelvkérdés, amely a reformkori országgyűlések vitáiban többször is fontos elemként szerepelt, a tárgyalt időszakban is központi szerepet töltött be a belpolitika alakulásában.

Ha a két város 19. századi jogállását, illetve a Kassa és Miskolc közötti különbségeket vizsgáljuk a városi jog és adminisztráció tekintetében, tisztázni kell, milyen törvényi szabályozások vonatkoztak általában a városokra a reformkori, illetve az 1849-et követő időkben. A középkorban és a kora újkorban számos kiváltságot szereztek a Magyar Királyság különféle státusú városai, és elmondható, hogy ezeket a népesség gazdasági és társadalmi életére befolyással bíró privilégiumokat a városi hivatal közvetítette a lakosaihoz. A városi adminisztráció, az elveket tekintve, jórészt hasonlóan működött egy mezővárosban vagy egy szabad királyi városban, a gyakorlatban ugyanakkor számos különbséggel, egyediséggel rendelkezett a két városi jogállás. Még két szabad királyi város tanácsának részletes vizsgálatában is találunk eltéréseket, sajátos adminisztrációs gyakorlatot, két különböző jogállású városban ugyanakkor sokkal szembetűnőbbek az eltérések.

* A tanulmány az EFOP-3.6.1-16-00011 jelű „Fiatalodó és Megújuló Egyetem – Innovatív Tudásváros – a Miskolci Egyetem intelligens szakosodást szolgáló intézményi fejlesztése” c. projekt részeként – a Széchenyi 2020 keretében – az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg

Miskolcot a középkortól meghatározta, hogy a diósgyőri királyi uradalom része, mezővárosa volt. Ez a státus számos korlátozást eredményezett, mint mezővárosnak kevés önálló döntési jogköre volt, ugyanakkor számos privilégiummal rendelkezett. A 18. század második felétől a kamarai kezelésbe került Miskolcon, mint „kiváltságolt mezővárosban” (*oppidum privilegiatum*), felmerült a szabad királyi városi státus elnyerésének igénye, ezt azonban több évszázados küzdelemmel sem érte el a mezőváros. Miskolc 19. századi jogállását jórészt az előző évszázadban megszerzett jogok befolyásolták, a 18. század elején ugyanis egy fél évszázadra a város saját költségén megváltotta magát a kamarától, így 1702 és 1755 között, saját erőből megszabadulván a jobbági kötelekektől és szolgáltatásoktól, viszonylat széles döntéshozatali jogkört kapott a mezőváros, azaz saját területe felett önállóan rendelkezett, és saját ügyeiben szabadon dönthetett. A megváltkozás első szakasza 1702-től 25 éven át tartott, majd a szerződést 1731-ben újra megkötötte a város és a kamara képviselője. Az említett szabad döntési jogokon túl a két jogi processzus gazdasági előnyeire tartozott, hogy Miskolc mentesült a földesúri adózás és a robot kötelezettsége alól.¹

A kamara azonban 1755-ben felmondta a megegyezést, és elnöke, Grassalkovich Antal² a várost visszautalta jobbági státusába, így az ún. Grassalkovich-szerződés³ Miskolcot visszavetette a jogi fejlődésben, mivel ismét jobbági sorba süllyesztette a nem nemes polgárságot, és a továbbiakban a földesúri terhek alóli megváltás esélyei minimálissá váltak.⁴ A megváltkozás, majd a Grassalkovich-féle szerződés⁵ sem segítette hozzá Miskolcot a szabad királyi város jogállásának elnyeréséhez,⁶ és Miskolc a 19. század első felében is *oppidum privilegiatum coronale*, azaz kiváltságos koronauradalmi mezőváros maradt.⁷ A reformkorban elsőként az 1836. évi törvények alapján határozhatták meg pontosan Miskolc közjogi állását: rendezett tanácsú község, bár a törvény sem ekkor, sem a későbbiekben nem határozta meg pontosan a rendezett tanács fogalmát, hanem a szokásjog alapján tárgyalta. Egy korabeli jogi kézikönyv szerint: bizonyos privilégiumok (*felsőbb engedelem*) alapján olyan külső és belső tanáccsal (azaz választott tagságú önkormányzati testülettel) rendelkező község, amely első fokú bíróságot is fenntarthat.⁸ Az 1836. évi törvénycikkek a rendezett tanácsú községek esetében megszabták az ítélezés fórumait, a bíróság összetételét, a bíróválasztás új rendjét. A jegyzőt azonban ezentúl nem a város választotta évenként, hanem országosan nevezték ki. A törvény ugyan kibővítette a városi tanács jogkörét, ellenben előírnyozta, hogy a kamara ezután erre a jogszabályra hivatkozva szinte az összes tanácsülésein ott legyen, sőt a „*Tek. Cameralis Praefectus presidiuma*”, azaz az uradalmi kamarai előljáró elnöksége alatt folytassák le őket.⁹ A kamara felügyeleti jogot gyakorolt a város pénzügyi igazgatása fölött is, felülvizsgálhatta a már elkészített városi költségvetést, számadásokat. A kamarán kívül megkezdődött a rendszeres helytartótanácsi ellenőrzés is, illetve a vármegyével szemben Miskolc is gyakran keresett védelmet az országos szerveknél.

¹ LEVELES 1929 88–89.; Ö. KOVÁCS–SZENDI 2000. 524.

² Gróf Grassalkovich Antal (1694–1771): királyi koronaőr, kamaraelnök, Mária Terézia tanácsosa, Arad, majd Nógrád megye főispánja, a gödöllői és hatvani kastély építtetője.

³ A szerződés szövegéhez vö.: MNL BAZML IV. 1501/a 3. 893–894. (1755); SZENDREI III. 452–458.; SPÓNER 2011. 18.

⁴ STIPTA 1997. 203. Ö. KOVÁCS–SZENDI, 2000. 524.

⁵ Részletesebben: RÉMIÁS 1999.

⁶ TÓVÁRI 1997. 3–4.

⁷ SPÓNER 2011. 18.

⁸ *Jegyzet: Mi legyen a rendezett tanács? a törvény nem határozta meg, azt tehát csak gyakorlat után értelmezhetjük, t. i. rendezett tanáccsal bíró községek azok, melyeknek felsőbb engedelem mellett kül- és beltanácsuk van, a mely tanács aztán ugyancsak felsőbb engedelem mellett, a kebelbeli lakosok polgári pereit első folyamodású bíróság képében elítélheti.* Szűcs 1846. 35.

⁹ STIPTA 2000. 712–713.

Kassa esetében, amelynek első ismert városi statútumgyűjteménye (1404) már a városi adminisztráció kérdését is érintette,¹⁰ egészen más jogi fejlődést regisztrálhatunk a rendiség utolsó évszázadában. Kassa, mint szabad királyi város, amellyel, hogy szabadon választhatta elöljáróit, a joghatósága alá tartozó összes földesúri birtok, azaz 13 jobbágyfalu felett döntési, bíraskodási, igazgatási joga volt. A nemesi előjogokat gyakorló szabad királyi város, a polgárain túl, a városban tartózkodó, városi ingatlannal rendelkezők fölött is bírói hatalmat gyakorolt, rendi jogállásuktól függetlenül (kivéve az egyházi személyeket), sőt még a városban csak ideiglenesen tartózkodók felett is, amennyiben ügyük a városi törvénykezési joghatóság alá tartozott. Míg Miskolcon a 18–19. század a jogi függetlenség kivívásának folyamatos harcáról szólt, addig Kassa a szabad jogi státusára vonatkozó privilégiumok döntő hányadát már a középkor folyamán megszerezte.

Az 1848. évi áprilisi törvények a földesúri jogokkal felruházott Kassát is megfosztották jobbágyaitól, a gyakorlatban ugyanakkor a jobbágyi világ végső megszüntetéséről csak az osztrák-magyar kiegyezést követően beszélhetünk. A polgári törvényhozás, az 1848. évi XXIII. tc. alapján Kassa szabad királyi város maradt, azaz törvényhatósági joggal felruházott joghatóság, saját törvényhozással és törvénykezéssel, tisztségviselőit maga választhatta.¹¹

Miskolc 1910 körül, képeslap, magángyűjtemény
Miskolc around 1910 on a postcard, private collection

Az 1848. évi törvények nem változtatták meg jelentősen Miskolc igazgatását és közeletét, ahogyan Kassáét sem rengették meg alapjaiban. A törvény legfontosabb hozadéka a város és az országos politika összefüggésében, hogy Miskolc két képviselőt küldhetett az országgyűlésbe, míg a rendi berendezkedésben csak Borsod vármegye követői vehettek részt a törvényhozásban, illetve bővült a város bírói hatásköre is. Az 1848. évi törvények a bírósági ügyekben is kimondták a jogegyenlőséget, ugyanakkor ez a gyakorlatban kevésbé valósult meg, még 1861-ben is arra panaszkodik Miskolc közönsége, hogy nincs törvény előtti egyenlőség. Miskolcon a jobbágyság felszámolása is másként alakult, mint Kassán, ugyanis Miskolc, mint a vármegye alárendelt joghatósága, maga is jobbágyi státusban volt 1848 előtt. Az áprilisi törvények ugyan eltörölték a jobbágyságot, Miskolc városi tanácsa fölött azonban a vármegye hivatalnokai, a szolgabíró továbbra is felügyeletet gyakorolt, a tisztújításba is beleszólhatott.¹²

¹⁰ KIRST–POTEMRA 1984. 24.

¹¹ KIRST–POTEMRA 1984. 30.

¹² SZEGŐFI 2003. 40.

Kassán az 1848-as törvényalkotás a közigazgatásban azt eredményezte, hogy a városi tanácsülések ezen túl két bizottságban tárgyalták az ügyeket, mégpedig a polgári-gazdasági tanácsban és a bírói székben. Ezeket az ügyeket már korábban is külön vezették a jegyzőkönyvekben, de először fordul elő, hogy a belső tanács képviselőit kettéválasztották, és a 6-6 ember külön tárgyalta a polgári-gazdasági, valamint a bírósági ügyeket.¹³ Kassán a városi tanácsban új hivatal jelent meg, mégpedig a városi honvédelmi bizottság, amely a városi sorozást irányította 1848 novemberétől. A városi honvédelmi bizottság a belső tanács irányítása alatt állott, tehát saját jogkörrel nem rendelkezett.

Kassa 1900 körül, képeslap, magángyűjtemény
Košice around 1900 on a postcard, private collection

A szabad királyi városokban és a mezővárosokban történt változások már a szabadságharc leverését követően, az osztrák seregek bevonulásával körvonalazódtak. Kassát 1849. június 22-én szállják meg az osztrák és az orosz csapatok, s már június 25-én Péchy Imre¹⁴ országos főhadbiztos tolmácsolja a városi tanácsnak Paskievics felhívását és rendeleteit, amelyeket „*e városban divatozó három, magyar, német és tót nyelveken kinyomtatni, s azon felül még dobszó által is közhírré tettetni rendeltetvém.*”¹⁵ Péchy Imre utasítása alapján 1849. augusztus 6-tól a korábban magyar nyelvű tanácsülési jegyzőkönyveket, érdekes módon, ismét latinul kezdik el vezetni,¹⁶ ugyanakkor Péchy jóváhagyja, hogy a tanácshoz benyújtandó leveleket bármelyik nyelven be lehet adni. A kérvények nyelvi sokszínűségére már a korábbi években is gyakran volt példa, Kassán ugyanis bármilyen nyelven beadhatóak voltak a kérvények, levelek (sőt a lakosok mondanivalójukat szóban is anyanyelvükön közölhették a tanács színe előtt), de a hivatalos adminisztrációban, iktatáskor, illetve a felvett jegyzőkönyvekben a város hivatali gyakorlatának megfelelően, a törvény által előírt nyelvet használták.

¹³ KIRST—POTEMRA 1984. 37.

¹⁴ Péchy Imre gróf (1789–1864): udvari tanácsos, 1848-ig Zágráb megye főispánja, 1848 decemberétől a XVI szepesi város császári adminisztrátora, 1849 nyarán Rüdiger orosz tábornok mellett hadbiztos.

¹⁵ AMK R/2 Prot.1849/2605

¹⁶ AMK R/2 Prot. 1849. aug. 6., 1597

1841-től a hivatali ügykezelés teljes egészében magyar nyelven történt, de míg 1841 előtt az évszázadokig használt latin nyelvű ügykezelés természetes volt Kassa adminisztrációjában, és csupán az 1840. évi VI. tc. alapján változott meg a hivatali nyelvhasználat, addig 1849-ben, az orosz hadsereg bejövetelel, az első intézkedések egyike a hivatalos (magyar) nyelv megváltoztatása. A hivatali nyelv azonban egyelőre nem a német, hanem a latin, mint amelyik mindkét félnek, azaz a megszállóknak és a város vezetésének is megfelelő alternatívaként tűnt fel. 1849-ben a városok legnagyobb vesztesége az önrendelkezés elvesztése volt. A szabadságharc bukásával a városok önállóságának megszüntetéséhez tartozott, hogy már nem a polgármester volt a városok első embere, hanem a hadvezetés által kinevezett megyei elnök. Kassán 1849. június 30-án Olasz Jánost nevezték ki Abaúj vármegye elnökének, novembertől pedig főbiztosnak, első rendeletei közt szerepelt, hogy rögtönítélő bíróságot állítatott fel Kassán, „*hol talán a rossz szellem a legjobban uralkodik*”.¹⁷

A német nyelvű hivatali ügyiratkezelés 1849. október 23-tól kezdődik Kassán, amikor a tanácsülési jegyzőkönyveket, a nem sokkal korábban bevezetett latin nyelv helyett, németül kezdik vezetni, s ez a gyakorlat egészen 1861-ig megmaradt. Nem csupán a közigazgatás, hanem 1853-ban az oktatás nyelve is a német lesz Kassán, ahogyan máshol is az országban. Az 1851/52-ben 8 osztályúvá vált kassai gimnáziumot a premontrei rendtől elvéve, 1853-ban német világi tanárok irányítása alá helyezték.¹⁸

Miskolcot a szabadságharc utáni változások hasonlóan érintették, mint Kassát, bár jogállása, városi rangja és kiváltságai különböztek Kassától. Míg Kassa szabad királyi városként bírói hatalmát teljes joggal gyakorolta összes polgára felett, addig Miskolc, bár rendezett tanácsú városként bírói hatalommal is rendelkezett, de csak a nem kiváltságolt osztály felett, vagyis a nemeseket érintő polgári és bűnvádi perekben a megyei szolgabíró gyakorolta a közigazgatási és bírói hatóságot.¹⁹ A két város vezetési-hivatali gyakorlatában is különbségek mutatkoznak. A miskolci városi jegyzőkönyvek alapján elmondható, hogy az 1850-es években a miskolci tanácsnokok ritkábban ülnek össze, mint a kassaiak, jóval kevesebb ügyet tárgyalnak, a tanács döntési hatáskörébe csak a legfontosabb várost érintő ügyek tartoztak, ami nem feltétlenül csak az alacsonyabb jogállásából adódott, hanem, mert Miskolcon a városvezetésre vonatkozó kérdéseket a közgyűlés intézte. Az 1850-es évek önkényuralmi törvényhozása hozzájárult, hogy Miskolc közjogi státusa jelentősen vesztett nivójából, egy korabeli vélemény szerint:

*Ezen provizórium kezdetén is pár évig a bírói hatóság Miskolc város hatóságánál meghagyatott, míg később hatásköre tisztán közigazgatásivá törpítettett, s a felsőbbileg nevezett városi hivatalnokok felett a városi közügyekbeni ellenőrködést ugyancsak felsőbbileg nevezett községtanács gyakorolhatta.*²⁰

A kassai városi tanács évszázadok alatt fejlődött ki, centralizáltabb hatáskörrel rendelkezett a városi hivatalok felett, a városi tanácsüléseken szinte az összes várost érintő ügyben hivatott volt eljárni.

A miskolci városi igazgatásban a Bach-korszak alatt sem történt nyelvváltozás, továbbra is magyarul folytatták az írásbeli adminisztrációt, bár a németesítés hatása itt is érezhető volt. Az önkényuralom első jele a birodalom más területéről érkezett, zömmel német ajkú tisztviselők foglalkoztatása volt, akiket a vármegyei és városi hivatali ügyintézésben alkalmaztak, és többségükben a konzervatív nemzetfelfogást részesítették előnyben. A németesítés Miskolcon szembetűnően a német nyelvű utcanev-táblák kihelyezésében mutatkozott meg.²¹ A hivatali nyelvhasználatban viszont továbbra is a magyar nyelv uralkodott, magyarul vezették a tanácsülési jegyzőkönyveket, sőt a teljes hivatali ügyiratkezelés is magyar nyelven folyt tovább. Mindezt valószínűleg Miskolc etnikai viszonyai is indokoltá tették, az 1851. évi népszámlálási adatok alapján Miskolc népessége 14 846 fő volt, és ebből 11 528 fő (közel 77%) vallotta magát magyar nemzetiségűnek, a városi németiség csupán 143 fő volt.²²

¹⁷ AMK R/2 Prot. 1849/2827

¹⁸ WICK 1841. 215.

¹⁹ FAZEKAS 2003. 39–40.

²⁰ Idézi: DOBROSSY (szerk.) 1998. 118–119.

²¹ FAZEKAS 2003. 42–43.

²² Részletesen: FARAGÓ 2003. 576.

Kassa nemzetiségi összetétele ezzel ellentétben sokkal tarkább képet mutat. Az 1850/51-es népszámlálás adatai szerint Kassán 10 185 lakos élt, ebből csupán 2904 magyar, a németek száma 1592 volt, és emellett nagyszámú szlovákság élt (4738 lakos).²³ A város szűkebb vezetésében azonban nem tükröződött a lakosság nemzetiségi aránya, ezt a városi tanácsülési jegyzőkönyvek és a kapcsolódó iratanyagok is bizonyítják. Kassa tanácsának, szűkebb vezetői rétegének minden tagja magyarnak vallotta magát az összeírások alapján.²⁴ Kassán, ahol a németek jóval nagyobb számban és arányban éltek, mint Miskolcon, a németesítés sokkal erőteljesebben jelent meg. A tanácsülési jegyzőkönyveket, a város legfontosabb iratfajtáját, németül vezetik egészen 1861-ig.

Az osztrák sereg bejövetelével megkezdődnek a lefoglalások, birtokelkobzások azok ellen a tanácsnokok ellen, akik részt vettek a szabadságharcban. Köztük volt többek közt Farkassányi Sámuel forradalmi kormánybiztos,²⁵ báró Luzsénszky Pál, kassai polgár, kormánybiztos,²⁶ gróf Dessewffy Ferenc, aki 1848–49-ben polgármester volt, majd 1849. február 19-én, miután Görgey seregével kivonult a városból, betegségére hivatkozva lemondott polgármesteri tisztségéről.²⁷ Kassa város elmenekült tisztségviselői csak 1860-ban, az Októberi Diploma kiadásával jöhettek vissza a városba.

A neoabszolutizmus utolsó éveiben a Habsburg Birodalom vezetőinek át kellett gondolniuk a fennálló centralizációs törekvéseket, és be kellett látniuk, hogy nem csupán társadalmilag, de gazdaságilag is lehetetlen fenntartani ezt az állapotot. A villafrancai fegyverszünet engedményekre és meg egyezésre készítette a birodalom konzervatív politikusait.²⁸ Így, a császár jóváhagyásával, Szécsen Antal és Dessewffy Emil készítette elő az Októberi Diploma kiadását. Az Októberi Diploma, amely 1860. október 20-án látott napvilágot, rögzítette, hogy az uralkodó törvényhozói jogait csak az országgyűlések és a birodalmi tanács közreműködésével gyakorolja,²⁹ tehát ismét engedélyezi az országgyűlés összehívását, és visszaállítja az 1847-es vármegyerendszert.³⁰

A kassai hivatal rendszerében a diploma új lehetőségeket eredményezett. A Bach-korszak alatt, az Októberi Diploma kiadását követően, észrevehetően megváltozott a hagyományos iratkezelés. A tanácsülési jegyzőkönyvek, amelyeket 1849 októberétől németül vezettek, kezdtek újra „magyarosodni”. Legelőször a tanácsülési jegyzőkönyvek szerkesztése változott meg a Bach-korszakban, 1860-ban ugyanis már csak a jegyzőkönyvek tárgya, illetve az érintett személyek neve szerepel a jegyzőkönyvekben, röviden, regesztaszerűen, míg az adminisztráció nem kötetes iratai közt, azaz a jegyzőkönyvekhez kapcsolódó aktaanyagban található a régi rendszerű jegyzőkönyvi lap, természetesen magyarul. 1860-ban lényegében csupán a forma változik a hivatali írásbeliségben, a legfontosabb iratkezelés (a tanácsülések jegyzőkönyveinek vezetése) német nyelven folyik, ráadásul a jegyzőkönyvi bejegyzéseket a minimumra redukálták, a háttérben történő adminisztrációs tevékenység pedig az 1850-es évek előtti gyakorlatot tükrözte. A szabadságharc után szintén németül végzett regesztázást 1860-ban általában már magyarul végzik, és ami még újdonságként könyvelhető el: a polgármester minden regesztát aláírásával hitelesít. Ugyanakkor a reformkorban tapasztalt vegyes nyelvhasználat még 1860 decemberében is előfordul, megtörténik, hogy magyar nyelvű beadványt németül regesztáznak.³¹

²³ Részletesen: CZOCH 2009. 149–164.

²⁴ CZOCH 2009. 156.

²⁵ AMK Mag. 1849/2671.

²⁶ (1791–1869) AMK Mag. 1849/2670.

²⁷ AMK Prot. 1849/259. Mellékelte orvosi bizonyítványát is. Hivatalosan csak 1849 áprilisában mond le hivataláról, amikor a közgyűlés nyilatkozatát elfogadja. AMK Irományok névsora 1849/1392; AMK Mag. 1849/1454.

²⁸ ANTAL 2000, 150.

²⁹ SZABAD 1967. 77.

³⁰ Részletesebben: DEÁK 2005. 695–732.

³¹ AMK Prot. 1960/10179.

A diploma bizonyos szempontból alaptörvényként szolgált a birodalom népeinek, de Magyarországon a birodalom, föderalista szemlélete miatt, eleve elutasításra volt ítélve, ugyanakkor, mivel a dokumentum engedélyezte a közigazgatási rendszer újbóli megszervezését, a városokban visszanyúltak a korábbi közigazgatási szabályozáshoz, és ennek szellemében tartottak tisztújítást 1861 januárjában.

Kassa város számára az önállósodás jogalapját Majláth György³² főtárnokmester 1860. december 22-én kelt rendelete adta, amely felszólította Kassa város elnökét, hogy „*Szabad Királyi Kassa városában a közigazgatási önállóság helyre állítására vonatkozó szervezést saját vezérlete és felügyelete alatt teljesítse*”.³³ Kassán a tisztújítások legszembetűnőbb változásaként visszatérhettek az 1849-ben eltávozott tisztviselők, ezáltal az 1861. január 5-én tartott első nyilvános közgyűlésen Dessewffy Ferencet bízta meg az állami hatalom³⁴ a tisztújítás processzusának elnöki tisztevel. Dessewffy volt 1849 április végéig Kassa polgármestere, ekkor azonban, egészségi állapotára hivatkozva, lemondott.³⁵ A közgyűlés a tisztújítást az 1848. évi 23. tc. értelmében titkos szavazással döntötte el, amely alapján 1861. január 24-én Kassa polgármesterének Luzsénszky Pál korábbi kormánybiztost választotta meg. A polgármester-választás után, a régi szokásoknak megfelelően, az újonnan választott polgármester átvette a város hiteles pecsétjét és a levéltár kulcsait. A hivatalos ceremónia után megkongatták Kassa harangjait, és a polgárság ünneplésbe kezdett.³⁶

Az Októberi Diploma által nyert alkotmányosság Borsod vármegyében és Miskolcon is változásokat hozott a hivatali adminisztrációban. 1860. november 23-án ugyanis újra kinevezték a régi főispánt, báró Vay Lajost, aki a Korona Vendéglőben tartotta főispáni díszbeszédét, miközben a városi tömeg betörte a járásbíróház és a közjegyző ablakait, és a középületekről leverték a császári címereket.³⁷ A megyei közgyűlés 1860. december 17-én tartotta első ülését 1849 után, miután a megyei német tisztviselőket eltávolították. A megyei utasítás nélkül maradt Miskolc városi tanácsa maga kezdte értelmezni az „alkotmányosságot”, és megkezdte a tisztújítás előkészítését, az első intézkedések a császári akarattól függetlenül történtek. Miskolc városa a tisztújítás mellett döntött, de lakosai mindenképpen szükségesnek érezték megvárni, míg Borsod vármegye újjászerveződik, ezért egyelőre csak a választók összeírását rendelték el. Kassához hasonlóan itt is választási elnököt bízta meg a tisztújítás levezetésével.³⁸ Az elnök mellé helyi bizottmányt állítottak fel a választási processzust elvégzendő. A miskolci városi tanács a tisztújítás során, Kassával ellentétben, nem az 1847-es alapokon képzelte el a jövőt. Miskolcon jelentős dilemmát okozott az a tény, hogy az 1848. évi törvények szerint jogegyenlőség van, ugyanakkor a város gyakorlatában, a városi közterhek viselésében nincs egyenlőség, mivel az egyik városi lakos a megye szolgabíráját, a másik a város bíróját ismeri el személye és vagyona felett ítélő bírónak.³⁹ Miskolcon 5 pontban fogalmazták meg önkormányzatuk kívánalmait, amelyekben elsőként a közigazgatás önállóságát követelték.⁴⁰ A miskolci önkormányzat, bár szeretett volna önálló lenni, mégis, a nemzeti egység érdekében, a megyei szervezet fenntartását tartotta a legfontosabb feladatnak.⁴¹ A városi közterhek egyenlő viselése mellett a város célja volt az önadóztatás jogának és az ún. statutárius, azaz helyhatósági jognak a visszaállítása.⁴²

³² Majláth György (1818–1883), országbíró és a főrendiház elnöke, a Magyar Tudományos Akadémia igazgató-tanácsának tiszteletbeli tagja. 1851-ben aláírta a huszonnégyek emlékiratát, valamint a 140 aláírással a királynak 1857-ben átnyújtott kérvényt, melyben az alkotmányosság visszaállítását kérték. Bach rendszerének bukása után 1860-ban főtárnokmesterré nevezték ki. Az alkotmányosság visszaállításával az országbírói méltóságot nyerte el, fontos feladata volt a bíróságok újjászervezésében

³³ AMK Prot. 1861/1.

³⁴ Dessewffyt Majláth György főtárnokmester bízta meg a tisztújítás megszervezésével, 1860. december 22-én kelt levelében. AMK Mag. 1860/7934.

³⁵ AMK Prot. 1849/1454.

³⁶ AMK Prot. 1861/12.

³⁷ FAZEKAS 2003. 45.

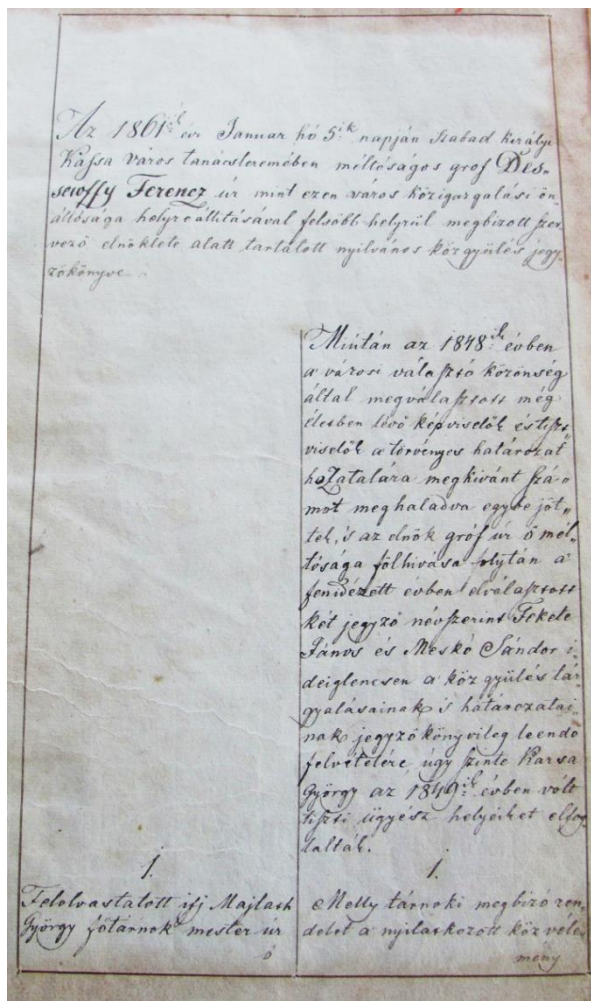
³⁸ A levezető elnök Palóczy László lett.

³⁹ MNL BAZML IV. 1601/1 1. köt. 7–24. Részletesebb elemzése: FAZEKAS 2003. 45–47.

⁴⁰ MNL BAZML IV. 1601/1 1. köt. 22.

⁴¹ MNL BAZML IV. 1601/1 1. köt. 20.

⁴² MNL BAZML IV. 1601/1 1. köt. 22.

3. Az első kassai
tanácsülés jegyzőkönyve
1861. január 5.
AMK R/2 Prot. 1861/1.
(A Szerző felv.)

Kassával ellentétben, Miskolc közjogi helyzete függött a megye jóváhagyásától, ugyanakkor a városnak részleges önkormányzati autonómiája volt. Miskolcon nem volt újkeletű törekvés a vármegyétől való elszakadás, 1861-ben ismét előkerült a fent felsorolt legfontosabb privilégiumok megszerzése. A követelésre válaszként a megye kinyilvánította, hogy hajlandó Miskolc területén megszüntetni a szolgabírói hivatalt, és a megyeháza telkének kivételével elismeri a város joghatóságát annak teljes területén, és biztosítja az önadóztatáshoz szükséges jogokat is.⁴³ Mindez azonban ekkor még nem valósult meg, majd csak 1867-ben léphetett életbe, és ekkor is csupán az 1871. évi községi törvény megalkotásáig. A megye jóváhagyását megelőlegezve, Miskolc mégis megalapozta 1861-ben az új igazgatás szervezetét: a polgármesteri székben, amelynek státusa 1861-ben főbíróra változott, nem történt változás, Jekelfalussy Lajos maradt a város élén, a tanács összetétele viszont teljesen megváltozott, azok a tanácsnokok, akik még szerepelnek a legutolsó, 1860. évi tanácsülési jegyzőkönyvben, 1861-ben, a tisztújítás utáni első tanácsülésen teljesen hiányoznak.⁴⁴ A tisztújítás során többször is elhangzott, hogy a régi apparátus lemond tisztségéről, s úgy tűnik, ezt az alkotmányosság visszaszerzésének idején mindkét tárgyalt városban nagyon komolyan gondolták. Igaz, a város első emberének személye nem változott, a tanács azonban teljesen, a tanácsost kiszolgáló hivatali személyzet pedig részben megváltozott.

⁴³ FAZEKAS 2003.48–49.

⁴⁴ MNL BAZML IV. 1602/a 6. 238.; MNL BAZML IV. 1602/a 7. 2.

Kassa város jogait a szabadságharc leverése után szintén megnyirbálták, megfosztották szabad intézményrendszerétől, mivel a várost a kassai katonai közigazgatási kerületbe olvasztották. Az alsóbbrendű hivatalnokréteg itt nem változott meg számottevően, azok a kisebb hivatalnokok, akik a szabadságharc előtt tevékenykedtek, megmaradtak pozíciójukban, de a polgármester személyét a katonai kerületi parancsnoknak ajánlata alapján a hadsereg parancsnoka nevezte ki. A városi törvényszéket feloszlatták, a képviselőtestületbe 24 tanácsnokot választottak élethossziglan, de ha közülük valaki meghalt, akkor már nem választhattak helyére mást a polgárok, hanem helyét kinevezés útján a Helytartótanács töltötte be. Kassa autonómiáján tehát nagyobb csorba esett, mint Miskolcén, mivel jogai elvételel független közigazgatását teljesen megszüntették. Miskolc városa azonban sohasem volt teljesen független a megyétől, és az Októberi Diploma kiadása után a döntéshozói hatalom visszaszerzésének egy újabb állomásához érkeztek. Mindkét város az alkotmányosság útjait kereste, Kassa igyekezett visszaszerezni régi autonómiáját, Miskolc pedig folytatta önállósága megszerzését.

FORRÁSOK

- AMK = Archív Mesta Košice (Kassa Város Levéltára, Kassa/Košice, Szlovákia)
 R/2 = Stredná manipulácia (Köztes iratkezelés)
 Prot. = Protokoly mestskej rady (Tanácsülési jegyzőkönyvek)
 Mag. = Magistrátne spisy (A magisztrátus iratai)
 MNL BAZML = Magyar nemzeti levéltár Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Levéltára, Miskolc
 IV. 1501 = Miskolc Város Levéltára 1569–1911
 IV. 1501/a = Tanácsülési jegyzőkönyvek
 IV. 1601 = Miskolc Város Képviselő Közgyűlésének iratai 1860–1871
 1601/a = Jegyzőkönyvek 1860–1871
 IV. 1602 = Miskolc Város Tanácsának iratai (1784) 1849–1874
 1602/a = Tanácsülési jegyzőkönyvek 1849–1870

BIBLIOGRÁFIA

- ANTAL 2000
 ANTAL Tamás: Debrecen szabad királyi város közgyűlése 1849-ben és 1861-ben = *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXVII.* (2000) 139–174.
 DOBROSSY (szerk.) 1998
 DOBROSSY István (szerk.): *Borsod és Miskolc 1848–1849-ben (Naplók, töredékek, visszaemlékezések).* Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc, 1998
 CZOCH 2009
 CZOCH Gábor: A nemzetiségi megoszlás kérdései és társadalmi dimenziói Kassán az 1850/51-es összeírás alapján. In: CZOCH Gábor: *„A városok szíverek”. Tanulmányok Kassáról és a reformkori városokról.* Kalligram, Pozsony, 2009. 149–164.
 DEÁK 2000
 DEÁK Ágnes: *„Nemzeti egyenjogúsítás” 1849–1860.* Osiris, Budapest, 2000
 FARAGÓ 2003
 FARAGÓ Tamás: Miskolc népessége a XIX. század közepétől az első világháborúig. In: *Miskolc Története 1848-tól 1918-ig* IV/1–2. Szerk.: DOBROSSY István. BAZML–HOM, Miskolc, 2003. 2. 567–619.

FAZEKAS 2003

FAZEKAS Csaba: Az önkényuralom 1849 után. In: *Miskolc Története 1848-tól 1918-ig* IV/1–2, Szerk.: DOBROSSY István. BAZML–HOM, Miskolc, 2003. 1. 8–44.

LEVELES Erzsébet: A 800 éves Miskolc. In: HALMAY Béla–LESZIH Andor (szerk.): Miskolc. Magyar Városok Monográfiája Kiadóhivatala Budapest, 1929. 1–236. (*Magyar városok monográfiája* V.)

Ö. KOVÁCS–SZENDI 2000

Ö. KOVÁCS József–SZENDI Attila: Jogi helyzet és normák. In: *Miskolc története 1702-től 1847-ig* III/1–2. Szerk.: DOBROSSY István. BAZML–HOM, Miskolc, 2000. 1. 523–531.

RÉMIÁS 1999

RÉMIÁS Tibor: Miskolc mezőváros XVIII. századi birtoklástörténete = *Studia Miskolcinsia* 3. (1999) 167–180.

TÓVÁRI 1997

TÓVÁRI Judit, *Az elit Miskolc város társadalmában 1872–1917*. Nyíregyháza, Stúdium, 1997

KIRST–POTEMRA (szerk.) 1984

Jozef KIRST–Michal POTEMRA (szerk.): *Mestská správa v Košiciach v rokoch 1848–1945: Tematická bibliografia*. Štátna vedecká knižnica v Košiciach, Košice, 1984

STIPTA 1997

STIPTA István: *Miskolc igazgatásának jellegváltozásai 1755–1871 között*. In: *Miskolc a millennium évében* I–II. Szerk.: DOBROSSY István. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc, 1997. I. 203–211.

STIPTA 2000

STIPTA István: *A városigazgatás szervezete és működése*. In: *Miskolc története 1702-től 1847-ig* III/1–2. Szerk.: DOBROSSY István. BAZML–HOM, Miskolc, 2000. 1. 203–211.

SZENDREI 1886–1911

SZENDREI János: *Miskolcz története és egyetemes helyirata* I–V. Miskolcz város közönsége–Stephaneum Nyomda, Miskolc, 1886–1911

SPÓNER 2011

SPÓNER Péter: *Egy mezőváros céhes ipara a városi jegyzőkönyvek tükrében. Miskolc céhes ipartörténete*. PhD disszertáció, Debreceni Egyetem BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, 2011 (Kézirat)

SZABAD 1967

SZABAD György: *Forradalom és kiegyezés válaszüttján (1860–61)*. Akadémiai, Budapest, 1967

SZEGŐFI 2003

SZEGŐFI Anna: Az önkényuralom 1849 után. In: *Miskolc Története 1848-tól 1918-ig* IV/1–2. Szerk.: DOBROSSY István. BAZML–HOM, Miskolc, 2003. 2. 37–44.

SZŰCS 1846

SZŰCS István: *Magyar polgári törvénytudományi kalauz*. Tóth Endre, Debrecen, 1846²

WICK 1941

WICK Béla: *Kassa története és műemlékei*. Wiko Kő- és Könyvnyomdai Műintézet, Kassa, 1941

Diószeghy Dániel (1900–1969) kohómérnök, egyetemi tanár, a tüzeléstan nemzetközi rangú tudósa életpályája*

KOVÁCS I. Gábor

*Career of, metallurgical engineer,
professor and internationally renowned scholar of firing sciences*

Diószeghy Dániel életrajzi adattárát és életút-leírását a polgári kori magyarországi egyetemi tanárok adattári sorozata számára készítettük el. A címszavak sorrendje az eddig megjelent adattári kötetek sémáját követi. Kutatásunk alapvetően történeti szociológiai indíttatású volt, ezért részletesen gyűjtöttük a családtörténeti adatokat, hogy kirajzolódjanak azok a szociokulturális, felekezeti-művelődési alakzatok, ahonnan a tudáselit egyes csoportjai rekrutálódtak.¹ Diószeghy Dániel a jellemzően kisnemesi háttérű északkelet-magyarországi református felekezeti-művelődési alakzathoz tartozott, végigjárva az egyetemi tanárságig vezető lépcsőfokokat.

Diószeghy Dániel

kohómérnök, egyetemi tanár
(Ungmogyorós, Ung m., 1900. július 26.–
Budapest, 1969. december 25.;
a miskolci Deszka temetőben nyugszik)

*Diószeghy Dániel, a miskolci
Nehézipari Műszaki Egyetem
professzora. Fénykép, 1955 k.*

*Miskolci Egyetem
Egyetemtörténeti Gyűjteménye*

* Készült az OTKA-NKFI 109209 számú projektjének támogatásával.

¹ KOVÁCS–KISS–TAKÁCS 2012; KOVÁCS–TAKÁCS 2014

Nemesség: A mogyorósi Diószeghy család tagjai nemesként szerepelnek a 19. századi ungmogyorósi református anyakönyvben. A Bereg megyéből származó család nemességét 1690-ben újíttatták meg és 1773–1774-ben Sátoraljaújhelyen és Töketerében igazolták.

Apja: nemes Diószeghy Dániel (ref., Ungmogyorós, 1867. jan. 30. –) földműves-gazdálkodó

Apai nagyapja: nemes Diószeghy Gábor (ref., Ungmogyorós, 1840. dec. 24. –); testvérei: 1. Diószeghy József (ref., Ungmogyorós, 1830. márc. 25. –), felesége nemes Telekdi Erzsébet (Kisdobronyból); 2. Diószeghy Dániel (ref., Ungmogyorós, 1832. nov. 28.–kisgyerekként meghalt); 3. Diószeghy Julianna (ref., Ungmogyorós, 1834. máj.–kisgyerekként meghalt); 4. Diószeghy Julianna (ref., Ungmogyorós, 1836. márc. –); 5. Diószeghy Dániel (ref., Ungmogyorós, 1838. jún. 20.–Ungmogyorós, 1891. okt. 17.)

Apai nagyanyja: nemes Galgóczy Erzsébet (ref., Ungmogyorós, 1840. jan. 26. –), házasságkötés: 1863. márc. 20. Az apai és anyai ágon is rokon Galgóczyak közül Galgóczy István 1904-ben telket vásárolt egy új templom építéséhez, amihez 2000 koronát is felajánlott.

Apai dédapa I.: nemes Diószeghy János (ref., Ungmogyorós)

Apai dédanya I.: nemes Kiss Julianna (ref., Ungmogyorós, 1809. febr.–Ungmogyorós, 1862), házasságkötés: 1828. febr.

Apai dédanya I. apja: nemes Kiss György

Apai dédanya I. anyja: nemes Galgóczy Erzsébet (ref., Ungmogyorós, 1776–Ungmogyorós, 1814)

Anyja: nemes Lekk Borbála (ref., Ungmogyorós, 1874. szept. 3. –); testvérei: 1. Lekk Erzsébet (ref., Ungmogyorós, 1856. jan. 1.–kisgyermekkorában meghalt); 2. Lekk Dániel (ref., Ungmogyorós, 1857. jún. 14. – meghalt csecsemőkorában); 3. Lekk Dániel (ref., Ungmogyorós, 1858. jún. 18. –); 4. Lekk Erzsébet (ref., Ungmogyorós, 1861. júl. 22. –)

Anyai nagyapja: nemes Lekk Dániel (ref., Ungmogyorós, 1833–)

Anyai nagyanyja: nemes Galgóczy Borbála (ref., Ungmogyorós, 1837–)

Testvére(i): Diószeghy Ilona; Diószeghy Irma; Diószeghy Sándor; Diószeghy Gábor; Diószeghy Erzsébet
Vallása: ref.

Felesége: Vida Ilona (evang., Sopronbánfalva, Sopron m., 1916. jún. 16.–Miskolc, 1998. márc. 30.), házasságkötés: 1935. jún. 8.; apja: Vida Ferenc balfi elemi iskolai igazgató-tanító

Gyermeke(i): 1. Diószeghy Dániel (ref., Sopron, 1936–1981) ének-zene tanár, karnagy; 2. Diószeghy Hajnalka (evang., Sopron, 1939–) a Nehézipari Műszaki Egyetem könyvtárosa; 3. Diószeghy László (ref., Sopron, 1943. ápr. 8. –), villamosmérnök, 1966–82: Bp., Elektroakusztikai Gyár, Minőségellenőrzési főoszt., műszaki oszt. vez., 1975-től Stúdióelektronikai főoszt., Kísérleti Üzem, üzemvez., moszkvai olimpia hangrendszerének kifejlesztése, gyártása, 1982–91 MERTCONTROLL Rt., Híradástechnikai, Műszerautomatikai, Erőáramú és Biztonságtechnikai Főoszt., főoszt.vez., 1991–92 SGS Mo. Kft., minőségbiztosítási mérnök, 1992–2003 MERT Controll Rt., elnök vez.ig., 2003-tól TREDIO Kft., társtul., mérnök tanácsadó

Középiskola: sárospataki Református Kollégium gimnáziuma, I–VIII. oszt., 1912–1920 (közben 1918 febr.–1919 jan. katona); érettségi uo., 1920. jún. 19.

Felsőfokú tanulmányok Mo.-n: soproni Bányászati és Erdészeti Főiskola, 1920–1924

Külföldi tanulmányok, ösztöndíjak: 1927 nyarán saját költségén tett tanulmányutat Ausztriában és Németországban

Oklevél: soproni Bányamérnöki és Erdőmérnöki Főiskola, 1925. máj. 11., vaskohómérnöki oklevél

Nyelvismeret: német, angol, orosz

Tudományos fokozatok: bp.-i műegyetem, műszaki doktor, 1940. jún. 13.; bp.-i műegyetem, 1942. márc. 21., Épületek hőellátásának tüzeléstechnikai kérdései tárgy magántanára; műszaki tudományok kandidátusa, 1952. júl. 11.

Nyilvános rendkívüli egy. tanár: műegyetem, soproni Bánya-, Kohó- és Erdőmérnöki Kar, tüzeléstan és anyagvizsgálat, 1943. máj. 22.

Nyilvános rendes egy. tanár: műegyetem, soproni Bánya-, Kohó- és Erdőmérnöki Kar, tüzeléstan és anyagvizsgálat, 1947. ápr. 8.

Egyetemi tisztségek: miskolci Nehézipari Műszaki Egyetem Kohómérnöki Kar dékánhelyettese az 1950-es évek első felében

Nyugdíj: 1968. jún. 30.

Életút: Diószeghy Dániel az Ungvártól délnyugatra fekvő Ungmogyoróson (ma: Liesková, Szlovákia) született, ahol az Ung folyó a Laborcba ömlik. Szülőfaluja egyike volt a termékeny síkság református többségű magyar nemesi falvainak (Vajkóc, Veskóc, Mokcsa). A mogyorósi leányegyház Mokcsa anyaegyházhoz tartozott, de volt saját református temploma, s 1760-tól iskolája és tanítója. Az 1808-tól fennmaradt mogyorósi református anyakönyvben a Diószeghyek, valamint a család férfi-tagjainak feleségei és a gyermekek keresztszülei is kivétel nélkül mind nemesként szerepelnek még az 1848 utáni évtizedekben is. Diószeghy Dániel édesanyja is minden ágon kisnemesi ősöktől származott. Ebben, a nemesi eredetét számontartó, a hagyományokhoz ragaszkodó kisbirtokos/gazdálkodó családban, közösségben született Diószeghy Dániel. Hatan voltak testvérek, s közülük ő az egyetlen, akit beadtak tanulni Sárospatakra, a vidék református iskolaközpontjába. (Valószínűsíthető azonban, hogy a kisnemes Diószeghyek közül nem ő volt az első tanult ember, legalábbis már a 18–19. században is több Diószeghy nevű lelkész és tanító szolgált az ungi és a felső-zempléni református egyházmegyében.) Az elemi iskolát az ungmogyorósi református iskolában végezte el, s mint a legtöbb földműves gyermeket, őt is csak a 6. elemi után vitték középiskolába. A sárospataki református gimnáziumban, mint jeles tanuló, tandíjmentességet kapott. Hatodikos volt, amikor a tanév második felében, 1918 februárjában bevonult katonai szolgálatra, ahonnan 1919 januárjában tért vissza az iskolába. A kiesést bepótolva 1920 júniusában érettségizett. Sárospatakon komoly hagyományai voltak a matematika és a természettudományok oktatásának is. Így nem meglepő, hogy az ezek iránt érdeklődő Diószeghy a soproni Bányászati és Erdészeti Főiskolára iratkozott be vaskohómérnöki szakra. Európa első bányamérnöki főiskolája 1918 őszén kényszerült elmenekülni Selmezbányáról, s 1919 áprilisában a később szintén bizonytalan helyzetbe kerülő Sopronban telepedett le, az úgynevezett Károly-laktanyában. Diószeghy már harmadik tanévét kezdte az 1922-ben Bányamérnöki és Erdőmérnöki Főiskolává átnevezett intézmény vaskohómérnöki osztályán, amikor a főiskola megkapta a soproni volt katonai főreáliskola épületeit, s nagy erőfeszítéssel igyekezett pótolni a Selmezbányán maradt műszereket, berendezéseket, jól felszerelt laboratóriumokat. 1923-ban új tanterv is életbe lépett, amelynek értelmében 10 új tanszéket állítottak fel. Így például a Diószeghy Dániel érdeklődési körébe tartozó, s későbbi életében nagy szerepet játszó Tüzeléstani és Anyagvizsgálati Tanszéket is különválasztották a kohásattantól, s vezetője Balázs István (1881–1962) főiskolai tanár lett. Diószeghy miután letette mindkét szigorlatát, 1924-ben megszerezte az abszolutóriumot. Az új tanterv szerint már nem volt szükséges az államvizsgához és az oklevélhez az 1876-ban rendszeresített kétéves üzemi-szakmai gyakorlat, mert azt nagyrészt a tanévközi szünidőben is teljesíteni lehetett. Diószeghy Dániel a szünidőben a diósgyőri és az ózdi üzemekben volt gyakorlaton, így az abszolutórium után csak egy évig dolgozott a Ganz és Társa Gépgyár budai öntödéjében, s aztán *A vasúti kocsik kéregöntésű kerekeiről* írott dolgozatának benyújtása után 1925. május 11-én kitűnő minősítéssel vaskohómérnöki oklevelet kapott. Pályázat útján, 1925. október 15-től a főiskola mennyiségtani tanszékének gyakoronoka/szakdíjnoka lett, majd 1926. május 1-től ugyanott tanársegéddé lépett elő. 1927 nyarán saját költségén tett tanulmányutat Ausztriában és Németországban, hogy szakmai ismereteit és német nyelvtudását továbbfejlessze. 1927. október 1-től sikerült–változatlanul tanársegédként–átkerülnie az őt igazából érdeklő vaskohászat tanszékre. Ennek a tanszéknek a vezetője Selmezbányán az a Barlai Béla (1870–1921) volt, aki ott felépítette a kitűnően felszerelt vaskohászati laboratóriumot. (Diószeghy pályája végén megírta Barlai élettörténetét.) 1923-tól pedig Cotel Ernő (1879–1954) vezette a tanszéket, így az ő tanársegédje lett Diószeghy Dániel. Mestere mellett megismerkedett a vaskohászat elméleti és gyakorlati problémáinak széles körével. Feladata volt többek között a Selmezbányán maradt laboratóriumok pótlására nagy erőfeszítéssel létrehozott öntészeti, metallurgiai, hengerlési és mikroszkópiai laboratórium és gyűjtemény gondozása és fejlesztése. Foglalkozott a nagyolvasztó hőtani viszonyaival, termokémiájával, teljesítményével és mindezek összefüggéseivel. Figyelme kiterjedt a német szakirodalomra is. 1928-ban jelent meg először cikke német szakmai folyóiratban (*Archiv des Eisenhüttenwesens*). A későbbiekben is rendszeresen publikált német nyelven. A nagyolvasztó hőtani témáján tovább dolgozott, s eredményeit 1932–1933-ban a *Bányászati és Kohászati Lapok*ban három cikkben közölte.

Arra az eredményre jutott, hogy az ércoxidok kémiai összetétele nem befolyásolja lényegesen a nagyolvasztó hőgazdaságát. A kokszfogyasztásban nem a kémiai, hanem a fizikai tulajdonságok játsszák a főszerepet. Az 1933–34-es tanévben – a soproni főiskoláról egyetlenként – megkapta az Országos Ösztöndíjtanács teljes összegű egyéves belföldi kutatási ösztöndíját (800 pengő). Az öntödei formázóhomok tulajdonságai foglalkoztatták, s célul tűzte ki a hazai homokfajták tervszerű vizsgálatát, osztályozását, hogy hosszabb távon összeállíthassa homokjaink országos kataszterét. Eredményeit *Az öntödei formázóhomokok mechanikai és kémiai elemzése a hazai homokok vizsgálata alapján* című dolgozatban foglalta össze. A *Bánya- és kohómérnöki osztály közleményei* között „*Die richtige Methode der Formsandprüfung*” címen német nyelvű tanulmánya jelent meg 1934-ben angol nyelvű kivonattal. A *homokvizsgálati módszer megválasztása* címmel cikksorozatot közölt 1935-ben a *Bányászati és Kohászati Lapokban*. Megállapította, hogy az öntészet különböző céljainak megfelelően különböző tulajdonságú formázóhomokra van szükség, de nincs egységes homokvizsgálati módszer. 1935-ben magánéletében is döntő változás következett be, ugyanis házasságot kötött Vida Ferenc elemi iskolai igazgató-tanító lányával, Vida Ilonával. Házasságukból három gyermek született. Az 1935–1936-os tanévben fél összegű (400 pengő) belföldi kutatási ösztöndíjat kapott megkezdett kutatásainak folytatására. A hazai öntészeti célra használt homokjainkat öntéstechnikai szempontból vizsgálta. Megállapításait és a kísérleteket *A mintázóanyag befolyása az öntvény felületi és szöveti tulajdonságaira* című dolgozatában fejtette ki részletesen. Azt tervezte, hogy a megkezdett témából készít doktori disszertációt. A műszaki felsőoktatás átszervezése miatt azonban pályája másként alakult. 1934-ben a soproni Bányamérnöki és Erdőmérnöki Főiskola része lett a M. kir. József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemnek. Diószeghy Dániel tanszéki főnöke, Cotel Ernő egyetemi tanári kinevezést kapott a soproni székhelyét megtartó Bánya-, Kohó- és Erdőmérnöki Kar Bánya- és kohómérnöki osztályának vaskohászati tanszékére, s tanársegéd II. minőségben magával vitte Diószeghyt is. A kar 1936. március 17-i ülésén pedig Diószeghy Dánielt egy megüresedett álláshelyre VIII. fizetési osztályba sorolt adjunktussá választották, amit a miniszter is jóváhagyott. A soproni főiskola Tüzeléstechnikai és anyagvizsgálati tanszéke viszont az 1934-es átszervezéskor megszűnt mint önálló tanszék. A tanszéket addig vezető Balázs István (1881–1962) nyugdíjba ment, s Diószeghy két évig, 1936-ig mint meghívott előadó adta elő a tárgyat. 1936-os végleges minőségű adjunktusi kinevezése után vette át meghívott szakelőadói minőségben a tüzeléstani enciklopédia és a tüzeléstan tárgyak előadását. A vaskohászati tanszék adjunktusi feladatainak ellátása mellett így a tüzeléstan ismeretanyagában is jobban el kellett mélyednie. 1936–1937-ben résztvevője volt a bauxitkohósítási kísérletnek, amelyet az iparügyi minisztérium szervezett. Ezután kezdte alaposabban tanulmányozni a szénttüzelés irodalmát, majd többéves kísérleti kutatómunkával tanulmányozta a hazai szenek égésének tulajdonságait. Ennek eredményeként készült el *Szeneink értékelése időszakos tüzelés szempontjából* című disszertációja, s ennek alapján kapta meg 1940. június 13-án a kitüntetéses műszaki doktori fokozatot. Javaslatot tett a különböző sebességgel égő szenek eltüzelésére alkalmas tüzelőberendezések kialakítására. Kutatta a rácson eltüzelte fa égési folyamatait, a különböző kazánok hőmunkáját, a mészkőégetési technológia korszerűsítésének lehetőségeit. Intenzíven foglalkozott a tüzeléstechnika általános feladataival, a tudományág elméleti alapjaival, a gazdaságos hőenergia hasznosítás problémáival. Miután 1940-ben a minisztérium jóváhagyásával a műegyetemen újraalapították az 1934-es átalakításkor megszüntetett Tüzeléstani és Anyagvizsgálati Tanszéket, a frissen doktorált Diószeghy Dánielt bízták meg helyettes tanárként a tanszék ellátásával. Az egyetemi tanári kinevezéshez azonban, a doktori minősítésen túl, szükség volt a magántanári habilitációra is. 1941-ben ezért indította el magántanári habilitációs eljárását. A miniszter 1942. március 21-én hagyta jóvá habilitációját, így lett az *Épületek hőellátásának tüzeléstechnikai kérdései* tárgy magántanára. 1943. január 19-én a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium pályázatot hirdetett a Tüzeléstan- és Anyagvizsgálattal tanszékének egyetemi tanári állására. A korábban szokásos okmányokon kívül mellékelni kellett a pályázóknak szülei születési anyakönyvi kivonatát is, s igazolniuk kellett, hogy nem esnek a 7720/1939. ME számú, ún. zsidótörvény korlátozásai alá.

Diószeghyen kívül Légmán Lothár, a budapesti állami felső ipariskola tanára adta be pályázatát. A pályázat elbírálására kiküldött bizottság véleményes jelentését és javaslatát Diószeghy kinevezésére a bányá- és kohómérnöki osztály, valamint a bányá-, kohó- és erdőmérnöki kar is elfogadta. Majd az egyetemi tanács 21 szavazattal, ellenszavazat nélkül úgy határozott, hogy Diószeghy Dániel vaskohómérnököt, műegyetemi adjunktust, helyettes és magántanárt terjeszti fel nyilvános rendes tanári kinevezésre a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez. Végül a kormányzó legfelsőbb elhatározásával 1943. május 22-én Diószeghy Dánielt nyilvános rendkívüli tanárnak nevezte ki a műegyetem Tüzeléstan-és Anyagvizsgálattan Tanszékére. A tanszék körébe tartozó tárgyak az 1923-as tantervtől a kohómérnöki képzés szigorlati tárgyai voltak, s ezek nagy részét Diószeghy 1936-tól előadta, gondozta, előbb mint meghívott szakelőadó, majd mint helyettes tanár. 1943-tól kötelező volt a II. éves kohómérnök hallgatónak tüzeléstanból az első félévben heti 3 óra előadás, a második félévben heti 3 óra előadás és 3 óra gyakorlat. A II. éves bányamérnök hallgatónak egy féléven át heti 2 óra előadás volt Tüzeléstan enciklopédia címen. A Fémek anyagai mechanikai vizsgálatából a IV. éves kohómérnök hallgatónak egy féléven át 2 óra előadás és 4 óra gyakorlat volt. Ezeket az előadásokat mind Diószeghy professzor tartotta, s a gyakorlatok nagy részén is részt vett. A világháború alatt a katonai szolgálat alól az egyetem kérésére mentesítették. [Korábban, 1938 őszén, mint hadnagyot három hónapra, 1940 nyarán pedig mint főhadnagyot egy hónapra hívták be a 4. honvéd gyalogezredhez. Előbb Kassán, majd Sopronban teljesített szolgálatot. 1944. március 14-én tartalékos (mérnök) főhadnaggyá minősítették át.] Oktatási terhei azonban tovább nőttek, mert Cotel Ernő 1944 novemberi nyugdíjazása után őt bízták meg a vaskohászati tanszék vezetésével is, amelyet 1946 szeptemberig látott el. Közben a háború végén a család lakását bombatalálat tette tönkre. A többszörösen nehéz helyzet után csak 1947-ben kezdetét új kutatómunkához. 1947. április 8-án a köztársasági elnök nyilvános rendes tanárrá nevezte ki, s 1948-ban a tanszékének a profilja is megváltozott, az anyagvizsgálat leadásával tisztán Tüzeléstan tanszék lett. Kutatásai elsősorban a kohóipari kemencék hőmunkájának vizsgálatára, többek között a kemencék áramlástan problémáira irányultak. Ő írta meg a *Tüzeléstechnikai zsebkönyv* ipari kemencékkel foglalkozó fejezetét 1948-ban.

*Diószeghy Dániel, a miskolci Nehézipari Műszaki Egyetem professzora
hallgatói körében, Fénykép, 1955 körül
Miskolci Egyetem Egyetemtörténeti Gyűjteménye*

1949-ben a kormányzat Miskolc székhellyel létrehozta a Nehézipari Műszaki Egyetemet, s 1951-ben az ennek részévé lett soproni Kohómérnöki Kart is áthelyezték Miskolcra. A soproni professzorok közül Diószeghy Dániel 1951 szeptemberében elsőként érkezett családjával együtt a kezdés sokféle problémájával küzdő új egyetemi központba. Itt sorra jelentek meg még soproni előadásai alapján készült sokszorosított egyetemi jegyzetei: *Tüzeléstan I–II.*, *Tüzeléstan III.*, *Kőzetek tűzi feldolgozása*. 1952-ben a tudományos minősítés szovjet mintára történt átszervezésekor Diószeghy Dániel a műszaki tudományok kandidátusa fokozatot kapta. Tagja lett az MTA Nyersvasgyártási szakbizottságának, s aktívan működött a Bányászati és Kohászati Egyesületben és az Energiagazdálkodási Tudományos Egyesület Borsodi Csoportjában. A miskolci és Miskolc környéki üzemek gyakran kérték szakvéleményét és szakmai tanácsát. Német nyelvtudása és angol nyelvű szakirodalom-olvasási készsége mellé oroszul tanult, hogy ismereteit ebből az irányból is bővítse. 1954-ben kétkötetes új *Tüzeléstani jegyzetet* írt. A gazdaságos hőenergia hasznosítás újabb lehetőségeit is bemutatta, s többek között leírta a kemencék munkaterében játszódó hőcsere folyamatok sajátos számítási módjait is. Tanszéke az egyetem újabb épületeinek elkészülése után, 1955-ben kapott végleges elhelyezést, ahol kisebb, házi készítésű kemencék építésére nyílt lehetőség, módot adva a folyamatos kutatómunkára. Diószeghy Dániel kisebb tanulmányutakat tehetett, kutatási beszámolókat tarthatott a szocialista tábor országaiban, Csehszlovákiában, a Német Demokratikus Köztársaságban, Lengyelországban és a Szovjetunióban. Az oktatás céljaira és gyakorló szakembereknek újabb könyvei jelentek meg: 1957-ben a *Vaskohászati Enciklopédia* sorozatban *A vaskohászat tüzelőanyagai*, 1959-ben a Tankönyvkiadónál pedig a műszaki tudományok legfrissebb eredményeit is figyelembe vevő újabb *Tüzeléstan*. Lelkiismeretes egyetemi oktatómunkája és intenzív kutatásai mellé 1958-ban újabb nagy feladatot vállalt. Létrehozta a Hőtechnikai Kutatóállomást (később Tüzeléstechnikai Kutató és Fejlesztő Rt.), amelynek kezdetől igazgatója lett. Az intézményt idővel kétszáz főt foglalkoztató kutató-kivitelező intézetté fejlesztette. Nagy érdemei voltak az intézet révén is a világszínvonalú magyar kemenceépítési és tüzeléstechnikai ipar felépítésében, rangjának elismertetésében. Nemzetközi kapcsolatai tovább gazdagodtak, világkonferenciákon, tudományos tanácskozásokon, tapasztalatcseréken vett részt most már Svájcban, Ausztriában, Hollandiában és az NSZK-ban is. Érdeklődése változatlanul elsősorban a kemencék áramlástani problémáira és a hőátadási folyamatok intenzifikálására irányult, de foglalkozott a hazai földgáz-vagyon hasznosításának kérdésével, a kommunális ellátás gondjaival, a közvetlen földgázfelhasználás bevezetésének feltételeivel, az olajfelhasználás műszaki és gazdasági problémáival. A nagyszámú miskolci kohómérnök hallgatónak írta a gyakorlati tüzeléstan legmodernebb megoldásait bemutató újabb jegyzeteit: *Kohászati kemencék I.* (1963, 1969), *Öntödei kemencék II.* A túlfeszített munkatempó kikezdte egészségét, s az új munkajogi szabályok szerint nem is dolgozhatott két helyen főállásban. 1968. június 30. után az egyetemen csak másodállásban oktatott és kutatott, s főállásának a Tüzeléstechnikai Kutató Intézet vezetése maradt. Lankadatlan szorgalommal és kitartással végzett kimagasló oktató, nevelő és tudományos kutatómunkájáért életében nem kapta meg az őt jogosan megillető méltó megbecsülést. (Az élete utolsó éveiben kapott kisebb kitüntetések, Kiváló Dolgozó Emlékérem, Munka Érdemrend bronz fokozata nem tekinthetők ilyennek.) 1968 őszén Diószeghy Dániel kórházba került és karácsony napján elhunyt.

Tudományos, művészeti társulat, egyesület: Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület tagja; Energiagazdálkodási Tudományos Egyesület Borsodi Csoportjának elnöke

Egyházi tisztségek: Az 1920-as évek második felében a soproni református fiókegyházközség pénztárosa tanácskozási joggal a presbitériumban, amelynek jegyzőkönyvét is vezette. A harmincas évek második felében az anyaegyházzá alakult soproni református egyházközség presbitériumának tagja. 1945 után a dunántúli református egyházkerület világi tanácsbírája.

Kitüntetések: a Gépipar Kiváló Dolgozója (1964. dec. 15.); a Munka Érdemrend bronz fokozata (1965. ápr. 4.); Zorkóczi-emlékérem; Szikla Géza-díj; szerepel a Sárospataki Kollégium nagy tanítványairól a 425. éves évfordulótól kezdve vezetett, majd kiegészített emléktáblán

Jövedelem, vagyon, gazdasági érdekeltség: A családi örökségből ráeső földtulajdonrészéről–a sárospataki, majd soproni tanulmányaira fordított családi támogatás részbeni ellentételezéseként–lemondott a testvérei javára.

*Diószeghy Dániel,
a miskolci Nehézipari Műszaki Egyetem
professzora. Fénykép, 1960 k.*

*Miskolci Egyetem
Egyetemtörténeti Gyűjteménye*

Bibliográfia

KOVÁCS–KISS–TAKÁCS 2012

KOVÁCS I. Gábor–KISS Zsuzsanna–TAKÁCS Árpád (összeállították): A magyarországi zsidó és zsidó származású egyetemi tanárok (1848-1944) életrajzi adattára. In: KOVÁCS I. Gábor (szerk.): *Diszkrimináció–emancipáció–asszimiláció–diszkrimináció. Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára I. Zsidó és zsidó származású egyetemi tanárok*. Történeti elitkutatók–Historical Elite Research. Eötvös Kiadó, Budapest, 2012. 23–150.

KOVÁCS–TAKÁCS 2014

KOVÁCS I. Gábor–TAKÁCS Árpád (összeállították): A debreceni tudományegyetem református hittudományi kara (1914-1950) egyetemi tanárainak életrajzi adattára és életútleírása. In: KOVÁCS I. Gábor (szerk.): *Hit–tudomány–közélet. A debreceni tudományegyetem református hittudományi kara (1914-1950) professzorainak életrajzi adattára és életútleírása*. Történeti elitkutatók–Historical Elite Research. Eötvös Kiadó, Budapest, 2014. 25–162.

*KISHONTHY Jenő: Diószeghy Dániel mellszobra, 2000, bronz (Gyulai É. felv.)
Miskolci Egyetem Energia- és Minőségügyi Intézete*

„Szerzetesi nagy alázatossággal” –**Kelemen Didák és kora***Szerzetesrendek Magyarországon**a 18. század első felében***2016. szeptember 23-24. (péntek, szombat)**

Magyar Tudományos Akadémia
Miskolci Területi Bizottsága (MAB) székháza
Miskolc-Belváros, Erzsébet tér 3.

Fővédnök: Dr. Ternyák Csaba egri érsek

Védnökök:

Kalna Zsolt OFM Conv.

minorita tartományfőnök

Dr. Kriza Ákos

Miskolc Megyei Jogú Város polgármestere

Prof. Dr. Torma András

a Miskolci Egyetem rektora

Minden érdeklődőt szeretettel várunk!

Részvételüket köszönjük.

Szervezők:

Magyarországi és Erdélyi Szent Erzsébet Minorita Rendtartomány

Magyar Tudományos Akadémia

Miskolc Területi Bizottsága Történettudományi és Néprajzi Szakbizottsága

Éltető Lélek Alapítvány (Miskolc)

Nemzeti
Együttműködési
Alap

ÉLTETŐ Lélek ALAPÍTVÁNY

Magyar Tudományos Akadémia
Miskolci Területi Bizottsága

PROGRAM:

2016. szeptember 23. péntek

13.00 – 14.00 Regisztráció a MAB székházban

14.00 – 14.20 Köszöntések

PROF. DR. TORMA ANDRÁS, rektor, Miskolci Egyetem

DR. GYULAI ÉVA egyetemi docens, elnök, MTA MAB Történettudományi és Néprajzi Szakbizottsága

DR. VÁRHELYI KRISZTINA, kuratóriumi elnök, Éltető Lélek Alapítvány

14.20 – 15.50 Előadások (elnök: GYULAI ÉVA)

FÁBIÁN BORBÁLA – KORHECZ PAPP ZSUZSANNA

(Városi Múzeum és Délvidék Kutató Központ, Szabadka/Subotica, Szerbia)

A Kapisztrán Szent János ferences tartomány barokk művészeti öröksége –

A templomok és kolostorok története a 18. század első felében

T. ORGONA ANGELIKA

(Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest)

Rendtörténeti relikviák. A magyarországi ferencesek pecsétnyomó gyűjteményei

WEISZ ATTILA

(Művészeti és Design Egyetem, Kolozsvár/Cluj-Napoca, Románia)

A szamosújvári egykori ferences templom (ma római katolikus plébániatemplom) kutatásának újabb eredményei

KUSLER ÁGNES

(ELTE BTK Művészettörténeti Intézet, Budapest)

Monasztikus terek emblematisztikus regulációja – A pannonhalmi bencés főapátság refektóriumának díszítése a 18. századi monasztikus emblematisztika kontextusában

15.50 – 16.15 Kávészünet

16.15 – 17.35 Előadások (elnök: ROSTÁS LÁSZLÓ)

MACZÁK IBOLYA

(MTA – PPKE Barokk Irodalom és Lelekiség Kutatócsoport)

Két úrasszony – egy beszéd

LIPP MÓNKA MÁRIA

(MTA MAB Művészettörténeti Munkacsoport)

A betegápoló irgalmasrend működése a 18. századi Egerben – műtárgyaik tükrében

DÉNESI TAMÁS

(Pannonhalmi Főapátsági Levéltár)

Bencés medicina a 18. századi Magyarországon

FAA-LENDVAI ERZSÉBET

(Eszterházy Károly Egyetem, Történettudományi Intézet, Eger; Pest Megyei Könyvtár, Szentendre)

Bencés könyvtárak Magyarországon a 18. század első felében

18.00 Szentmise a Miskolci Minorita templomban

19.00 A Minorita templom bemutatása: SZUNYOGH LÁSZLÓ építész
Hangverseny a Fráter Kórus előadásában, vezényel REGŐS ZSOLT karnagy

2016. szeptember 24. szombat

9.00 – 9.30 Köszöntések

Dr. TERNYÁK CSABA egri érsek

KALNA ZSOLT OFM Conv. minorita tartományfőnök

Dr. KRIZA ÁKOS, polgármester, Miskolc Megyei Jogú Város

9.30 – 11.45 Előadások (elnök: KOVÁCS GERGELY)**GYULAI ÉVA**

(Miskolci Egyetem BTK Történettudományi Intézet)

*A jezsuiták visszatelepedése Sárospatakra 1711-ben***LAKATOS-BALLA TÜNDE – LAKATOS-BALLA ATTILA**

(Nagyvárad/Római Katolikus Püspökség, Nagyvárad/Oradea, Románia):

*Mossóczy András, a pálos rend tiszántúli prokurátora és a pálos rend visszatelepedésének kísérletei a Nagyvárad Egyházmegye területére a 18. század első évtizedeiben***BALOGH JUDIT**

(Eszterházy Károly Egyetem BTK, Történelemtudományi Intézet, Eger)

*A szerzetesség újjáéledése Erdélyben a 18. század elején***10.30 – 10.45 Kávészünet****SEBŐK SZILVIA**

(Római Katolikus Plébánia, Kiszvárd;

Eszterházy Károly Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskola, Eger)

*A győri orsolyiták***PATAKI KATALIN**

(Közép-Európai Egyetem CEU)

*Kolostori börtönök II. József uralkodása idején***KOVÁCS ZSOLT**

(Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár - Cluj-Napoca, Románia)

*A patrónusok szerepe az erdélyi ferences templomok barokk újjáépítésében és berendezésében.**A medgyesi és a brassói kolostorok esete***12.00 – 13.00 Ebédszünet****13.00 – 14.40 Előadások (elnök: VÁRHELYI KRISZTINA)****BARAJÚLIA**

(MTA BTK Művészettörténeti Intézet, Budapest)

*Károlyi Sándor rekatolizációs tevékenysége Szatmár megyében a 18. század első felében***IVANCSÓ MÁRIA**

(Debreceni Egyetem BTK Irodalomtudományok Doktori Iskola)

*Reprezentáció és tanítás – Kelemen Didák Melchisedek-prédikációja***RANCZ TERÉZ**

(Nagy Mózes Elméleti Líceum, Kézdivásárhely/Târgu Secuiesc, Románia)

*P. Kelemen Didák Károlyi Sándorhoz írott leveleinek és a Búzafejek c. prédikációs gyűjteményének nyelvi elemzése***KOVÁCS GERGELY**

(Magyarországi Mindszenty Alapítvány)

*„Tiszteletreméltó” Kelemen Didák szentté avatási eljárásának érdekességei***ROSTÁS LÁSZLÓ**

(Fráter György Alapítvány)

*Északkelet-Magyarország „szentjei”: Csepelényi György (+1674) vértanúsága és Kelemen Didák (1683-1744) élete a katolikus hit megerősítésében***15.00 A konferencia zárása****KALNA ZSOLT OFM Conv. minorita tartományfőnök****DR. GYULAI ÉVA** egyetemi docens, elnök, MTA MAB Történettudományi és Néprajzi Szakbizottsága**DR. VÁRHELYI KRISZTINA** kuratóriumi elnök, Éltető Lélek Alapítvány**15.30 Fogadás a konferencia résztvevői részére**

Két úrasszony – egy beszéd Kelemen Didák két temetési beszéde (1718, 1724)

MACZÁK Ibolya*

Two ladies one oration: Funeral orations of P. Didacus Kelemen OFMConv

Előadásomban – korábbi kutatásaim folytatásaként – Kelemen Didák két korai (1718-as,¹ illetve 1724-es²) prédikációját elemzem, elsősorban szövegalkotási szempontból. Igazolom, hogy a két prédikáció kompilált szövegrészeket tartalmaz – ráadásul ugyanazt a szöveget a két beszédben más-más szövegkörnyezetbe állítja a hitszónok, érvényesítve ezzel a szerkesztői invenció sajátos esetét.

A két beszédnek, azaz a Koháry Judit, illetve Barkóczy Krisztina felett mondott halotti prédikációnak nem ez az előadás az első közös említése. Négy évvel Kelemen Didák halála után, 1748. május 2-án, gróf Haller Gáborné Károlyi Klára levelet írt P. Pál Imre minorita tartományfőnöknek, melyben arra kérte a rendi előjárókat (elsősorban természetesen a címzettet), hogy foglalkozzanak Kelemen Didák boldoggá avatási ügyének előmozdításával. Ebben már együtt említi meg az általam elemezni szándékozott két prédikációt. „Temetési alkalmatosságokban is oly gyülekezettel, midőn Mlgos Egri Püspök és Tiszán túl s inen való földnek színe jelen volt, mind Nagy anyám Gróff Kohári Judith, Édes Anyám Gróff Barkóczy Kristina, Gróff Károlyi Ferencz Testvér Öcsém uram Felesége Gróff Csáki Kristina felet ő kegyelme prédikált az háznál.”³ A Kelemen Didák-féle gyászbeszédek tehát már a boldoggá avatási anyagban is szerepet kaptak. Előadásomban az első két beszédet, azaz a Kohári Judit, illetve Barkóczy Krisztina felett mondott prédikációk nyomtatott változatát elemzem – elsősorban filológiai szempontból.

A két szöveg eredetije hat év különbséggel hangzott anya és lánya felett. Barkóczy Krisztina utolsó óhaja az volt, hogy édesanyja mellé temessék, a kaplonyi templomba. A két beszéd tehát hasonló körülmények között (a kaplonyi templomba való elhelyezés előtt), „Károly várában” hangzott el.

Az első – Koháry Judit felett mondott – beszéd a nyomtatott változat címlapjának tanúsága szerint 1718. július 13-án hangzott el. A kiadványon feltüntették Kelemen Didák nevét is. Ez utóbbi információ azért is jelentős, mert a másik, ugyancsak neki tulajdonított, 1724-es beszéden nincs feltüntetve a minorita hitszónok neve. Azt, hogy ez is a nevezett műve, Rákos Raymund szerint igazolja Károlyi Klára idézett levele és egy az általa látott példányban talált 1763-as, szerzősége vonatkozó megjegyzés is.⁴

Ezek az adatok önmagukban még nem elégséges érvek a szerzőség mellett (Kelemen Didák prédikációinak egyik legkorábbi elemzője, Ocskay György nem is tesz említésemelítést e műről⁵), de Rákos adatát alátámasztja az a Kelemen-levelezésben is megjelenő tény, hogy Károlyi Sándor (az elhunyt özvegye) a temetés után levélben elkérte Kelemen Didáktól temetési beszédének szövegét⁶ – feltehetően a ki nyomtatás céljából.

*A szerző a MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport tudományos főmunkatársa.
A tanulmány a Bolyai János Kutatói Ösztöndíj támogatásával készült.

¹ KELEMEN 1718

² KELEMEN 1724

³ GYÉL VI. 17/i 1. doboz. Vö.: P. KELEMEN 1979. 149–151.

⁴ Vö.: KELEMEN 1979. 149–151.

⁵ OCSKAY 1982. 436–448.

⁶ KELEMEN 1979. 149.

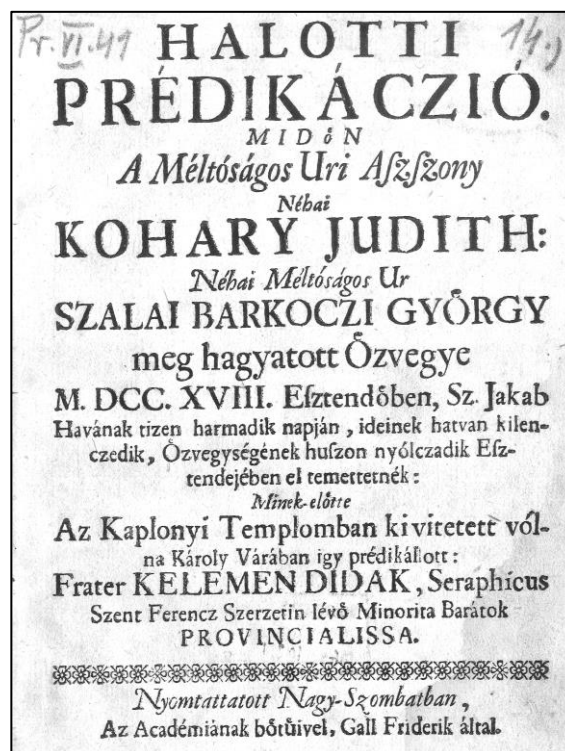
Barkóczy Krisztina temetéséről ismeretes egy olyan „gyűjtemény”, amely két beszédet tartalmaz – mindkettő név nélkül jelent meg. A fentiek nyomán joggal gondolhatjuk, hogy a „Seraphicus Szent Ferenc Szerzetéből való egy minorita barát” jelzéssel ellátott nyomtatvány lehetett a Kelemen-szöveg. A másik, ugyanez alkalomra megjelent szöveg alapját képező beszédet egy a nyomtatványon ugyancsak meg nem nevezett obszerváns (szalvatoriánus) ferences mondta el.

Érdemes megemlíteni, hogy elhangzott olyan beszéd is ezen a temetésen, amely nem nyerte el a hallgatóság – legalábbis annak minden tagja tetszését. Kelemen Didák Károlyi Sándornak írt, szeptember 9-én kelt levelében ugyanis a következőket írta:

T. Pr. Mihály atyám uram praedicatióján, úgy hallom, újította excellentiád bánattját; el hiszem édes M.[éltóság] Glis uram, az Excellentiád mély alázatosságából eshetett ez, hogy maga méltóságos nevit nem kívánta említeni. Külömben semmi notábilis fogyatkozást benne nem observálhattam, sőt másoktól is dicsírni hallottam. Való is, hogy a Szentírásból igen szép textusai voltak, s mely nagy szívvel kívánt s igyekezett abban, hogy Excellentiád tetczése szerint praedicálhasson, le sem írhatom. Azért Excellentiád méltóztassék ebből szomorúságra való okot ne venni magának.⁷

Hogy a Pr. Mihály által mondott beszéd megegyezik-e a nyomtatásban is megjelent, obszerváns ferences által jelzett szöveggel, azaz megenyhült-e végül Károlyi, vagy a beszédnek végleg nyoma veszett, nem tudjuk.

Még egy filológiai adat támasztja alá azt a vélekedést, hogy az 1724-ben megjelent minorita-beszéd – melynek teljes címe „Második halotti praedicatio, mellyet ugyan azon jó emlékezetire méltó ritka példájú Méltóságos Grófné Asszonynek Ő Excellentiájának gyászos pompája alkalmatosságával Károlyi Várában praedicáltott Seraphicus Szent Ferenc Szerzetéből való egy minorita barát” – Kelemen Didák életművéhez kapcsolható: sok kompilált szövegrészt tartalmaz, mely az ő műveire igen jellemző.

A két nyomtatvány címlapja

⁷ KELEMEN 1979. 152.

A szövegátvételek részletes elemzése előtt fontos néhány alapvető tény ismertetni a Kelemen Didák neve alatt megjelenő prédikációkról. Elsősorban azt, hogy nem tudjuk, milyen mértékben tekinthetők Kelemen Didák alkotásainak. Részint azért, mert igen sok kompilált – azaz szó szerint átvett, ám forrásmegjelölés nélküli – szöveget tartalmaznak Pázmány Péter műveiből.⁸ Másrészt igazolható, hogy néhány ilyen szöveg összeállítása sem egyértelműen Kelemen Didák munkája. A fellelt források alapján a minorita hitszónok 1727-es oltáriszentség-beszédéről (amely később böjt negyedik vasárnapjára való beszédként bekerült a Búzafejek című gyűjteményes kötetbe), magáról a *Buza fejek* című kötetről, az 1721-es beszédéről tudjuk, hogy egy Bernárd Pál nevű hitszónok hagyatékából származik. Ez utóbbi szerző művei tehát közvetítő forrást jelentettek Kelemen Didák számára a Pázmány-életmű tekintetében. Nem tudjuk azonban, hogy ezeket pontosan milyen módon és mértékben dolgozta fel a minorita hitszónok a neki tulajdonított beszédekben. (Arról sincsenek ismereteink, hogy vajon vannak-e még olyan további szerzők – vagy annak minősülő közreműködők –, akik közvetítő forrás lehetett Kelemen Didák és szövegalkotó elődei között. Azaz nem tudjuk pontosan, hány szerző munkája a Kelemen Didák neve által fémjelzett életmű.)

Jelen esetben tehát arra szorítkozhatunk, hogy a – fenti megszorításokkal – a minorita hitszónoknak tulajdonított szövegrészeket összevetjük Pázmány beszédeivel, ilyen módon jellemezve azt a kompilációs eljárást, amelyet – jobb híján – Kelemen Didák nevéhez kapcsolhatunk. (Itt jegyzendő meg az is, hogy a kompiláció vagy egy írói hagyaték esetén feldolgozása nem számított plágiumnak a korokban. Sőt éppenséggel kanonikus eljárásnak, az egyházi tanítás tisztaságának megőrzésére tett határozó kísérletnek számított.) Kelemen Didák maga is hivatkozik erre gyűjteményes kötetének – a már említett *Buza fejek*nek előszavában:

A' Felséges Mindenható Ur Isten, véghetetlen Irgalmasságából annyira gondot viselt mindenkor a' szegényekre és szükölködőkre, hogy több kegyes Atyai áldási között, az Aratok után el hullott, 's meg maradt Buza fejeket is azoknak táplálására rendelte (...). Gondot viselt több szükölködő szolgálja között reám-is igyefogyott szegényre azon véghetetlen Irgalmasságú Felség, midőn szent szolgálattában hiven el járó és szorgalmatosan Arató munkási után: az az: az Anyaszentegyházban hiven tanító Sz. Atyák, és az ő Parancsolatit és törvényt szorgalmatosan hirdető Praedikátorok után számomra-is annyi Buza fejeket hagyott, hogy azokkal nem csak magam fogyasztásának eleget tehetnék, hanem más nálam inkább szükölködőknek is nyujthatnék segédelmet.⁹

A két úrasszony felett mondott, Kelemen Didákhoz kapcsolható halotti beszédek számos Pázmány Pétertől kompilált szövegrészt tartalmaznak. A két szöveg közös vonása, hogy mindkettő esetében jelentős mértékben támaszkodott a kompilátor Pázmány Pünkösdi utáni XV. vasárnapra szánt beszédére, ami a halálról szól. (Megjegyzendő, hogy Ocskay György szerint egy harmadik szöveget is kompilált Kelemen e forrásból: a Krucsay János felett mondott halotti prédikációt. Ezt azonban – egyelőre – nem támasztják alá szó szerinti átvételek.¹⁰)

A nemesasszonyok felett mondott beszédek érdekessége, hogy nem tartalmaznak egyforma Pázmány átvételeket: ebből adódóan a Pázmány-szöveg közöttük az összekötő kapocs: mintha a két beszéd ugyanazon (szöveg)test része lenne. Van viszont egy eddig azonosítatlan – bizonyosan nem Pázmánytól származó – szövegrész, amely mindkét prédikációban egyaránt szerepel: „Kersztények, ha szerettyük magunkat, ha örülünk lelkünknek, ha kívánnyuk a' szent Angyalokkal, és haza költözött bódolg lelkekkel holtunk után egygygütt élni, forditsuk arra minden igyekezetünket, és teljes tehetségünket, hogy végső óránkon jó készüllettel találassunk.”¹¹ Természetesen lehetséges az is, hogy a beszédek egymás forrásai, de az is lehet, hogy eddig azonosítatlan, közös alapjuk van.

⁸ Erről bővebben: MACZÁK 2014. 157–167.

⁹ KELEMEN 1729. [Bevezető.]

¹⁰ OCSKAY 1982. 436–448.

¹¹ KELEMEN 1718. C2r; KELEMEN 1724. D2r.

A Barkóczi Krisztina felett mondott – és Kelemen Didáknak tulajdonított – második halotti prédikáció kompilált forrásai közé tartozik Pázmány Pünkösdszombat után XVII. vasárnapra írt beszéde, amely az isteni szeretetről szól. Előbbi prédikációban olyan szövegrészek is találhatók, amelyek közvetve utalnak egy-egy Pázmány beszédre. Ezt igazolják az alábbi szövegrészek is:

KELEMEN Didák <i>Masodik halotti praedicatio (1724)</i>	PÁZMÁNY Péter <i>Pünkösdszombat után V. vasárnap II. prédikáció</i>
„Vólna itt helye, hogy mek-mutatnók, hogy vannak kisebb, 's nagyobb bűnök; de hiszem, a' kik a' szent Írást olvasták, úgy-is tudgyák, mert világosan előnkbe-adta, s meg-különböztette maga Kristus Urunk. Minden, a' ki atyafiára haragszik, köteles az itéletre; a' ki pedig mondja az atyafiának raka, köteles a' gyülekezetre; a' ki pedig mongya bolond, köteles a' gyehenna tüzére.”¹²	„Nem győzném elő-számlálni a sok különböző vétkeket, melylyek a szóllásban vannak. Azért csak azokról a két rend-béli vétkekről emlékezzünk, melyeket megsejtené Christus, a máj Szent Evangéliomban: tudni-illik, a csúfoló gyalázásról és a szitkos rútításról, melyek sértegetik felebarátunk jó hírét-nevét és tisztességes böcsületit. ELŐSZÖR azért: azt mongya Christus, hogy a ki felebarátjának azt mongya, raca, nem szükség azt törvényre bocsátani, mint-ha kétes vólna, ha érdemel-e büntetést, hanem tanácsos sentenciát kel fejére várni. [...] MÁSODSZOR: a szitkos nyelvről, azt mongya Christus, hogy, dixerii fra tri suo, fatue: reus erit Gehenna: ignis, 'a ki atyafiát bolondnak mongya, megérdemli a Gehenna tüzet.”¹³

Erről a szövegrésztől tehát könnyen elképzelhető, hogy a nyelvnek vétkeiről (Pünkösdszombat után V. vasárnap II. prédikáció) szóló Pázmány-beszéd egyes részeinek tömörítménye. A Barkóczi Krisztina felett mondott beszéd tehát számos különböző Pázmány szövegből áll össze – különféle mértékben: a szó szerinti, több oldalnyi terjedelmű szövegátvételektől kezdve az imént említett összefoglalásig.

A Koháry Judit felett mondott beszéd e tekintetben eddigi ismereteink szerint jóval egységesebb: egy szó szerinti Pázmány-forrást azonosíthattunk benne. A már említett, 1724-es beszéddel azonos, egyelőre azonosítatlan szövegrész azonban óvatosságra int, és további forráskutatásra sarkall.

Összességében elmondható, hogy a Koháry Judit, illetve a Barkóczi Krisztina felett mondott, Kelemen Didákhoz kapcsolható temetési beszédek jelentős mértékű, szó szerinti szövegátvételt tartalmaznak Pázmány Péter beszédeiből. (Meg kell jegyeznünk azonban, hogy ezek alkalmazásával Kelemen Didák messzemenőig alkalmazkodott korának szokásaihoz és általános szépírói gyakorlatához.) A két nemesasszony temetésén elmondott prédikációt az egyéb kötelekeken túl filológiai szempontból, szint láthatatlanul kapcsolja össze Pázmány Péter haláláról szóló szentbeszéde.

¹² KELEMEN 1724. [D4r].

¹³ PÁZMÁNY 1905. (Nyelvnek) 226., 228.

FÜGGELÉK

Szemelvények a Kelemen Didáknak tulajdonított prédikációk Pázmány-átvételeiből¹⁴

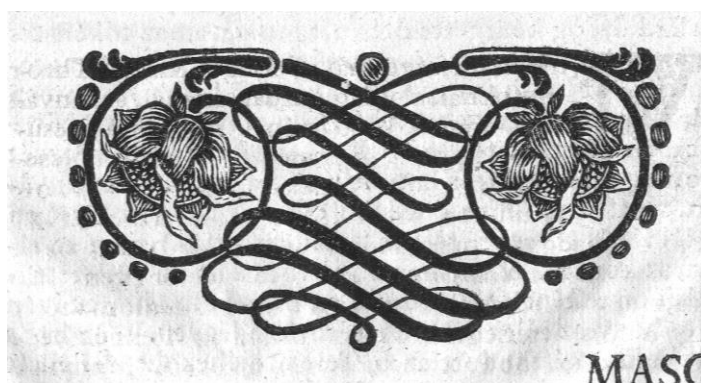
PÁZMÁNY Péter Az Halálról	KELEMEN Didák Halotti prédikáció (1718)
„Két erős kötele vagyon Istennek, mellyel akaratunkat magához vonzza és engedelmességre hódoltattya: egygyik irgalmasság, kegyelem, szeretet kötele, mellyel lágyan és gyengén édesgetvén, magához vonzza szívünket; másik igazság, fenyíték, boszszú-álló ostromozás vas-láncza és belíncse, mellyel az ellene-rúgóldozókat engedelmességre téríti. Azért mongya Oseas-által: <i>In funiculis Adam trabam illos, in vinculis Charitatis</i>; hogy mind a szám-kivetett Ádám istrángival, mind a szeretet gyenge kötelével vonzza magához az embereket. A szeretet kötelét Isten ő-maga fonta, kötötte, hozzánk-való sok jó-téteményivel és kivált-képpen szerelmes Fia váltóságával. Mert miképpen Isten semmivel nyilvánban nem ismértette hozzánk szerelmét, mint Szent Fia szenvedésével: azonképpen semmivel inkább nem gerjed szívünk az isteni szolgálatra és szerelemre, mint a mí kegyes Üdvözítőnk kényyainak emlékezeti-vel. Az Ádám istrángi fonalát Éva anyánk fonta; mivel ő-tőlle volt eredete a bűnnek; Ádám atyánk pedig az ördög mesterkedése- és segítsége-által kötél-verő volt; mert a halál és minden nyomoruság kötelét nyakunkba rántotta. Nem Isten a bűn és halál oka, hanem az ördög irígységéből jött a halál e világra. Egy ember-által jött a bűn, és a bűnből áradott a halál minnyájunkra, mivel, <i>Stipendia peccati mors</i>; a bűn sóldgya halál. Úgy vagyon, a szeretet kötele magában erősebb, hogy a fiak szívét kegyes Attyokhoz kötelezze; de mivel a bűn-által szolgává lett az ember, még pedig kegyetlen urak: bűn és ördög szolgájává, innen vagyon, hogy a szolgálai erkölcs belé-avott és inkább félelemtől, hogy-sem szeretettől viseltetik.¹⁵	„Két erős kötele vagyon az Istennek, mellyel akaratunkat magához vonzza, és engedelmességre hódoltattya, egygyik az irgalmasság, kegyelem, szeretet kötele, mellyen lágyon, és gyengén édesgetvén magához vonzza szívünköt, másik az igazság, fenyíték, boszszú-álló ostromozás vas láncza, és bilíncse, mellyel az ellene rúgóldozókat engedelmességre téríti, a’ mint Oseás Próféta által világosan előnkbe adgya maga ő Sz. Felsége. <i>In funiculis Adam trabam illos, in vinculis charitatis</i>. Hogy mind a’ számkivetett Ádám istrángival, mind a’ szeretet gyenge kötelivel vonzza magához az embereket. Ugy vagyon hogy a’ szeretet kötele magában erősebb, hogy a’ fiak szívét kegyes Attyokhoz kötelezze. De mivel a’ bűn által szolgává lőtt az ember, még pedig kegyetlen Urak, bűn, ’s ördög szolgájává.”¹⁶

¹⁴ Az egyező szövegrészeket félkövér betűtípussal jelöltem. További kiemelés (kurzíválás) az eredeti szövegekben.

¹⁵ PÁZMÁNY 1905. (Halálról) 439.

¹⁶ KELEMEN 1718. [A4r].

PÁZMÁNY Péter Az Halálról	KELEMEN Didák Masodik halotti praedicatio (1724)
„Akik a halál képét leírták, formáját úgy rendelték, hogy abból megismértetnék minnyájunk állapotja. Szem-nélkül írván a halált, azt példázták, hogy a halál méltóságra nem néz, személyválogatás-nélkül pápát, császárt, ifiat, vént, szegényt, bódogot egyaránt elviszen. Fül-nélkül írván, ismértették, hogy senki könyörgését, supplicálását, sivását, rivását elő nem vészi, a bölcsek okoskodását, az ékesen-szóllók hitetésit, a prókátorok mesterséges fogását fülébe nem ereszt, senki óhajtsa, senki jajgatása, senki könyörgő vagy hízelkedő szava nem fog rajta. Mezítelen írván, jelentették, hogy semmi szépségen és gazdagságon nem kap: senki kincset és ajándékát bé nem vészi. Végezetre, kezében egy nagy kaszát vágólan írván, és a mellé ilyen mondást függesztvén: <i>Nemini parco</i>, senkinek nem kedvezek, arra mutattak, hogy valamint a kaszás a füvekben válogatást nem téssen, hanem noha egygyik magassab másíknál, egygyik szeb másíknál, de egy-aránt mind levágja, egy rakásba hánnya, úgy a halál nem nézi, hogy emez hatalmasb vagy gazdagb, szeb vagy ifiab, erősebb vagy bölcseb, hanem egyenlőképpen lekaszá, földhöz vér és oly egy-arányúvá téssen mindeneket, hogy a holt csontok-közöt megválogatható külömbisége nem marad az embereknek. Azért, <i>Statum est</i>, végezésből ment-ki, változhatatlan és múlhatatlan törvény, hogy egyszer minnyáján meghalljunk.”¹⁷	„A'kik a' halál képét le-írták, formáját úgy rendelték, hogy abból meg-ismértetnék minnyájunk állapotja. Szem nélkül írván a' halált, azt példázták: hogy halál méltóságra nem néz: személy válogatás nélkül Császárt, Királyt, iffiat, vént, szegént, bódogat egyaránt el-viszen. Fül nélkül írván, ismértették: hogy senki könyörgését, supplicatióját, sivását, rivását, bé-nem vészi, a' tudósok okoskodását, az ékesen szóllók hitetésit, a' Prókátorok mesterséges fogását, fülbe nem ereszt, senki könyörgő vagy hízelkedő szava nem fog rajta. Mezítelen írván, jelentették: hogy semmi szépségen, és gazdagságon nem kap, senki kénscit, ajándékot bé-nem vészi. Végezetre kezében egy nagy kaszát vágolág írván, és mellé ilyen mondást függesztvén: <i>nemini parco</i> senkinek nem kedvezek; arra mutattak, hogy valamin-képpen a' kaszás a' füvekben válogatást nem téssen; hanem noha egygyik magosabb másíknál, egygyik szebb másíknál; de egyaránt mind levágja, rakásba hánnya; úgy a' halál nem nézi, hogy eme' hatalmasbb, szebb, vagy iffiabb, erősebb, vagy gyengébb; hanem egyenlő-képpen le-kaszál, földhöz vér, s' oly egyarányuvá téssen mindeneket, hogy a' holt csontok között meg-válogatható külömbiség nem marad az embereknek. Azért végezésből ment-ki a' változhatatlan törvény, hogy egyszer minnyáján meg-kell halnunk, s' nem csak meg-kel halni; hanem hamar való időn kel annak lenni, mert Sz. Pál mondása szerint: <i>Tempus breve est</i>, rövid az idő: meg-rövidültek napjaink, nem élünk most annyit, mint a' régiek, nyólcz, kilencz száz esztendőket.”¹⁸

¹⁷ PÁZMÁNY 1905. (Nyelvnek) 441–442.

¹⁸ KELEMEN 1724. D1v. Az idézet második része is szó szerinti Pázmány-kompiláció, ám nem közvetlenül ehhez a szövegrészhez kapcsolódik.

FORRÁSOK

GYÉL = Gyulafehérvári Érseki Levéltár, Gyulafehérvár/Alba Julia, Románia

VI. 17/i = Gyűjtemények, Kelemen Didák

1. doboz = Boldoggá avatására vonatkozó iratok (1724–1796)

KELEMEN 1718

KELEMEN Didák: *Halotti prédikáció*, nyomtatott Nagyszombat, az Académiának bötüivel, Gall Friderik, [1718]

KELEMEN 1724

[KELEMEN Didák], *Masodik halotti praedicatio*, Kassa, Akad. bet., Frauenheim Henrik János, 1724

KELEMEN 1729

KELEMEN Didák: *Buza fejek*. Cassán, Akad. Ny., 1729

KELEMEN 1979

P. KELEMEN Didák *levelei (1714–1743)*, sajtó alá rendezte RÁKOS B. Rajmund. Róma, 1979. 149–151.

PÁZMÁNY 1905 (Halálról)

PÁZMÁNY Péter: Az halálról. In: *Pázmány Péter Összes munkái VII. Prédikációk II. rész*. M. Kir. Tudomány-egyetem, Budapest, 1905. 439–459.

PÁZMÁNY 1905 (Nyelvnek)

PÁZMÁNY Péter: A nyelvnek vétkeiről. In: *Pázmány Péter Összes munkái VII. Prédikációk II. rész*. M. Kir. Tudomány-egyetem, Budapest, 1905. 215–231.

BIBLIOGRÁFIA

MACZÁK 2014

MACZÁK Ibolya: „Helyettem is légy fényes tűz majd korod ormán” (Kompiláció mint ferences–jezsuita „határvonal”). In: *Közkincs: Tanulmányok a régi magyarországi prédikációk kompilációjáról*. Szerk.: MACZÁK Ibolya. MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, Budapest, 2014. 157–167. (*Pázmány Irodalmi Műhely, Lelkiségtörténeti tanulmányok 8.*)

OCSKAY 1982

OCSKAY György: Pázmány hatása Kelemen Didák prédikációiban = *Irodalomtörténeti Közlemények* 86.(1982) 436–448.

P. Kelemen Didák Károlyi Sándorhoz írott leveleinek és Búzafejek c. prédikációgyűjteményének nyelvi elemzése

RANCZ Teréz

A language analysis of Didacus Kelemen's letters and sermons entitled 'Búzafejek' (Wheat Heads)

Kutatásom alapját két szövegállomány képezte: egyik Didák levelei, a másik a *Búzafejek* c. prédikációgyűjteménye. Az 1979-ben megjelent levelek előszavában közölt információkra tekintettel kellett lennem a nyelvi elemzés során. Rákos B. Raymund szerint Didák leveleit egy szakbizottság már előzetesen géppel átírta, és ezt az átírást egyrészt a szerkesztő megtartotta, másrészt a szöveg zavarosabb olvasása céljából a szerző írásmódjának egységesítését is végrehajtotta. Ez azt jelenti, hogy: Rákos B. Raymund pótolta a magyar szavakban a hiányzó ékezeteket; vesszővel, pontosvesszővel, ill. ponttal tagolta az összetett mondatokat; csökkentette a nagybetűk számát (pl. *Levél, Káplánja, Ispány* stb.); sok esetben Didák írásmódjának figyelembe vételével egységesítette számos szónak a különféle írását (pl. *kiszeb, üdvösséges, imácsága, teczeni, háromszéri* stb.). Megtartotta az archaikus és tájnyelvi szavakat, ragaszkodott a szavak régies alakjához (pl. *éhel, kelvén, feljógyulhasson, váras, illyen, azolta, talám, tanálkozik, külömben* stb.); megmaradt a *c* sajátos jelölése is; követte Didák egybe- és különírását, illetve sajátos felkiáltó és kérdőjelhasználatát, amelyeket a feltételes, bizonytalanságot, kérdést kifejező mondatokon belül használt. A fenti okok miatt a levelek csupán alaktani, szókészlet-tani és mondattani szempontból vizsgálhatók, míg a prédikációgyűjtemény szövege a fonetikai, helyesírási elemzésre is alkalmas.

Az 1729-ben megjelent prédikációgyűjtemény hangjelölése nem következetes, gyakran előfordul, hogy ugyanaz a betű különféle hangot jelöl, illetve ugyanazon hang jelölése többféle betűvel történik. Didák prédikációiban a mellékjeles írást alkalmazta, ugyanakkor tapasztalni a bizonytalanságot a hang-betű megfeleltetésekben: gyakran téves az *á* és *é* írása (pl. *téged-teged, pécsét-pecsét, kéz-kez, né fély-ne fély, leány-léány, hálgattatok-halgattuk, siralmás-siralmas, ván-van, tudományt, tamászt, égesz, szanod, igafsagtokat* stb.). Az *ő* és *ű* hosszúsága jelöletlen, ennek megfelelő betűk azonosak a *ö* és *ü* jelölésére alkalmazottakkal (*ő, ü*). Viszonylag következetlen az egyes magánhangzók időtartamának jelölése pl. az *i-i* és *ú-u* esetében (*dicfiretek-dicsiretek-dicsirtessék, rutság-rútság, újjúl-ujjúl*).

A mássalhangzóknál az *s* hang jelölése mutat nagyfokú ingadozást: ugyanazon szó esetén is eltérhet a hangjelölés (pl. *sok-fok*), illetve sok esetben következetlenség is megfigyelhető (pl. *hivság, nyereség, de jófágos*). Az *sz* hangot inkább idegen szavakban írja *s*-sel ill. *f*-sel (*fententia, Samaritana, Kristus-Kriftus, Bafilius, Damáskus*), de kivételre is van példa (pl. *resketés*), és csak a Szent szóban jelöli *Sz*-szel, leggyakrabban viszont *fz* (*fzarándok, fziv, fzokafztván, őfzve ontá*). A *z* jelölése esetén is lényeges, hogy magyar vagy idegen szóról van-e szó: előbbiek esetében *z*-vel, utóbbiak esetében *s*-sel, *f*-sel történik a hangjelölés (pl. *zugáfa, zokogyatok, azért, gyaláz, igaz, de Jépus-Jéfus, Mojjes-Moyjes, Israel*). A *zs* jelölése a legbizonytalanabb (*Sidó~zfidoságot~Zsidóknak, Soltár, perzfelte, alamífnát, Hofanna, Jofef, dőrsőlye*). A *c* hang katolikus írásmódban használatos *cz*-vel való jelölése következetesnek mondható, más betűjellel való írása leginkább latin szavakban figyelhető meg (pl. *czéloz, czővekelletett, ucza, egyczer, tetczeni, predikáció, nyolcz, halgacz, de Csedrus ~ Cedrus, fententzia-fzentencia, Penitentzia, Credentialis* stb.). A *cs* hang körülbelül azonos arányban *cs*-vel, ill. *cf*-vel íródik (pl. *csak-cfak, cselekedetekkel-cfelekfizik, dicfiretek-dicsiretekkel, cfillagos, cfapdostatott, bőlcfek, rejcs el, bősűltetni, bocsásd meg* stb.).

A *j* idegen szavakban *y*-nal (pl. *Moyfes*, de előfordul a *Mojfes* alak is), magyar szavakban leggyakrabban *j*-vel, ritkábban pedig *i*-vel jelölt (pl. *jutalom*, *bőjtőlők*, de *bainokok* 'bajnokok', az *Ur haragiában* 'haragiában'). Összességében nem következetes a *j* ~ *i* megfeleltetés, mert bár néha a birtoktöbbsesítő *i* *j*-vel jelölt: *szikerek*, *lábaj*, *juhaj*, *elejt* 'eleit', *halgatój*, *fűlejtet*, *madaraj* stb., e jelölésben semmiféle szabályszerűség nem tapasztalható. A *k*-nak is *c*-vel való írása csak latin szavakban fordul elő (pl. *Calvinus*, *Credentionalis* *jel*, *Doctori* ~ *Doktoroknak*, *Magyar Országai Decretum* stb.), de a már gyakrabban használt szavaknál *k*-val íródik (pl. *Kriftus*, *kapitány*). A szövegi, néha szóközépi helyzetben az előtte álló magángangzó fölé kerülő hullámvonal jelöli az *n* hangot (pl. *rohã*, *negyvẽ*, *honnã-hoña*, *mõdgya*, *nẽ*). A Sylvester János grammatikájában megnevezett **néma h** Didák prédikációjában is előfordul, de csak *g* után (*aligh*, *leggh*, *méggh*, *rutságh*, *gyarlóságh*, *hivságh*, *virágh*, *foghságának*), ám nem minden *g* végű szó esetén használatos (*boldog*, *efztendeig*, *kereftzig*, *dolog*, *Ég*).

A mássalhangzók időtartamának jelölése esetén is nagyfokú a következetlenség: a tárgy ragjának, a múlt idő- és a középfok jelének rövid és hosszú jelölésére egyaránt van példa (pl. *el hitet-halgatták*, *mitt-példakot*, *kifsebb-továbbra*). A hosszú **ss** jelölése leggyakrabban **js**, **ff** (*igafság*, *szanyargaffa* 'sanyargassa', *orvosoltaffa*). A kétjegyű mássalhangzók hosszúságának a jelölése nem egységes: a **ty**, **ny** és **ly** esetében megtörténik az egyszerűsítés, míg az **sz**, **gy** és **cs** esetében nem (pl. *vakíttya*, *állapottya*, *minnyájan*, *vőlegénnye*, *rohannyon*, *fellyűl*, *személly*, *melly*, de *afzfzon*, *vezfzeje*, *bozfzfuság*, *egygyeznek*, *egygyűt* stb.)

A nyílt és a zárt hangviszonyban az *i* ~ *é* hangmegfelelésben tapasztalunk eltérést, mivel a *kifizitti-kifizített* 'készíti-készített', *dicsíretekkkel*, *itilet*, *emlikezzetek*, *szelecskitől*, *kimiletlen*, *igyenessé*, *igikkel* stb. szavakban az *é* helyett *i* ~ *i* használatos, illetve egyes szám harmadik személyű birtokos személyjel esetén is ragozott alakokban az -*é* helyett *i* fordul elő: *Hitit*, *szélin*, *végiig*. Míg előbbi esetben zártabbá, utóbbiban nyíltabbá válás tapasztalható a *késértet*, *késértett*, *épétett*, *kencsével* szavakban, illetve az -*ít* műveltető igeképző -*ét* alakjában: *halálba kerét* 'halálba kerít', *segétséget* 'segítséget'. Az -*a/-e* és -*ai/-ei* birtokos személyjel -*i*, -*ai/-ei* alakban fordul elő: *dicsíresiben*, *böcsületiben*, *szenvédésinek*, *eszközt*, *Angyaliról*, *kezeit*, *lábait*, *dicsőségének*, *eltöltéséről*, *jegélségéből*. Az **ű** ~ **ő** megfelelése a -*től*, -*ről* rag esetén: *emberektől*, *istentől*, *szegényektől*, illetve nyíltabbá válás a többes szám harmadik személyű birtokos személyjel használatánál figyelhető meg: *könyvöket* 'könyvüket', *előttük* 'előttük', *tőlők* 'tőlük', de előfordul az *épület* 'épület', *gyűttródnak* 'gyűttródnak' és *főleinkel* 'főleinkkel' szavakban is. A veláris magánhangzók közül az **ú** ~ **ó** zártabbá válása is a -*ból*, -*tól*, -*ről* ragok és a többes szám harmadik személyű birtokos személyjel esetén tapasztalható: *arról*, *jótól*, *Gazdagoktól*, *Prófétától*, *Jánosától*, *Sárból*, *Kármelyben*, de találkozunk a *meg fujtya* 'megfojtja', *csodálkozzék* 'csodálkozzék' alakokkal, ugyanakkor megfigyelhető az előbbiekkal ellentétes nyíltabbá válási folyamat is a *magoknak*, *kronikájokban*, *barlangjokból*, *állapottok*, *formájok*, *hivatallak* stb., illetve a *nyugodott* 'nyugodott', *kölcsai* 'kulcsai' szóalakban. Az **o** ~ **a** viszonylatban találunk zártabb alakokat – eléggé következetesen – a *jovait* 'javait', *jovallat* 'javallat' *osztán* 'asztán', *bozföntői* 'boszföntői' szavakban, illetve a tárgyrag előtti kötőhangzó esetében pl. *vagyodásokat*, *példakot*, *háládatlanságomat*, de a *sonyorgatta* ~ *sanyargatta* alakban már ingadozás észlelhető, ugyanakkor a *várost* 'várost' szóban nyíltabbá válás történt. Az -*an* modális-esszivi rag használatakor -*on* alak fordul elő: *gyorjon* 'gyorsan'.

A labiális-illabiális megfelelés az *i* ~ *ü* viszonylatban az *igyegefogyott* 'ügyefogyott', *ldvezítónk* 'üdvözítőnk', *idvössége* 'üdvössége', *üdös* 'idős', *Hüte* 'hite' szavakban bukkan fel, illetve az -**ünk**, -**ük**, többes szám első és harmadik személyű birtokos szemlélyjel esetén nyíltabbá válással egybekötött illabializációra, **e** ~ **ü** viszonyra is van példa: *elméjeket*, *fejeket*, *térésenket*, *kezeket*, *veszniek*, *testecskejeket*. Az **e** ~ **ö** esetében a *tekéltet* 'tökéletes', *temleczének* 'tömlöczének', *tervénben* 'törvényben', *eszve eskütt* 'összeeskütt', *teredelmesség* 'töredelmesség', *setét* 'sötét' stb., de *bőtű* 'betű', *böcsületes* 'becsületes'; az **e** ~ **o** esetében a *beretvájával* 'borotvájával' mutat eltérést a mai köznyelvtől.

A mássalhangzók közül gyakran nem palatalizálódik az *n* a *fénlő nap* 'fénylő', *reménleni* 'reményleni ~ remélni', *alacson* 'alacsony', *kényszerít* 'kényszerít', *tervénben* 'törvényben', *bizontalan* 'bizonytalan', *bé-huntak* 'behunyták' szavakban, de palatalizáció játszódott le az orofzlányok '*oroszlánok*' szóban. Az *n + j* jelölésére *ny* vagy *nyy* használatos: *mennyen* 'menjen'. Az *l + j* találkozásakor a palatalizációt írásban *lly* jelöli: *számlállyák* 'számlálják', *gondollya* 'gondolja', *hivatallyok* 'hivataljuk', *céllyá* 'célja', *dórsólye* 'dörzsölje', *kellyen* 'kelljen', *ne tanály* 'ne találj', de az *l* palatalizációja szóközépi és szóvégi helyzetben is előfordul az *el fjellyett* 'elszéledt' és a *melly* 'mell', *felyhő*, *főlyhő* szóban. A *t + j* összeolvadásából hosszú *tty* keletkezik: *ormozattyán* 'oromzatján', *vakíttya* 'vakítja', *szakíttya* 'szakítja', *meg fujtta* 'megfojtja', *úttjában* 'útjában', *ujíttya* 'újítja', de néhány esetben ez írásban nem jelölt: *reménlhetjük* 'remélhetjük', *fordíttja*, *síratíttja*, ugyanakkor ingadozás figyelhető meg az *állapottya* ~ *állapottja*, sőt a *Mi Atyánk* ~ *mi atjánkot* alakokban. A *d + j* összeolvadásából keletkezett hosszú *ggy* helyett a szövegben *dgy* jelölést találunk: *hidgyünk* 'higgyünk', *hadgya* 'hagya', *kérdezkedgyetek* 'kérdezkedjete' ~ *kérdezősködjete*, *mondgya* ~ *mőgya* 'mondja', *adgya* 'adja', *áldgyuk* 'áldjuk', *fel ne szedgyéd* 'fel ne szedjed', *engedgy* 'engedj', de az összeolvadás bekövetkezik a *kezgyenek* 'kezdjenek' alakban is. Előbbi analógiájára *dgy* jelölést használ Didák az *edgyik* (de *egygyűl egygyik* 'egyedtől egyig'), *edgyetlen edgyedet*, *edgyűtt* szavakban is. A *z* affrikálódott a *bé ővedzve* 'be-övezve' és a *győkeredzett* szóban, de a *dzs* helyett annak zöngétlen párja használatos a *láncsa*-ban, illetve a *gy + z* kapcsolat helyett *d + z* használatos a *jedzette* szóban. A *t + s* összeolvadásából keletkezett *cs* jelölése *ts*, *tj*, *ttf*-vel történik: *Jegélttségéből* 'segítségéből', *igazitjuk* 'igazítsuk', *nyúttjon* 'nyújtson', *barátság*, sőt analógiára az *alacson* 'alacsony' szóban is, de *árcson* 'ártson', *ujicsátok* 'újítások' esetén jelölt az asszimiláció. A *t + sz* összeolvadásának jelölésére a *cz* használatos: *halgacz* 'hallgatsz', *tecczett*, *tetczeni* 'tetszett, tetszeni', *látczik* alakokban.

Zöngéesség szerinti disszimiláció is bekövetkezik néhány szóban: *kefzdettek* 'kezdetek', *foházkodva* 'fohászokodva', *foházkodásokkal* 'fohászokodásokkal'.

Gyakori a hosszú mássalhangzó intervokális helyzetben: *beszéllez* 'beszélsz', *tőlle* 'tőle', *róllam* 'rólam', *tekéletes* 'tökéletes', *bőcsülettefsé* 'becsületesség', *vallyon* 'vajon', *egygyeznek* 'egyeznek', *bágygyadott* 'bágyadott', *ójjá magát* 'óvja magát', *bujjaságra*, *újjúl*, *erősitése* 'erősítése', *adósok* 'adósok', *gonofzok* 'gonoszok', *tanítvánnyának* 'tanítványának'. Előfordul még az *n* és *l* szövegi helyzetben való nyúlása: *utánn*, *személly*.

Hiátustöltőként leggyakrabban a *-j* használatos: *hejjába* 'hiába', *maji* 'mai', *jeléjul* 'jelöl'), de a *feir* 'fehér', illetve *fel fualkodik* 'fekfuvalkodik' szavakban a hiátus kitöltésére nincs törekvés. A *h* is előfordul hiátustöltő hangként (*mihent* 'milyent').

A *lesz*, *vesz* és *tesz* ige *sz*-es tövében következetesen hosszú a magánhangzó: *léjzen*, *léjzünk*, *lésznek*, *(lén)*, *fzámát véjzen*, *téjzi*, (ugyancsak hosszú a *v-s* tő esetén is: *tévé*, *tévő*); előfordul az *eszik* ige esetén is a hosszú magánhangzós alak: *éjzi*. Határozatlan ragozásban egyes szám harmadik személyben a *megy* és a *létige -n* személyragos alakban íródik: *vagyon*, *mégyen*. A *lesz* és *vesz* igéket megtalálni *lőn*, *lőtt*, *vőttek* alakokban is. Néhány igető mai nyelvhasználattól eltérő alakban szerepel: *elrepölhetni reménli* 'reméli, hogy elrepül', *nevékedik* 'növekedik', *el-tekélli magát* 'eltökéli magát', *cfekéjznek* 'csükecsünek, azaz szedegetnek', *fel-posdúlt* 'felpezsdült', *el-buritott* 'elborított', *kifirt* 'kísért', *itillyük* 'ítéljük', *ismér* 'ismer', *ellenségtől bé hállólva* 'ellenségtől behálózva', *fenn ne hájazzanak* 'fenn ne hégázzanak', *fzeprettyük* de *sőprőgette*, *pőkdősnek* 'köpködnék', *tanálkoznak* 'találkoznak', *figyelmeznek* 'figyelnek'. A névszótövek közt is találni a maitól eltérő alakokat: *vitek* 'vétek', *vikony* 'vékony', *itilet* 'ítélet', *kénnyában* 'kínjában', *tekéntet* 'tekintet', *néki* 'neki', *fzerént* 'szerint', *isméret* 'ismeret', *fziv* ~ *fzúv* 'szív', *héába* ~ *héában* ~ *héjába* 'hiába', *temlec* 'tömlőc', *tekéletes* 'tökéletes', *dűcsőtség* 'di-csőség', *váras* 'város', *ajtatós* ~ *aitatós* 'ájtatos ~ áhitatos', *terh* 'teher', *kőrnnyúl* 'körül', *csérna* 'cérna', *déljzeg* 'délceg', *tollyongás* ~ *tolyongás* 'tolongás' stb. A *bőv* 'bő' és *hiv* 'hú' szabad tőként használatos. Megfigyelhető tehát mind az ige-, mind a névszótövek esetén az enyhe *i*-zés, illetve – a mai nyelvhasználatához viszonyított – erőteljesebb illabializáció.

A -t végű igékhez járuló -tat/-tet műveltető igeképző esetén csak rövid t van írásban: *kízfiztetett* 'késztetett', *mondatafsék* 'mondattassék'. A -gat/-get gyakorító igeképző -gatt/-gett alakban fordul elő: *fzorongattja* 'szorongatja'; az -atlan/-etlen, -hatatlan/-hetetlen deverbális névszóképző esetén is a hosszú a -t (ártatlan, láthatatlanná). A -nyi képző -ni alakban bukkan fel: *fzempillatájni* 'szempillantásnyi', *millioni* 'milliónyi', *harapájni* 'harapásnyi'. A főnévi igenév képzője a -ni, illetve a -nni (*prédikállani, jádzeni, enni, kisírteni, alunni*), de -nnya alakban is előfordul (*innya~innyok* 'inna, inniuk'). A határozói igenév képzője a -ván/-vén: *remélhetvén, fzakafztván, évén, iván, meg-fertőztetvén, meg-győztetvén*.

A névszóképzők közül a kicsinyítő képzők gyakoriak (*lovacskainkból, keves halacska, gyermekecské, ruházatoscskájokra, Forintocskára, gabonácskát, szalonnácska, leguminácska, valamicskét* stb.). Egyrészt a levelekben fordul elő gyakrabban, és a kérés csekélységének kifejezésére szolgál, de elképzelhető, hogy Didák anyanyelvjárásának e jellemzőjét őrizte meg nyelvhasználatában („*Minthogy édes Méltóságos Generális Uram az idei esztendőnek terméketlensége miatt annyira jutottunk, kivált italka dolgából...*”; „*Ha a búzácskát is Excellentiád Kegyelmes Grátiájából s Isten jóvoltából Bányára felszállíthatnók? Most jó ára lévén, mingyárt eladhatnók...*”).

A középfok jele szó végén hosszú -bb: *dragabb* 'drágább', *fejérb* 'fehérb', *batrabban* 'bát-rabban', de s végű mellékevek esetén a -b is gyakori: *gyönyörűségeseb* 'gyönyörűségesebb', *fényeseb* 'fényesebb', *erősb* 'erősebb', *őrómesb*, illetve a *távu*l 'távolab'.

Az egyes szám harmadik személyű birtokos személyjelek palatális és veláris alakja (-e/-a-) egyaránt -i (*isméretit* 'ismeretét', *fzegenletiben* 'szégyenletében', *végezetiig* végezetéig'; *fugarlasiról* 'sugárlásáról ~sugárzásáról'), ugyanakkor tárgyrag, illetve határozórag előtt előfordul -é alakban is (*fzivét, zékét, fegyverét, fzivébe*). A -ja személyjel -j hangja összeolvadást is szenvedhet: *haragját* 'haragját', vagy a -ja/-je előfordul j nélkül a *földét* 'földjét', *üdvösség utában* 'üdvösség útjában', a *menyország uta* 'menntország útja', *kertébe mene* 'kertjébe mene' szavakban, ritkábban pedig -ja/-je alakban: *igijét ~ igéjét* 'igéjét', *idején, karját, csudája*. A többes szám első személyű -unk/-ünk -ink alakban (*cselekedetinkről* 'cselekedetünkről', *fzolláfinról* 'szólásunkról'), a harmadik személyű birtokos személyjel palatális szóban -ek (*kiknek fzivek* 'szívük', *kiknek kedvek* 'kedvük', *testecskejüket* 'testecskejüket', *Teremtőjek* 'Teremtőjük', *vélék* 'véjük/velük', *az ő idejekben* 'az ő idejükben'), illetve -ők (*előttők* 'előttük', *tőlők* 'tőlük'), veláris szóban -ok (*házok, fzárnyokra, reájok, formájok, maradásók*) alakban használatos, a -juk/-jük alak pedig -jek/-jok alakban ('*Teremtőjek*', '*formájok*', '*állapottjuk*') fordul elő. Több birtok esetén van birtoktöbbsítő jellel összekapcsolt birtokos személyjel: '*kaláfczaimnak*', '*dolgait*', '*jovait*', '*az én igeimet*', '*részzeit*', *fzentejvel* 'szentjeivel', *kezej* 'kezei'. Veláris szóban a többes szám jele előtti kötőhangzó a helyett az o: *fzárnyokra* kel 'szárnyakra'; ugyancsak zártabb o-zás tapasztalható a birtokos személyjeles vagy többes számú szó és a tárgyrag közötti kötőhangzó esetében (*hamifágódott* 'hamisságodat', *utáltafczágódott* 'utálatosságodat', *vagyodáfokot* 'vagyódásokat').

Az ő személyes névmás tárgyragos alakja az *őtet* 'őtet'. Szóvégi helyzetben a tárgyrag t-je gyakrabban hosszú tt alakban fordul elő: *mitt, kitt, utálatosságodott, lelki isméretit* 'lelkiismeretét', *természetitt, őtött* 'őt', *bocsánatot*, de *lekit*. Ezzel ellentétben a múlt idő jele leggyakrabban rövid t: *el hitete* 'hitette'. A delativusi rag hosszú és rövid magánhangzós és -rúl változatban egyaránt előfordul: *napjáról, halásáról, ajándékiról*, de *bocsáttáfról, fugarlasiról* 'sugárlásáról', *némárul, utcákrul* 'utcákról', *Prédikáfczorul* 'prédikációról'. A translativusi-factivusi rag esetén bekövetkezik a hasonulás, de írásban ingadozik a mássalhangzó időtartamának jelölése: *emberé lett, holtá tegye magát*, de *nyájjá lett, pappá lenne, bocsúletefczé vált, igyenefczé* 'egyenessé, máfcz, sikettekké' 'süketekké'. Az eszközhatározó ragja hasonul az előtte álló mássalhangzóhoz: *őrómmel, emberekkel*. A -ból/ből -búl/-ből~bűl, és -tól/-től határozóragok -túl/-tűl~től alakban egyaránt előfordulnak: *világ*búl, *igiret földéből* 'ígéret földjéből', *hitlenségből, arany fűl fűggőkből* 'arany fűlfűggőkből', *fzivbűl* 'szívből', *tőrbűl* 'tőrből', *tőbűl* 'tőből', *támadástól, Jánostól, tijcsegektől, fenyegetésitől, jótól, gondoktól, fzorgalmatofczágoktól, Ádám*tól, *Atyától*. A modalissi-essivusi -an viszonyrag -on alakban használatos: *hafzno*fon, *bátr*on, *alázato*fon, *álhatato*fon.

Az igeidők használata is lényegesen eltér a mai nyelvhasználatától, hiszen a középmagyar kor igeidő rendszere a legváltozatosabb. É. Kiss Katalin szerint a bonyolult igeidő rendszer a török hatásnak köszönhető, míg E. Abaffy Erzsébet szerint ez belső fejlődés eredménye,¹ tény: az igeidők rendszerének bonyolulttá válása a középmagyar korra következett be. A vizsgált szövegekben: leggyakrabban az elbeszélő múlt idejű igealakokkal találkozhatunk: *engedé, nem győzé, bé mene, küldé, tündöklének, tévé, elméne, mere, őszve ontá*; emellett előfordulnak összetett régmúlt igealakok: *fordittya vala, kérdezkedik vala, emlegeti vala, jóvendőlte volt*; megtalálni az egyszerű múlt: *gondoltatok, láttatok, járt, ebédlettek*, a jelen- (*sillyed, vásárlaz*), illetve a ma már beálló melléknévi igenévként is ritkán használatos jövő idejű alakokat: *ejendel* egyaránt. Az elbeszélő múlt idejű igealakok gyakorisága magyarázható az adott igeidő magasabb presztízsértékével. Abaffy Erzsébet² az ómagyar kor nyelvmélekeket vizsgálva a múlt idők alábbi rendszerét állította fel:

- a. -á/-é jeles múlt (elbeszélő múlt)
- b. -t jeles múlt (befejezett múlt, eredetileg befejezett jelen vö. É. Kiss Katalin 2014: 60)
- c. Ø + vala (folyamatos vagy befejezetlen múlt)
Ø + volt (folyamatos vagy befejezetlen múlt)
- d. -t + vala (régmúlt)
-t + volt (régmúlt)

Abaffy rendszerét véve alapul Szentgyörgyi Rudolf³ a VIII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson elhangzott előadásában kifejti, hogy meglátása szerint funkciómegoszlás lehetett a különböző múlt idejű alakok között, bár a szövegen belüli analógiának a hatásával is számolni kell. Didák szövegeiben is előfordul mind az elbeszélő, mind a befejezett, mind a folyamatos, mind a régmúlt, ugyanakkor különbség tapasztalható a levelekben és a prédikációgyűjteményben használatos igealakok mennyiségi megoszlását illetően. Míg a Búzafejekben az -á/-é jeles múlt mellett a -t jeles múlt gyakorisága a szembetűnő, addig a Ø+vala („...*szedegeti vala ama szegény Rut nevű Afzfony a' Boóz Aratói után el maradt gabona fejeket...*”), -t+vala, illetve -t+volt alakokkal ritkábban találkozni („*Ábrahám Pátriárka csak árnyékát látta vala ennek a' kőzőnséges itélet napjának*”; „*Meg irta Szent János a' mikét látott akkor, és mi nekünk irva hatta meg ijedett volt ő hirtelen meg jelent Jéfufzától.*”). Az elbeszélő múlt vagy más néven az -á jeles múlt leginkább a történetyszerű szövegdarabokban bukkanunk, különösen a bibliai történetek, események bemutatására alkalmazza a szerző, míg a -t jeles múlt idejű alakok igen gyakran váltakoznak az elbeszélő múlt alakjaival.

[m]eg **jelenék** néki Jéfus menyben menetele után, hatvan négy eřztendőben, mint űzerelmes Tanitvánnyának, kit ő látván úgy meg **ijedett**, hogy lábai nem birván, mint egy holt a földre **esett**. De micfoda ábrázatban **jelent** meg, hallyuk magától Szent Jánostól a' cfudálatos menyei jelenések kőzőtt; fordúlván **láték** úgy mond Szent János hasonlót az ember fiához fel őltőzve bokáig való ruhában, és bé ővedzve a cfecfeinél arany ővel, a' űzemei mint a tűz lángja, és a lábai hasonlók a' kemenczében égő sárga rézhez, és a' űzava mint a sok vizek űzava, a jobb kezében hét cfillágok valának, és a' űzájából két élő kard jó vala ki, és az ő orczája mint az erejében fénlő nap, és mikor láttam volna őtet, a' lábaihoz **esém**, mint egy holt, és reám **tévé** a' jobb kezét.⁴

Nem találtunk a szövegben Ø+volt alakot, ellenben előfordult a fenti rendszerben fel nem tüntetett összetett alak: -a jeles múlt + vala („*igyekezém vala*”). A levelekben jelentősebb az összetett múlt idejű igealakok száma. Mind a -t+vala, mind a -t+volt igealak szép számmal előfordul (*méltóztatott volt, esett volt, jött volt; méltóztatott vala, fordultam vala, szóllott vala nekem*), és bár a Ø+vala alakok (*akarom vala, köszönhetem vala, mondgyák vala, akarok vala*) száma jóval kevesebb, mint az előbbi két összetett igealaké, a prédikációkbeli előfordulásukhoz viszonyítva ez utóbbiak száma is jelentős. Ugyanakkor megfigyelhető, hogy az elbeszélő és a befejezett múlt idejű igealakok nagyjából azonos arányban találhatók meg a szövegben.

¹ É. KISS–GERSTNER–HEGEDŰS 2013. 99.

² É. KISS–GERSTNER–HEGEDŰS 2013. 107–110.

³ É. KISS–GERSTNER–HEGEDŰS 2013. 258–267.

⁴ KELEMEN 1729. 29.

Összességében tehát elmondható, hogy az irodalmi/liturgikus szövegnek tekinthető prédikációkban a nagyobb presztízsértékű elbeszélő múlt alakok dominálnak az összetett múlt idejű alakokkal szemben, míg a Károlyi Sándorhoz írott levelek szövegeiben a folyamatos és régmúlt alakok száma is megnő – különösen a -t jeles + volt összetett igealakoké –, hiszen ezek nyelviileg a hivatali /formális regiszterbe besorolható szövegek, amelyekben kimutatathatóan jelentékenyebb mind a -t jeles, mind a -t jeles + volt alakok gyakorisága, ugyanakkor az élőnyelvi és hivatalos szövegekhez hasonlóan jelentős a -t jeles múlt idejű igék száma is. Igen gyakran egy mondaton belül többféle múlt idejű alakkal találkozunk az olvasó:

Azt gondoltam vala, hogy a Báthori Földes Urat ott tanádom, de nem lőn szerencsém, mert mikor oda érkeztem, igen el oszlottak volt az uraságok; azért Kemény urammal nem leheték szemben.

Mind a levelekben, mind a prédikációgyűjteményben viszonylag gyakoriak a szenvedő igealakok: *kelletik, hajonlittatik, cſapdoſtatott, meg kőttetett, vezettetnek, orvoſoltaſſanak, láttatol, indittatik, vétetik, őlletetik, megkerestettetik.* stb.; a határozói igeneves szerkezetek: *ſzámat vévén mindenekről, Krijtus látható képpen lejővén az égből, a teremtettt állatok meg érezvén itéletnek elkőzelgetését, okoſſággal birván, a világnak a meg újjúlásáról írván;* ugyanakkor a való melléknévi igenév sűrűn szerepel képzőszerű szerepben: *kis karácson után való Prédikáció, ingyen való Sz. kegyelme, nagy érdemes dolgot alá való áron.*

Didák szövegeiben találunk olyan szavakat, amelyek mára már elavultak (*vésling, szály, glit, ispitály, traktál, Napa*), tájszónak minősülnek (*gyebűtt 'egyebűtt, azaz máshol', osztán 'aztán', berbetél 'megállás nélkül mond', szuszék 'gabonás láda'*), vagy alak- esetleg jelentésváltozáson mentek keresztül (*mulat 'mulaszt', figyelmez 'figyel', udvarol 'meglátogat, felkeresi az udvarát', fajdéthattyuk 'sejthetjük~sejthetjük', jógyul 'gyógyul', hamarság 'gyorsaság', segélcseg 'segítség', bévlések 'bélések', csenál 'csinál', zúrja zavarja 'zúrzavara', kérdezkedett 'kérdőzködött', régenten 'régén', tereh~terh 'teher', Hernád melyékin 'Hernád völgyében', döglettető bűnök 'pusztító bűnök'). Gyakoriak nála a képes szófordulatok illetve akad példa nyelvi humorra is*

*Jóllehet édes Méltóságos Gróff Fő Ispány Uram, a magától hulló fát rázni nem akartam, minek utánna a ló iránt Kegyes indulattyából tött szép ígíretit meg érttettem, többel terhelni nem igyekeztem.*⁵

*Én ha gyalog nem maradtam volna, méltatlan tartozó káplányi kötelességem szerint magam is igen szívesen kívántam volna Excellentiádnak udvarolni, de ezeknek a szegény Atyámfiainak két sánta lovok vagyon, s egy béna, s olly délczegek, hogy ha Levelekre! avagy Kállóban akarnak menni? harmad napig kell legalább annak előtte nyugottatni.*⁶

Bár mind a leveleiben, mind a prédikációgyűjteményében gyakori a latin vendégszöveg, ez utóbbiak esetén – a jobb megértés céljából – tolmácsolja a latin textusok magyar fordítását. Megfigyelhető Didák magyarító törekvése: kerüli a közhasználatú latin kifejezéseket, ezért a korban divatos (még Csokonai által is alkalmazott) *echo* szót körülírással *zendüléssel visszafelelő szózatnak* nevezi,⁷ másrészt a prédikációiban használt idegen szavakat magyarázza, értelmezi, pl. *a bűnnek ártalmassága az Elementumokat-is, úgy mint, földet, vizet, levegő eget, tűzet megveſztegette volt.*

⁵ RÁKOS 1978. 77. levél

⁶ RÁKOS 1978. 41. levél

⁷ MONAY 1957. 8.; TIMÁR 1930. 127.

Didák szövegeiben gyakran találkozunk a mondaton belül felkiáltó- és kérdőjellel, amelyek az értelmi telítettséget, a bizonytalanságot hivatottak kifejezni. A vesszővel való tagolást is megfigyelhetjük, bár sok esetben Didák írásainak szövegtagolása nem felel meg a mainak pl.:

*Oh felséges Isten! Ki beszélheti meg a te haragod hatalmagságát? ki mondhatta meg mely nagy haraggal jűfz az eget felhőjében az útolsó ítéltre? nem gondolják meg e' világ fiái; léányi.*⁸

Bár a mondatok nagy kezdőbetűvel íródnak, kisbetűs kezdésre is akad példa: „*oh mely nagy félelemben rejzket a' jzegény bűnös ember Isten itilő jzéke előtt álván! magát nem mentheti, el jem rejtezhetik: nincf kiben veffe reménségét, feje felet az igaz Birónak láttya haragját, mellette a' vádoló sátánnak agyarkodását, alatta a' jzája nyitott pokolnak rettenetejséget jzemléli.*” Igen gyakori a köznevek nagybetűs írása: *Biró, Ur, Próféták, Apostolok, Pátriárkák, Angyalok, Kezeim „Isten kezei”, Sidók, Tanítás, Szent Fia, Páfztorok, Lélek, Hivek, Farkasok* stb. Sajátságos az igekötős igék írása: leggyakrabban az ige előtt álló igekötő külön, ritkábban kötőjellel írva fordul elő a vizsgált szövegekben: *fel jzenteltejsék, el kűldé, el fogyott, ki tetczik, bé vétetett, le omlott, megh fujtya, lé czővekeltetett vólna, de el-mennyen, fel-verní, Meg-váltó, el-títkolni, bé-ővedzve, fel-fúalkodának.*

A levelekkel ellentétben a prédikációgyűjtemény mondatai jóval terjedelmesebbek. A hosszú mondatok lehetővé tették, hogy egyetlen mondaton belül több forrásból is kompiláljon a szerző, hogy egyik-másik tagmondat eltérő forrásból származzék.⁹ A terjedelem azonban nincs a megértés rovására. Mihalovics Ede szerint Didák nyelvét a világosság jellemzi, a legegyszerűbb hallgató számára is világossá válik az általa kinyilatkoztatott teológiai igazság. Didák nyelve nagymértékben táplálkozik a hétköznapi életből, és törekszik a szemléletességre. „Hasonlatai és példái, akár a bibliából, akár az életből merítvék, oly közel hozzák az elvontat, hogy nem nehéz azt a saját életére alkalmazni a hallgatónak”.¹⁰ Csák Alajos Cirjék is kiemeli, hogy Didák beszédei a sok teológiai bizonyíték ellenére sem váltak elvonttá, a sok hasonlat, a mindennapi életből vett képek ugyanis lekötik a hallgató figyelmét. Meglátása szerint Didák tudott a nép nyelvén szólni, képes volt alkalmazkodni az egyszerűbb felfogáshoz.¹¹ Tasi Réka úgy véli, hogy mind Mihalovics, mind Csák számára Didák képviseli a népies szónok prototípusát, akinek stílusára jellemző az egyszerűség, az életszerűség, ugyanakkor szövegeinek témái a népi élethez kapcsolódnak.¹² A jobb meggyőzés céljából igen gyakran hivatkozik szentekre, jeles egyházi emberekre, és ezektől idéz:

*Szent vala arany jzáju szent János, 's-még-is mit ir maga felől! Hallyátok tulajdon jzavait: Cum mihi dies judicii in mentem venit, horror invadit me terroribilis, ergo amarissime flens, ex profundo corde ingemifco. Mikor ejszembe jut ítélet napja, ifzonyu rettenés jó reám, kefervesen sirok, fel fohájkodik a jzivem.*¹³

Didák leveleinek felépítése szabályos: nyitó köszöntő formulával kezdi őket. Ez a kezdőrész valamennyi levélben latin nyelvű. Ezt követi majd a magyar nyelvű üdvözlés, a tényleges tartalom, illetve a záró formula, esetleg az utóirat. A levelekbe beékelte latin kifejezéseket, szövegdarabokat, mondatokat nem fordítja le, hisz pártfogoltja latin tudással rendelkező nemes férfiú. Szinte nincs olyan levél, amelyben ne kérne valamit Károlyi gróftól, emiatt a levelek szövegében a helyzetjelentés mellett az alázatos könyörgés, a feltételes módbeli fogalmazás szembetűnő sajátosság.

⁸ KELEMEN 1729. 14.

⁹ Vö.: MACZÁK 2003

¹⁰ MIHALOVICS 1900–1901. I. 180.

¹¹ CSÁK 1927. 82–87.

¹² TASI 2006. 8.

¹³ KELEMEN 1729. 31.

Összegzésként elmondható, hogy Kelemen Didák levelei és prédikációgyűjteménye nyelvi szempontból sokrétűen megközelíthető. Természetesen nagyszerű lenne, ha leveleinek betűhű kiadását lapozhatná a nyelvész, illetve ha ezeket a munkákat más korabeli egyházi szövegekkel és levelekkel is összehasonlíthatná. Bár néhány képes kifejezés és tájszó jelzi székely származását, összességében írásaiból a kor viszonylag művelt katolikus hitszónoka szólal meg, akinek írásában a kiejtés elve erőteljesen érvényesül, nyelvhasználatára már az „új” nyelvi környezet, az északkeleti nyelvváltozat nyomta rá a bélyegét. Enyhén í-ző nyelvjárása ezt sugallja, ugyanakkor írásaiból a latin nyelvben, a Bibliában és a korabeli egyházi irodalomban való jártasságára is fény derül. A meggyőzés eszköze számára a nyelv: Károlyit adományozásra, a szegény rendbéliek segítésére, a katolikus templomok és iskolák építésére kell rábeszélnie; a híveket viszont a pápista vallásra való visszatérésre, bűnbánatra, erényes, istennek tetsző életmódra. S mindezt az otthonról hozott, de az egyházi iskolákban kiművelt, csiszolt és gazdagított anyanyelv segítségével teszi. És meggyőző hittel, szerzetesi alázatossággal.

BIBLIOGRÁFIA

CSÁK 1927

CSÁK Alajos Cirjék: *Kelemen Didák csodálatos élete és működése*. Magyar Jövő, Miskolc, 1927

KELEMEN 1729

P. KELEMEN Didák: *Buza Fejek*, Akadémia–Frauenheim, Kassa, 1729.

É. KISS–GERSTNER–HEGEDŰS 2013

É. KISS Katalin–GERSTNER Károly–HEGEDŰS Attila: *Fejezetek a magyar nyelv történetéből*. Egyetemi jegyzet. PPKE, Piliscsaba, 2013

É. KISS 2014

É. KISS Katalin. Az ómagyar igeidő rendszer. In: É. KISS Katalin (szerk.): *Magyar generatív történeti mondattan*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2014. 60–72.

MACZÁK 2003

MACZÁK Ibolya: A kanonikus plágium = *Irodalomtörténeti Közlemények* 107. (2003)/2–3. 261–76.

MIHALOVICS 1900–1901

MIHALOVICS Ede: *A katolikus predikáció története Magyarországon I–II. I. A kereszténység behozatalától Pázmányig, II. Pázmány Pétertől napjainkig*. Stephaneum, Budapest, 1900–1901

MONAY 1957

MONAY Ferenc: *P. Kelemen Didák a Felső-Tiszavidék apostola*. Róma, 1957 (A Katolikus Szemle Kiskönyvtára 4.)

RÁKOS 1978

RÁKOS B. Raymund: *P. Kelemen Didák levelei 1714–1743*. Postulazioni Generale O.F.M. Conv., Róma, 1978 (*Edizioni Agiografiche*)

SZENTGYÖRGYI 2014

SZENTGYÖRGYI Rudolf: Az ómagyar múlt idők rendszerének kiépülése. In: HAVAS F.–HORVÁTH K.–KUGLER N.–VLADÁR Zs. (szerk.): *Nyelvben a világ*. Tinta, Budapest, 2014. 258–267.

TASI 2006

TASI Réka: *„Se emberi, se Angyali nyelvel ki nem mondhatni”- A populáris barokk prédikáció retorikája mint a nyelv elégtelenségének tapasztalata*. Doktori értekezés. Debreceni Egyetem BTK, 2006

TIMÁR 1930

TIMÁR Kálmán: Kelemen Didák mint nyelvújító = *Magyar Nyelv* 36.(1930) 126–127.

A Kapisztrán Szent Jánosról nevezett Ferences Rendtartomány barokk művészeti öröksége

KORHECZ PAPP Zsuzsanna–FÁBIÁN Borbála

The baroque art heritage of Franciscan Province dedicated to St. John Capistrano

The Hungarian Franciscan province dedicated to St. John Capistrano was founded in 1757. The aim of the research is to examine the Baroque art heritage of the churches and convents belonging to the province between 1757-1820: Buda-Víziváros, Osijek, Petrovaradin, Timisoara, Ilok, Radna, Požega, Našice, Bač, Baja, Đakovo, Sombor, Slavonski Brod, Vukovar, Velika, Cernik, Šarengrad, Arad, Gradiška, Tolna, Mohács, Dunaföldvár.

The Franciscan monk arriving with the inflow of the "Illyrian" population from Bosnia. The mainly 18th century-built churches hold altars that we believe to be decorated mostly by the artworks of Pest-Buda masters. We would like to explore this art heritage which today belongs to four countries (Hungary, Croatia, Serbia and Romania) in terrain. We investigated the archival sources related to the artists, identify the artists in question and process the existing publications in Hungarian, Croatian, Serbian and Romanian.

Bevezetés

A Magyar Tudományos Akadémia Domus Csoportos Szülőföldi Ösztöndíjának támogatásából 2015–16 folyamán végzett kutatás* célja az 1757–1820 között az egykori kapisztránus tartományhoz tartozó templomok és kolostorok ma is létező objektumaiban lévő barokk műértékek (oltár- és falképek, szobrok, stukkók) helyszíni felmérése (fotózás, méret- és állapotfelmérés) és lehetséges attribúciója volt. A feloszlott kolostorok anyagának azonosítása a szakirodalom segítségével, levéltári és terepi kutatással, valamint a stíluskritika és festészettechnika vizsgálati módszereinek igénybevételével történt. A háztörténetek, feloszlási dokumentumok és archív felvételek segítségével a ma már nem létező templomok és rendházak egykori felszereléséről is képet alkothatunk. E hagyaték jelenleg négy ország területén található: Magyarország, Szerbia, Horvátország és Románia.

Témánkat tekintve a horvát szakirodalom a leggazdagabb, a ferences kiadványoknak,¹ elsősorban Paškal Cvekan munkájának köszönhetően,² aki a mai zágrábi székhelyű Szent Cirill és Metód Ferences Tartományhoz tartozó szinte mindegyik rendház történetét feldolgozta az egyes háztörténetek alapján. E rendtartomány barokk műértékeit Mirjana Repanić Braun publikálta reprezentatív kötetben.³ Martin Roos temesvári püspök a máriaradnai kegyhely történetét kutatta és tette közzé, egyházmegyei múzeumban összegyűjtötte a kallódó értékeket, megmentve a biztos pusztulástól.⁴ A magyar ferences tartományban az 1930-as évek elején történt kísérlet szakszerű műtárgyfelmérésre, melynek töredékes kéziratosa anyaga betekintést nyújt az egykori állományba.⁵

*A kutatócsoport harmadik tagja: Fáy Zoltán.

¹ MIRKOVIĆ–HOŠKO 1999.

² CVEKAN 1981, 1984, 1985, 1987.

³ REPANIĆ BRAUN 2004.

⁴ ROOS 2004, KINDL 2015.

⁵ KERNY 2005.

E kutatómunka célja, hogy az elfeledett magyarországi mesterek életművét meghatározza és teljesebbé tegye, hiszen számos esetben a vizsgált templomok és kolostorok a 18. század első feléhez vagy közepéhez köthető berendezéssel rendelkeznek. A létrehozott teljes adatbázist a Magyar Ferences Könyvtárban helyeztük el.

A rendtartomány rövid története

A Kapisztrán Szent Jánosról nevezett Ferences Rendtartományt (latinul *Provincia S. Joannis a Capistrano O. M. S. Francisci regularis observantiae*) 1757. június 15-én alapította XIV. Benedek pápa a Bosna-Argentina provincia (Boszniai Bányvidéki Ferences Rendtartomány) Szávától Északra eső magyarországi házaiból: Buda-Víziváros, Eszék, Pétervárad, Temesvár, Szerémújlak, Máriaradna, Pozsega, Nekcse, Bács, Baja, Diakóvár, Zombor, Bród, Vukovár, Velika, Csernek, Sarengrád, Arad, Gradiska, Tolna, Mohács, Dunaföldvár.⁶

1235-től éltek ferencesek Boszniában. A ferences vikáriát 1339-ben Gerardus Odonis rendfőnök meglátogatta, és megtérítette István bosnyák bánt, aki engedélyezte, hogy több új kolostort építhesse-nek a ferencesek és az eretnekek elleni hittérítésüket is támogatta.⁷ Nagy Lajos király a bogumil eretnekek és az ortodoxok katolizálására felhasználta a ferenceseket, részükre 20 kolostort épített Boszniában a Macsói és a Szörényi bánságban.⁸ Nagy Lajos király kedvelte az igénytelen boszniai ferenceseket (obszerváns: Szent Ferenc eredeti regulája szerint élő), s Magyarországon épített, illetve adott át nekik kolostorokat. 1363-ban a király és a vikária főnöke a rendfőnöktől újabb misszionáriusokat kért. 1379-ben Esztergomban tartották az általános káptalant. Nagy Lajos halála után a konventuálisok (magyarországi ferencesek, akik Szent Ferenc regulájának könnyített formáját követték) ellentétbe kerültek a Bosna Argentiniái vikáriával. IV. Jenő pápa 1444-ben a magyarországi kolostoraiból önálló vikária szervezését engedélyezte (Szalvatoriánus Ferences Rendtartomány), melynek székhelye Budán volt.⁹

A Vicaria Bosnából (boszniai helytartóságból) különvált még 1469-ben a dalmáciai, 1474-ben a raguzai, 1514-ben a krajnai vikária, ugyanis a törökök elfoglalták Boszniát és a török uralom alatt nem lévő részeit függetleníteni kellett. 1517-ben a boszniai részből létrejött a Bosznia-Argentina rendtartomány (Provincia Bosna Argentina). 1575-ben a velikai kolostort kapták meg, s ettől kezdve Szlavóniában, Szerémségben, Bácskában és Bánátban a bosnyák ferencesek lelkipásztorkodtak, több elhagyott kolostorba beköltöztek és újakat is építettek.¹⁰ 1676-ban a bulgáriai, 1735-ben a dalmáciai rendtartomány vált ki belőle.

A Kapisztrán Szent János kolostorainak története a magyarországi szerzetesrendek 17. századi megerősödéséről tanúskodik, hiszen a protestantizmus elterjedése és a török hódítás a középkori kolostorok többségét megszüntette, elpusztította. A közel 300 rendházból a 17. század elején csupán 9 működött, a hódoltság alatti területen csak két ferences kolostor állt: Gyöngyösön és Szegeden. 1700-ban már 15 szerzetesrendnek 129 kolostora volt. Ezek közül a legtöbb az obszerváns ferenceseké, 52 kolostor.¹¹

XIV. Benedek pápa 1757-ben a Bosna Argentiniái tartományt kettéosztotta: 3 konvent és 6 rezidencia a boszniai, a többi (magyarországi, horvátországi és szlavóniai konvent) a kapisztránus ferences rendtartományt alkotta.¹² A szétváláskor a kapisztránus kolostorokban körülbelül 900 szerzetes élt, a boszniai kolostorokban és rezidenciákon 150.¹³

⁶ MAGYAR KATOLIKUS LEXIKON, 2001. 143.

⁷ SZABÓ 1921. 21.

⁸ MAMÜL III. 76

⁹ A korábban Magyarországon élő konventuális ferences rendtartomány neve 1523-tól Szűz Máriáról nevezett Rendtartomány lett, közismertebben mariánusok. A marínusokat Igali Fábián megreformálta, 1454-től ők is obszervánsok.

¹⁰ SZABÓ 1921. 93.

¹¹ GAPSKI 1999. 55-57.

¹² CSEVAPOVICH 1823. 213-217. és SZABÓ 1921. 93, 99.

¹³ JELENIĆ 1912., 143.

A Kapisztrán Ferences Tartomány kolostorai elsősorban a katolikus délszláv (dalmát, bosnyák, bunyevác, sokác) lakosság lelki gondozására szerveződtek, de szinte minden templomukban magyar és német prédikátorokat is megneveznek a korabeli tabulák. 1708-ban a pápai küldött jelentése szerint a boszniai ferencesek 106 egyházközséget gondoztak, melyből 24 Boszniában volt és 43 a Habsburg Birodalomban.¹⁴ A boszniai és dalmát területeken török iga alatt sínylődő katolikus lakosság a török elleni 17. századi, részben 18. századi harcok idején telepedett a felszabadító seregek vagy a saját ferences atyáik vezetése alatt magyarországi területekre.¹⁵ Már a felszabadító háborúk előtt a lakosság kezdett elvándorolni Boszniából, elsősorban Szlavóniába. Több esetben egész kolostorok menekültek el Boszniából a török megtorlás elől, máskor a szerzetesek egyenként érkeztek Magyarország területére. A legnagyobb elvándorlás 1686-ban volt a törökök terrorja miatt.

1. A Kapisztrán Szent Jánosról nevezett Ferences Rendtartomány rendházainak térképe
(CSEVAPOVICH 1823. melléklete)

Sajnos több templomukat és rendházukat (Bród¹⁶ Gradiska, Pétervárad, Pozsega, Tolna, Zombor) a II. József-féle abolíció folyamán¹⁷ felszámolták. Egy időre az északi rendházból is ki kellett költöznük. 1796-ban a velikai kolostort oszlatták fel, s helyette a pozsegai ismét működhetett.

¹⁴ SRSAN 1991. 159.

¹⁵ KARÁCSONYI 1924. 345-347. és UNYI 1947.

¹⁶ A diakóvári kolostorért cserébe 1806-ban visszakapták a sóraktárként használt bródi kolostort.

¹⁷ VELLADITS 1997, 1999.

A 19. századi átszervezések után 1900-ban megszüntették a szalvatoriánus és a ladiszlaita provinciákat. A Dráván túli házakból kialakították a Cirill és Metód provinciát Zágráb székhellyel. A megmaradt 6 kapisztránus házhoz (Buda, Baja, Bács, Mohács, Dunaföldvár, Máriaradna) csatoltak 17 volt szalvatoriánus kolostort (Gyöngyös, Szeged, Kecskemét, Jászberény, Vác, Szabadka, Szolnok, Szécsény, Eger, Fülek, Rozsnyó, Eperjes, Bártfa, Alsósebes, Sztropkó, Kaplony, Nagyszőlős) és 4 ladiszlaita kolostort (Pécs, Siklós, Szigetvár, Máriagyúd). Az új Kapisztrán-provincia élete nem bizonyult hosszúnak, a trianoni békediktátum nyomán 1923-ban a határontúli házakat más központokhoz csatolták. 1950 nyarán a szerzetesrendek feloszlításakor magyarországi kolostorokból a szerzeteseket internálták, majd szeptember 7-én a működési engedélyüket megvonták, épületeiket államosították.¹⁸

A Kapisztrán Szent János Ferences Rendtartomány 18. századi kolostorai:

1. Buda-Víziváros (Szent Ferenc Sebei-templom), ma is létezik, plébániatemplom
2. Dunaföldvár (Szent Anna-templom), ma is létezik, plébániatemplom
3. Baja (Páduai Szent Antal-templom), ma is létezik, plébániatemplom
4. Mohács (Szent István király-templom), ma is létezik
5. Zombor (Sombor, Szentháromság-templom), ma is létezik, plébániatemplom
6. Bács (Bač, Nagyboldogasszony), ma is létezik
7. Eszék (Osijek, Szent Kereszt-templom), ma is létezik
8. Nasice (Našice, Páduai Szent Antal-templom) ma is létezik
9. Bród (Slavonski Brod, Szentháromság-templom) ma is létezik
10. Vukovár (Vukovar, Szent Fülöp és Jakab apostolok-templom) ma is létezik
11. Szerémújlak (Ilok, Kapisztrán Szent János-templom), ma is létezik
12. Csernek (Cernik, Szent Péter apostol-templom) ma is létezik
13. Pozsega (Požega, Szentlélek-templom) ma is létezik
14. Velika (Szent Ágoston-templom) ma is létezik, plébániatemplom
15. Sarengrád (Šaregrad, Szent Péter és Pál apostolok-templom) ma is létezik, plébániatemplom
16. Máriaradna (Gyümölcsoltó Boldogasszony-templom) ma is létezik
17. Pétervárad (Petrovaradin, Szent Ferenc Sebei-templom), profanizálták (kórház)
18. Gradiska (Stara Gradiška, Szent Mihály-templom), lebontották
19. Diakóvár (Đakovo, Szaplótelen fogantatás-templom), lebontották
20. Arad („Angyalok királynéja”-, majd 1781-től Szent József-templom), profanizálták, összedőlőfélben
21. Temesvár (Timișoara, Nepomuki Szent János-templom), lebontották

Rezidenciák¹⁹

1. Tolna (Páduai Szent Antal-kápolna), lebontották
2. Paks (Szent Imre herceg-kápolna), a rendház múzeumként működik
3. Ruma, a rendház múzeumként működik
4. Mitrovica (ma Szent Demeter-plébániatemplom)
5. Zimony (Keresztelő Szent János-templom), ma is ferences templom- és rendházként létezik
6. Csuntics (Páduai Szent Antal-templom), ma is ferences templom- és rendházként létezik

¹⁸ FÁBIÁN 2011. 145. Baján a kolostorból kidobált értékeket a helyi múzeumba mentették át, de 2001-ben a 8 refektóriumot eltulajdonították, csak a rendőrségi nyomozásnak köszönhetően kerültek elő 2002-ben az ellopott festmények. (KOVÁCS 2008)

¹⁹ Rezidenciaként határozható meg minden olyan szerzetesi épület, mely alkalmas volt a szerzetesi élet előírásainak betartására, de mérete kisebb a kolostorénál, max. 5 fő befogadására volt alkalmas. Általában valamely kolostor kihelyezett filiája (VELLADITS 1999. 1272).

2. Az egykori temesvári ferences templom, tervrajz, 1836
(Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára)

A kapisztránusok nemcsak a bunyevácok, délszlávok szerzetesei voltak, hanem az itt élő többi nemzetiségéi is már a 18. század első felétől. Nagy szerepük volt a töröktől visszafoglalt területeken a katolikus újjáéledésben. A Duna-menti-és bácskai-kolostorokhoz tartozó szerzetesek 27, a szlavóniaiak 41 plébániát vezettek, valamint 120 filiálét. A lekipásztorkodás mellett a kolostorokban iskolák is működtek. Például Baján 1700-tól, majd 1721-től noviciátus működött, valamint a ferences papnövendékeket itt is képezték.²⁰ Budán és Eszéken is működött bölcseleti líceum. A 18. század közepén több helyen gimnáziumokban oktattak, illetve a városok elöljárói kérésére nemcsak elemi iskolákat, hanem gimnáziumokat is vezettek, például Baján, Nekcsén, Temesvárott, Velikán és Zomborban.²¹ A kolostorok könyvtárt is fenntartottak. Az 1739–40-es nagy pestisjárvány idején a betegek lelki gondozását végezték.

A lekipásztorkodás fontos elemeként működtek a különböző vallásos társulatok. A 18. században a legtöbb helyen a ferences harmadrend és kordaviselők társulata alakult meg. Rájuk ma is emlékeztetnek az általuk emelt oltárok. A helybeli nemesség is adományaival segítette a barátok építkezéseit, de főúri mecénásokra csak néhány szlavóniai kolostorban akadtunk. A kolostorok megyegyűlések színhelyei is lehettek, pl. Baján és Zomborban.

²⁰ FÁBIÁN 2009. 12–13.

²¹ MAMÜL III. 82-83.

3. Az egykori diakóvári ferences templom, archív felvétel (Luka Marijanović gyűjteménye)

A templomok és kolostorok berendezése

A templomok és kolostorok berendezése szinte kivétel nélkül a hódoltság utáni időkben keletkezett, hiszen a középkori eredetű templomokat a törökkorban dzsámivá alakították át, s néhány falképtöredéktől eltekintve, csak a kövek maradtak meg a török előtti időkből.²² Azokon a helyeken, ahol álltak a középkori templomok (Bács, Baja, Eszék, Sarengrád, Újlak, Nekcse, Pozsega, Temesvár, Tolna), ott a török után a dzsámikat visszaalakították keresztény templommá, Szent Ferenc példáját követve. Újlakon a törökök istállónak használták a Kapisztrán Szent János egykori nyughelyéül szolgáló templomot.²³ A török kiűzését követően Budán a török dervisek házait foglalták el, Mohácson először a török fürdő épületéből alakítottak ki templomot.

4. Ismeretlen mester: Utolsó vacsora, 1750 körül, a tolnai kolostor egykori refektórium képe, várdombi plébániatemplom, 18. század közepe (Korhecz Papp Zs. felv.)

A 17. században, a 18. század elején Szlavóniában fából épültek a kolostorok és a templomok, a magyarországi területeken vályogból. Ezeknek a kolostoroknak és templomoknak egy része a Rákóczi-szabadságharcban megsérült, illetve a 18. században már kicsinek bizonyult. Az 1730-as évektől megkezdődött a nagyobb kolostorok, templomok építése szilárdabb anyagból, illetve a meglévők barokk stílusú átépítése. Ez egész Magyarországra jellemző folyamat volt, mivel az ország más részein, illetve szerzetesrendjeinél is először a háborús pusztításokat hozták rendbe, „nagyobb szabású és igényesebb

²² HORVÁTH 1982

²³ MARGALITS 2016. 39.

építkezések szélesebb körben a 30-as, 40-es évektől kezdődtek”.²⁴ A kolostoroknak a 18. század első feléből származó berendezéséről keveset tudunk. Az egyházi felszerelések gazdagságát részben a fennmaradt kelyhek, gyertyatartók, monstranciák, könyvek, illetve néhány helyen a miseruhák mutatják. Kivételes esetként tudható, hogy a dunaföldvári kolostorból mit vittek el Rákóczi katonái: 4 aranyozott ezüstkehely, ezüst kereszt, 300 forintos monstrancia, aranyozott cibórium, egy ezüst lámpás, ezüst thuribulum naviculával, 2 ezüst gyertyatartó, selyem miseruhák.²⁵ Bácska esetében felmerült, hogy a lakosság nem tért vissza a Rákóczi-szabadságharc után, Baján azonban bizonyították a kontinuitását.²⁶

5. A dunaföldvári Szent Anna templom főoltára, 1768
(Korhecz Papp Zs. felv.)

A ma is álló templomoknak két típusa különböztethető meg: az első esetében a templomtorony a szentély egyik oldalához kapcsolódik, a másodikonál a főhomlokzat jobb oldalán magasodik. Csupán az aradi vártemplomnál és a radnai kegytemplomnál találkozhatunk a jezsuita rend építkezéseire jellemző ketős toronnyal, utóbbi a rendtartomány leghíresebb búcsújáróhelye volt. A templomok homlokzatán szoborfülkéket is elhelyeztek. A leggazdagabb a cserneki templom, amelynél egykor 8 szobor kapott helyet. Baján a három szobor ma is a homlokzatot ékesíti. A háztörténet feljegyzéseiben azonban csak az egykor a kolostor kertjében álló Fájdalmas Szűzanya-szoborról tesznek említést, amelyet 1740-ben készítettek.²⁷

A templomok belső tere eredetileg szinte kivétel nélkül kápolnákkal bővített csarnoktemplom, Bács és Nekkse esetében e kápolnákat a 18. században egybenyitották. A ma álló templomok barokk berendezéseinek többsége a 18. század második felében készült, és a régi oltárképek többsége az idők során elveszett. A barokk templomokban fontos volt az egységes stílus, ezért a 18. század második felében, ha a közösség anyagi ereje megengedte, a mellékoltárokat újjáépítették.

²⁴ MAMÜLV. 214.

²⁵ BÁNKÚTI 1969. 90, 157. Felsorolja a gazdasági eszközöket is, bort, lovakat, szekereket is vittek el a kolostorból.

²⁶ SOKCSEVICS–KITANICS 2009. 11-13.

²⁷ Ezt később a kolostor kerítésében helyezték el egy kis kápolnában, ahová a hívek virágokat helyeztek el. Ma Baja legrégebbi köztéri szobra.

Az újonnan épített barokk templomok belső kiképzésében kétféle típust különböztethetünk meg. A jezsuita alaprajzi rendszer egyszerűsítéséből megtervezett kisebb szerzetesi templomokban mellékkápolnák helyett oltárfülkéket képeztek ki, például Bródon, Eszéken. Ennek továbbfejlesztett változata, amikor „az erősen kiugró hajópillérek felületét kettős pilaszterek tagolják, amelyekhez a boltozaton kettős hevederívek csatlakoznak, a szélesebb hajóból plasztikusan alakított, homorú felületű diadalív vezet át a szűkebb szentélybe”.²⁸ Ez utóbbi téralakítás a főoltárra helyezi a hangsúlyt, amelyhez az egy-egy egyes kialakítású mellékoltárok mozgalmas ritmusa vezeti a templomba belépőt.

6. Radnai kegyoltár: 17. sz. itáliai nyomtatás Joseph Moser ezüstkeretében (1771) (Korhecz Papp Zs. felv.)

A ferencesek számára a Mária-tisztelet kiemelt jelentőséggel bír, sok Mária-ünnepet már akkor is megtartottak, amikor még nem volt kötelező ünnep a katolikus egyházban, például az *Immaculata* (Szeplőtlen Fogantatás) ünnepe. A templomok közül a bácsit és a diakóvárit is Nagyboldogasszony tiszteletére szentelték, a kapisztránusok első aradi templomát az Angyalok Királynéja, a máriaradnait az Angyali Üdvözlés tiszteletére szentelték fel. Az Üdvözlés ünnepei is fontos szerepet töltenek be a ferences liturgiában. A Szent Kereszt kultuszának elterjesztői a ferencesek voltak, az első keresztutakat is a ferences templomokban emelték. Magyarországon a 17. században a jezsuiták és a pálosok kezdeményezésére eltérő stációszerű keresztutakat állítottak. 1729-ben a ferences rend a 14 stációból álló keresztút felállításának jogát kapta meg, melyet 1731-ben XII. Kelemen pápa az egész egyházra kiterjesztett. Ezt az új ájtatossági formát búcsúkkal is megerősítette, és terjesztésében is a ferenceseknek volt a legjelentősebb szerepük.²⁹

A kapisztránus templomokban a főoltár mellett leginkább 3-3 mellékoltárt emeltek, melyek architektonikus oltárépítményeinek retábulumain festmények vagy szobrok jelenítik meg a szinte kötelező titulusokat: Szent Kereszt, Szűzanya, Assisi Szent Ferenc, Pádúai Szent Antal, Nepomuki Szent János és Szent Anna.³⁰ A rendalapítóhoz kapcsolható Porciunkula-búcsú, valamint a Szeplőtlen Szűzanya, az *Immaculata* tekinthető kiemelten ferences témának. Árpád-házi Szent Erzsébet és Szent Lajos király – mint a ferences harmadrend patrónusai – szinte mindenütt megjelennek.

²⁸ MAMÜL V. 215.

²⁹ MEDGYESY, 2009. 83. és Szilágyi 2005.

³⁰ PAVICH 1766.

Amíg a Habsburg Birodalom kegyképének számító passauai Segítő Mária mellett a Réi-Krisztinavárosi-Klatovy Vérkép, valamint a brünni Fekete Mária tisztelete a közép-európai hagyományokat képviselte, addig a gradovári vagy az olovói kegyképekhez fűződő Mária-ikonok (pl. a bácsi Örvendező Szűzanya) a Kárpát-medencébe a bosnyák ferencesekkel együtt vándorolt katolikus szláv (régiesen illyr) lakosság boszniai gyökereit erősítették. A pápai kiváltságok által megerősített és a nép által különösen tisztelt kegyképek és kegyszobrok oltárait, melyekhez csodás gyógyulások kötődtek, nyomtatott szentképeken népszerűsítették: a radnai Skapulárés Szűzanya, a neksei Szent Antal főoltárkép, a valkóvári Fájdalmas Szűzanya, a buda-vízivárosi Fekete Mária és a dunaföldvári Vérkép, ez utóbbiakat Binder János budai mester metszetében. A nyomatok messzi földre elvitték e kegyképek hírét.³¹

7. BINDER János Fülöp:
A dunaföldvári kegykép, 1766,
Pachinger Gyűjtemény,
Germanisches Nationalmuseum,
Nürnberg
(Monika Runge felv.)

³¹ SZILÁRDFY-TÜSKÉS-KNAPP 1987. 193.

8. DIMA mester: Örvező Szűanya, 1685
Bács, ferences kolostor (Korhecz Papp Zs. felv.)

A 19. század végén és a 20. század elején több helyszínen a Jézus Szíve és Mária Szíve ábrázolásokra cserélték le az első mellékoltárok képeit (pl. Dunaföldváron és Baján).

A leggazdagabb berendezéssel az egykori temesvári templom bírt, ahol tíz mellékoltár állt, de sok helyen, így a budai központi templomban, valamint Baján és Bródon is nyolc mellékoltárt emeltek. Alkotóik között a rend, a harmadrend, a vallásos társulatok és helyi mecénásaik lehetőségeinek viszonylatában az ismeretlen³² és ismert bécsi nagymesterektől (M. A. Unterberger, F. X. Wagenschön, F. Schiessl)³³ a magyarországi központok céhes művészein át (Szenzer Pál, Falkoner Ferenc, Schervitz Mátyás stb.) az ismeretlen provinciális festőig, szobrászokig, sőt rendi mesterekig minden csoport képviselteti magát. A gazdag szobrászi dísszel kialakított architektonikus típusú oltáraikat márványozással színezték, melyet aranyozással is ékesítettek. Kivételként említhető meg a neksei a templom oldalkápolnája, amelynek a Szent Kereszt tiszteletére emelt oltára fekete és arany színű oltárépitményen fehér szobrokkal készült.

³² A Szent István följánlása főoltárképet Klimó György pécsi püspök ajándékozta a mohácsi ferenceseknek 1772-ben. UNYI 1943. 45.

³³ VARTACIU-MEDELET 2012.

9. Ismeretlen mester: Szent József-oltár, 1750 körül,
bródi Szentháromság-templom (Korhecz Papp Zs. felv.)

A legköltségesebb technikának számító falképfestészet 18. századi örökségét csupán az egykori budai, a radnai és a bródi templom szentélyében, valamint ez utóbbinak a templomhajó boltozatán egy medalion³⁴ formájában tárták fel, a temesvári annak bontásával elenyészett. Dunaföldváron 19. századi, Baján,³⁵ Cserneken, Nekcsén, Eszéken és Vukováron 20. századi figurális díszítőfestészetet vehettünk számba, ez utóbbi helyszínen a délszláv háború folyamán az együttes megsemmisült. Eszéken a felszentelési keresztek három változatát is feltárták. Nekcsén a diadalíven egy 1765-ös kronosztichonos felíratban foglalták össze a templommal kapcsolatos fontosabb évszámokat. Baján a torony alatti egykori lorettói kápolna bejárata felett héber és latin nyelvű 18. századi felírat, egy Mária-himnusz részlete olvasható.³⁶

A ferencesek híres hitszónokok voltak, a kapisztránus templomok díszes barokk szószékein mindenütt feltűnik a keresztet tartó kéz, Kapisztrán Szent János jelképe.

A kapisztránus tartomány jellegzetességeként emelhető ki a kolostoraikat és templomaikat gazdagító művészi színvonalú keményfa-faragás, mely sekrestye- és ebédlőberendezéseken, gyóntatószékeken, templomi és kóruspadokon, stallumokban, valamint kiemelt nyílászárókon lelhető fel, s az ornamentális és florális mintákon felül figurális részletekben is gazdag. Több szerzetest is emlegetnek a ferences háztörténetek, pl. Baján az 1761-ben készült sekrestyeberendezést Lukács testvérnek tulajdonították. Később Bródon Henrik Pörtl és Juniper Stilp nevét jegyezték fel, Máriaradnán Joachim Eisenhuth véste be a nevét. Joseph Kronovetter a festésben jeleskedett Budán és Nekcsén.

³⁴ A medalion felirata: *Sancta Trinitas Miserere nobis*, középen egy díszes IHS-monogram fájdalmas szívvel, valamint pirossal az 1749-es évszám.

³⁵ FÁBIÁN 2011.

³⁶ FÁBIÁN 2008a. 294–295.

A ferences szenteket és boldogokat megjelenítő sorozatok is szokásosnak mondhatók a kapisztránus refektóriumokban, de más magyarországi ferences tartományokban is. Baján, Dunaföldváron, Nekcsén és Mohácson nyolc-nyolc, Nekcsén öt, Bácsón, Bródon és Eszéken négy-négy portré függött az ebédlőben, Zomborban rendhagyó módon stukkóban formáltak meg 10 kompozíciót. A refektórium zárófalát több kolostorban is a helyiség teljes szélességében az Utolsó Vacsora (Bácsón, Tolnán, Dunaföldváron, Nekcsén) vagy az Emmauszi vacsora (Vukováron) jelenete töltötte be. Kivételként említhetők meg Velikanovich János tartományfőnöknek és barátjának, Verbőczy jogtudósnak kortárs portréi Vukováron és Bródon.³⁷

10. A budai Szent Ferenc Sebei-templom szószéke
 (Korhecz Papp Zs. felv.)

A ferences templomok berendezésében a legnagyobb veszteség a II. József-féle feloszlatáskor történt, jó esetben (pl. Pétervárad) az árverezéseken elvert műtárgyak lajstromából tájékozódhatunk az egykori gazdagságról.³⁸ Több helyszínen (Pozsega, Velika) az eredeti barokk berendezés vagy annak része már a 19. században vagy a 20. század elején áldozatul esett az újításoknak. E kiselejtezett képeket, szobrokat egyes helyeken félretették (pl. magyar királyok szobrai Cserneken). Velikán és Nekcsén külön kiállításokon tekinthetők meg a régmúlt századok egyházi gyűjteményei. Az egykori rendtartomány legtöbb templomában kisebb módosításokkal, de az eredeti barokk berendezés tárul elénk. Lenyűgöző az egykori központi, buda-vízvárosi Szent Ferenc Sebei-templom berendezése, mely az 1990-es évek restaurálásának köszönhetően eredeti szépségében tündököl.³⁹

³⁷ MARIĆ 1998.

³⁸ MATOŠ 1987, ŠKORIĆ 2008.

³⁹ NÉMETHY 1885, POKORNY 1935, SZÉKELY 1998, 2005.

*11. Ismeretlen mester: Szent Ágoston, 18. század első fele, a velikai templom egykori főoltárképe
(fotó: Mario Sanić)*

Vannak azonban elhanyagolt épületek is, pl. a dunaföldvári Szent Anna-plébániatemplom. Másutt a 19–20. századi felújításoknak köszönhetően, pl. a bajai Pádai Szent Antal-templomban, egyes oltárképek eredeti festékrétegét átfestés fedi,⁴⁰ vagy mint a zombori Szentháromság-templom főoltárképének alsó harmadát levágták.

⁴⁰ IMRIK 2014. 8.

12. FALKONER Ferenc: Páduai Szent Antal, 1776,
a bajai refektórium egykori portréja
(Németh Anita felv.)

Mesterek, műhelyek és alkotásaik

E tanulmányban a helyszűke miatt nincs mód mindegyik vizsgált templom és kolostor berendezésével részletesen foglalkozni, ezért azon magyarországi barokk mesterek opuszának rövid összefoglalóját adjuk közre, akiknek jelentékeny a hagyatékuk ebben az egykori ferences tartományban. Elsősorban festőket nevez meg e névsor. A szobrászattal foglalkozó szakemberekre szinte lehetetlen feladat vár, hisz számos azonosítandó mester kisebb, helyi műhelyekben tevékenykedett. A mestereket működésük kronologikus sorrendje szerint közöljük.

Szenzer Pál (Paulus Antonius Senser: Eszék, 1716 k.–Pécs, 1758) Eszéken töltötte ifjúságát, tanuló- és korai alkotóéveit, amelyekről semmi pontosat nem tudunk. Senser Pált a pécsi levéltári források 1742-ben említik először, amikor mint még eszéki festő megtisztította a pécsi székesegyház Szent Imre-festményét. 1747-ben kapott polgárjogot Pécsen, s a 30 forintos illeték helyett a városi tanácssterem részére megfestette *Justitia* alakját. Az egyházi megrendelések mellett, amelyekhez a kor szokása szerint grafikai előképeket használt, Senser polgári és nemesi családoknál is festett arcképeket, melyek közül csak egyet, Berényi püspökét ismerjük 1745-ből. Alkotásaival az egykori pécsi püspökség egyházaiban találkozhatunk elsősorban: a pécsi egykori kapucinus templomban (Keresztrefeszítés, Szent Sebestyén mártíromsága és Szentháromság oromkép), a siklósi plébániatemplomban (Mindenszentek), Máriagyűd (Szent Ferenc, Páduai Szent Antal, Szűzanya a pestis szentekkel, Tizennégy segítőszent), az eszéki ferences és egykori jezsuita templomokban, Vukováron, Diakóváron és Bródon. A vukovári ferences kolostor Emmausi vacsora, valamint a pécsi szeminárium Csodálatos kenyérszaporítás c. képeit is ő jegyezte. A ferences kapcsolatoknak köszönhetően a Száva túloldalára, a Kraljeva Sutjeska-i és visokoi (Porciunkula-búcsú) kolostorokba is eljutottak művei.⁴¹ Ezen a ferences vonalon került kapcsolatba a bácsi ferences templommal is, ahol az Utolsó vacsora képet (1737) és a Páduai Szent Antal-oltár festményét készítette (1753). A 19. században került ugyanoda Szent Rókus képe is, melyet utólag oltárra emeltek.⁴² A bácsi ferencesek által egykoron vezetett szelencsei első kis vályogtemplom Szentháromság oltárképe is a pécsi mesternek attribuíható, mely alapján képet alkothatunk falusi templomainak az 1740-es években készült eredeti berendezéseiről, melyek szinte kivétel nélkül megsemmisültek, elkallódtak az idők folyamán.⁴³

⁴¹ REPANIĆ-BRAUN 2007.

⁴² KORHECZ PAPP 2009.

⁴³ KORHECZ PAPP 2014.

13. SZENSER Pál: Nepomuki Szent János-mellékoltárkép, 1742 körül, eszéki Szent Kereszt-templom
(Hevér Miklós felv.)

Schervitz Mátyás (Buda, ?–Buda, 1771) korának közkedvelt és nagyra becsült mestere volt, amiről a budai Szent Ferenc Sebei-templom szószéke alá beépített epitáfiuma is tanúskodik. A buda-vízivárosi illyr származású festő neve Scherviz, Scherwiz, Schervitz, Scherawitz, Scheravitz, Scheravics, Seravits, Scherevitsch, Scherevitz, Scherovitz, Scherowitz, Schibiz, Szeravics, Cserevich, Xeravich formában fordul elő. Egy budai horvát szabómester, Scherovich György fiaként látta meg a napvilágot 1707 előtt a Fő utcai ferences kolostor tőzsomszédságában, az illyr plébánia tagjaként. Schervitz mester 1740-ben tért haza, 1741-ben vált budai polgárrá, abban az évben született József nevű fia, aki szintén festő lett, 1741-ben vált budai polgárrá. Számos kisebb (zászlófestés, aranyozási, márványozási munkák, efemer diadalívek) és nagyobb megbízása (tabáni Szent Katalin és vízivárosi Szent Erzsébet-templomok főoltárképei, a krisztinavárosi és újlaki templom szentélyfreskója) volt a budai templomokban, melyek megsemmisültek az elmúlt évszázadokban.⁴⁴ Az utóbbi időkig a Vízivárosi Szent Ferenc Sebei templom szentélyének (1756),⁴⁵ valamint a péceli Ráday-kastély dísz- és könyvtártermének (1763) freskóit köthette a kutatás nevéhez,⁴⁶ az óbudai plébániatemplom Szent Ivó-oltárképét (1759) stíluskritikai alapon illesztették életművébe.⁴⁷ Schervitz festészetének kulcsát a dunaföldvári ferences templomba készült, levéltári adatokkal hitelesített oltárképei (Szent Anna, Szent Ferenc, Immaculata Ádám-mal és Évával, 1768) szolgáltatják. Segítségükkel immár bizonyosan a budai mesterhez köthetjük a buda-vízivárosi és a zombori egykori ferences templom, valamint az eszéki ferencesek Szeráfi Szent Ferenc-oltárképeit. Stíluskritikai alapon a pesti Szent Mihály (egyor domonkos)-templom főoltárképe, a váci ferences templom Szent Őrangyal-mellékoltárképe,⁴⁸ a buda-újlaki Atya-Isten oromkép és a tordasi szentélyfreskó, valamint Angyali Üdvözlés főoltárkép is nagy tehetségét dicséri. A vízivárosi ferencesek kriptájában helyezték örök nyugalomra.⁴⁹

14. SCHERVITZ Mátyás: A Portiunkula-búcsú, 1756, a budai Szent Ferenc Sebei-templom szentélyfreskójának részlete (Korhecz Papp Zs. felv.)

⁴⁴ SCHOEN 1929, 1930.

⁴⁵ SZILÁRDFY 2003, KORHECZ PAPP 2016.

⁴⁶ ZSINDELY 1956.

⁴⁷ LIPP 2002.

⁴⁸ KORHECZ PAPP 2015.

⁴⁹ *Liber Defunctorum Parochianorum Parochiae Illyricae Nationis Budae in Aqvatica, ab anno 1756 usque ad annum 1762 mundius ex antiqvo descriptus, ac deiceps continuatus (1756–1788)*. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest-gyűjtemény, Bq 0910/74. 13.

Falkoner Ferenc (Franciscus Falconer: Buda, 1737–Buda, 1792) a skót eredetű, az egész 18. században alkotó budai Falkoner (Falconer, Falconet, Valconier) művészcsalád legismertebb tagja. Mindannyian a Falkoner György (Skócia, 1646?–Buda, 1741) által 1704-től alapított budai műhelyt vitték tovább. György tizennégy gyermeke közül legidősebb fia, Polykárp, valamint Henrik József (Juliánus karmelita szerzetes) és Anna Erzsébet (Zsófia néven klarissza apáca) is festők lettek. Falkoner Xavér Ferenc édesapja, a bécsi akadémiát is megjárt Polykárp (1706–1739)⁵⁰ halála után mostohaapja, Schultz János Frigyes (Johann Friedrich, 1711–1761) vette át a műhely vezetését; Ferenc is itt sajátította el a festészet alapjait.⁵¹ 1756-ban iratkozott be a bécsi akadémiára, onnan visszatérve Ferenc lett a budai várbeli nagyapai ház egyedüli tulajdonosa 1759-től. Mostohaapja halálával ő vált a műhely vezetőjévé, s budai polgárrá 1761-ben. Fiának, Falkoner József Ferencnek (Joseph Falconer, Buda, 1765–Buda, 1808) halálával a Falkoner család fiúágon megszakadt. Ferenc felesége, Enters Borbála (1743–1788) is tevékeny részt vállalt a műhely munkájában, valamint a helyőrségi templom freskófestésében. A fővárosban csupán a budakeszi plébániatemplom falképei (Bölcsesség és leányai: Hit, Remény, Szeretet, valamint a főoltár látszarchitektúrája, 1784) és a Flórián-kápolna egykori, 1764-ben készült mellékoltároképei éltek túl az elmúlt évszázadokat.⁵² A budai klarisszák templomából Piliscsabára került Szent Klára-mellékoltárképe és a szószék ajtajára festett Jó Pásztor-ábrázolása. A szegedi minorita templomban Páduai Szent Antal látomása című művét láthatjuk, valamint predellaképeit (Árpád-házi Szent Erzsébet, Alexandriai Szent Katalin és Szent Ilona), melyek keletkezése szintén az 1760-as évekre tehető. Falkoner Ferenc az egykori kapisztránus ferences tartomány legfoglalkoztatottabb művésze volt (Dunaföldvár, Baja, Bács, Sarengrád,⁵³ Eszék, Nécse, Bród),⁵⁴ a bajai refektórium portrészorozata is az ő tehetségét dicséri. Gróf Hadik András az egykori futaki plébániatemplomba négy oltárképet rendelt tőle 1776 körül (Szent András, Szent Franciska, Keresztre feszítés, Szent Anna).⁵⁵

15. FALKONER Ferenc:
Szent Ferenc elragadtatása, 1776,
necsei Páduai Szent Antal-templom
(Hevér Miklós felv.)

⁵⁰ BUZÁSI 2016. 121.

⁵¹ NÉMETHY 1883. 108.

⁵² LEGEZA 2011.

⁵³ CVITKOVIĆ 2002.

⁵⁴ REPANIĆ-BRAUN 2000.

⁵⁵ KORHECZ PAPP 2011.

Kronovetter Pál (Paulus Kronovetter: Pest, 1748⁵⁶–Zombor, 1787) a Kalocsáról 1780 után Zomborba telepedett festő működéséről több adat is ismert: Kronowetter Pál 1786 januárjában vett házat Zomborban,⁵⁷ 1786-ban kötött házasságot, majd 1787-ben, 37 éves (!) korában halt meg Bács-Kiskun vármegye székhelyén, amint az a Szentháromság-plébánia halotti anyakönyvében olvasható.⁵⁸ Az egri ferencesek főoltárát 1778–79-ben aranyozta. A főoltárkészítés kapcsán nagy összeget fizettek ki részére, ezért köthették korábban tévesen nevéhez a Szeplőtelen Szűzanya-főoltárképet, azonban a kiemelkedően kvalitásos mű bizonyosan nem neki köszönhető, azt Bécsből hozatták Vácon keresztül, az újabban előkerült dokumentum szerint.⁵⁹

Zomborban a ferencesek számára festi ki a templom szentélyét 1783-ban, majd 1784-ben elkészíti a Szentháromság-főoltárképet és a Keresztre feszítést ábrázoló nagyböjti leplet 700 forintért.⁶⁰ A zombori főoltárkép az egyetlen megőrzött műve, de sajnos az alsó harmadát rossz állapota miatt az egykori restaurátor egyszerűen levágta az 1930-as években, s egy hozzáragasztott vászondarabon saját képességei szintjén hozzáfestette a megsemmisített részt. A nagyböjti lepel és a falkép sincs már meg. Kronovetter Pál nevéhez fűződtek a bácsi Szent Pál-templom fő- és mellékoltárképei (Szűz Mária mennybevétele, Szent Kereszt Immaculata,) 1785-ből,⁶¹ amelyek elenyésztek, mint ahogyan a kalocsai székesegyház és a foktői templom szentélyében lévő falképei is. Édesapja a többször házasodó Kronovetter Gábor (?–1774 előtt) pesti festőművész 1738-ban iratkozott be a bécsi akadémiaira,⁶² s ott is házasodott 1739-ben egy Teréz nevű hajadonnal.⁶³ 1742-ben lett pesti polgárrá. 1761-ben festette meg a gyöngyösi ferencesek Sárlos Boldogasszony-főoltárképét, mellyel sok stílusbeli hasonlóságot mutat fia munkája. Kronovetter Gábor apja, József is (?–1744 előtt) festőművész volt, akit 1714-ben mint pécsi, 1734-ben már mint pesti polgárt emlegetik.⁶⁴ Bizonyos Kronavetter Ferenc festő a tiroli Kranettenből 1698-ban folyamodott polgárjogért Pécssett.⁶⁵

16. KRONOVETTER Pál: Szentháromság, 1785, a zombori Szentháromság-templom főoltárképe (Hevér Miklós felv.)

⁵⁶ 1748. jan.11. A keresztszüllők Conti Antal pesti szobrász és felesége Krisztina, pesti belvárosi Nagyboldogasszony-plébánia. BFL mikrofilmtár. Köszönet Jancsó Éva levéltárosnak a kutatásban nyújtott segítségéért.

⁵⁷ A házzal kapcsolatos peres iratokat a Zombori Városi Levéltár (Istorijski arhiv Sombor) őrzi. (Causa civilis 326/1788) Köszönet Makó Anasztázia és Matijevics Zolna levéltárosoknak a kutatásban nyújtott segítségért.

⁵⁸ VASÍČ 1984. 132.

⁵⁹ Köszönet Valuch József volt egri ferences házfőnök atyának a szóbeli információért.

⁶⁰ KAIZER 1932. 44.

⁶¹ BALOGH 1867.

⁶² BUZÁSI 2016. 177.

⁶³ HAJDECZKI 1908. 155.

⁶⁴ GARAS 1955. 230.

⁶⁵ MÓRÓ 1988. 71.

Hanisch Mátyás (Mathias Hanisch, Prága, 1754 k.–Vuková, 1806) cseh nemzetiségű vándorfestő Trencsén megye székhelyéről, Trencsén városából telepedett 1793 körül Zomborba. Egy bő évtizedes termékeny helyi működéséről vannak adataink. A kalocsa-bácsi érsekség területén tizen-négy oltárképet és több mint negyven, főleg egyházi portrét festett. Kalocsán megfestette Kátóna István portróját valamint az egykori érsekeket, a szabadkai ferenceseknél egy egyedülálló, eredetileg 35 darabból álló ferences szenteket és boldogokat ábrázoló sorozatot készített. A térség plébániatemplomai (Baja, Bácsbokod, Béreg, Doroszló, Jánoshalma, Monostorszeg és Szépliget) és kápolnái, valamint egyházi (Érseki Kincstár, bácsi, szabadkai, vukovári ferencesek) és közgyűjteményei (bajai, szabadkai és zombori múzeum) büszkélkedhetnek jellegzetes stílusú műveivel. Hanisch tanulmányairól semmilyen forrás sem szól, valószínűleg családi műhelyben sajátította el tudását. Művészetének színvonala a magyarországi mesterekéhez hasonló volt, ám délvidéki jelenlétének köszönhetően nagyszámú megrendeléshez jutott az újjáépülő, újra benépesedő, soknemzetiségű, vegyes vallású vidéken. Valószínűleg bővebb rokonságával a jobb megélhetés érdekében próbált szerencsét a déli végeken. 1800-tól kalocsai festőként jegyezte műveit, 1803 után Vukovára telepedett, ahonnan továbbra is eleget tett bácskai megrendeléseinek.⁶⁶ A bajai Páduai Szent Antal-templom első két, a Szűzanya és Szent Anna tiszteletére szentelt mellékoltárának festményeit Hanisch Mátyás nevéhez köthetjük, de ő festette meg a bácsi refektórium négy ferences arcképét, valamint a rendházban lévő Szent Marian felvő-képet. A vukovári ferencesek Velikanovich- és Verbőczy-portréi mellett neki köszönhető a Fájdalmas Szűzanyát megjelenítő meditációs kép is. Munkássága később is összefonódott a ferencesekkel, hiszen a Baja melletti kegyhely Máriakönyve (Vodica) kegyképét is ő festette, melynek gondozását az első világháború után 1922-ben kapták meg a ferencesek.⁶⁷

17. HANISCH Mátyás: Velikanovich János tartományfőnök portréja. 1806, vukovári refektórium (Korhecz Papp Zs. felv.)

⁶⁶ KORHECZ PAPP 2013.

⁶⁷ FÁBIÁN 2008. 80.

Összefoglalás

A Kapisztrán Szent Jánosról nevezett egykori ferences rendtartomány barokk műalkotásai a közös közép-európai művészeti örökség részét képezik. A nagy művészeti színvonalkülönbség és az eltérő tartalmi források ellenére is egy egységes anyagot képez ezen építészeti, festészeti-szobrászati, valamint iparművészeti jellegű hagyaték.

Az oszmán birodalom ellen viselt felszabadító háborúk elmúltával meginduló polgári életet a ferences rend képviselői minden téren segítették-vezették. Minden kolostorban van egy Mária-kegykép – vagy szobor – amely messze földről vonzza a zarándokokat napjainkban is. A Mária-tisztelet mellett ezek a kolostorok Kapisztrán Szent János kultuszának is fontos továbbélítői, mert a szétszórás, felbomlás ellenére napjainkban is a legtöbb egykori kapisztránus templomban található egy szobra a magyar törökellenes harcok szentjének. A ferences szentek mellett, feltehetően azért, mert ezek a kolostorok valamelyik folyó melletti településen épültek, a vízen járók védőszentjének, Nepomuki Szent Jánosnak is áll oltára a templomokban.

A történelem viharainak köszönhetően ez az örökség ma négy országban (Horvátország, Magyarország, Románia, Szerbia) található. A politikai, társadalmi változásokat követték a ferences rendtartományok határainak változásai is, mégis a kor hitvilága, értékrendje, mindennapjai ezen tárgyi, művészeti örökség-együttesen keresztül szállnak a ma emberére, s teszik lehetővé a múlt ezen közös szeletének megismerését.

Köszönetnyilvánítás

E munkát nem lehetett volna elvégezni a Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartomány, a zágrábi székhelyű horvát Szent Cirill és Metód Ferences Tartomány és a Temesvári Egyházmegye jóváhagyása nélkül. Ezúton is köszönet építő hozzájárulásukért. Külön hálával tartozunk Martin Roos temesvári püspöknek és Zdenko Gruber szabadkai ferences rendházfőnöknek a kutatáshoz nyújtott segítségéért. A Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltárának vezetője Koltai András és Luka Marijanović nyugalmazott diakóvári egyetemi tanár is nagyban hozzájárult munkánkhoz.

FORRÁSOK

Magyar Ferences Levéltár, Budapest

Jakosics-gyűjtemény. Kézirattár

MFL VI. 6.(Conventus) Baja Extractus protocolli conventus civitatis Zomboriensis

Kaizer Nándor: Repertorium 1928–1932. Magyar Ferences Levéltár, Kézirattár,

Kaizer Nándor: A zombori zárda (Protocollum...) 1932-es gépelt átirata

Oberten Odiló: A Bajai Szent Ferenc-rendi Zárda műtárgyainak leírása 1931. Kézirattár

Oberten Odiló: A Dunaföldvári Szent Ferenc-rendi Zárda műtárgyainak leltára. 1931. Kézirattár

Protocollum Convectus S. Francisci Budae... ab anno 1731.

Protocollum Convectus S. Matris Anna Földvariensis... ab anno 1750

Protocollum conventus L.R. civitatis Zomboriensis P.P.Ordinis minorum Observantiae

Provinciae olim Bosnae Argentinae s.Crucis nunc vero divi Ioannes a Capistrano ab anno 1717 usque ad annum 1787, Zomborini a P. Bono Mihalyevich concionatore generali conscriptum, s.a. (1787) –

Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár

KFL I.1. b. = I. 1. b. Plébániai iratok, Baja-Belváros, 1. a. vizitációk

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest

MNL OL C 103 = Felosztott rendházak iratai. Franziskaner-Klöster: Zombor, Paks, Karánsebes, Pétervárad, Tolna, Temesvár

Horvátországi ferences rendházak és plébánia levéltárai

Liber Memorabilium Convectus Vukovariensis ab 1707-1825. Vukovári ferences levéltár
 Protocollum Convectus Bacsiensis, F.F. Min. Obs. Provinciae S. Joannis a Capistrano. Ab
 1717-1822. Bácsi ferences rendház

Protocollum Convectus divi Antonii Patavini Nasicensis. Nécsei ferences rendház
 Protocollum Convectus Posegiensis Sancti Spiritus. Pozsegai ferences kolostor
 Protocollum seculi annotationum rerum notabilium convectus SS. Trinitatis, labore cura
 et sumptibus Fratrum Minorum S. Francisci de observatia Provinciae Bosnae
 Argentinae Brodii in Slavonia ad ripam limpidissimi Fluminis Savi fundati (1737-
 1812). Bródi ferences rendház

Protocollum Rerum Memorabilium Convectus Cernikiensis I. Cserneki ferences rendház
 Protocolum seu conscriptio totius provinciae argentinae ad usum conventus Velicensis
 sancti Augustini 1735-1796. Pozsegai ferences kolostor

Protocollum Convectus Franciscani Sarengradini. Sarengrádi ferences kolostor
 Protocolum sive Archivum Conventus Sancti Patris nostri Seraphici Patriarchae Francisci
 Petrovaradini continens varia gesta et res notatu dignas ab Anno Domini 1695.

Nouissime editum per R. P. Josephum Michich Anno 1729. Pétervárad plébánia

Temesvári Püspöki Levéltár

Protocollum Convectus RR.PP. Franciscanor Temesiensium ad S. Joanne Nepomucem in
 Fortalitio. 1732-1779 respective 1785

NYOMTATOTT FORRÁSOK

Brevis memoria Provinciae Capistranae ab erectione sui de Provincia Bosnae Argentinae anno 1757.
 die 16. Augusti solenniter promulgata festum saeculare anno 1857. die 16 augusti
 celebrantis, ab ejusdem provinciae alumno adornata, Budae, 1857.

Diarium seu Protocollum venerabilis convectus S. Crucis Inventae Essekini intra muros ab anno 1686
Historia Domus Bajensis, Chronik des Franziskanerkonvents in Baja, Band I., 1694-1840, Türr István
 Múzeum, Baja, 1991.

magyarul: KAPOCS NÁNDOR (ford.): A bajai ferencesek háztörténete 1694-1840. Bajai dolgo-
 zatok 12. Türr István Múzeum, Baja, 2000.

KAIZER 1896

Kaizer p. Ferdinandus: *Catalogus... patrum superiorum conventuum provinciae S. Joannis a*
Capistrano. Budapestini 1896.

PDF <http://archivum.ferencesek.hu/letoltes/irodalom/Kaizer>

BIBLIOGRÁFIA

BALOGH 1867

BALOGH György: *A bácsi r. k. plébánia százéves emléke*. Esztergom, 1867.

BÁNKUTI 1969

BÁNKUTI Imre: Tolna megye a Rákóczi-szabadságharcban. In: *Tanulmányok Tolna megye törté-
 netéből* 2. Szekszárd, 1969. 87–166.

BUZÁSI 2016

BUZÁSI Enikő: *Források a magyarországi, erdélyi, valamint magyar megrendelésre dolgozó kül-
 földi művészek bécsi akadémiai tanulmányaihoz (1726-1810)*. MTA Bölcsészettudományi Kuta-
 tóközpont, Művészettörténeti Intézet, Budapest, 2016.

CSEVAPOVICH 1823

CSEVAPOVICH, Gregorius: *Synoptico-memorialis catalogus observantis minorum provinciae S. Ioannis a Capistrano, olim Bosnae Argentinae; a dimidio seculi XIII. usque recentem aetatem, ex archivo et chronicis eiusdem recuses*. Budaë, 1823

CVEKAN 1980

CVEKAN, Paškal: *Vukovar i Franjevci*. Vukovar, 1980

CVEKAN 1981

CVEKAN, Paškal: *Franjevci u Abinim Našicama*, Našice 1981

CVEKAN 1983

CVEKAN, Paškal: *Franjevci u Požegi*. Požega, 1983

CVEKAN 1984

CVEKAN, Paškal: *Franjevci u Brodu*. Slavonski Brod, 1984

CVEKAN 1985

CVEKAN, Paškal: *Franjevci u Baču*. Bač 1985

CVEKAN 1986

CVEKAN, Paškal: *Franjevci u Iloku*. Ilok, 1986

CVEKAN 1987

CVEKAN, Paškal: *Osječki Franjevci*. Osijek, 1987

CVITKOVIĆ 2002

CVITKOVIĆ, BUDIMIR (szerk.): *Ljetopis franjevačkog samostana u Šaregradu*. Šaregrad, 2002

FÁBIÁN 2008a

FÁBIÁN BORBÁLA: A loretoi kápolnától a Szentsírig, a bajai Páduai Szent Antal templom kápolnájának története. In: *Nyolcszázszentendős a ferences rend*. szerk: Medgyesy S. Norbert–Ötvös István–Őze Sándor, Művelődéstörténeti Műhely, Budapest, 2008 (*Rendtörténeti konferenciák*, 8/1.)

FÁBIÁN 2008b

FÁBIÁN Borbála: A víz szakralitása, a 300 éves máriakönyvei kegyhely = *Bácsország*, 2008/1.

FÁBIÁN 2009

FÁBIÁN Borbála: *A bajai könyvtár kincsei*. Baja, 2009

FÁBIÁN 2011

FÁBIÁN BORBÁLA: Egy freskó értéke. Kontuly Béla levele a bajai Páduai Szent Antal templomban festett mennyezetképeiről = *Egyháztörténeti Szemle* 2011/1. 145–153.

FÁBIÁN 2016

FÁBIÁN Borbála: Fejezetek a bajai Kálvária kápolna történetéből = *Bácsország* 2016/1. 48–52.

GAPSKI 1999

GAPSKI, Henryk: Szerzetesrendek az újkori társadalomban és történelemben (16–18. század), In: *Felekezetek és identitás Közép-Európában az Újkorban*, szerk. Illés Pál Attila. PPKE BTK–M. Egyhírtört. Enciklopédia Munkaközösség, Piliscsaba–Budapest, 1999

GARAS 1955

GARAS Klára: *Magyarországi festészet a XVIII. században*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955

HAJDECZKI 1908

HAJDECKI, Alois: Auszüge aus den Wiener Pfarrmatriken und dem Totenregister der Stadt Wien. In: *Quellen zur Geschichte der Stadt Wien*. Hrsg. Alois STARZER. Abt. I. Bd. VI. Wien, 1908

HORVÁTH 1982

HORVÁTH Alice: Adatok Bács ferences templomának és kolostorának építéstörténetéhez = *Művészettörténeti Értesítő* 31. (1982)/3. 174–181.

IMRIK 2014

IMRIK Zsófia: *A bajai Páduai Szent Antal ferences templom mellékoltárképeinek és a rendház refektóriumai képeinek összehasonlító vizsgálata*. Szakdolgozat. Magyar Képzőművészeti Egyetem, Budapest, 2014

JANČULA 1980

JANČULA, Julije: *Franjevci u Cerniku*. Cernik, 1980

JELENIĆ 1912

JELENIĆ, Julijan: *Kultúra i bosanski franjevci*, I., Sarajevo, 1912

KAIZER 1939

KAIZER Nándor: A zombori Szent Ferenc rendi zárdánk = *Ferences Közlöny* 19. (1939) 180–184.

KARÁCSONYI 1924

KARÁCSONYI János: *Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*. II. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1924

KERNY 2005

KERNY TERÉZIA: Magyarországi ferences templomok műtárgyfelmérése (1929–1931). In: Őze Sándor–Medgyesy-Schmikli Norbert szerk.: *A ferences lelkeség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára*. PPKE-METEM, Piliscsaba–Budapest 2005, 991–1000.

KINDL 2015

KINDL WALTER: *Máriaradna. Kegytemplom és egykori ferences kolostor*. Schnell&Steiner Verlag, Regensburg, 2015.

KORHECZ PAPP 2009

KORHECZ PAPP Zsuzsanna: Paulus Antonius Senser (1716–1758) pécsi festő művei a Bácskában. In: *Omnis creatura significans. Tanulmányok Prokopp Mária 70. születésnapjára*. Szerk: KERNY Terézia–TÜSKÉS Anna. CentArt, Budapest, 2009. 221–224.

KORHECZ PAPP 2011

KORHECZ PAPP Zsuzsanna: Falkoner Xavér Ferenc (1737–1792) budai festő művei = *Művészettörténeti Értesítő* 61. (2011) 73–88.

KORHECZ PAPP 2013

KORHECZ PAPP Zsuzsanna: *Mathias Hanisch pictor Imperio*. Szabadkai Városi Múzeum, Szabadka, 2013

KORHECZ PAPP 2014

KORHECZ PAPP Zsuzsanna: Magyarországi barokk és felvilágosodás kori művészek a Délvidéken (Adalékok a Vajdasági Magyar Képtár kutatásához) = *Híd (Újvidék)* 2014/9–10. 133–152.

KORHECZ PAPP 2015

KORHECZ PAPP Zsuzsanna: „Akit a sors kiemelt a többi festő közül” Schervitz Mátyás (+1771) budai mester oltárképei. In: *Művészettörténeti Értesítő*, 2015. 157–175.

KORHECZ PAPP 2016

KORHECZ PAPP Zsuzsanna: Mathias Xeravich pictor Budensis. Radovi Instituta za povijest umjetnosti 40, Zagreb. 117–128.

KOVÁCS 2008

KOVÁCS ZITA: A ferences kincsek kálváriája. In: BÁNKINÉ MOLNÁR Erzsébet (szerk.): *Ünnepi kötet a 60 esztendőes Laczkó János tiszteletére*. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezete, Kecskemét, 2008. 25–34.

LEGEZA 2011

LEGEZA LÁSZLÓ: *A budai Szent Flórián-templom*. Mikes Kiadó, Budapest, 2011

LIPP 2002

LIPP Mónika: *Művészet a 18. századi Óbudán Szent Ivó oltárképének tükrében*. Budapest 2002

MAGYAR KATOLIKUS LEXIKON 2001

MAGYAR KATOLIKUS LEXIKON, VI. kötet, Főszerk.: DIÓS István; szerk. VICZIÁN János. Szent István társulat, Budapest, 2001

MAMÜL

Magyar művelődéstörténeti lexikon, középkor és kora újkor I–XIV. Főszerk.: KÖSZEGHY Péter. Balassi, Budapest, 2003–2014.

MARIĆ 1998

MARIĆ, Ružica (szerk.): *Vukovar-pripremajući povratake (I.). Franjevački samostan i crkva sv. Filipa i Jakoba (baština i obnova)*. Kat. Gradski muzej Vukovar, Vukovar, 1998

MATOŠ 1987

MATOŠ, Jerko: Samostan sv. Franje u Petrovaradinu. In: *Peristil*, Split. 1987, 109–126.

MEDGYESY 2009.

MEDGYESY S. NORBERT: *A csíksomlyói ferences misztériumdrámák forrásai, művelődés- és lelki-ségtörténeti háttere*. PhD-disszertáció, PPKE, Piliscsaba–Budapest, 2009

MIRKOVIĆ–HOŠKO 1999

MIRKOVIĆ, Marija–Hoško, Emanuel (szerk.): *Mir i dobro: umjetničko ikulturno naslijeđe Hrvatske franjevačke provincije sv.Ćirila i Metoda o proslavi stote obljetnice utemeljenja*. (Kat.). Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, 1999

MÓRÓ 1988

MÓRÓ Mária Anna: Pécs város polgárai (1697-1707). In: *Baranyai Helytörténetírás 1987/88*. Pécs, 1988

NÉMETHY 1883

NÉMETHY Lajos: Adatok a festés történetéhez Budapesten a XVII. és XVIII. században, II. = *Archéológiai Értesítő* 1883. 99–109.

NÉMETHY 1885

NÉMETHY Lajos: *A Budapest-vízivárosi Erzsébetiek*. Rudnyánszky, Budapest, 1885

PAVICH 1766

PAVICH, Emericus: *Ramus viridantis olivae, in arcam militantis ecclesiae relatus, seu paraphrastica, et topographica descriptio Provinciae nuper Bosnae Argentinae, jam vero S. Joannis a Capistrano nuncupatae*. Landerer, Budae, 1766

POKORNY 1935

POKORNY Emánuel: *A Szent Erzsébet-szerzet tekintettel budapesti kolostorára, templomára és női kórházára*. Szent István Társulat, Budapest, 1935

REPANIĆ-BRAUN 2000

REPANIĆ-BRAUN, Mirjana: Franciscus Falconer pictor Budensis–Ein spetbarocker Maler sakraler Thematik und seine Tätigkeit in Kroatien = *Művészettörténeti Értesítő* 2000/3–4. 157–166.

REPANIĆ-BRAUN 2004

REPANIĆ-BRAUN, Mirjana: *Barokno slikarstvo u hrvatskoj franjevačkoj provinciji Sv.Ćirila i Metoda*. Zagreb, 2004

REPANIĆ-BRAUN 2007

REPANIĆ-BRAUN, Mirjana: *P.A. Senser*. Osijecka Galerija, Osijek, 2007

ROOS 2004

ROOS, Martin: *Maria-Radna. Ein Wallfahrtsort im Südosten Europas*, I–II. Schnell&Steiner Verlag, Regensburg, 2004

SCHOEN 1929

SCHOEN Arnold: Schervitz Mátyás budai festő = *Magyar Művészet* V. (1929) 265–269.

SCHOEN 1930

SCHOEN Arnold: *A budai Szent Anna-templom*. Budapest közönsége, Budapest, 1930

SZABÓ 1921

SZABÓ György Piusz: *Ferencrendiek a magyar történelemben. Adalékok a magyar ferencrendiek történetéhez*. Budapest, 1921.

SZÉKELY 1998

SZÉKELY Zoltán: *Szent Ferenc Sebei-templom*. Budapest, 1998 (*Tájak–Korok–Múzeumok Kis-könyvtára* 579.)

SZÉKELY 2005

SZÉKELY Zoltán: A buda-vízivárosi Szent Ferenc Sebei-templom képprogramja. In: ŐZE Sándor–MEDGYESY-SCHMIKLI Norbert (szerk.): *A ferences lelkiiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára*. PPKE–METEM, Piliscsaba–Budapest, 2005. 974–990.

SZILÁGYI 2005

SZILÁGYI István: A magyar kálváriák és a ferencesek kapcsolata. In: ŐZE Sándor–MEDGYESY-SCHMIKLI Norbert (szerk.): *A ferences lelkiiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára*. PPKE–METEM, Piliscsaba–Budapest, 2005. 838–846.

SZILÁRDFY–TÜSKÉS–KNAPP 1987

SZILÁRDFY Zoltán–TÜSKÉS Gábor–KNAPP Éva: *Barokk kori kisgrafikai ábrázolások magyarországi búcsújáróhelyekről*. Egyetemi Könyvtár, Budapest, 1987

SZILÁRDFY 2003

SZILÁRDFY Zoltán: *Ikonográfia–kultusztörténet*. Balassi Kiadó, Budapest, 2003

SZILÁRDFY 2005

SZILÁRDFY Zoltán: Barokk ikonográfiai típusok Szent Ferenc rendjének művészetében. ŐZE Sándor–MEDGYESY-SCHMIKLI Norbert (szerk.): *A ferences lelkiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára*. PPKE–METEM, Piliscsaba–Budapest, 2005. 891–935.

ŠKORIĆ 2008

ŠKORIĆ, Dušan: Vizitacije, inventari i barokni oltari = *Godišnjak*. Gradski muzej. Sombor, 2008

SOKCSEVICS–KITANICS 2009

SOKCSEVICS DÉNES–KITANICS MÁTÉ: Kontinuitás vagy diszkontinuitás: Baja lakossága a Rákóczi-szabadságharc előtt, és azt követően = *Bácsország* 49. (2009)/2.

SRŠAN 1991

SRŠAN, STJEPAN: A horvát bevándorlás és a boszniai ferencesek működése a 18. század elejéig = *Baranya* 1991/1-2. 152–164.

TAKÁCS 1945

TAKÁCS INCE: *Assisi küldöttei. Összegyűjtött tanulmányok*. Magyar barát, Gyöngyös, 1945

UNYI 1943

UNYI Bernárdin: A mohácsi ferencesek története. Gyöngyös, 1943 (*Gyöngyösi ferences könyvek* 10.)

UNYI 1947

UNYI Bernárdin: Sokácok-bunyevácok és a bosnyák ferencesek története. Budapest, 1947 (*Gyöngyösi ferences könyvek* 10.)

VÂRTACIU-MEDELET 2012

VÂRTACIU-MEDELET, Rodica: *Barock im Banat. Eine europäische Kulturlandschaft*. Schnell&Steiner Verlag, Regensburg, 2012

VELLADICS 1997

VELLADICS Márta: A templom- és kolostorépületek hasznosítása II. József szekularizációs rendeletei után (1782-1850) = *Ars Hungarica* 1997. 345–354.

VELLADICS 1999

VELLADICS Márta: A II. József korabeli szerzetesrendi abolíció statisztikája (1782-1847) = *Századok* 133.(1999)/6. 1259–1278.

ZSINDELY 1956

ZSINDELY Endre: A péceli Ráday-kastély = *Művészettörténeti Értesítő* V. (1956)

VASIĆ 1984

ВАСИЋ, Павле: *Уметничка Топографија Сомбора*. Нови Сад: Матица српска, 1984

WERNER 1913–14

WERNER Adolf: *A bajai főgimnázium története* = *A Ciszterci Rend Bajai III. Béla-Reálgimnáziumának Értesítője* 1913–14. 3–25.

Bencés könyvtárak a 18. századi Magyarországon

FAA-LENDVAI Erzsébet

Benedictine Libraries in the 18th century Hungary

II József 1781. november 29-én hozta meg azt a határozatát, mely a birodalom területén tevékenykedő kontemplatív (szemlélődő, elmélkedő) szerzetesrendek feloszlását írta elő. Még az 1781. év végén utasította a Magyar Udvari Kancelláriát, hogy írassa össze a szerzetesrendek vagyonát, majd ez követően, 1782. január 26-án a feloszlató rendelet Magyarországon is kihirdették.¹ A rendelet kapcsán 1782 és 1790 között csak Magyarországon 134 férfi és 6 női kolostor szűnt meg,² köztük 1786-ban a teljes magyarországi bencés kongregáció is. Elsőként a pannonhalmi főapátság kapta meg az eltörlésről szóló értesítést, majd a sorban Bakonybél, Tihany és Dömölk következett. A rendelet kihirdetését követően a monostorokban mindenhol megkezdődött a rend vagyonának összeírása, melynek során a feloszlató biztosok a bencés rend könyveit, könyvtárait is gondosan összeírták. A fennmaradt iratok alkalmasak arra, hogy képet alkothassunk a 18. századi bencés könyvtárakról. Bár a koraújkori magyar bencés könyvtárak nagyságát nem hasonlíthatjuk a külföldi bencés monostorok egyenletesen fejlődő gazdag bibliotékájához,³ de kétségtelenül fontos szerepet játszottak a magyar tudományosság és a kultúra fejlődésében és közvetítésében.

Jelen tanulmányom célja, hogy a feloszlással kapcsolatban keletkezett iratok, összeírások, valamint a bencés rendtörténetek és tanulmányok könyvtárakra vonatkozó adatainak összevetésével megismerjük a magyarországi bencés kongregáció 18. századi monostorainak bibliotékáit. Vizsgálatom célja kettős, egyrészt arra keresem a választ, hogy a 18. században a bencések hogyan és milyen módon gyarapították könyvgyűjteményeiket, másrészt vizsgálom azt is, hogy a magyar kongregációhoz tartozó egyes apátságok milyen könyvvállománnyal rendelkeztek az 1786-as rendfeloszlás idején. A dolgozat azonban terjedelmi korlátok miatt a művek részletes elemzésére, illetve a könyvgyűjtemények mélyebb feltárására nem vállalkozik.

¹ MNL OL C 13

² VELLADICS 1999

³ Németországban például Augsburg 15 000, Ettal 30 000, Benediktbeuern és Tegernsee 40 000 kötetel rendelkezett. Hasonló állománnyal rendelkeztek a 18. század végén a francia bencés kolostorok, például a maurinusok párizsi tanulmányi központja, a Saint-Germain-des-Prés mintegy 50 000 kötetet birtokolt a forradalom idején SCHMITZ 1998. 91–92.

Források

A pannonthalmi főapátság rendtörténeti kiadványa a 20. század elején jelent meg.⁴ Ez a máig forrásértékűnek számító tizennégy kötetes monumentális mű lényegében az első és egyetlen, mely a rendtörténet részeként részletesen tárgyalja a monostorok történetét, és a hozzá kapcsolódó levéltári anyag feltárását is elvégzi. A magyarországi bencés renddel kapcsolatban megjelent újabb rendtörténeti művek, monográfiák, tanulmányok stb. már kivétel nélkül mind az említett mű egyes köteteire támaszkodnak.

A bencés könyvtárak abolíciós (feloszlatai) katalógusai ez idáig csak részben kerültek feldolgozásra. A pannonthalmi főkönyvtár feloszlatai katalógusában összeírt hungaricumokat Kiss Domonkos⁵ gyűjtötte össze. A dömölki könyvtár feloszlatai katalógusában összeírt könyveinek jegyzékét Horváth Sándor⁶ dolgozta fel, és készült egy tanulmány a tihanyi bencések 18. századi olvasmányairól⁷ is.

Bencések és az olvasás

Szent Benedek 530 körül alapította meg kolostorát a dél-itáliai Monte Cassino hegyén, és a régebbi kolostori szabályzatok alapján kidolgozott egy új szerzetesrendi regulát is. A rend életét máig meghatározó szabályzatban⁸ Szent Benedek nagy szerepet tulajdonít a munka és az imádkozás mellett az olvasásnak is: „*A tétlenség a lélek ellensége. Ezért a testvérek a megállapított időben foglalkozzanak testi munkával, más órákban pedig szent olvasmányokkal.*” (48.1) A kötelezően előírt olvasás magába foglalja a liturgikus és a közösségi eseményeken történő felolvasást és az egyéni olvasást is. „*A testvérek étkezésénél nem szabad hiányoznia a felolvasásnak*” (38.1), rendelkezik Szent Benedek, és „*Az asztalnál a legnagyobb csend legyen, hogy ott senkinek suttogását vagy szavát ne lehessen hallani, csak a felolvasót.*” (38.5) A Regula alapján az olvasás azonban nem csak kötelesség, fegyelmező eszköz is: „*Az asztalközösségtől megfosztottra ez a szabály áll: Az imateremben sem zsoltárt, sem antifónát nem énekelhet, sem olvasmányt nem olvashat, míg csak eleget nem tesz.*” (24.4)

A középkori bencés apátságok életében a legfontosabb felolvasás az imateremben végzett zsolozsma volt. Hétköznapi három olvasmányt, vasárnap és ünnepnap pedig három alkalommal négy olvasmányt olvastak fel, és az apát is felolvasott egy evangéliumi szakaszt. A többi imaórán már csak rövid olvasmányok voltak. A szerzetesek a közös étkezés alatt is hallgatták a felolvasót, és az esti imaórát vagy a vacsorát követő közösségi együttlétet is felolvasással töltötték el, egészen a befejező imaóráig. Az egyéni olvasás nyáron 10 órától 12 óráig volt kötelező, télen pedig reggel 8 óráig. A Regula a nagybőjti időt kivéve ebéd után pihenőt ír elő, azonban „*ha valaki olvasni akar, akként olvasson magában, hogy mást ne zavarjon.*” (48.5) Vasárnaponként a testi munka helyett is olvastak a szerzetesek, kivéve azokat, akik közösségi munkát végeztek.⁹ A Regulában Szent Benedek a nagybőjti időre is kötelezővé teszi az olvasást: „*A negyvennap böjtre mindenki kapjon egy könyvet a könyvtárból, amelyet elejétől végig olvasson el.*” (48.15)

A 17. században a magyar bencések szervezete az osztrák melki kongregációnak a Regulára épült statútumai alapján alakult újjá. A melki statútumok a szerzetesek napi tevékenységeit is szabályozták, köztük az egyéni és a közös olvasás módját és idejét is. A szerzetesek egyéni olvasmányaikkal a fél 4-kor, vagy 4-kor kezdődő matutinum és a 6-kor kezdődő prima között, a félórás elmélkedés után foglalkozhattak. A prima után a káptalanban közös felolvasáson vettek részt, ahol a Regulából hallgattak meg egy részletet. A prima és a tertia közötti időben, körülbelül 7 és fél 9 között a növendékek lelki olvasmányaikkal, vagy teológiai tanulmányaikkal foglalatostkodtak, a papok pedig prédikációikra vagy egyéb tanulmányaikra készültek. A rendtagok a böjti napokon 11 órákor, egyéb napokon 10 órákor mentek ebédelni, ahol a felolvasó a Regulának megfelelően, az ebéd kezdetén a Szentírásból, majd egy

⁴ PRT

⁵ Kiss 1980

⁶ Horváth 2012

⁷ FAA-LENDVAI 2016/b

⁸ Szt. Benedek Regulája

⁹ Bánhegyi 2001.

latin nyelvű és végül egy magyar nyelvű lelki olvasmányból olvasott fel. A vacsora 5 órakor kezdődött, és szintén a lelki olvasmányok hallgatásával telt. Este 7 órakor az oratóriumban még meghallgattak egy rövid olvasmányt, majd elmondták a kompletóriumot. A szerzetesek 8 órakor aludni mentek, de a celláikban még egy ideig fennmaradhattak és foglalkozhattak akár az olvasással is. A melki statútumok ugyanis azt is előírták, hogy a szerzetesek celláiban éjszakánként állandóan égni kellett egy mécsesnek.¹⁰ Lendvay Placid főapát azonban – hogy a szerzetesek ne legyenek a hajnali imádságnál álmosak – 1694-ben a Charta Caritatisában már így rendelkezik: „1/2 9 óra után senki se merészelje égve hagyni gyertyáját, mert különben az előjárók testi fenytékkel fogják sújtani”.¹¹

A bencés szerzeteseknek napjainkban is naponta kell olvasniuk a Szentírást, valamint más, vallásos tárgyú könyveket. A zsolozsmán és az ebédelőben is naponta hallgatják a felolvasót, aki a Szentírásból és más egyéb, a szerzetesek épülésére szánt könyvekből olvas fel, és évente háromszor felolvassák Szent Benedek Reguláját is.¹²

A koraújkori bencés könyvtárak belső élete

Bencés könyvtáraink belső életéről az ismert forrásokban meglehetősen kevés adatot találunk. Feltételezhetjük azonban, hogy mivel az 1639-ben újrászerveződő rend életét Pálffy Mátyás főapát a melki kongregáció statútumai alapján alakította ki, így a könyvtárak belső életét is az osztrák statútumok szabályozták. A melki statútumok szerint a könyvtár gyarapításáról az apátok gondoskodtak, és a mindenkori könyvtáros kötelessége volt a könyvek rendezése és gondozása, a könyvtárterem tisztántartása, valamint a könyvek leporolása. Köteles volt ezen kívül a kiadott könyveket feljegyezni, illetve a kölcsönzőktől számon kérni, és a tiltott könyveket csak az előjárók külön engedélyével adhatta ki. A statútumok egyébként kikötötték azt is, hogy új könyveket a rendtagok egyáltalán nem vihetek be a kolostorba, a szabály megsértőjét nemcsak megbüntették, de a könyvet is elkobozták.¹³ Somogyi Dániel ideje alatt azonban a szabályzat e rendelkezését már valószínűleg nem tartották olyan szigorúan, mert a felosztatási iratok szerint szinte mindegyik szerzetes rendelkezett saját beszerzésű és tulajdonú könyvekkel is.¹⁴

A bencések könyvtárai – a többi szerzetesrendhez hasonlóan – nem voltak nyitottak a nyilvánosság előtt, de a könyveket nem csak a rend tagjai használhatták. 1770-ben például a jezsuita Pray György vizsgálhatta meg a rend értékesebb könyveit,¹⁵ és 153 könyvről leírást is készített.¹⁶ Arról sincs feljegyzés, hogy a rend tagjai milyen szabályok szerint használhatták a könyveket, és hány könyvet kölcsönözhettek egyszerre, de a dömlői bencések felosztatáskor tett nyilatkozatai szerint a rendtársak az előjárók engedélyével a könyvtárból szabadon vihették el a könyveket.¹⁷ Valószínűleg ez a szokás uralkodhatott a többi monostorban is, legalábbis az egyik pannonthalmi szerzetes is hivatkozott arra, hogy a szükséges egyházi könyvek feljebbvalói engedélyével vannak cellájában. A felosztatási iratok szerint a bencések a könyveket a könyvtárteremben könyvvállványon vagy könyvszekrényben tárolták, de az általuk használt könyvtári rendszert nem ismerjük.

¹⁰ MOLNÁR Szulpicz: *A pannonthalmi főapátság története. Negyedik korszak. Nagy háborúk kora, a magyar Szent-Benedek-rend föllosztatása és föléledése, 1535–1708.* In: PRT IV. 15–19.

¹¹ PRT IV. 642.

¹² BÁNHEGYI 2001. 16.

¹³ PRT IV. 25.

¹⁴ MNL OL C 103 Invetarien 20. doboz

¹⁵ SZABÓ 1981. 12.

¹⁶ *Biblioth. S. Martini in Monte Pannoniae.* ELTE EK KT Pray-gyűjtemény, 27. kötet

¹⁷ PACHER Donát: *A dömlői apátság története.* In: PRT XII/A. 335.

A bencés rend feloszlatajának előzményei

1780. november 29-én meghalt Mária Terézia és utóda II. József lett, akiről közismert, hogy nem akarta a rendi kiváltságokat és a magyar törvényeket elfogadni, ezért nem koronáztatta meg magát Magyarország királyává. Az új uralkodó céljait a lehető leggyorsabban igyekezett megvalósítani, azonban nem vette figyelembe a birodalma területén élő országok különböző népeinek eltérő hagyományait, kultúráját, és nem mérte fel intézkedései várható érzelmi hatását sem. Főként egyházi vonatkozású rendeletei – melyek az egyháznak az állam alá való rendelését kívánták teljessé tenni – ütköztek nagyobb ellenállásba.

Az uralkodó 1781. március 24-i rendeletével korlátozta a szerzetesrendek kapcsolattartását külföldi előjáróikkal, megtiltotta számukra az egyházi könyvek behozatalát, és kolostoraikat is a megyéspüspökök fennhatósága alá helyezte. Március 26-i rendeletével pedig tovább lazította az egyház és a pápa kapcsolatát, megtiltotta, illetve uralkodói engedélyhez kötötte a pápai bullák, brévék kihirdetését, valamint a janzenisták ellen kiadott *Unigenitus* és a pápa hatalmát kinyilvánító *In Coena Domini* bulla felolvasását, vitatását és megőrzését is.¹⁸ Az 1781. november 29-én kelt feloszlatai rendeletet követően a Helytartótanács 1782-ben jelentést kért a bencés rend tagjainak számáról, tevékenységéről és az alapítványokról. Senkit sem lehetett fogadalomra bocsájtani, és 1783-ban kimutatást kértek az apátságok vagyoni helyzetéről és jövedelmeiről is. 1785-ben és 1786-ban pedig felszólították a főapátot, hogy nyilatkozzon az örökhagyók lelke javára tett jámbor alapítványokról. Az apátok figyelemztetést kaptak arra vonatkozóan is, hogy az ingó és ingatlan vagyonokat eladni, megterhelni vagy kölcsönözni a továbbiakban tilos.¹⁹

II. József 1786. október 23-i rendeletével megszüntette a bencés rend működését is. A feloszlató biztosok beszámolóí szerint a feloszlatairól szóló értesítés kihirdetése után az apátságokban azonnal megkezdődtek az összeírások és a vagyonbecslések. A feloszlató biztosok az eljárást már egy újabb szabályozás alapján végezték, melyet az Udvari Alapítványi Számvevőség vezetett be 1786 márciusában, az egységesebb átláthatóbb ügyiratok reményében.²⁰ A szabályozás 35. pontja megerősíti a feloszlató rendelet 6. pontját, nevezetesen, hogy a szerzetesek azokat a celláikban található, személyes használatú tárgyakat is megtarthatják, melyek korábban egyértelműen a kolostor tulajdonában voltak.²¹ A 18. pontja pedig előírja a biztosoknak azt is, hogy különös figyelemmel forduljanak a könyvtárak felé. Ha van a könyvtárnak könyvjegyzéke, annak alapján végezzék el a leltárt, ha nem, és erről a szerzetesek is egyöntetűen nyilatkoznak, akkor a biztosok a rendelethez mellékelte útmutató szerint írják össze a könyveket. A leltár elkészítése után a könyveket portalanítsák, a könyvek mellett helyezzenek el egy eredeti könyvjegyzéket, ellenőrizték az ajtókat és az ablakokat, majd pecsételjük le azokat, és zárják be a könyvtárat.²²

¹⁸ KOSÁRY 1980. 376–377.

¹⁹ PRT V. 712.

²⁰ VELLADICS 2001

²¹ *Fünf und Dreißigstens. Ist bereits allerhöchsten Orts erlauber worden, daß ein jedes geistliche Individuum seine, in seinem Zimmer vorfindige entweder aus eigenem beigeschafte oder zum täglichen Gebrauch von dem Kloster empfangene Geräthschaften als ein Eigenthum behalten könne.* Közli: VELLADICS 2001. Dokumentum

²² *Achtzehntens. Ist ein besonderes Augenmerk auf die Bibliothek zu wenden. Vor allen anderen ist das Original der Bücherkatalogen von dem Vorsteher des Klosters, und von dem fűrgewesten Bibliothekverwahrer anzuverlangen, auch nach solchen alsogleich die Inventur vorzunehmen. Im Falle einige Bücher mangelten, wird der Vorsteher des Klosters und der vorhinnige Verwahrer darüber schriftlich zu konstituieren, und derenselben schriftliche Aeusserung dem Aufhebungsberichte beizuschliessen seyn. Sollte wider alles Vermuthen kein Katalog vorfindig seyn, so kommen auch die übrigen Geistliche einzeln zu vernehmen, ob sie niemals einen Katalog von der Klosterbibliothek gesehen haben, im Falle die Frage mit Ja beantwortet würde, so ist der Verwahrer zur Uiberreichung desselben ernstlich zu ermahnen, bei fűrerner Weigerung aber den Umstand der Landesstelle ohne Zeitverlust vorzustellen; wenn aber nicht erwiesen werden könnte, daß vorhin ein Katalog vorfindig gewesen seye, so müssen die Bücher alsogleich beschrieben, und darüber ein Katalog nach den hier Sub Nro 10mo anverwahrten Formular verfasset werden; hier versteht es sich von selbst, daß nach gepflogener genauen Inventur die Bücher von allem Staube gereinigt, die Fenster, dann die Thűren der Bibliothek gut verwahrt und sigilliret, von dem Katalog eine Abschrift in der verschliessenden Bibliothek gelassen, das Original selbst aber dem Abolitionsberichte beigegeben werden müsse.* Közli: VELLADICS 2001. Dokumentum

A pannonthalmi könyvtár

A 17. századból fennmaradt pannonthalmi katalógus bizonyítja, hogy az 1639-ben újraindult apátságban gondosan gyarapították a könyvtárat.²³ Azonban az 1683. évi török ostrom és a Rákóczi-mozgalom ideje alatt is nagy kár érhetett a pannonthalmi gyűjteményt, ugyanis 1768-ban – amikor Sajghó Benedek főapát (1722-1768) halála után összeíraták a könyveket – Pannonthalmán 1802 kötetben 1542 mű volt csupán, és ebből is csak kb. 250 olyan munka volt, ami a korábbi, a 110 évvel azelőtti katalógusban²⁴ is szerepelt.

A főapátok a 17. század végén és a 18. század első felében valószínűleg inkább a monostor újjáépítésével voltak elfoglalva, és nem sok figyelmet fordítottak a könyvtárra. Pedig 1734-ben egy látogatás alkalmával már a győri püspök is szegényesnek ítélte a könyvtárat, sőt Mária Terézia 1746-ban a rend életét szabályozó statútumaiban külön is felhívta Sajghó főapát figyelmét a könyvtár gyarapításának fontosságára. Az uralkodónő 1768-ban az új főapátot, Somogyi Dánielt is figyelmeztette erre a kötelességére, aki évente 700 Ft-ot fordított a könyvtár gyarapítására.²⁵ Ennek köszönhetően Somogyi Dániel idejében a könyvtár már gyorsan gazdagodott, melyet az 1786-ban, az abolíciós eljárással kapcsolatban keletkezett katalógus is bizonyít.²⁶ A katalógus 3912 tételben sorolja fel a könyveket, és 320 duplumot is tartalmaz. Ennek alapján tudjuk, hogy legalább 4232 könyv lehetett a könyvtár állományában, de sajnos a kolligátumokat nem ismerjük.

A könyvek általában nagyságrendi csoportokban vannak feljegyezve, de a nagyságrend többször is újrakezdődik. Czinár Mór vizsgálata szerint a leírásban 1050 fólió, 1273 negyedréte és 1922 oktáv alakú könyv volt.²⁷ A Pannonthalmi Rendtörténet írásakor azonban a jegyzék ismeretlen helyen lappangott, és csak jóval később került elő a bencés kézirat iratai közül, így további feldolgozása is elmaradt. Ma a felosztási könyvjegyzéket a Pannonthalmi Főapátsági Könyvtárban őrzik. A „Katalog deren bey der den 4. Decembris 1786 aufgehoben in Raaber Komitat liegende Benediktiner Praelatur auf dem Martinsberg vorgefundenen Büchern” című irat 62 db 38x26 cm-es lapot, azaz 124 oldalt tartalmaz.²⁸ A könyvjegyzék a következő rubrikákra oszlik: a leltár sorszáma, a példányok száma, a mű címe, a szerző, a kiadás helye, ideje, többkötetes mű esetén a kötet száma, a könyv mérete, és végül az értéke. A pannonthalmi katalógusban azonban ez az utolsó rubrika üresen maradt, az értékebecslés elmaradt.

A művek mintegy kétharmada a hittudomány körébe tartozik: Biblia, szentatyák élete és művei, exegézis, teológia, aszketika, prédikáció, egyháztörténet, egyházjog, vitairatok stb. A további felsorolt művek között a legnagyobb számban történelmi munkákat találunk, de szép számmal van például humanista filológia, bölcelet, természetrajz, földrajz, államjog, római jog és tankönyvek is. A gyűjtemény nagyobb része latin nyelvű, és csak a kisebb része német, melyeket a katalógusban általában németül is írnak le. Magyar nyelvű leírás ritkán szerepel, de több magyar vonatkozású mű is van a listán. A nyomdahelyek változatosak, általában német nyelvterületről, de sok az itáliai, a francia, cseh és a magyar kiadás is, pl. Nagyszombat, Győr, Pozsony, Patak, Pest, Buda stb. A listán több ősnymtatványt és mintegy 350 db 16. századi antikvárt is találunk, de a művek több mint fele 18. századi kiadvány.

²³ RÉCSEY 1902

²⁴ RÉCSEY 1902

²⁵ PRT V. 403

²⁶ PKF BK.+ 206

²⁷ TIBOLD 1999. 31–32.

²⁸ PKF BK.+ 206

Az Országos Levéltárban őrzött feloszlatai iratok szerint 1786-ban Pannonhalmán Somogyi Dániel vezetésével 35 szerzetes élt. 1786. december 8-án a pannonhalmi bencések is feljegyezték a szobáikban használt berendezési tárgyakat, de csak 23 szerzetes latin nyelvű összeírása maradt ránk.²⁹ Az összeírások azonban egy kivételével könyvcímeket nem tartalmaznak, csak Haraszti Didák írta le a konvent tulajdonaként megjelölt három könyv címét. Egyéb esetekben a szerzetesek általában csak annyit jegyeztek le, hogy könyvek, vagy könyvszekrény könyvekkel. A könyveket általában saját tulajdonként, vagy saját beszerzésüként jelölték meg, és csak Fehérváry Lőrinc írja, hogy a papi hivatás gyakorlásához használt könyvek az előjárók engedélyével voltak a szobájában. Sajnos az iratokból nem derül ki egyértelműen, hogy egy-egy rendtagnál mennyi könyv volt, és arra sem találunk utalást, hogy a szerzetesek milyen könyveket olvastak.

A tihanyi apátság könyvtára

Az apátsági számadáskönyvekből tudjuk, hogy a könyvek beszerzéséről, illetve annak intézéséről – a melki statútumok rendelkezései szerint – Tihanyban is az apát gondoskodott. A gyűjtemény összeállítását valószínűleg meghatározta, hogy a tihanyi apátság falai között 1747-től 1783-ig kisebb megszakításokkal a rendi iskola bölcseleti tagozata is működött,³⁰ ezért az apátoknak az oktatáshoz szükséges művek beszerzéséről is gondoskodniuk kellett.

Tihanyban 1787. január 11-én hirdették ki a feloszlatai rendeletet, és a 18. századi tihanyi könyvtár rekonstruálásához felhasználható források nagy része is a feloszlato eljárás során keletkezett.³¹ A számba vehető iratok azonban nem teljesek, ugyanis az akták között a könyvtár könyveiről készített jegyzék nincs meg. A tihanyi abolíciós iratok között van viszont egy tizenöt oldalas feljegyzés, mely a szerzetesek celláiban található tárgyak felsorolását tartalmazza, és a listán könyveket is találunk. A tihanyi apátságban a rendfeloszlatai idején, Vajda Sámuel apáton kívül hat rendtag élt. A szerzetesek 1787 első negyedévében készítették el inventáriumaikat, és a szobáikban található felszereléseken kívül, az ott használt könyveket is összeírták. A leltárak nyelve latin, és a lejegyzők legtöbbször csak a szerzőt és a címet közlik. Többször előfordul azonban az is, hogy a leírásban vagy a címet, vagy a szerzőt elhagyják. A szerzők neve latin névalakban és általában genitivusban áll, de nagyon sok esetben helytelenül írják le azokat. A könyvek azonosítását megnehezíti, hogy általában a könyvek címét nem tükrözik, és a cím leírásában is inkább csak a tartalomra utalnak. A szerzetesek legtöbbször a magyar és a német nyelvű műveket is latinul adják meg, de olyankor többnyire közlik a nyelvezetét. Viszont néhány esetben, ha a könyvet gót betűkkel nyomtatták, akkor a műveket ők is német nyelven, és gót kurzív betűkkel írják le. A kiadás helyét és idejét egy-két esettől eltekintve nem közlik, a kötetek számát és a könyvek formátumát viszont már több esetben is megadják. Az azonosítást megnehezíti, hogy néhány esetben, egy tételben több könyvet is összevonnak, például különböző személyek azonos jellegű munkáit, vagy egy szerző több művét. Összességében azonban elmondható, hogy a pontatlan leírások ellenére a művek nagy része részben vagy egészben azonosítható. A szerzetesek könyvjegyzékein kívül a könyvtár állományára a tihanyi apátok számadáskönyveiben is található utalások. Bár a számadáskönyvek céljuknak megfelelően inkább csak a könyvvásárlások összegéről tudósítanak, időnként azonban mégis találunk adatokat könyvcímekre és szerzőkre vonatkozóan is.³²

²⁹ MNL OL C 103 Inventarien 20. doboz

³⁰ PRT XI. 683.

³¹ MNL OL C 103 Inventarien 17. doboz.

³² PRT XI. 678–679.

A könyvtár nagyságára utal a felosztatásról készült biztosi beszámoló, *Bericht über die aufgehobene Tihaner Benedictiner Abbtsey*,³³ mely alapján tudjuk, hogy a felosztató biztosok a felosztató rendelet utasításainak megfelelően a szerzetesektől kérték a könyvekről készült katalógusok átadását, de mivel mindannyian egyöntetűen kijelentették, hogy a könyvtárnak soha nem volt szüksége sem katalógusra, sem könyvtárosra. Így a biztosok a könyveket is összeírták, és azokat hét faládba csomagolták. A jegyzék egy példányát elhelyezték az első ládában, majd a ládákat gondosan lezárták. Az erről készült bizonylatot átadták a veszprémi sóbeszedőnek (sópénztárnok), majd a könyveket a bizonylattal az Egyetemi Könyvtárba szállították.

A dömölki apátság könyvtára

A dömölki apátság és a könyvtár felvirágoztatása is Koptik Odó apátnak köszönhető. Saighó Benedek főapát a salzburgi egyetemen tanító bencés szerzetest 1739-ben nevezte ki saját kérésére dömölki apáttá. A tevékeny apát fáradhatatlanul dolgozott az apátság felvirágoztatásán, a templom és az apátság építésén kívül Dömölkre tervezte egy, a magyar nemes ifjak számára alapított akadémia felállítását, és egy Szent Istvánról elnevezett lovagrend alapítását is. Azonban 1749-ben vitába keveredett a főapáttal, és Mária Terézia 1750-ben a göttweigi bencés monostorba küldte. Itt is halt meg 1755. október 24-én.³⁴ Dömölken 1787. január 24-én hirdették ki a megszüntetésről szóló határozatot. A dömölki apátságban a felosztás idején kilenc szerzetes élt, hét misés pap és két sekrestyés.³⁵ A biztosok Dömölken is kérték a könyvtár katalógusát, de a szerzetesek egyhangúan kijelentették, hogy náluk könyvjegyzék soha nem készült. Azt is elmondták, hogy a könyvtárból, mely csak nem régóta van náluk, a szerzetesek az előjárók engedélyével szabadon vihették el a könyveket.³⁶ A felosztató biztosok a könyvtárban, a négy könyves állványon 566 nyomtatott művet találtak 727 kötetben, valamint 46 kéziratot 87 kötetben, és 22 csonka művet 24 kötetben. A bizottság a könyvtár összeírásával 1787. március 20-ra készült el. Miután a könyveket összeírták, leporolták őket, és a két példányban elkészített könyvjegyzék közül az egyiket a könyvtárban hagyták. Ezután a könyvtárat lezárták, az ajtót lepecsételték, és később a könyveket szintén az Egyetemi Könyvtárba szállították.³⁷ A biztosok a nyomtatott könyvek értékét 152 forintra és 54 és fél krajcárra becsülték, a kéziratos műveket viszont nem értékelték fel.

Horváth Sándor vizsgálatai szerint a szerzetesek szobáiban még legalább 534 művet találtak, és így az apátságban minimum 1149 mű lehetett.³⁸ A művek nagyobb része latin nyelvű, utána német, kevés magyar és más nyelvű, írja Pacher.³⁹ A szerzetesek szobáiban talált könyvek nagyrészt szintén latin nyelvűek, és csak néhány német nyelvű található – véli Horváth Sándor, de hozzáteszi, hogy „... csak a katalógus alapján egyértelműen nem állapíthatjuk meg a könyvek nyelvét...”⁴⁰ Pacher szerint a könyvek zöme 18. századi kiadású, de Horváth Sándor vizsgálata azt is mutatja, hogy míg 1700 és 1750 között 322 könyv jelent meg, addig 1751-től és 1775-ig már csak 36, és 1775 után pedig összesen csupán 6 db. Bár azt nem tudjuk, hogy a könyvek mikor kerültek be a gyűjteménybe, de úgy gondolom, a számok alapján mégis jogosan feltételezhetjük, hogy Koptik Odó apát ideje alatt.

A könyvek között egyébként szokatlanul sok a salzburgi kiadású is, Horváth Sándor szerint: „a magyar bencések az 1680-as évektől gyakran küldenek diákokat a 17. század első negyedében megalakított bencés egyetemre, Salzburgba: érthető miért vezet Salzburg a kiadás helyét illetően a dömölki bencés könyvtárban”.⁴¹ Ezt a véleményt azonban meg kell cáfolnom, ugyanis Salzburgban – az egyetem megalapításától a rend felosztatásáig – összesen csupán öt Szent Márton-hegyi növendék tanult. Az első diákot, Karner Egyedet Gencsy Egyed (1667-1684) főapát irányította a bencés egyetemre. A

³³ MNL OL C 103 Inventarien 17. doboz

³⁴ PRT V. 542–559.

³⁵ MNL OL C 103 Invenatarien 21. doboz

³⁶ PRT XII/A. 333–334.

³⁷ PRT XII/A. 335.

³⁸ HORVÁTH 2012. 905.

³⁹ PRT XII/A. 336–337.

⁴⁰ HORVÁTH 2012. 908.

⁴¹ HORVÁTH 2012. 908.

későbbi főapát valószínűleg az 1683/84-es tanévtől az 1684/85-ös tanévig tanult a salzburgi egyetemen, és 1685 nyarán tért vissza a Szent Márton-hegyi apátságba.⁴² A 17. században Haász Amand tanult még Salzburgban, aki 1692 és 1698 között két évig a bölcseletet, és négy évig a teológiát tanulta az egyetemen.⁴³ A 18. században, kormányzásának elején Sajghó Benedek főapát (1722-1768) két diákot taníttatott Salzburgban. A főapát naplójában írja, hogy 1723 őszén két első éves teológust, Sajnovics Placidot és Kecskeméti Odót küldte a salzburgi egyetemre.⁴⁴ Somogyi Dániel főapát (1768-1801) pedig Novák Krizosztomot küldte Salzburgba, aki 1768 és 1770 között a tanult a bencések tomista egyetemén.⁴⁵

A bakonybéli könyvtár

A Pannonhalmi Rendtörténet szerint az apátság az első ismert könyvjegyzéke Vidlics Ferenc (1709-1730) apát halála után készült el. Az apát hagyatékában egy mintegy száz kötetből álló könyvtárat írtak össze. A könyvek szinte mind egyházi művek voltak, közöttük magyar szerzők, prédikátorok művei is, de a gyűjteményben az egyházjog mellett volt egy jogi könyv is.⁴⁶ Az apát halála után Sajghó Benedek Bakonybélbe már csak kormányzókat nevezett ki. 1736 és 1763 között Pirnecker Emilián volt a kormányzó, aki kinevezése után hamarosan megkezdte az apátságban a szükséges építkezéseket.⁴⁷ Pirnecker a könyvtárat viszont alig gyarapította, számadáskönyve szerint is csak egy históriás könyvet és néhány kalendáriumot vásárolt, valamint könyvkötésre fizetett ki egy kisebb összeget.⁴⁸

A feloszlási iratok⁴⁹ szerint a bakonybéli apátságban, a Pannonhalmi Rendtörténetben közöltekkel ellentétben⁵⁰ 1787. január 9-én hirdették ki a feloszlásról szóló rendeletet. Az apátságban összesen heten éltek, Novák Krizosztom apát vezetésével. A Magyar Nemzeti Levéltárban a Helytartótanács átvizsgált iratai között a könyvtár feloszlási katalógusa sajnos nem található meg, de a feloszlató biztosok beszámolóiból tudjuk, hogy a könyvtárban talált könyveket 121 forintra és 13 krajcárra értékelték. A könyvtárban a feloszlató biztosok könyvvállványt nem írtak fel, csak egy keményfából készült asztal szerepel berendezésként a listán, amit 4 forintra értékelték. A biztosok feljegyezték azt is, hogy a könyvtárnak nem volt kinevezett könyvtárőre, viszont a könyvtárnak készült egy korábbi katalógusa, melyet az apát, Novák Krizosztom át is adott részükre. Mivel az azonban nem egyezett meg a valós állapottal, így a biztosok a könyveket ismét összeírták, de a régi katalógust is elkérték az apáttól, és az új katalógussal együtt csatolták az iratokhoz. A szerzetesek a bakonybéli monostorban is összeírták a szobáikban található tárgyakat, és közöttük a könyveket is.⁵¹ A rendtagok összesen mintegy 152 művet írtak össze, 350 kötetben. A leltárakat eltérő időpontokban írták össze a szerzetesek, a könyveket általában tartalom szerint csoportosították, és a rendezésben felismerhető a középkori könyvkánon. Első helyen a Biblia áll, ezt követi a teológia, az egyházjog, az egyháztörténet, a prédikációk, katekizmus stb. A könyvek nagy része a hittudomány körébe tartozik, és annak ellenére, hogy az apátságban 1758-1760, 1764-1766 és 1776-1777⁵² között a rendi iskola bölcseleti tagozata is működött, más tudománysszakhoz tartozó műveket alig találunk.

⁴² FAA-LENDVAI 2016/a. 94.

⁴³ PRT IV. 532.

⁴⁴ PRT V. 688.

⁴⁵ PRT V. 688.

⁴⁶ PRT IX. 46–47.

⁴⁷ PRT IX. 50–51.

⁴⁸ PRT IX. 200.

⁴⁹ MNL OL C 103 Inventarien 21. doboz

⁵⁰ PRT V. 326. szerint Bakonybél 1787. január 20-án, és PRT IX. 105. szerint Bakonybél már január 7-én megkapta a királyi rendeletet

⁵¹ MNL OL C 103 Inventarien 21. doboz

⁵² PRT IX. 216–218.

A könyvek sorsa a felosztás után

A bencés apátságok könyveit, a többi felosztott rend könyveivel együtt, az Egyetemi Könyvtárba szállították. A könyvek egy részét a könyvtár kiválogatta, a többi elárvereztette, és az ebből befolyt pénz is a készletet gyarapíthatta. Az Egyetemi Könyvtár a használhatatlannak ítélt könyveket papírmalomba küldte, vagy a kereskedőknek csomagolópapírnak adta el. A kereskedők persze hamar rájöttek, hogy az olcsón vásárolt könyveket, például az imakönyveket jóval drágábban is eladhatják. Az üzletelést a Helytartótanács 1787-ben megtiltotta és elrendelte a könyvek bezúzását. A rendeletet anyagi okok miatt később megváltoztatták, az eladást ismét engedélyezték, de előtte a könyvekből lapokat tépettek ki.⁵³

A rend visszaállítása után a bencések visszakapták könyveik egy részét, de a Helytartótanács az Egyetemi Könyvtár kérésére csak azoknak a köteteknek a visszaadását rendelte el, melyekben a tulajdonjelzés egyértelmű és gyorsan kikereshető volt. Azonban többkötetes mű esetében kikötötte, ha a visszaszolgáltatás a mű megcsonkulását jelentené, abban az esetben a teljes mű a könyvtár tulajdonában marad. Az elárverezett könyvekre pedig „anyagi megegyezést” ajánlott fel.⁵⁴ Az Egyetemi Könyvtár a megmaradt könyveket, 1803. február 27-re állította össze.⁵⁵ Az 1802. november 3-án kelt kimutatás⁵⁶ arról tudósít, hogy a bencések könyveit elárverezték, és a három visszaállított rend közül, a bencések és a premontreiek elárvereztetett könyveiért befolyt összegből, 2516 forint és 64 krajcárból, 1796. augusztus 23-án 1885 forintot és 37 krajcárt hadiadóra (*subsidium*) adtak, a maradékot pedig a könyvanyag adminisztrációjára költötték. A pannonthalmi főapátság könyveiért 1335 forintot és 17 krajcárt, a tihanyi apátság könyveiért 403 forintot és 44 krajcárt, Bakonybél könyveiért 78 forintot és 53 krajcárt, míg a dömölki apátság könyveiért 58 forintot és 72 krajcárt kaptak.

A Helytartótanács 1803. március 20-án értesítette a pannonthalmi főapátot, hogy a rend még meglévő könyveit szállíttassa el.⁵⁷ Pannonthalma 616 művet és 26 kéziratot, Tihany 131 művet, Dömölk 25 művet és 3 kéziratot, és Bakonybél szintén 25 művet és 1 kéziratot kapott vissza.⁵⁸

Összegzés

A pannonthalmi és a dömölki könyvtár katalógusa fennmaradt, de csak a dömölki gyűjteményt ismerjük teljes egészében. A tihanyi és a bakonybéli könyvtár jegyzéke az eddig átvizsgált iratok között nem található meg, csak a szerzeteseknél lévő könyveket ismerjük, így e két könyvtár nagyságát csak megbecsülni lehet. Az adatok egybevetése alapján úgy gondolom, hogy a bakonybéli és a dömölki könyvtár megközelítőleg azonos nagyságú lehetett, míg a tihanyi azok duplája. Valószínűnek tartom továbbá, hogy mivel a pannonthalmi könyvtár könyveinek egy része is a szerzeteseknél volt, így a főapátság gyűjteménye is jóval nagyobb lehetett, mint amennyi a katalógusban szerepel.

A bencés apátságok könyvtárainak teljes állományát rekonstruálni valószínűleg többé már nem lehet, de mégis úgy gondolom, hogy az ismert könyvjegyzékek, az apátok számadáskönyvei és a fennmaradt abolíciós iratok részletes elemzése által mégis megismerhetjük, hogy a könyvtárak a 18. század végén milyen könyvanyaggal rendelkeztek, mit nyújtottak olvasóiknak a hittudományi jellegű műveken kívül, és állományuk mennyiben tükrözte a kor művelődési viszonyait, szellemi áramlatait. A szerzetesek szobáiban talált könyvek további vizsgálatával válasz kaphatunk arra a kérdésre is, hogy a bencések milyen szerepet játszottak a magyar művelődés fejlődésében és tudományok közvetítésében, és a szerzetesek mennyire voltak fogékonyak az újabb tanok és eszmék iránt.

⁵³ TÓTH-VÉRTESY 1982. 71–75.

⁵⁴ TÓTH-VÉRTESY 1982. 71–75.

⁵⁵ TÓTH 1966. 101–145.

⁵⁶ ELTE EK EL 19/a Iktatott iratok 4. doboz.

⁵⁷ PRT XI. p. 679.

⁵⁸ PKF BK. 2062/1 és 2062/2

Az egyes könyvtárak gyűjteményeinek további vizsgálata a possessor bejegyzések tekintetében, esetleg kiegészítheti a már meglevő adatokat, bár ez a megoldás a hiányos feldolgozások miatt egyelőre meglehetősen nehézkesnek tűnik. Azonban mégis különösen fontosnak tartom az ELTE Egyetemi Könyvtár gyűjteményének vizsgálatát, mivel a bencés állomány egy részéről feltételezhető, hogy ma is a könyvtár gyűjteményét gazdagítja.

A 18. századi bencés könyvtárak könyvei egy-egy könyvtár gyűjteményében ma is felbukkannak. Például a szegedi Somogyi Könyvtár, az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményében és a Szegedi Tudományegyetem Régi Könyvek Tárában több olyan mű is található, melyek possessor-bejegyzései bizonyítják, hogy a bencés apátságok egykori könyvtáraihoz tartoztak, de a müncheni Bayerische Staatsbibliothek digitalizált kötetei között is a találkoztam két olyan példánnyal, amelyek a tihanyi bencések 18. századi könyvei közé tartoztak.

FORRÁSOK

ELTE EK = Eötvös Lóránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtára

KT = Kézirattár

EL = Egyetemi Levéltár

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

C 13 = Helytartótanácsi Levéltár, Benigna mandata

C 101 = Helytartótanácsi Levéltár, Acta abolitionalia

C 103 = Helytartótanácsi Levéltár, Helytartótanácsi Számvevőség, Alapítványi ügyosztály

PFK = Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár

BIBLIOGRÁFIA

BÁNHEGYI 2001

BÁNHEGYI B. Miksa: A bencés monostorok olvasáskultúrája a középkorban = Könyv, könyvtár, könyvtáros 2001/6. 12–16.

FAA-LENDVAI 2016/a

FAA-LENDVAI Erzsébet: Bencés diákok egyetemjárása a 17–18. században = *Gerundium. Egyetemtörténeti közlemények* VII. (2016)/1–2. 86–103.

FAA-LENDVAI 2016/b

FAA-LENDVAI Erzsébet: A tihanyi bencések és olvasmányaik a 18. század végén. In: *Doktorandusz hallgatók IV. konferenciája*. Szerk.: FÁBIÁN Máté. EKF, Eger, 2016. 41–58. (*Konferenciák, műhelybeszélgetések* XII.)

HORVÁTH 2012

HORVÁTH Sándor: Elhúzódó barokk a bencéseknél. A dömölki bencés könyvtár a 18. század végén. In: *Örökség és küldetés. Bencések Magyarországon*. Szerk. ILLÉS Pál Attila–JUHÁSZ-LACZIK Albin. METEM, Budapest, 2012. 904–940. (*Rendtörténeti konferenciák* 7/2.)

KISS 1980

KISS Domonkos: *Régi magyarországi könyvek a Pannonhalmi Szent Benedek-rendi Főkönyvtárban az 1786-os abolíciós katalógus alapján*. Efo ny. Pannonhalma, 1996 (*Pannonhalmi Füzetek* 38.)

KOSÁRY 1980

KOSÁRY Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Akadémiai, Budapest, 1980

PRT

A Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története. A magyar kereszténység, királyság és benczésrend fönnállásának kilencszázados emlékére I–XII/B. Szerk. ERDÉLYI László–SÖRÖS Pongrácz. Stephaneum, Budapest, 1902–1912

RÉCSEY 1902

RÉCSEY Viktor: *A pannonhalmi Főapátság könyvtárának jegyzéke 1658-ban. / Catalogus librorum omnium conventus S. Martini de S. Monte Pannoniae anno 1658.* Neuwald Ny., Budapest, 1902

SCHMITZ 1998

SCHMITZ, Philibert: *A bencések civilizációs tevékenysége a XII-től a XX. századig I–II.* Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, Pannonhalma, 1998 (*Rendtörténeti füzetek* 2.)

SZABÓ 1981

SZABÓ Flóris: *A Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár kéziratkatalógusa. 1850 előtti kéziratok.* OSZK, Budapest, 1981

SZT. BENEDEK REGULÁJA

Szent Benedek Regulája. Fordította: SÖVEGES Dávid. [online] <http://bences.hu/data/files/regula_magyar.pdf> [2017-02-11]

TIBOLD 1999

TIBOLD Gábor Attila: *A pannonhalmi könyvtár története különös tekintettel annak fejlődésére 1802-től napjainkig.* Pannonhalmi Főapátság, Pannonhalma, 1961/1999. (*Pannonhalmi Füzetek* 45.)

TÓTH 1966

TÓTH András: Az Egyetemi Könyvtár története a szerzetesrendek feloszlata korában 1773–1790 = *Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei* III. (1966) 101–146.

TÓTH–VÉRTESY 1982

TÓTH András–VÉRTESY Miklós: *Az Egyetemi Könyvtár története 1561–1944.* Egyetemi Könyvtár, Budapest, 1982

VELLADICS 1999

VELLADICS Márta: A II. József korabeli szerzetesrendi abolíció statisztikája (1782–1847) = *Századok* 133. (1999)/6. 1259–1278.

VELLADICS 2001

VELLADICS Márta: A szerzetes rendek felszámolása II. József idejében. In: *Egyháztörténeti Szemle* 2. (2001)/1.

A Szent Orsolya Rend megalakulása és magyarországi tevékenysége

SEBŐK Szilvia

Founding the Company St. Ursula and its activities in Hungary

A „*Cor unum et anima una! Serviam!*” és a „*Soli Deo gloria!*” jelmondatok hűen tükrözik a Szent Orsolya rend nővéreinek lelkiségét, mely a rendalapító életművéből gyökerezik. Merici Szt. Angéla¹ az orsolyiták életének középpontjába az istenszeretetet állította. „Arra a nagy megtiszteltetésre vagyunk hivatva, hogy Isten Fiának jegyesei és királynék legyünk a mennyben” – írta a Regulában (1535). Imádságában följánlotta szívét Istennek, hogy azt ő tisztítsa meg „*isteni szeretetének lángoló tűzhelyén*”, a társaság tagjaitól pedig azt kérte, hogy a szeretet legyen engedelmességük alapja és minden cselekedetük forrása (Regula, 6, 9, 10).² A máterek legfontosabb tevékenysége a lányok keresztény szellemű tanítása és nevelése volt, de árvák és özvegyek gondozásával, betegápolással is foglalkoztak. Magas szintű oktató-nevelő munkájuk feltárásának, valamint a rend történetének azonban még csekély feldolgozottsága van. A kutatás egyrészt az oktatás- és rendtörténet szempontjából lényeges, másrészt a kisvárdai alma mater 2018-ban ünnepli fennállásának 100. évfordulóját, s ennek is méltó emléket állítana az orsolyiták működésének bemutatása.

A rendalapító: Merici Szent Angéla

A Szent Orsolya-rend alapjait Merici Angéla vetette meg, 1535. november 25-én Alexandriai Szent Katalin emléknapiján, az itáliai Bresciában közösséget alapított. Már korábban Desenzanóban fölfigyelt arra, hogy a legtöbb gyermek iskolai és hitbeli képzés nélkül nő fel. Barátnőivel hozzálátott, hogy a környékbeli lánykákat összegyűjtse és hittanra tanítsa. Azonban a tanítás mellett szegényeket és betegeket látogatott, diakonisszaként tevékenykedett. Szándéka kezdetben csak a szegény lányok hitoktatása volt, de lassan a nők teljes nevelésére is kiterjedt figyelme. Az volt a szándéka, hogy a nők is kivegyék részüket az új katolikus lelkiség megalapozásában, az isten- és keresztény emberszeretet ápolásában, embertársaik szolgálatában, a leánygyermekek keresztény szellemű nevelésben és oktatásában.³ Társnői közül huszonnyolcan csatlakoztak művéhez, Istennek szentelve magukat. Az alapító eszményképe a radikális Krisztus-követés volt, ahogyan ezt a vértanúk is maradéktalanul megvalósították, ezért különösen tisztelte őket Szent Angéla, s ezért választotta Szent Orsolyát,⁴ a vértanú szüzet a Társaság védőszentjének. A rend tagjait később ezért nevezték el orsolyitáknak.

Itáliában Borromeo Szent Károly⁵ segítette működésüket főképp a megfelelő jogi formulák megfogalmazásában. A bresciai püspök 1536-ban jóváhagyta az első *Szabályokat*.⁶ Az alapító ebben kifejtette, hogy tevékenységük tekintetében mindenütt a helyi követelményekhez igazodnak, ezért a városokban, Milánóban, Cremonában, Firenzében majd Veronában önálló kongregációként tevékeny-

¹ Merici Szent Angéla (Desenzano, 1474. március 1.?– Brescia, 1540. január 27.) Katolikus szent, az orsolyita rend alapítója. Ünnepe: január 27. A rend célja ma is elsősorban a tanítás, nevelés, de az alapító szándéka szerint igyekeznek alkalmazkodni a kor igényeihez.

² KOLTAI 2016

³ PUKÁNSZKY 2013. 58–59.

⁴ Szent Orsolya: egy brit vagy más források szerint bretagne-i királylány, aki feltehetőleg a 4. században halt vértanúhalált társnőivel együtt Kölnben. Merici Szent Angéla az ő pártfogása alá helyezte az általa alapított Társaságot.

⁵ Borromeo Szent Károly (Arona, 1538. október 2.–Milánó, 1584. november 3.) olasz bíboros, Milánó érseke, A trienti zsinat határozatai alapján az egyházi élet minden területén: a liturgiában, a javak kezelésében, a klérus képzésében, a jótékonyág ellenőrzésében, az anyakönyvek vezetésében reformokat léptetett életbe.

⁶ PUSKELY 1998. 919.

kedtek saját rendelkezésük szerint. Az alapító 1540. január 27-én hunyt el; életpéldája mellett Szabályokat, Intelmeket és Végrendeletet hagyott a közösségre. A Szent Orsolya Társaság tagjai továbbra is az ő szellemében a világban élhettek Istennek szentelt életet, az Egyház szolgálatában dolgoztak, rendszeres apostoli munkát végeztek. Az alapítónő elhunytá után a kongregáció általános főnöknője Lodron Lucretia lett, aki a vitás kérdések eldöntését a Szentszékre bízta.⁷ 1544-ben III. Pál pápa elfogadta az eredeti 12 fejezetből álló szabályt, hogy fekete ruhát, fehér fátlyolt és földig érő övet viseljenek, a többi előírást pedig Merici Angéla rendelkezései szerint tartsák be. A Trienti Zsinat után, 1566-ban Borromei Károly milánói érsek is Szent Orsolya Társaságot alapított főegyházmegyéjében (sőt ezt 1576-ban minden alárendelt püspökének is előírta), amelynek elsősorban a lánynevelést adta feladatul. A milánói orsolyitákat az érsek közös életre, fogadalom letételére és egységes öltözetre kötelezte, és 1567-ben eszerint adott számukra új szabályzatot (amelyben az eredeti szabályzat 12. fejezetét újabb tizenkét fejezet helyettesítette). Ezt 1582-ben XIII. Gergely pápa is jóváhagyta. Eközben sok más észak-itáliai városban is alakultak hasonló társulatok, amelyek néhol megmaradtak az eredeti világi életmód mellett, néhol pedig közös életet kezdtek.

A Társaság renddé alakulása

A Szent Orsolya Társaság híre eljutott Franciaországba is, ahol a 17. század első felében nyolc különálló orsolyita kongregáció jött létre. Françoise de Bermondra⁸ (1572–1628) olvasmányából ismerte a milánói Szent Orsolya Társulatot, és annak példájára 1594-ben társaival együtt közös életet kezdett L'Isle-sur-la-Sorgue-ben. Hamarosan meghívták őket Dél-Franciaország más városaiba is (Aix-en Provence, Marseille, stb.). A „provençe-i apácáknak” jó híre volt. 1608-ban néhány előkelő és jámbor asszony Párizsba is meghívta őket, és ottani katekizmus-magyarázataikat még a császári család tagjai is meghallgatták. 1606-ban François d'Escoubleau Sourdis (1574–1628) bordeaux-i érsek is létrehozott egy orsolyita kolostort székvárosában, amely 1618-ban szintén az ágostoni regulát követő, klauzúras kolostorrá alakult. A párizsi alapítók azonban jezsuita lelki vezetőik tanácsára úgy döntöttek, hogy intézményük szabályos, fogadalmas, klauzúras kolostor legyen. Ehhez 1612-ben kapták meg V. Pál pápa jóváhagyását, és ekkor a nővérek ünnepélyes fogadalmat tettek és a két éves noviciátussal megkezdték klauzúrá⁹ életüket. Saját szabályzatuk mellett Szent Ágoston Reguláját követték, ezzel megalakult a monasztikus ág. A szokásos hármass szerzetesi fogadalom mellett negyedikként a lányok nevelését is vállalták. Ettől kezdve beszélhetünk hivatalosan a "Rendről". Az orsolyiták számára a klauzúra csak a közös ima szempontjából vált kötelezővé. A párizsi „kongregációs” orsolyiták a 17. században a francia püspökök és világi támogatók segítségével 15 másik kolostort alapítottak, azok által pedig még 30-at, és megtelepedtek a Német-Római Birodalom területén is (Metz, 1649; Kitzingen, 1660). A harminc éves háború után, további német városokban és a Habsburg tartományok fővárosaiban is megtelepedtek (Prága, 1650; Bécs 1660; Klagenfurt 1670; Pozsony 1676; Linz 1679; Graz 1686; Boroszló 1687; Olmütz 1697). Az orsolyita közösségek a 16-18. században sem szervezetileg, sem életszabályaikat tekintve nem alkottak egységes rendet, csupán nevükben, közös spirituális gyökerükben és abban voltak egységesek, hogy mindenhol elsősorban lányneveléssel foglalkoztak. E tekintetben a jezsuita rend női párjának tartották őket, és sok helyen valóban a jezsuiták lelki vezetése alatt álltak. A 18. század végén Európában és Amerikában több mint 350 Orsolya rendi kolostor működött, körülbelül 9000 szerzetesnővel.

⁷ NÉMETH KOVÁCS 2000. 3.

⁸ Françoise de Bermond (Avignon, 1572–1628): az első franciaországi orsolyita, aki megalapította az első leány közösséget Merici Szent Angéla Szabályaihoz alkalmazkodva, 1620-ban pedig a Lyon-i kongregációt.

⁹ Klauzúra (a lat. *claudo*, 'bezár' igéből): a zárdák és kolostorok külvilágtól elzárt rész, melyekbe kívülállók nem léphetnek be. Célja a csend, a szerzetesi szellem és az erkölcsi tisztaság biztosítása és megóvása. A női kolostorok pápai klauzúrája az apácáknak megtiltotta a klauzúra elhagyását a fogadalom után, ill. oda a bíborosokat kivéve senki nem léphetett be, csak a hivatalos vizsgálatot tartó megyéspüspök, a rendi vizitátor kísérettel, a beteget gyóntató rendi gyóntató 4 apáca kíséretében, valamint az uralkodó és a közvetlen környezetéhez tartozó nők. Szükség esetén a főnöknő orvost bebozsáthatott. Aki a pápai klauzúrát megsértette, a pápának föntartott kiközösítésbe esett.

A nagy francia forradalom idején a legtöbb franciaországi kolostor megsemmisült, sőt 1794-ben Orange-ban 16, Valenciennes-ben pedig 11 orsolyita apáca guillotine alatt szenvedett vértanúságot, mivel nem voltak hajlandók letenni a hivatalos állami esküt. A jozefinista szekularizáció nem érintette a Habsburg-tartományokban működő orsolyita közösségeket, mivel azok elsősorban tanítással foglalkoztak. A Német-Római Birodalom más tartományaiban viszont 1804 és 1810 között legtöbb kolostorukat felszámolták, elsősorban azokat, amelyek jelentős vagyonnal rendelkeztek. Sok helyen azonban a nővérek együtt maradtak, és tovább tanítottak, sőt – mivel tanítói munkájukra nagy szükség volt – egyes helyeken a feloszlatott kolostorokat is visszaállították (pl. Würzburgban 1808-ban).¹⁰ Az egyszerű fogadalmas ág 1818-ban indult fejlődésnek, tagjai 1851-ben misszióba mentek Angliába és Jávára.

1900-ban az autonóm házak vállalták az egyesülést Rómával és elfogadták az egységes kormányzást, így jött létre a Szent Orsolya Rend Római Uniója ez év november 28-án, melyet XIII. Leó pápa jóváhagyott.¹¹ 1907-ben megalakult a Német Orsolyiták Szövetsége. Lengyelországban M. O. Ledóchowska (1865-1935) alapította meg 1920-ban az orsolyiták önálló kongregációját.¹²

1. Orsolyita jelvények:

Szent Orsolya Rend Római Uniója és orsolyita iskolák

Nevelési elvek

A nővérek szolgálata a bentlakó növendékek tanítására összpontosult (internátus), de a szegény leányok számára ingyenes iskolákat is fenntartottak (externátus). Az orsolyiták fő feladata a hitoktatás, a növendékeknek az első szentáldozásra való felkészítése, s a keresztény erkölcsi értékekre való nevelés volt. Elemi leányiskoláikban vallástant, írást, olvasást, zenét, rajzot, hímzést és speciális női tevékenységformákat oktattak. Később bentlakásos felsőbb leányiskolákat is létrehoztak, amelyeknek tantervében a latin nyelv és a matematika is szerepelt. A legújabb módszerekkel tanítottak, előtérbe helyezték a gyakorlást és a szemléltetést. Az intézetekre jellemző volt az anyai szeretetet, a családi meleget biztosító bensőséges légkör, a helytelen cselekedetek megelőzésére szolgáló felügyelet, a féltő gondoskodás, a differenciált és enyhe büntetés, a kellőképpen motiváló hatású elismerés és jutalom.

Angela Merici nevelési elvei megelőzték a kort, amelyben élt. Írásaiban a gyermekek megértő szeretetére buzdította hittestvéreit. Rousseau előtt több mint kétszáz évvel arra szólította fel társait, hogy figyeljenek tanítványaik egyéniségére és sajátos képességeire.

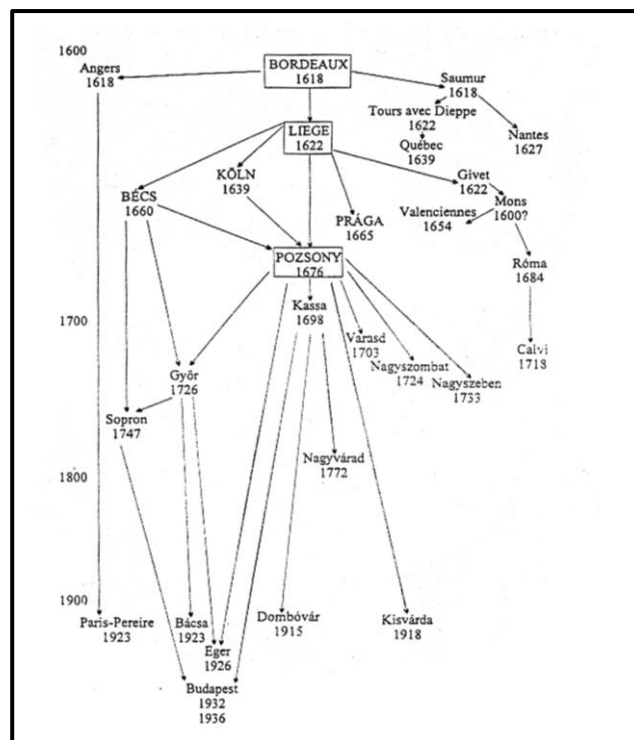
¹⁰ KOLTAI 2016

¹¹ PUSKELY 1998. 921.

¹² MKL X. 199.

Az orsolyiták Magyarországon

A Szent Orsolya Rend eredményes működését Szelepcsényi György primás Bécsben ismerte meg, s ő hívta meg a nővéreket 1675-ben Magyarországra. A rend tagjait Eleonóra császárnő telepítette oda Lüttichből 1660-ban. Magyarországon az első orsolyita kolostor Pozsonyban jött létre 1676-ban Habsburg Claudia császárnénak, I. Lipót császár feleségének köszönhetően, aki eredetileg Bécsújhelyen akart rendházat alapítani, de Szelepcsényi György esztergomi érsek és Kollonich Lipót bécsújhelyi püspök meggyőzték, hogy egy ilyen intézményre Pozsonyban nagyobb szükség van. A kolostor első előljárója, Maria de Ascensione máter Lüttichből érkezett, az első apácák közül pedig kettő Kölnből és három Bécsből. Az utóbbiak között volt Nádasdy Mária Jozefa (Julianna) grófnő is, (a kivégzett Nádasdy Ferenc lánya), akinek hozománya jelentősen hozzájárult a kolostor fölépítéséhez. Az apácák gyóntatói a pozsonyi jezsuiták közül kerültek ki. Klauß Ferenc¹³ pozsonyi letelepedésük százéves évfordulóján mondott ünnepi beszéde szerint a pozsonyi kolostoriskolában száz év alatt mintegy háromezer, a külső iskolákban tízezer tanítványuk lehetett.¹⁴ Három év múlva már innét népesítették be a linzi (1679), és a boroszlói (1687) kolostorokat is. Az utóbbiban Nádasdy Mária Jozefa kezdte a szerzetesi életet meg két társával. Szintén Pozsonyból érkeztek az első orsolyiták 1698-ban a Pfalz-Neuburgi Eleonóra királyné és Fenessy György egri püspök által alapított kassai kolostorba (1698), csakúgy, mint a következő évszázadban Varasdra (1703), Nagyszombatba (1724) és Nagyszébenbe (1733). A győri (1726) és a soproni (1747) kolostorokat viszont Bécsből, a nagyváradit (1774) pedig Kassáról népesítették be az orsolyiták.¹⁵ Számos főúri tagja volt az orsolyita rendnek Magyarországon, például Nagyszombatban élt Esterházy Mária Aloisia. Tizenhárom levél maradt fenn tőle a Magyar Országos Levéltárban.¹⁶

2. Az orsolyita-rend terjedése

¹³ Klauß Ferenc:(Pozsony, 1738. szeptember 5. - Buda, 1797.) pozsonyi jezsuita, 1768-ban szentelték pappá. Teológiát és matematikát tanult Bécsben, Sopronban retorikát hallgatott. Szülővárosában, Pozsonyban hitszónok lett. Később Bécsben a magyar testőrgárda lelkésze lett, majd Budán volt keresett hitszónok haláláig. Hitvédelmi beszédeit nyomtatásban is kiadta. 1788-ban Pozsonyban kiadta a francia jezsuita, Cheminais prédikációit német fordításban, öt kötetben.

¹⁴ MAMÜL IX. 225.

¹⁵ KOLTAI 2016

¹⁶ TÜSKÉS 2015. 354–355.

A győri orsolyiták

A katolikus nőnevelés egy új fejezete kezdődött Győrben az Orsolya-nővérek megjelenésével. Már a 17. században megfogalmazódott az igény egy lánynevelő intézet létrehozására. Drasskovich György püspök egy házat adott a klarisszáknak abban a reményben, hogy megtelepednek a városban, de ez a próbálkozás eredménytelennek bizonyult. Csaknem száz éves várakozás után 1726-ban valósult meg a kolostor létrejötte. A jezsuitáknak köszönhető, hogy Szent Angéla leányai a városba települtek. Loyolai Szent Ignác fiai „lelki társaikként” fogadták a nővéreket. Az 1612-es rendalapítás jubileumát a bécsi orsolyiták is megünnepelték. Templomukban hallgatta Neupauer Ignácné (szül. Piehler Anna) a császári és királyi tanácsos özvegye Winter atya jezsuita hitszónok prédikációját a rend eredményes működéséről. A szentbeszéd elindította az asszonyban a zárdaalapítás gondolatát. Elhatározásában megerősítette és segítette barátnője Goez Jozefina grófnő (Goez József bécsi kanonok húga), aki 20 ezer forintot adott Neupauernénak az orsolyita zárda kápolnájára. Az eredeti terv szerint Bécsben vagy Bécsújhe-lyen épült volna az új rendház, de mivel a megvalósítás elé akadályok gördültek, így Winter atya a tanácsosné figyelmét Győr felé irányította. Az alapítás céljára megszerezték az Álom-köz két eladó ingatlanát. Miután a jogi akadályokat sikerült kiküszöbölni, III. Károly király engedélyével biztosította a betelepedést, majd az 1725. évi 96. törvénycikk értelmében az országgyűlés befogadta az orsolyitákat a szerzetesrendek közé, s a győri székes káptalan, mint földesúr jóváhagyta az adásvételt. Egyetlen feltételt szabott csupán: az apácáknak magyar növendékeket is fel kellett venniük tagjaik közé. Gróf Kollonich Zsigmond engedélyével és áldásával 1726. július 13.-án érkezett meg Winter atya és özvegy Piehler Anna kíséretében négy szerzetesnő: Mater Braun Alexia rendfőnöknő (aki egészen 1743-ban bekövetkezett haláláig irányította a rendet), két tanítónő, gróf Kühr M. Krisztina és Flacher M. Benedikta és rajtuk kívül még Aichpicher T. Cecília testvér.¹⁷

3. A győri Orsolyiták első főnöknője,
Mater Alexia (Braun)
BEDŐ 2017 alapján

¹⁷ BEDŐ 2017.

Mivel a zárdaépítés még nem fejeződött be, így a mátérek átmeneti otthona a Káptalándomb 12-es számú ház, a püspök rezidenciája lett, mely üresen állt, mert a városnak akkor nem volt megyéspüspöke, kinevezett új püspöke, Sinzendorff Lajos Fülöp gróf pedig csak ez év októberében kapott pápai megerősítést és december 5-én vonult be székvárosába. Címzetes püspöke Kontor István prelátus másnap megáldotta az apácákat és elrendelte a klauzúrát, amíg az új rendház el nem készül. Neupauerné a szomszéd házat kibérelte iskolának és augusztusban már elkezdődött a tanítás. Megnyitották az externát iskolát a bejáró szegény gyermekek számára, amelyben az oktatás ingyenes volt. Az internát iskola, a bentlakó és a város előkelő gyermekei részére szolgált. 60 tanuló ülhetett az új iskola padjaiba. A tanítás német nyelven történt. Az internátusba később 80 növendék jelentkezett, de számukkal és az igények emelkedésével nem volt arányos az intézet anyagi forrásainak gyarapodása. Gróf Zichy Ferenc győri püspök római jelentésében két ízben is aggodalmát fejezte ki a nővérek szegénysége miatt: *„A győri Orsolyiták jövedelme oly gyöngye, hogy ha a bennlakó leányoktól nem kapnának pénzt, azaz tandíjat, élelem-és ruhaszükségleteiket semmiképp nem tudnák fedezni. A külső iskola ugyanis teljesen ingyenes volt.”*¹⁸ A letelepedés után a tanácsosné hozzájárult a zárda építéséhez is. Három év múlva felépült a zárda, amelynek ma is meglévő épületében Szent Anna tiszteletére kápolna készült. Az apácák külső iskoláját éppúgy megkedvelték, mint az internátust, melybe a királyi udvar is küldött leányokat nevelésre. Mária Terézia 6000 forinttal támogatta a növekvő intézményt, mely már 1746-ban nagyarányú bővítést kívánt. 1746-47-ben 20 cellával, barokk stílusú szép ebédlővel, új mosó-, főző konyhával gyarapodott a szerzetesnők háza. De ők ezzel a közvetett munkával meg nem elégedve többet is tesznek: templomot emelnek és ezzel közvetlenül is beleilleszkednek a lélekgondozás nagy művébe. Úgy látszik, hogy már az Álom-köze nyíló kis kápolnájukba is jártak világiak, mert 1736-ban XII. Kelemen pápa Szent Orsolya napján nemcsak az apácáknak engedélyezett teljes búcsút, hanem a kápolnájukban ájtatoskodó híveknek is, továbbá ugyanebben az évben Slecht Ödön bécsi kanonok 6000 forintos alapítványt tett fél 8 órai szentmisére és litániára, majd 1755-ben Purkner András bécsi kanonok biztosította 12.000 forintos alapítványával, hogy 6 órakor is legyen szentmiséjük, öröklámpájuk és tömjénjük.

A kápolna alapítványos szentmiséinek számát Oneitné Maholányi Judit Antónia grófnő is gyarapította 1000 forintos misealapítványával. Ezek az adatok igazolják, hogy a győri hívek egy része szívesen látogatta az ájtatosságokat a Szent Anna-kápolnában, mely szűknek bizonyult az ide vágyódó hívek befogadására. Ezen akartak segíteni Richter Ádám kereskedő és felesége, Huber Anna, kik 4000 forintos adományukkal megindították a templomépítést 1762-ben. Dilcs József tanár felesége, és Stadler Franciska, majd a káptalan tagjai és a katolikus hívek is segítségére siettek a nemes kívánság megvalósításának. A gyorsan elkészülő templomot már 1762. szeptember 10-én fel is szentelhettkék. Richter Ádám nem érthette meg, hogy készen lássa a templomot, amely építése korának divatos barokk ízlése szerint gazdag díszítésű. A főoltár, a tabernákulum, az énekkórus rácsa mutatja.¹⁹ Az iskola fejlődésével párhuzamosan haladt a zárda fejlődése is. Az eredeti „otthont” lassan kinőve, az iskolát új épületbe helyezték, hogy a kolostor lakóinak számát gyarapíthassák. 1892-ben megépült az új elemi iskola, a régi tantermekben pedig megnyílt a kisded óvoda. 1898-ban elindítják polgári iskolájukat, 1908-ban pedig új, modern internátust építenek. A háborút követő idők gyakorlatiasabb iránya indította el a nőipari iskola megszervezésének gondolatát, mivel az Orsolya-nővérek működésük kezdetén, már 1898-ban is foglalkoztak kézimunka tanítással. 1922-ben létrehozzák tehát a nőipari iskolát, mely ipari-és kézimunka mesternői képesítést is adott. 200 éves jubileumuk évében, 1926-ban a győri szülők kívánságára megkezdik a tanítónőképzőjük kiépítését.

¹⁸ NÉMETH 2000. 10.¹⁹ BEDY 1939. 72–75.

Az Orsolya-rend iskolái komoly vallási életre nevelték tanítványaikat, s a korszerű tanítás fontossága mellett sohasem tévesztették szem elől, hogy rendjük szelleme szerint feladatuk hívó, katolikus anyák nevelése. Ezt a célt akarták szolgálni azzal is, hogy 1902-ben megalakították növendékeik részére a Mária- Kongregációt, mely két csoportra oszlott: a III- IV. osztályos polgáristák a kisebbek, a már iskolába nem járók pedig a felnőtt lányok csoportjába kerültek. Jézus Szíve tiszteletében a feladatuk az apostolkodás volt, tehát az Orsolya- nővérek ezzel a kezdeményezéssel is hozzájárultak a város vallási életének fejlődéséhez és a nőneveléshez kiteljesítéséhez.²⁰

4. Orsolya-rendházak a Magyar Királyságban

A soproni orsolyita iskola

A soproni zárdát a rend hazai megtelepedése után 72 évvel hozták létre a Bécsből és Győrből érkező apácák. A soproni alapító, egy bécsi jótevő asszony, özv. Niggelné Gangl Mária 1731-ben jelentette be alapítási szándékát férje végakarata szerint, amely végül csak 1746-ban realizálódott, Zichy Ferenc püspöksége idején. Az alapítólevelet Mária Terézia hagyta jóvá 1746. július 8-án. Niggelné már korábban 1745. október 30-án szerződést kötött Schram Lukács soproni polgárral az Orsolya tér 2. számú ház megvételéről. A bécsi városi banknál 12 000 forintot hagyományozott az apácákra, hogy azok iskolát nyissanak, ahol a nemesek és a polgárok gyermekeit tanítsák,²¹ így 1747. május 16-án Győrből megérkezett M. Stadler Ignácia fejedelemsasszony és három nővér. Feladatuk egy templom építése és az iskola létrehozása volt. Hamarosan felépült a 3 oltáros fatornyú templom és megkezdődött a tanítás az orsolyitáknál. Megnyitotta kapuit a külső és belső elemi iskola. Az előbbi a városból bejáró lánytanulók számára ingyenes volt, az utóbbi pedig a bentlakó vidéki diákoknak térítéssel. A két iskola tehát a Schram-féle házban két tanteremben kezdte meg működését. 1752-ben a rend megvette a szomszédos házat, 1776-ban újabb házvétellel bővítették az intézetet. Az újabb bővítésekre- a zárdát és az iskola gyarapodásával- a 19. század közepén került sor.

²⁰ BEDY 1939. 75.

²¹ FÉNYES 2007. 66.

A rend iskoláiban magas szintű képzés folyt, amelyről 1777-ben az uralkodónő is meggyőződött, s az I. *Ratio Educationis* a zárda iskoláját érintetlenül hagyta. A szerzetesrend először a szomszédos Frieseféle házat, majd hogy az újjáépítés ideje alatt is zavartalanul folyhasson a tanítás, a Peregrin-féle házat vásárolta meg. 1858-ban kezdődött meg a Wenzel-Frieseféle ház bontása, a külső elemi iskola négy osztályát, az 1851-ben felállított ipariskolát, valamint a belső elemi első osztályát a Fels-féle házban helyezték el. 1864-re készült el az új neogót templom. 1859-ben az új templomot és az iskolát tervezték meg, a homlokzati rajz szerint a templom északi oldalán még barokk épület állt. A lebontásra szánt épületekről az építőmester, Handler József és fia, Nándor földszinti és emeleti alaprajzot készített. A korábbi templom helyére új templomot terveztek kis kapuépítménnyel, három szakaszos keresztboltozattal és a nyolcszög öt oldalával záródó szentéllyel. A templom oldalfalait három sorban elhelyezett ablaknyílások tagolták. Délről, az egykori Hackstock-ház kapualja helyén három boltszakaszra osztott sekrestye csatlakozott volna hozzá. A telek hátsó beépítését némi módosítással megtartották. A Rieder-ház helyére kétemeletes, kilenc tantermes iskolaépület került. A két középkori telek utcavonalát kiegyenesítették. 1862-ben megtervezték az új zárdaépületet és módosították a templom alaprajzát és belső architektúráját. Még ez évben megkapták az építési engedélyt.

Elkészült az akkori viszonyok között nagyon modernnek számító iskolaház, amelyet 1887-ben tovább bővítettek. Megépült az intézet planetárium is 1894-ben, a régi bástyafal megvétele után függőkertet is létesítettek. Az iskola és a szertárak folyamatos fejlesztése lehetővé tette az oktató-nevelőmunka profiljának szélesítését is. Az orsolyiták 1864-ben tanítóképzőt hoztak létre, 1882-ben polgári leányiskolát, 1894-ben polgári iskolai tanítónőképzőt, 1907-ben leánygimnáziumot, 1923-ban nőipariskolát. Az Orsolya-rendiek az 1868. évi népiskolai törvény kibocsátása előtt, már 1864-ben megnyitották tanítónőképző intézetüket a hozzá kapcsolt gyakorlóiskolával együtt. A kezdetben két évfolyamos képzőbe azokat a 14. évüket betöltött leányokat vették fel, akik a felső népiskolát vagy a felsőbb leányiskolát elvégezték. Később a polgárit, illetve a leánygimnázium első négy osztályát végzetekkel bővült a felvehető növendékek sora. 1870-től három évfolyamos lett a képzés. 1883-tól 1900-ig Zalka püspök rendelkezésére az Isteni Megváltó Leányai Rend apáca-tanítójelöltjei is az orsolyiták tanítóképzőjében tanultak. A női iparoktatás története az Orsolya rendi zárdában évszázadokra nyúlik vissza. Elég itt arra utalnunk, hogy a legelső leányiskolák létrehozásakor, már a 18. században tartottak kézimunka tanfolyamot, vagy szólhatunk az 1851-ben létrehozott Női Ipariskoláról is. Ez a képzési forma inkább tanfolyam jellegű volt, végzettséget nem biztosított. A növendékeket három éven keresztül oktatták szabásvarrásra. Az 1899/1900-as tanévben több ipariskola jellegű tanfolyam volt a zárdaiskolában. A Szent Orsolya Rend polgári leányiskolája – bár a törvény már 1868-ban módot adott rá – csak az 1882/83-as tanévben nyitotta meg kapuit. Az addigi hatosztályos belső elemi iskola szervezetét alakították át oly módon, hogy az alsó négy osztály megmaradt elemiként, a felsőbb két osztály mellé pedig további két osztályt szervezve létrejött a négyosztályos polgári iskola. A külső elemi ezzel párhuzamosan megmaradt hatosztályosnak. A polgáriba a 9. évüket betöltött, az elemi négy osztályát sikeresen elvégzett leányokat vették fel. Az iskola az 1879. évi, polgári leányiskolák számára kiadott tanterv szerint működött. „A tanítási nyelv magyar és német, s ily módon a német ajkú leányok némi fáradtság mellett könnyen elsajátíthatják a hazai nyelvet, s viszont a magyar ajkúak megtanulhatják a németet. [...] Évtizedek óta sok magyar szülő Vas, Somogy, Zala s más megyékből épen ezen okból küldöttek leányaikat a mi iskoláinkba, hogy itt a német nyelvet is megtanulhassák.”²² Az iskola már 1883-ban nyilvánossági jogot kapott.

A leánygimnázium (1913) 1907-től magánjelleggel működött, de 1913-tól ruházták fel nyilvánossági joggal. 1922-ig a bencés atyák segítették, utána már megfelelő számú és végzettségű nővérrel rendelkezett. Az iskolatípusok listáján szerepel még a házi ipar- és varróiskola, rajz- és festészeti, ismétlő-, cselédiskola. A hajdani máterek céltudatosan törekedtek az intézmény fejlesztésére, elszigeteltségük ellenére lépést tartottak a tudományos élet haladásával is: ismereteiket igyekeztek gyarapítani, hogy tanító-nevelő munkájukkal még jobban elősegítsék a tanulóifjúság fejlődését.²³

²² PÉTER 2015²³ NÉMETH 2005. 66–70.

BIBLIOGRÁFIA

BEDŐ 2017

BEDŐ Mónika: Az orsolyiták győri temploma = *Győri Szalon. A Megyei Könyvtár és Közösségi Tér kulturális magazinja [internetes]*. 2017. jan. 19.
<http://gyoriszalon.hu/news/8542/61/> (2017.02.18.)

BEDY 1939

BEDY Vince: Győr katolikus vallásos életének multja. Katolikus Alap, Győr, 1939.
 (Győregyházmegye multjából V.)

FÉNYES 2007

FÉNYES Gabriella: Az orsolyiták zárdájának, templomának és iskolájának építéstörténete = *Soproni Szemle* 61. (2007)/1.

KOLTAI 2016

KOLTAI András: *Orsolyita rend*. In: *Szerzetesség a koraujkori Magyarországon: Összehasonlító rendtörténeti blog*, <https://szerzetes.hypotheses.org/noi-rendek/orsolyita> (2016.09.11.)

MKL

Magyar katolikus lexikon I–XV. Főszerk.: DIÓS István; szerk.: VICZIÁN János. Szent István Társulat, Budapest, 1993–2010

MAMÜL

Magyar művelődéstörténeti lexikon, középkor és kora újkor I–XIV. Főszerk.: KÖSZEGHY Péter. Balassi, Budapest, 2003–2014

NÉMETH KOVÁCS 2000

NÉMETH Tihamérné KOVÁCS Adrienne: „Szeress és jobb lesz a világ!” A győri Szent Orsolya Rend tevékenysége 1726-tól napjainkig. Prohászka Ottokár Katolikus Ált. Isk. és Gimn, Győr, 2000

NÉMETH I. 2000

NÉMETH Ildikó: *Sopron középfokú és középszintű iskolái a 19. században*. Győr-Sopron Megyei Levéltár, Sopron, 2005 (*Dissertationes Sopronienses* 1.)

PÉTER 2015

PÉTER Tamás: 65 éve hurcolták el a győri orsolyita nővéreket = *Magyar Kurír Katolikus hírportál* [az interneten], 2015. június 18.
www.magyarurir.hu/hirek/65-eve-hurcoltak-el-gyori-orsolyita-novereket (2017.04.15.)

PUKÁNSZKY 2013

PUKÁNSZKY Béla: *A nőnevelés története*. Gondolat–Infonia, Budapest, 2013

PUSKELY 1998

PUSKELY Mária: *Kétezer év szerzetessége* I–II. Dinasztia, Budapest, 1998.

SÁGI 2007

SÁGI Éva: A soproni Szent Orsolya iskola története = *Soproni Szemle* 61. (2007)/1.

SEBŐK 2015

SEBŐK Szilvia: A Szent Orsolya-Rend nővéreinek tevékenysége a kisvárdai Tanítóképző Intézetben. In: XII. Doktorandusz hallgatók IV. Konferenciája 2015. május 14. Szerk.: FÁBIÁN Máté Eger, 2015 (*Az Eszterházy Károly Főiskola Történelemtudományi Doktori Iskolájának kiadványai. Konferenciák, műhelybeszélgetések*)

TÜSKÉS 2015

TÜSKÉS Anna: Szent Orsolya tisztelete a 18. századi Magyarországon és az orsolyita rend. In: *A nők és a régi magyarországi vallásosság*. Szerk.: BAJÁKI Rita–BÁTHORY Orsolya. MTA-PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, Budapest, 2005. 351–361.

A jezsuiták visszatelepedése Sárospatakra 1711-ben

GYULAI Éva

Resettlement of the Jesuits to Sárospatak in 1711

The Jesuits were expelled during the Rákóczi's War of Independence in 1707 from the territories occupied by the Confederation, because they had belonged to the Austrian Province. After the fall of the uprising, Jesuits have returned to their convents, so in the year 1711 the previous Superior, Pater Franciscus Papp SJ came back to the Jesuit Residence of Sárospatak, too. In the first two months he was alone in the Closter, later two other Jesuit Fathers joined him. The Jesuits continued their parish and the Catholic school in the Calvinist environment of the city of Sárospatak, only a few Catholic noblemen supported them. They created good relationships both to the new landlord of the castle and dominion of Sárospatak, Prince Trauthson and the garrison, and to other religious Orders of the region, i. e. the Trinitarians of Sárospatak and the Pauline Monastery of Sátoraljaújhely. In the new governmental and social situation after the Turkish wars, there were also new tasks for the Jesuits in the process of Recatholization regarding the ecclesiastical policies and practices, they had to change their 17th-century methods in pastoral care and conversion.

*

Miskolcon a 18. század első harmadában úgy jelennek meg a minoriták, rendházukkal, templomukkal, iskolájukkal, Kelemen Didák vezetésével, hogy soha előtte ebben a mezővárosban nem működött szerzetesrend. Máshol a törökkor végén a középkori kolostorok alakulnak újjá, vagy új, „modern” szerzetesrendek (piaristák, antitrinitáriusok) telepednek le a török világot követő új politikai, társadalmi szituációban. Kevés helyen azonban, így pl. Sátoraljaújhelyen a pálosoknál, szinte töretlen kontinuitás figyelhető meg a középkortól végig a kora újkorban.

Sárospatakon azonban egészen más a történelmi miliő, hiszen itt a jezsuiták 1663-ban alapítják meg Báthori Zsófia és fia, I. Rákóczi Ferenc támogatásával *residentia* státusú rendházukat, alsófokú iskolával,¹ és éppen a török háborúk után, a Rákóczi-szabadságharc alatt kénytelenek távozni, mivel az alapítók fia, ill. unokája által vezetett konföderáció megtiltja a magyarországi jezsuiták működését, mivel, magyar provincia hiányában, az osztrák rendtartományhoz tartoznak.² Patakról, az alapító Rákócziakra való hivatkozással, nem akartak 1707. április 10-én távozni a jezsuiták, Papp Ferenc rendfőnök ezt így indokolta:

[a] Társaság [sárospataki] rezidenciáját a rendházat alapító felséges Rákóczi-ház – látta el és látták el a Szentlélektől vezérelve, saját akaratból és lelki célból a sértetlenséget biztosító kiváltságokkal. S bár lehet, hogy a Társaság egyéb tagjait elűzték rendházukból, minket azonban, úgy tűnik, sokkal kevésbé lehet és szabad elűzni, mivel alapításunknál fogva kivételes kötelékkel kapcsolódunk a felséges Fejedelelemhez, ahogyan ő is hasonlóan kötődik hozzánk. A felséges Fejedelem, alapítónk fia, úgyis, mint katolikus fejedelem, akit ezen rendházhoz kivételes vonzalom fűz, az egyház igaz fia ezt akarná velünk tenni. Hihetetlennek tűnik nekem, hogy őseinek az alapítványokban megnyilvánuló kegyes lelkületét ilyen hatalmas fenyegetésekkel akarná lerontani, sőt inkább azt remélem, hogy védelmezni fog minket, valamint összes jogainkban és kiváltságainkban mindig megvéd és megőriz majd.³

¹ A Rákócziak és a sárospataki jezsuiták kapcsolatáról vö.: GYULAI 2008/a.

² A sárospataki jezsuiták elűzéséről bővebben: GYULAI 2008/c

³ Idézi: GYULAI 2008/c. 275.

De csicseri Orosz Pál generálist⁴ nem hatották meg a superior szavai, a sárospataki pátereknek is távozniuk kellett, akárcsak a Rákóczi-konföderáció által elfoglalt terület többi jezsuita szerzetesének, kivéve, ha felesküdt a fejedelemre és államára. A pataki rendház atyái éppen a nagybőjti Passio-vasárnapon hagyták el a várost, amely a pataki Agonia-kongregáció mint egyedüli kegyes társulat legfőbb ünnepnapja volt.⁵ A jezsuitákat nem először űzték el a városból, ez történt Thököly uralma alatt is 1683-ban, ekkor Szatmárnémetibe menekültek, és csak 1686 őszén tértek vissza a pataki rezidenciába.⁶ Igaz, a jezsuiták is kétszer űzték el a református kollégiumot a 17. század utolsó harmadában, amely egészen Gyulafehérvárig menekült, és csak a Rákóczi-szabadságharc alatt térhetett vissza.

A pataki jezsuiták 1707-ben kalandos úton, Krakkón és Bécsen keresztül értek végül Győrbe, itt vészelték át azt a négy évet, amíg a Rákóczi-szabadságharc tartott, s egy hónappal a szatmári egyezség előtt újra birtokukba vették a pataki rezidenciát, éppen Passio-vasárnapon, 1707. március 22-én. Mintha el sem mentek volna, ott folytatták, ahol abbahagyták az 1707-ben megszakadt, és 1711-ben új kötetben megnyitott naplójuk tanúsága szerint. A jezsuiták nemcsak a naplót, hanem az *Annuae litterae* című, Rómába küldendő éves jelentéseiket is folytatták, ugyanabban a kötetben, amelyet még 1663-ban nyitottak meg.⁷

A sárospataki jezsuita residentia kéziratok forrásai

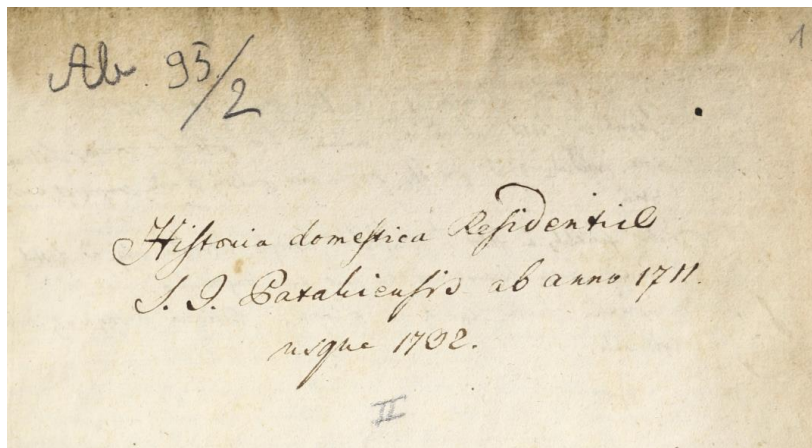
Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtára (ELTE EK) Kézirattár (KT)		Jelzet	
		ELTE EK KT (Ab 95)	ELTE EK KT (Ab 96)
Annuae Litterae (Historia residentiae) 1663–1753 (<i>Pro annuis...</i>) p. 235.		<u>Annuae</u>	
		Ab 95/1	
Diarium 1694–1772 (4 kötetben)		<u>Diarium</u>	
	1. kötet (1694–1707) f 90		Ab 96
	2. kötet (1711–1732) p. 170	Ab 95/2	
	3. kötet (1733–1757) f 274	Ab 95/3	
	4. kötet (1753–1772) f 27	Ab 95/4	

⁴ Csicseri Orosz Pálról bővebben: OLÁH 2010.

⁵ A sárospataki Agonia-kongregációról bővebben: GYULAI 2008/b.

⁶ GYULAI 2014. 100–101.

⁷ *Annuae*. ELTE EK KT Ab 95/1

1. A sárospataki jezsuita residentia 1711-ben megkezdett naplójának címlapja (ELTE EK KT dig. felv.)
Jesuit Diary of Sárospatak, 1711–1732, cover page (ELTE EK KT)

A sárospataki jezsuiták Rómába, a generálishoz küldött éves jelentéseiknek (*Annuae litterae*) már 1663-ban külön évkönyvet nyitottak, majd 1694-től, napi tevékenységüket, miséiket dokumentálható, rendszeres naplót (*Diarium*) kezdtek vezetni. A kéziratokat ma az Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtára Kézirattárában őrzik. Az 1707. április 10-én megszakadt naplót 1711-ben új kötetben folytatták.⁸

A jezsuita életet két páter állítja vissza Sárospatakon, Páter Papp Ferenc, a korábbi superior, aki vezetőként is ott folytatja, ahol 1707-ben megszakította szolgálatát, illetve az őt kísérő, cseh származású jezsuita, a Hohenzollern-ezred tábori lelkésze, Johannes Urbini, aki csak pár napot tölt itt, visszatér ugyanis Egerbe, és csak a házfőnök marad a rendházban, aki a naplót is folytatja. A superior már visszatérése napján, 1711. március 22-én vasárnap délután 5-kor misézik a helyi és környékbeli szerzetesek képviselőivel, korábban is szokásban volt ugyanis a pataki rendházban a hegyaljai plébánosokkal és szerzetes társaikkal együtt segédletes miséket mondani.⁹ A jezsuiták megérkezésük napján egy premontrei, egy pálos és egy trinitárius atyával együtt mondják a misét, sőt a superior még rövid szentbeszédet is tart, és a Passio-vasárnap déli litánia sem marad el.¹⁰ A pataki jezsuiták ugyanis, rendjük szabályai ellenére, a kezdetektől a plébániai teendőket is ellátták,¹¹ ezért 1711-ben az egri püspök ellenkezése ellenére is folytatják a plébániai szolgálatot, a püspök ugyanis feltehetően végre világi papokat szeretne a plébánián látni, a jezsuita tartományfőnök azonban ragaszkodik a pataki plébániához, és elfoglalására szólítja fel a Sárospatakra visszatérő pátereket.¹²

A jezsuiták új naplója címdalának chronogramja az 1711-es évszámot rejti, jelentése szerint: Jézus Társasága szomorú sorsú rezidenciájának [1711-ben] megkezdett naplója.¹³ A gyász a 4 éves száműzetésükre vonatkozik, amikor a távollétükben Székely István páter felügyelte a sárospataki rendházat és jószágait, de keze alatt szétforgácsolódott a vagyon, majd a Rákóczi-szabadságharc utolsó éveiben dúló pestisben meghalt, így 1710-ben az idős báró Majthényi Pál pálos szerzetes, címzetes prépost követte, de 1710. augusztus 10-én elragadta a pestis, így került Gyáni Jácint pálos atya a sárospataki rendházba és plébániára, és ő volt, aki a 4 év után visszatérő jezsuitákat fogadta.¹⁴

⁸ ELTE EK KT Ab 95/2

⁹ GYULAI 2014. 135–136.

¹⁰ *Dominica Passionis hora 7 7 matutina rediit ab exilio 4 annorum P. Fran. Papp superior cum Joanne Urbini Miss. Castrensi e Bohemica Prov. reperitque Domum militibus plenam, cum supremo vigiliae Praefecto D. Jac. ex Regimine Vesiano et Patrem Paulinum Hyacynthum Diani administrantem parochialia, temporalia v. D. Cristophorum Modlani. Lecta St. Sacra 5. a P. Praemonstratensi P. Trinitario, P. Paulino et nostris 2bus. P. Superior fecit eis brevem conciunculam hora 9. Litaniae a meridie. Caena apud D. Jonam. 1711. ápr. 22. Diarium 2. köt. 3. (ELTE EK KT Ab 95/2)*

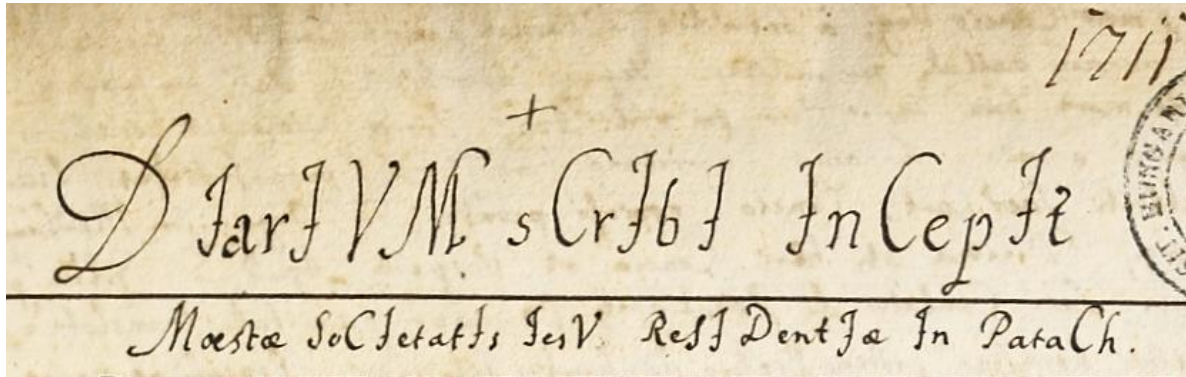
¹¹ GYULAI 2014. passim

¹² *Parochialia administrata a nobis, nec parum indignatus est Episcopus Agriensis... dum eidem ex jussu R P Provincialis informatum fuisset velle nos parochiam resignare. Annuae, 1711 (ELTE EK KT Ab 95/1)*

¹³ *DiariVM sCribl InCepti – Moestae SoCietatIs JesV ResIDentiae In PataCH. Diarium 2. köt. f. 1. (ELTE EK KT Ab 95/2)*

¹⁴ *Successit nobis in Residentia habita quidem, sed non animo Societatis hujus(?) Pater Stephanus Székely, qui interim bonorum esset et parochiae administrator, sed ut eventus exhibet, dissipator, hoc peste sublato 12 Augusti Pater Majthényi Paulinus senex titularis praepositus, stemate clarus baro, hoc peste extincto Pater Hyacinthus Diani, quem redux post 4 annorum exilium in domo satis turbata, militibus plena recepit Pater Superior. Annuae, 1710. 140. (ELTE EK KT Ab 95/1)*

Míg a plébániai szolgálatot Gyáni Jácint pálos szerzetesre hárult, a világi hivatali teendőket a nemesi jogállású Modlányi Kristóf végezte, aki egyébként 1711 és 1718 között a jezsuiták orgonistája is lesz,¹⁵ sőt anyagilag is segíti majd a pátereket. Modlányi Kristóf, Zemplén vármegye assessora és felesége 1726 nyer nemesség- és címeradományt, hivatali tevékenysége jelvényeként írottollat tartó karral,¹⁶ 1739-ben a jezsuita sárospataki Vártemplom Rákóczi-kriptájába temetik.¹⁷

2. A *Diarium* első lapja, 1711 (ELTE EK KT Ab/2)
The 1st page of the Jesuit Diary, 1711

1711-ről jelenti az *Annuae*, hogy Patak császáriak általi visszafoglalása, és a császár hűségére való vizs-
szatérése után a jezsuita provinciális ugyanazt a rendfőnököt, Páter Papp Ferencet nevezte ki újra a
rezidencia élére, aki a 4 évvel korábbi kiűzetésnél is superior volt. Őt a Hohenzollern-ezred tábori lel-
késze, a cseh jezsuita tartományból érkezett Johann Urbini kísérte Egerből régi-új állomáshelyére, ma-
gyar katonaság kíséretében. A superior már a megérkezés napján prédikált a híveknek, és az Agonia-
társulatot is nyomban visszaállította egy litániával, írja a jelentés. Három nappal később, 1711. március
25-én már két szentbeszéd is elhangzott, az egyik németül a sárospataki várórség lovas és gyalogos
katonaságának, a másik magyarul, a pataki hívekhez.¹⁸ Már az első hónapban rengetegen gyónnak a
házfőnöknél, a miséken is sokan vesznek részt, sőt már temet is Papp páter, mégpedig a császári kato-
naság pékjét.

A sárospataki jezsuiták új életük megalapozásánál, jól láthatóan, a liturgikus teendőkre fektették a hangsúlyt, hiszen a Vártemplom viszonylag épségben volt, a rendházat és a lakhatás körülményeit azonban csak lassan teszik rendbe, a kolostor ugyanis megérkezésük idején tele van katonasággal, elönti a szenny, a kolostori életre teljességgel alkalmatlan. Megérkezésüket követően csak két hét múlva sikerül egy szobát megtisztítani és kimeszelni. A katonák csak május közepén távoznak a rendház épületéből, rettenetes állapotokat hagyva maguk után, lassan megkezdődik a rendház kitakarítása, június elsején először étkeznek a refektóriumban az atyák, az ablakokat, padokat, asztalokat is lemossák. A rendházba és a templomba hársfákat hozatnak, sőt a Kassán raktározott felszereléseik egy részét is visszahozzák.¹⁹

¹⁵ RENNERNÉ VÁRHIDI 1987. 97.

¹⁶ III. Károly Bécs; 1726. jún. 23. KK DVD № 35.129. (MNL OL A 57 35. köt. 360–361.

¹⁷ RENNERNÉ VÁRHIDI 1987. 98.

¹⁸ *Occupato per caesareanos cum reliquis locis munitis et campo obtento etiam Patakinum rediit ad fidelitatem. Ex voluntate r(everendi) Patris Provincialis remissus est pro domus hujus Superiore idem, qui ante quadriennium expulsus erat. Pater Franciscus Papp, qui a Patre Joanne Urbini capellani inclyti Regiminis Hohenzoller e Bohemica Provincia Agria Patakinum cum militum Ungarorum comitiva reductus est 22 Martii, quae fuit Dominica Passionis seu eadem Dominica, qua in exilium ante 4 annos ablegabatur. Eademque die ad populum desolatum dixit, altera die Sacram Congregationem Agoniae hactenus omissam cum litaniiis inchoavit. 25 Martii geminae habitae conciones, una Germanice pro militia equestri et pedestri, altera ungarice ad populum. Annae, 1711. 140. (ELTE EK KT Ab 95/1)*

¹⁹ Diarium 2. köt. f. 3. (ELTE EK KT Ab 95/2)

3. A sárospataki jezsuita rendház épülete 2014-ben (Gyulai Éva felv.)
The Jesuit Residence of Sárospatak, 2014

Társadalmi kapcsolataikat meghatározza a sárospataki várban állomásozó katonaság, amelynek parancsnoka, az evangélikus von Lancken generális²⁰ a nagyszombati tűzszentelésen is részt vesz tisztjaival, sőt katonái puskalövésekkel kísérik a nagyszombat esti *Te Deumot*, de ők azok, akik a jezsuiták kertjét is körbeábrólják. A legfontosabb társadalmi kapcsolatokat a kevés számú katolikus nemessel ápták, az említett Modlányi Kristóf mellett, aki egyszerre értett a könyveléshez és az orgonához, Barlók vagy Barlogh István birtokos nemes, királyi hivatalnok (1685-ben Zemplén vármegye jegyzője, 1715-ben aloroszágbíró) volt a fő támogatójuk, akinek az abaúji Nagykázméron (ma: Veľký Kazimír, Szlovákia) is volt jószágja, amikor Papp Ferenc házfőnök 1711. április 29-én Kassára ment, hogy az ott őrzött értékeiket elhozza, Barlogh István kázméri házában éjszakázott oda- és visszafelé is. Többször említik a Sárospatakon házzal rendelkező Jónás urat is, mint a jezsuiták vendégét vagy vendéglátóját, aki feltehetőleg azonos nemzeti Pataki Jónással, Thököly egykori hívével, II. Rákóczi Ferenc pataki prefektusával, „udvari bejárójával”, aki a szabadságharc végén, 1711. január 20-án már a kamarai igazgatásnak írja össze a „rebellisek” bodrogközi konfiskált jószágait.²¹ Pataki Jónás és a jezsuiták kapcsolata korábbra datálódik, hiszen 1698-ban a Bodrog túloldalán fekvő Kis-Patakon a jezsuiták Pataki Jónástól vesznek meg egy házhelyet, amely szomszédos a rendház kertjével. A jezsuiták új telkét ekkor az ifjú Rákóczi Ferenc fejedelem, a pataki uradalom birtokosa szabaddá, járadékmentessé is teszi.²²

²⁰ A pomerániai származású Philip Ernst von der Lancken császári generális (*General-Feldmarschal Lieutenant*) Belgrádnál esik el 1717-ben.

²¹ MNL OL UeC 30/17

²² *Adalékok Zemplén-vármegye Történetéhez* 12. (1906) 340–341.

Mivel Sárospatak és Zemplén vármegye köznemessége jórészt református, jól láthatóan kevés katolikus birtokos támogatja a jezsuitákat, ezek hol az atyákat látják vendégül, hol a páterek étkeznek nemes pártfogóiknál. A *Diarium* vendégként említi Szent-Iványi urat, minden bizonnyal Károlyi Sándor klienséről, a később országbíró Szent-Iványi (Szentiványi) Jánosról van szó.²³ A forrásokban többször feltűnik Dancs úr is, a Gömörben birtokos kövecsesi Dancs család egyik tagjáról lehet szó.

19. Dec.	Divina & more Concio Ung. à meridie Litaniae Laur. Com P. Trinit. apud D. Modl.
20. Lun.	Hostus circum vallat per milites. Vesperes advenit. Pali pro infirmi hosto.
21. Mart.	Sacra de more hora 1 ^a et 2 ^a pro militibus. Varie insolentia eorum tolerata
22. Merc.	Ordinaria omnia. Litania Lauretana hora 3 ^a ob festum subsecus Pluvia erat.
23. Jovis	S. Adalberti Sac. Cant. Concio. copiosi penites. D. Organista Modlaj hic pransi
24. Ven.	S. Georgij Divina ubi huius Concio et Vespera Apud D. Solum pransi.
25. Sabb.	S. Marii Sac. Cantatur de Rogationibus Ob horum paucitatem translata. Pectus.
26. Dec.	Sac. Lectur horatima postea Sessio ad Legatos edicendos, Processione facta Concio
27. Lun.	Ungarica, hanc Sessio Sac. Lectur & Germanis Militibus. à Meridie Litania
28. Martis	Sac. de Requiem & Impatore, ad altare Congreg. Hosts trans Bodroguum Cingitur
29. Merc.	Ordinaria D. Barlog et D. Jonas fuere hic pransi ad pauperculam mensam
30. Jovis	Abij Cassoriam pro rebus Templi. Ad noctem in Casimir ad Bonum D. Barlog
	Veni Cassoriam hora 4. Relicta cura huius R. P. Trinitario, huius Magistro.
	<u>M A I V S.</u>
1 ^a Venens	R. P. Præmonstratensis canit Sac. Concio nulla. Litania Lauretana hora 2 ^a
2 ^a Sabb.	Mori Cassoria sed pluvia magna impediens redire n. potui. Nox alta in Casimir.
3 Dec.	Celebranti Ughelini et prandium sumptu agrotari demum R. P. Trinitarius abijt
4 Lun.	Sacrum Congregis. Sta Martij Ordinaria. famuli aratum pergunt
5 Merc.	Ordinaria D. Moreschallus Palfi venit Tokarium, putabat hic venturus.
6 Jovis	Visitari hostium alio die. & Veniens Sac. & Congregis agonia dillum
7 Sabb.	Abijt Militia Ungarica versus Munkacsinum. Litania spiritus tempore.
8 Dec.	R. P. Trinitarius canit Sac. Concionat P. superior. Litania Lauretana 2 ^a hora
9 Lun.	Sacrum Cant. Rogationibus Sessio circa Templum, venit hora 2 ^a Vesperina Tyr. P. Kovacs
10 Martis	Sacrum canit P. Trinitarius. hora 8 ^a . Sessio dicit P. superior tunc circa Eucharistiam.
11 Merc.	Sac. canit P. Kovacs dicit personam ut huius idem es Vesperas habuit solus
12 Jovis	Ascensio Dni. Sacrum Cant. Penitentes. Concionem P. superior dicit et Vesperas idem.
13 Ven.	Omnia ordinaria. Congregis Laur. Hic pransi duo n. invitati Hospites. P. Cajita
14 Sabb.	Agro o. pransi. Litania Laur. D. Jonas hic canit cum Dno Barlogh
15 Dec.	Canit Sac. P. sup. Concionem dicit P. Kovacs. Pransi sumus apud D. Barlogh
16 Lun.	Visitari Sadaniensem Viream. Hospites PP. Paulini Baptista, agro pransi.
17 Martis	Ordinaria D. Smeus hic pransi cum Dno Laidenanti qui et reliquit equum
18 Merc.	Omnia ordinaria, miseria cum Leontiniantibus indigna multa agentibus dicentibus
19 Jovis	Ordinaria parant se ad alitum Milites, Transcunt multi alij hac equites.
20 Ven.	Abscunt sub Munkacsinum, multis soldis in caliculis stabulo area p. relictis.
21 Sabb.	Lectum Sac. et Benedictio fortis, q. peragi defuit non olei et poterat Sabbat.
22 Dec.	Pentecostes. Sac. tm P. sup. et Concione dicit P. Kovacs Contabum. P. Cajita
23 Lun.	ultimum multi penitentes. & fercula. Hospes in prandio Ordinarij P. Trinitarius
24 Martis	Sac. P. Trinit. cecinit, Concionatus P. Jós. P. superior capit agrotare.
25 Merc.	Sac. Cantatur: Concionatus P. superior Vesperas P. Jós pergit reliq. de more.
26 Jovis	Jejunium & Templi. Hospes D. Dancus qui se gnat P. Havor dicit. Ordinaria.
27 Ven.	Ordinaria. Cingulum à Sigismundo Rebo Tolosensis, Milite Ung. fl. 20 orophippio.
28 Sabb.	Hydropicem agi militem inijci. et Vireas Petek: absolventur hodie Körös.
29 Dec.	Fr. Franciscanus Budâ mendicans hic notat. Vespera de Sta Trinitate Solmus
30 Lun.	Festum S. Trinitatis Canit Sac. P. superior. P. Kovacs et Concionatus. Bulla
31 Martis	Congregis Agonia exposita in altare parato ad id in medio Calia extra cancellos.
	Portus pauci. Hospites D. Barlogh D. Jós D. Modlaj P. Trinit. Fr. Budajsi
	O fercula data. Vespere hora 2 ^a de Sta Trinitate.

5. A *Diarium* 1711. májusi bejegyzései, ELTE EK KT Ab 95/2 (ELTE EK dig. felv.)
Entries of May 1711 into the Jesuit Diary (ELTE EK KT Ab 95/2)

²³ Szent-Iványi Jánosról bővebben: Kovács 2014.

1711. április 16-án a rendházban ebédel báró Majthényi, aki azonos Majthényi Pál egykori mosoni alispánnal, aki Rákóczi hadseregében szolgált az Eszterházy-ezred kapitányaként, majd 1711 áprilisában tért vissza a lengyelországi emigrációból. Ekkor Sárospatakon jelentkezett a pataki várórség parancsnokánál, von Lancken császári és királyi tábornoknál és Zemplén vármegye katonai parancsnokánál, aki ajánló- és oltalomlevelet adott ki neki arról, hogy Majthényi Pál önként jelentkezett nála, és ő előtte esküt tett a császár hűségére.²⁴ Majthényi nem véletlenül kereste fel a jezsuita rezidenciát, hiszen idős rokona, a pálos szerzetes Majthényi Pál báró itt halt meg nem sokkal korábban, mint a rendház felügyelője.

A jezsuiták felújították a kapcsolatot II. Rákóczi Ferenc egykori jószágigazgatójával, Kőrösi Györggyel is, aki 1689-ben egy ezüst oltárkeresztet adományozott a sárospataki jezsuita templomnak a pócsi kegyképet őrző oltárra.²⁵ Kőrösi uram 1711. júliusában 14 szekérrel jött el Sárospatakra a jezsuitákhoz.²⁶ Kőrösi György az *Annuae* tanúsága szerint 1711-ben különleges adományban részesítette kedves pataki jezsuitáit azzal a Mária-kegyképpel, amely egykor Sárospatakon a Rákócziak birtokában volt, és amelyről tudni lehetett, hogy amikor egy kálvinista katona a Thököly-féle felkelés idején átszúrta a Boldogságos Szűz arcát a képen, a festmény vérrel verítékezett. Ezt a csodatévő képet Zrínyi Ilona különös tiszteletben tartotta, mindenhová magával vitte, így Bécsbe, majd törökországi száműzetésébe is. Amikor azonban II. Rákóczi Ferenc anyja a felkelés idején meghalt, Thököly Imre, akiről a sárospataki jezsuiták úgy tudják, hogy az evangélikus vallásról áttért a katolikusra, a kegyképet hazaküldte Magyarországra mostohafiának. Amikor azonban 1711 elején Rákóczi Lengyelországba menekült, Munkácson felejtette, és onnan Kőrösi a szatmári békét követően elhozta Sárospatakra a jezsuitákhoz, akik elhelyezték templomukban.²⁷

A jezsuiták előkelő vendégei között voltak Jacobus Dussart báró családtagjai is, akik 1711-ben feltehetően a pataki várban laktak. Jakob Dussart (Dusart) von Harre báró császári ezredes (*Obristlieutenant, Obrist*), Szelepcsényi érsek rokonának, Bokros Évának volt a második férje, 1699-ben a Salm-ezred élén állt,²⁸ ugyanebben az évben kinevezték Kassa parancsnokának, majd a kassai önkéntes csapatok rangidős vezetője lett, az ő felesége és fia tűnik fel 1711-ben a jezsuiták naplójában. Július 20-án beteg felesége (*Domina Dussartiana... infirma*) az Agonia-kongregáció halottakért végzett liturgiája alkalmával áldozott a jezsuita templomban, július 31-én, Xaveri Szent Ferenc emléknapiján pedig a Dussart házaspár fia, az ifjú báró (*Dussart juvenis baro*) volt a jezsuiták asztalának vendége, több más nemessel és Todt várparancsnokkal együtt.

Az egyszerű hívekről kevesebbet emlékeznek meg a jezsuita források, a gyónók és áldozók száma azonban növekszik a visszatérés első évében, a római jelentés szerint 1711-ben összesen 300 hívőt áldoztattak a jezsuiták. Ritka még a keresztelezés és a temetés is. Az alsó fokú iskola, ugyancsak a korábbi folytatásaként, 1711. márciusában 4 szegény gyerekkel indul újra, de a hagyományoknak megfelelően a gyerekek a szertartásoknál is segédkeznek.

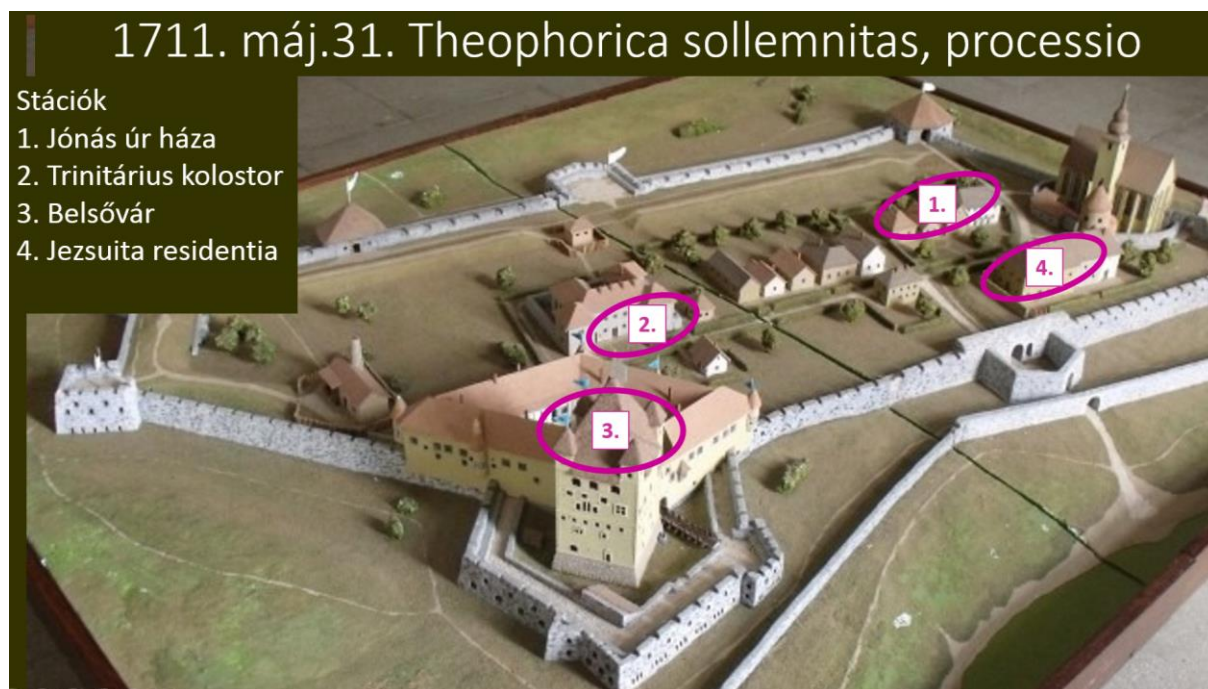
²⁴ De Lancken „*sac. caes. regiaeque maiestatis generalis vigiliarum praefectus, colonellus et pronunc militiae in comitatu Zempleniensi commendas generalis*” ajánlólevele Majthényi Pál részére, Sárospatak, 1711. ápr. 17. *Történelmi Tár* 20. (1897) 304–305.

²⁵ GYULAI 2008/a. 322.

²⁶ *Diarium* 2. köt. f. 3. (ELTE EK KT Ab 95/2)

²⁷ *Accessit templo praetiosus thesaurus, imago nimirum miraculosa B. V. quae ante revolutionem Tökölíanam lacrymata est, et a milite Calvinista securi secta in facie sanguine manavit. Colebat hanc pie Hellena Zrini Emerici Tököli uxor, Francisci Rakoczi mater, prius uxor Georgii Francisci Rakoczi fundatoris hujus Residentiae; comitem volebat hanc imaginem suam ubique, hinc Munkatsino, Viennae ad suum arestum, Vienna sequuta virum Constantinapolim eandem deportavit. Mortua matre Tökölíus adhuc tunc Calomista Lutheranus post conversus privigno suo Francisco tempore tumultuorum Hungariae misit, cujus dum se in Poloniam recepisset Munkachini oblitus est. Munkacsino demum Dominus Per(illustris) Georgius Kőrösi facta pace Patakinum deportavit, ac in templo nostro collocavit colendum. Annuae, 1711. (ELTE EK KT Ab 95/1)*

²⁸ *[i]llustrissimi Domini Jacobi Dusart Liberi Baronis de Harre, Inclyti Regiminis Salmiani Supremi Vigiliarum Praefecti. (1699. aug. 15. KK DVD № 24.575)*

6. A sárospataki úrnapi körmenet stációi 1711-ben (MNM RM makettje, Gy. É. felv.)
Stations of Theophoric procession in Sárospatak, 1711

Papp Ferenc superior egészen május 11-ig egyedül szolgált a rendházban és a plébánián, kassai utazása alkalmával például egy pataki trinitárius atyára hagyta a szolgálatot. 1711. május 11-én este érkezik meg a második jezsuita atya, Kovacsics János Nagyszombatból, majd május 15-én Páter Kajetán is idejön, így május 24-ikén a pünkösdi liturgiát már hárman végzik. Folytatják az úrnapi körmenet hagyományát (*Theophorica sollemnitas*) is, június 4-én csütörtökön az egész külső- és belsővárat körbejárják. A stációk felállításánál is figyelembe vették patrónusaikat: a processziót, az Oltáriszentséggel a kezében, a superior vezette a két dalmatikába öltözött jezsuita páter kíséretében. (Pataki) Jónás háza elől indultak, a második stációt a trinitárius kolostor előtt állították fel, majd a belsővárba mentek, itt volt a 3. stáció, az utolsó, 4. stáció pedig a jezsuita rendház előtt, itt a házfőnök szentbeszédet is mondott, az iskolások pedig magyar versekkel üdvözölték az Oltáriszentséget. Az esti miséhez von Lancken generális háromszori puskalövést rendelt.²⁹ Philip Ernst von der Lancken császári generális két nappal később Bécsbe távozott, és a továbbiakban Todt generálist említi a jezsuiták *Diariuma* Patak várórségének kommandánsaként. A Sáról Boldogasszony (*Visitatio*) ünnepén tartott énekes misén már Trauthson *praefectus*, azaz a pataki vár új birtokosa, egyben várparancsnoka, Trauthson János Lipót Donát herceg (1659–1726) is részt vett, a misét a terebesi pálos perjel celebrálta.

Az egyházi kapcsolatokat is meg kell újítani, a pataki jezsuiták a legszorosabb együttműködést korábban az újhelyi pálosokkal alakították ki, Nagyboldogasszony ünnepén a jezsuiták a hegyaljai plébániák híveinek az élén körmenetet vezettek Sátoraljaújhelyre.³⁰

²⁹ Diarium 2. köt. f. 4. (ELTE EK KT Ab 95/2)

³⁰ GYULAI 2014. 134.

Ezt a gyakorlatot 1711-ben is folytatták, de a pálosok is megjelentek Patakon. A jezsuiták július 31-én alapítójukra, Loyolai Szent Ignácra emlékeznek, és saját ünnepükön mindig segédletes misét celebráltak, így a visszatérésük utáni első Loyola-ünnepen Gnadt Péter sátoraljaújhelyi pálos szerzetes celebrálta az énekes misét és a vesperást, a szentbeszédet pedig Kovacsics János páter mondta, az ünnepi asztalnál előkelő vendégek ültek.³¹ Az 1711. évi római jelentésben írják a pataki páterek, hogy Xaveri Szent Ferenc ünnepén, december 3-án is a pálos atya beszélt a néphez Sárospatakon.³² Gnadt Péter (Sátoraljaújhely, 1673–Illyefalva, 1719) pálos szerzetes, aki 1709-ben kerül a sátoraljaújhelyi pálos rendházba novícmesternek és varanói perjel lesz, neves egyházi személy volt a korban,³³ odaadón ápolta a Rákóczi-szabadságharc alatt kitört pestisben megbetegedett híveket, a pestis áldozataiért pedig 1709-ben Sátoraljaújhelyen kápolnát építtetett a Szentháromság tiszteletére, ahová körmeneteket is vezettek.³⁴

7. Szentháromság-kápolna, 1709, Sátoraljaújhely
Holy Trinity Chapel, 1709, Sátoraljaújhely
(<http://satoraljaujhely.varosom.hu>)

³¹ 1711. Julius. 31. Ven. S. Ignatii. Sacra cecinit R. P. Petrus Gnod Paulinus. P. Kovacsics est concionatus. Hospites in mensa Baro Dussart Juvenis, D. Comendans Totd, D. Arvai, Jonas, Kolosvari, Kostolani. Vesperas 2das dixit idem R. P. Gnod Paulinus Ujhelino. Diarium 2. köt. f. 3. (ELTE EK KT Ab 95/2)

³² Festa Sanctorum nostrorum celebravimus, pro posse nostro. In Festo S. Xaverii ad populum dixit P. Petrus Gnadt Paulinus. Annuae, 1711. (ELTE EK KT Ab 95/1)

³³ Reverendus P. Petrus Gnadt, ejusdem Hungaricae Provinciae Professus, et strenuus pariter in Hungariae ac Transylvaniae partibus Missionarius, hoc sacrum munus multo cum fructu animarum gessit. Novitiorum subinde Magister, et repetitis vicibus Prior Varanoviensis fuit, sed longe amplius virtutum, quam externis officiorum decoramentis ornatus. Vitae quippe integerrimae, in Deum religiosissimus, in Beatissimam Dei Genitricem piissimus, ac propter exempli optimi suavem Christo odorem, religiosis ac secularibus cunctis amabilis. Peste afflatorum spirituali ministerio alternis vicibus Ujhelini, et in Transylvania sponte expositus, iisdem ferventissime, et diu absque ullo suae salutis nocumento deservit, plurimasque animas tum ex haeritica labe, tum a peccatorum nexibus liberatas Coelo lucrificavit. Tandem cum eisdem praecellentis charitatis operibus insisteret, Illyefalvae Transylvanicae in obsequi pestiferorum decedens, ad perennem quietem assumptus est. Orosz 1743. II. 542.

³⁴ Annus Domini 1709. [...] Tum lues pestifera ex Polonia et Transylvania irrepens, multum in superiori Hungaria grassabatur. Qua occasione piissimus P. Petrus Gnadt, zelo animarum tractus, e Conventu Ujheliensi obtulit se in obsequium pestiferorum iisdemque anno fere integro expositus fidelissime, et cum plurimarum salute animarum serfiit, ips per Divinam gratiam ab omni labe praeservatus. Idem Pater ec oblatione peste morientium collectas ellmosinas conservans, Capellam SS. Trinitatis in fundo Patrum Ujheliensium secus viam regiam aedificavit, in qua Conventus processionaliter quotannis egrediens, solemnitatem celebrare consuevit, Deum pro defunctorum salute, et vivorum a pestifera lue praeservatione deprecando. Orosz 1743. II. 419–420.

Az 1711. év végén a régió egyházi életébe visszakerült jezsuita rezidenciában és plébánián alapvető változás állt be, Páter Papp Ferencet ugyanis, aki személyében is a jezsuita rend folytonosságát képviselte Sárospatakon, leváltották, és október 30-án Egerből megérkezett az újonnan kinevezett házfőnök, Rajcsáni (Rajcsányi) János, Jaboczki páter kíséretében, aki feltehetően azonos az egri jezsuita gimnázium akkori tanárával, Jabróczky Mihállyal. November 1-jén, Mindenszentek ünnepén Papp Ferenc elmondta utolsó pataki szentbeszédét, sőt egy német asszonyt is eltemetett, de a vesperáson már az új superior, Rajcsányi János zsolozsmázta a halottak officiumát, akit még ezen estén be is iktattak hivatalába.³⁵ Páter Papp a *Diarium* vezetésével is felhagyott, november 2-ikától már más kézírással vezeték a naplót, de a volt házfőnök egy ideig még Patakon marad. Nem tudjuk, miért határozott a jezsuita kormányzat Papp leváltásáról, aki egyébként később Homonnán folytatta superiorként, 1714-ben ugyanis ő a homonnai jezsuiták házfőnöke, 1717. március 28-án hal meg Nagyszombatban.

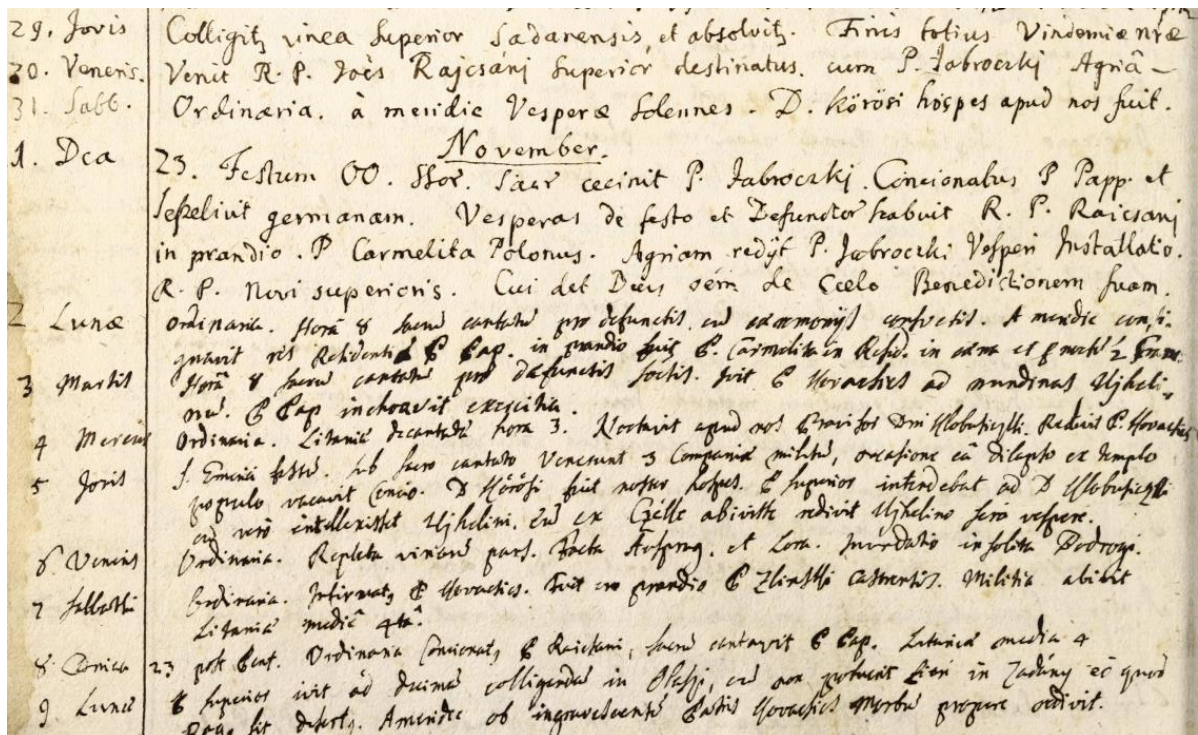

8. Sekrestyeszekrény a sárospataki jezsuita plébániáról, 1700 k.
Római kat. Plébánia, Sárospatak (Gy. É. felv.)
Sacristy cupboard of the Jesuits of Sárospatak, around 1700
(Roman Catholic Parish, Sárospatak)

³⁵ 1711. October. 30. Veneris. Venit R. P. Joannes Rajcsáni Superior destinatus cum P. Jabroczyki Agria... November. 1. Festum OO. Sanctorum cecinit P. Jabroczyk. Concionatus P. Papp et sepelivit germanam. Vesperas de festo et Defunctorum habuit R. P. Rajcsani. In prandio P. Carmelita Polonus. Agiam rediit P. Jabroczyki. Vesperi Installatio R. P. novi superioris. Cui det Dominus nostri de Caelo Benedictionem suam. Diarium 2. köt. f. 4. (ELTE EK KT Ab 95/2)

Rajcsányi János SJ (Nyitra, 1671. aug. 23–Nagyszombat, 1733. márc. 12.) kinevezéséhez mindenképpen hozzájárulhatott, hogy különböző jezsuita iskolákban tanított, valamint műveltsége, ismertsége is, az 1720-as évektől majd több műve megjelenik nyomtatásban, és az ő nevéhez kötik az ismert jezsuita emblémáskönyvet is,³⁶ amelynek 5. kiadása 1737-ben jelent meg Nagyszombatban.³⁷ A könyv első bécsi kiadása azonban 1676-ben látott napvilágot,³⁸ vagyis Rajcsányi nem lehetett a szerzője.

A vezetőváltást feltehetően az is motiválhatta, hogy a Rákóczi-szabadságharc alatt, főként pedig a sárospataki jezsuiták kényszerű távozásával, Sárospatakon és a régióban megerősödött a református vallás és egyház, a református kollégiumnak is megszilárdultak a pozíciói, így a rekatolizációnak mind a Magyar Királyságban, mind Sárospatakon és vidékén új szellemiségű egyházi vezetőkre volt szüksége a 18. század első felében. Igaz, a sárospataki jezsuita vezetők a katolikus megújulás időszakában sem riadtak vissza legfőbb ellenfelük, sőt ellenségük, a sárospataki református kollégium megszüntetésétől. 1711 legvégén és 1712 legelején a régi és az új jezsuita házfőnök, Papp Ferenc és Rajcsányi János is el akarja foglalni a kollégium épületét egy kamarai biztos segítségével,³⁹ a vármegye azonban ezúttal megvédi a reformátusok főiskoláját. Ami a 17. század utolsó harmadában kétszer is sikerült az ellenreformáció mozgalmának, jelesül a református felsőoktatás elűzése, a 18. század elején már nem ismétlődhetett meg, a pataki kollégium uralkodói és országos főparancsnoki védelem alatt állt.

9. Az új házfőnök beiktatásának bejegyzése (1711. nov.1.) a jezsuita naplóba (ELTE EK KT Ab 95/2)
Entry of the Jesuit Diary about the installation of the new Superior (1 Nov 1711)

³⁶ KNAPP 2000

³⁷ *Itinerarium Athei ad Veritatis viam deducti; in quo Atheizantium objectae nebulae lucidissimo veritatis Sole disperguntur. Opusculum non minus curiosum, quam fructuosum, argumentis tam sacris, quam profanis, & à naturae lumine petitis stabilitum. In gratiam Erroneorum spirituum: quorum Principium, Oblivio Dei: Medium vita scelerata: Finis Gehenna.* Academia-Leopold Berger, Tyrnaviae, 1737

³⁸ Johann Jacob Kürner, Bécs, 1676

³⁹ *Adalékok Zemplén-vármegye Történetéhez* 6. (1900)/4. 114.; 340–341., *Sárospataki Lapok* 8. (1889)/49. 934.

GYŰJTEMÉNYEK RÖVIDÍTÉSE

ELTE EK =Eötvös Lóránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtára, Budapest

KT = Kézirattár

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest

A 57 = Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii

UeC = E 156, A Magyar Kamara Archívuma, Urbaria et conscriptiones

MNM RM = Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma, Sárospatak

BIBLIOGRÁFIA

GYULAI 2008/a

GYULAI Éva: Rákóczi és a sárospataki jezsuiták. In: II. Rákóczi Ferenc, az államférfi. Tanulmányok a sárospataki országgyűlés 300. évfordulójára. Szerk. TAMÁS Edit. MNM Rákóczi Múzeuma, Sárospatak, 2008. 294–345. (*A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei* 53.)

GYULAI 2008/b

GYULAI Éva: A sárospataki jezsuita rendház évkönyvei (1663–1753). A sárospataki jezsuita rendház naplói I–IV. (1694–1772). In: II. Rákóczi Ferenc az államférfi. Időszaki kiállítás a sárospataki országgyűlés 300. évfordulójára. MNM Rákóczi Múzeuma, Sárospatak, 2008 október – 2009 március. Kiállítási katalógus. Szerk.: TAMÁS Edit. MNM Rákóczi Múzeuma, Sárospatak, 2008. 39–40.

GYULAI 2008/c

GYULAI Éva: A sárospataki jezsuiták elűzése, 1707. április 10. = *Széphalom – A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve* 18. (2008) 275–290.

GYULAI 2009

GYULAI Éva: A jezsuiták sárospataki Agonia-kongregációja a 17. században I–II. = *Egyháztörténeti Szemle* 10. (2009)/1. 3–32.; 10. (2009)/3. 3–20.

GYULAI 2014

GYULAI Éva: A sárospataki jezsuiták és a hegyaljai plébániák a 17. század második felében. In: *Katolikus megújulás Északkelet-Magyarországon Művelődéstörténeti konferencia a jezsuita rend sárospataki megtelepedésének 350. évfordulója alkalmából*. Sárospatak, 2013. október 3–4. Szerkesztette: SZABÓ Irén. Római Kat. Egyházi Gyűjtemény, Sárospatak, 2014. 110–146.

KK DVD

Libri Regii – Király Könyvek 1527–1918. DVD-ROM. Összeállította: VISSI Zsuzsanna et al. Arcanum–MOL, Budapest, 2006

KNAPP 2000

KNAPP Éva: Az emblematika oktatásának forrásai a magyarországi jezsuita kollégiumokban = *Magyar Könyvszemle* 16. (2000)/1. 1–26.

KOVÁCS 2014

KOVÁCS Ágnes: Protektor és kliens sikeres együttműködése: Károlyi Sándor és Szent-Iványi János kapcsolata. In: *Úr és szolga a történettudomány egységében – Társadalomtörténeti tanulmányok. In Memoriam Vári András (1953–2011). Lords and Servants in History's Unity*. Szerk.: GYULAI Éva. Miskolci Egyetem BTK Történettudományi Intézet, Miskolc, 2014. 59–67.

OLÁH 2010

OLÁH Tamás: Csicseri Orosz Pál útja a kuruc generális-főstrázsamesterségig. In: *Emlékkönyv ifj. Barta János 70. születésnapjára*. Szerk.: PAPP Imre et. al. DE TI, Debrecen, 2010. 229–250.

OROSZ 1743

OROSZ, Franciscus: *Synopsis Annalium Eremiti-Coenobiticorum FF. Eremitarum Ordinis S. Pauli Primi Eremitae*, I–II. Royer, Pozsony, 1743

RENNERNÉ VÁRHIDI 1987

RENNERNÉ VÁRHIDI Klára: A sárospataki jezsuita kollégium naplójának zenei adatai. In: *Zenatudományi Dolgozatok*. Szerk.: BERLÁSZ Melinda–DOMOKOS Mária, MTA Zenatudományi Intézete, Budapest, 1987. 87–102.

Reformáció Emlékbizottság – Reformáció2017
Herman Ottó Múzeum, Miskolc
MTA Miskolci Területi Bizottsága (MAB)
Történettudományi és Néprajzi Szakbizottsága

Palóczy László,
a népképviselési országgyűlés korelnöke és
a miskolci református egyház segéd-főgondnoka

Emlékülés
a reformáció 500 éves jubileuma alkalmából
MTA MAB-székház díszterme,
Miskolc-Belváros, Erzsébet tér 3.

2016. november 8. kedd

Program

9.00–10.00 regisztráció

10.00: Köszöntések

10.30–12.30

DIENES DÉNES (Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei): *A főgondnoki intézmény a Tiszáninnen Református Egyházban, 1830–1860*

HERMANN RÓBERT (Hadtörténeti Intézet és Múzeum): *Palóczy pályaképe, értékelése a legújabb történeti kutatások tükrében*

FÓNAGY ZOLTÁN (MTA BTK Történettudományi Intézet): *Református követek a reformkor országgyűlésein*

FAZEKAS CSABA (Miskolci Egyetem BTK): *A protestánsok ügye Palóczy László országgyűlési beszédeiben*

PAP JÓZSEF (Eszterházy Károly Egyetem BTK, Eger): *Két korszak határán, képviselővé választott követek az első népképviselői országgyűléseken*

KONCZ IBOLYA KATALIN (Miskolci Egyetem ÁJK): *Palóczy, a jogász*

12.30–13.00 Kávészünet, büféebéd

13.00–15.00

DEBRECZENI DROPPÁN BÉLA (Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Adattára): *Palóczy László temetése*

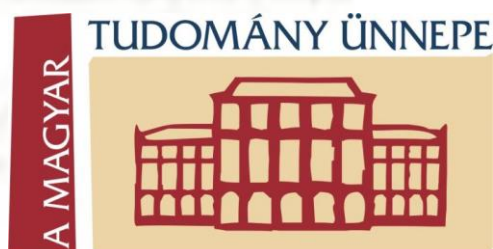
GYULAI ÉVA (Miskolci Egyetem BTK–Herman Ottó Múzeum Történeti Tára): *Palóczy-ikonográfia*

APOR ESZTER (Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok): *Palóczy László és Szemere Bertalan ábrázolásai a nemzeti gyűjteményben; Szemere „konstantinápolyi portréja”*

VÁMOSI KATALIN–HAZAGH ÁDÁM–SPÓNER PÉTER (Herman Ottó Múzeum Történeti Tára): *Palóczy-relikviák a miskolci Herman Ottó Múzeum Történeti Tárában*

Vita, a konferencia zárása

15.00 Ebéd a konferencia előadóinak a Lévy József Református Gimnázium és Diákkotthon ebédlőjében

Palóczy László és Szemere Bertalan ábrázolásai
a nemzeti gyűjteményben
és
Szemere „konstantinápolyi portréja”¹

APOR Eszter
(Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok
Hungarian National Museum Historical Gallery)

*Representations of László Palóczy and Bertalan Szemere (Barthélemy de Szemere)
in the national collection
and
Szemere's 'portrait from Constantinople'*

On 8th of November 2016, during the memorial meeting of László Palóczy in Miskolc, firstly I presented the main parallel points of his life and the life of his famous contemporary educand, Bertalan Szemere (Barthélemy de Szemere). Secondly, I mentioned some portraits of them from the collections of the Department of Historical Gallery in the Hungarian National Museum. The viewpoint of my analysis was the history of the collection. But it was a good opportunity to talk too, talking about the last interpretation of the so called Bertalan Szemere's „portrait from Constantinople.”

*

Bevezető

Palóczy László személyéről és arról a korról, amelyben élt, nagy részletességgel tudhattunk meg újabb adatokat az emlékülés előadói jóvoltából. Jómagam a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok osztályának gyűjteménytörténete szempontjából közelítettem Palóczy László festett és grafikai technikákkal alkotott portréinak kérdésköréhez, amelyet összevetettem a kortárs-tanítvány, Szemere Bertalan ábrázolásaira vonatkozó tudásanyaggal. Ez alkalmat teremtett arra is, hogy Szemere ún. „konstantinápolyi portréjával” kapcsolatos frissebb kutatási eredményeimet ismertessem.²

Az emlékülésen e téma fontos előzménye volt Gyulai Éva körültekintő, Palóczy László eddig nem publikált ábrázolásait számba vevő és értékelő prezentációja, amely kimerítően szólt a képzőművészeti vonatkozásokról és a legjelentősebb alkotásokról.

Palóczy László (1783–1861) és Szemere Bertalan (1812–1869) életének néhány közös pontja

Palóczy László és Szemere Bertalan életútja számos ponton kereszteződött. Míg azonban Palóczyt élete során a legnehezebb időszakokban is alapvető tisztelet és megbecsülés övezte, Szemere Bertalannak szomorúbb sors és negatívabb megítélés jutott. Az egyik ilyen közös pont, hogy mindketten református nemesi családból származtak, s mindketten szabadelvű reformpolitikusok voltak, Borsod megye képviselői. Szemere Bertalanról tudjuk – lévén ő volt a fiatalabb – hogy 1834-ig Palóczy László jurátusa volt, majd az 1843–1844. évi országgyűlésen, Palóczy mellett Borsod vármegye követének választották.

¹ A itt olvasható szöveg a Magyar Tudományos Akadémia Miskolci Területi Bizottsága (MAB) székházában megrendezett, „Palóczy László, a népképviselői országgyűlés korelnöke és a miskolci református egyház segéd főgondnoka” című emlékülésen elhangzott előadáson alapul. (2016. november 8.) Az írott változat bővítéseket tartalmaz.

² APOR 2016

1843-ban például mindketten közadakozásra szólították fel az országot a tűzvész pusztította Miskolc javára.

A forradalom előtti időszakból további tény, hogy 1845-ben mindketten támogatták a lengyelországi zsidó származású Heilprin Mihály miskolci könyvüzletét, amely kiemelkedő szerepet játszott eszméik közvetítésében. A költő, fordító és könyvkereskedő később is dolgozott Szemerének, miniszterként minisztériumi alkalmazottja volt, majd párizsi emigrációja idején Heilprin Szemere szövegeit fordította.³ 1849-ben mind Szemerét, mind Palóczyt halálra ítélték, majd később amnesztiában részesültek. További hasonlóság, hogy mindketten Pesten haltak meg. Ugyanakkor, amíg Palóczy holttestét díszmenetben szállították Miskolcra 1861-ben, addig Szemere Bertalan megítélése országos szinten vegyes volt, jelentősége lokálisan csak Borsod megyében vált egyértelműen pozitívra és kiemelkedővé. Szemerét és Palóczyt a miskolci Avasi református templom melletti dízsírhelyeken helyezték örök nyugalomra, azonban Szemerét csak halála után pár évvel, 1871-ben. Napjainkban Miskolc város helytörténeti jelentőségű kultuszt ápol mindkettejük személye körül.

*Palóczy László és Szemere Bertalan ábrázolásai
a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokának gyűjteményében*

A két életút közötti hangsúly különbözősége tükröződik a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokának gyűjteményében őrzött önálló portrék mennyiségében is. Palóczy László egyedi arcmásainak száma, figyelembe véve a többed-példányokat és az egyes képtípusok különböző változatait, körülbelül 24 plusz 3⁴ grafikai és 1 festett portré. A festmény Grimm Rezső munkája (1. kép).

1. GRIMM Rezső (1832–1885):
Palóczy László,
olajfestmény, vászon,
Itsz.: MNM TKCS 147.

Rezső GRIMM (1832–1885):
László Palóczy, oil on canvas,
Inv. No. HNM HG 147.
Fotó: Kardos Judit

³ ESZENYI 1994. 535–536.

⁴ Összesen 24 darab leltározott és 3 darab leltározatlan grafika.

Palóczy, a reformpolitikus emellett jellemzően csoportképek szereplője is volt, ebből a műfajból viszonylag kevés példát ismerünk. Ilyen az 1848-ra datálható, Szerelmey Lieb Miklós után Andrassy Manó által készített ismert karikatúra, valamint a Nemzeti Múzeum második emeleti állandó történeti kiállításában látható országgyűlési ábrázolás is, 1861-ből (2–3.kép).

2. SZERELMEY LIEB Miklós után ANDRÁSSY Manó: Kik megtörvén honunkban az egyetértést, a reactiót leginkább elősegíték, 1848, litográfia, papír, ltsz.: MNM TKCS 3479.

M. ANDRÁSSY after M. SZERELMEY Lieb's graphic: „They, who destroyed the unity in our country, they motivated best the opposition”, 1848, lithography on paper, Inv. No. HNM HG 3479.

Fotó: Király Attila

3. ROHN Aajos: Országgyűlési képviselők, 1861, litográfia, papír, ltsz.: MNM TKCS 55.819.

A. ROHN: Deputies of Parliament, 1861, lithography on paper, Inv. No. HNM HG 55.819.

Fotó: Kardos Judit

Palóczy portréinak többsége a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokában a Peregriny János által szignált és az első világháború éveire datálható grafikai leltárkönyvekben szerepel. A képek legnagyobb mennyiségben vásárlás útján kerültek a gyűjteménybe, jellegzetes származási hely volt továbbá az Országgyűlési Múzeum, ahonnan 1949-ben érkezett műtárgy-anyag a Képcsarnokba. A legutolsó gyarapodás pedig egy 1962-es kép volt (I. FÜGGELÉK). Érdekes, hogy – Széchenyi Istvánhoz hasonlóan – egyetlen Palóczy Lászlóról készült fotográfiát sem ismerünk!

4. F. EYBL–LEYKUM A., Bécs: Szemere Bertalan
(Wagner József tulajdona),
litográfia, papír, ltsz.: MNM TKCS 4028.

F. EYBL–A. LEYKUM, Vienna: Bertalan Szemere
(Barthélemy de Szemere), lithography on paper,
Inv. No. HNM HG 4028.

Fotó: Király Attila

5. BARABÁS Miklós (1810–1868): A Batthyány-kormány,
litográfia, papír, ltsz.: MNM TKCS 8844.

M. BARABÁS (1810–1868): The Batthyány-government,
lithography on paper, Inv. No. HNM HG 8844.

Fotó: Kardos Judit

A Képcsarnokban meglehetősen jól reprezentált Palóczy Lászlóhoz képest, Szemere Bertalanról drasztikusan kevesebb önálló portrét találunk. Mindössze 2 grafikai ábrázolás-típus összesen 5 darab példányát (4. kép), és 2 festett arc-mást emelhetünk ki.

Alakja ugyanakkor sokkal nagyobb mennyiségben fordul elő csoportképeken, mindenekelőtt a Batthyány Lajos-féle első független magyar minisztérium tagjait ábrázoló lapokon. Ebből a körből összesen 23 darab példányt említhetünk meg a Képcsarnokban, köztük Barabás Miklós csoportképét (5. kép).⁵ (II. FÜGGELÉK) Ezen lapok Szemere-portréinak előképe Franz Eybl nyomata.

⁵ Itt jegyezzük meg, hogy tudomásunk szerint Barabás Miklósnak ez az egyetlen portréja Szemere Bertalanról. Műjegyzéke szerint nem jelenítette meg őt önállóan, és feltételezzük, hogy a csoportképhez készített előrajzot ő is Franz Eybl alkotása után készítette. Ma ez a kép lappang.

A két festmény

A két festmény közül Kozina Sándoré Párizsban készült, és a Kultuszminisztérium ajándéka volt, míg az ún. „konstantinápolyi portré” az Országgyűlési Múzeumból került be a Nemzeti Múzeumba (6–7.kép).⁶ Tudjuk, hogy Szemere, Palóczyval ellentétben, Párizsban modelt állt kamerának is.

Szemere ún. „konstantinápolyi portréja”⁷ talán a politikus összes ábrázolása közül a legizgalmasabb. Vizsgálatát korábban két irányból tartottam érdemesnek megközelíteni: a mű leírása és tartalma szerint (például a képhez köthető, Szemere Bertalan által írt források, vagy a korabeli goethe-i szinten kontextusában a kép színvilága felől) és/vagy az alkotó valószínűsítése szemszögéből.

6. KOZINA Sándor (1808–1873):
 Szemere Bertalan, Párizs, 1851,
 olajfestmény, vászon, ltsz.: MNM TKCS 1554.
 A. KOZINA (1808–1873): Bertalan Szemere
 (Barthélemy de Szemere), 1851, oil on canvas,
 Inv. No. HNM HG 1554.
 Fotó: Kardos Judit

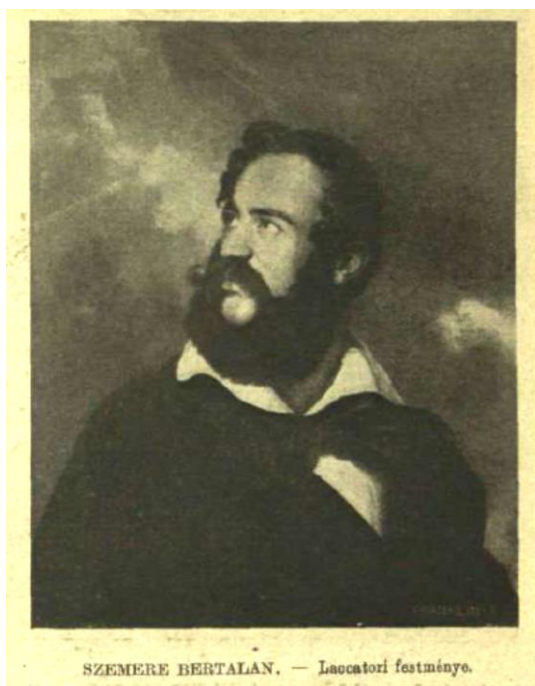

7. Ismeretlen művész [SCHOEFFT Ágoston József?]
 (19. század közepe): Szemere Bertalan Konstantinápoly I
 átképe előtt, 1849, olajfestmény, vászon,
 ltsz.: MNM TKCS 1609.
 Unknown artist [A. J. SCHOEFFT?] (Mid 19th century): Bertalan
 Szemere in front of the landscape of Constantinople, 1849,
 oil on canvas, Inv. No. HNM HG 1609. Fotó: MNM

⁶ A teljesség kedvéért további két portrét is megemlíthetünk itt: az egyiket Stetka Gyulától, a másikat Klimkovics Ferentől. Az előbbi a Magyar Tudományos Akadémián, az utóbbi Miskolcon található. Posztumusz készült festmények.

⁷ Az elnevezés Gyulai Évától való.

A konstantinápolyi háttérű festmény előképét biztosan Laccataris Demeter műve jelenti, melyet a Pesti Műegylet 1843-as tárlatán állítottak ki, ez a portré jelenleg lappang. Erre utal a fej tartása és a romantikus attitűd (8. kép).

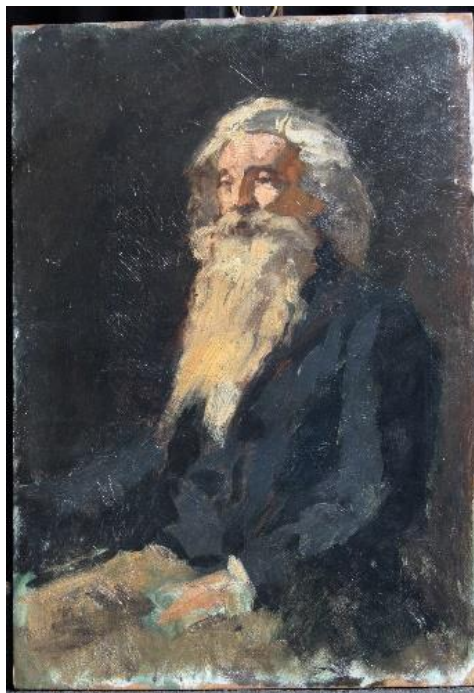
8. LACCATARIS Demeter (1789–1864):
 Szemere Bertalan portréja, 1843 előtt,
 olajfestmény, vászon, ma lappang. VU 1911.

D. LACCATARIS (1789–1864):
 Portrait of Bertalan Szemere, before 1843,
 oil on canvas, missing. VU 1911.
 Fotó: OSZK

Vajon lehetett-e Laccataris a konstantinápolyi portré festője is? Tudvalevő, hogy Szemere Bertalan és Laccataris Demeter személyesen nem ismerték egymást, a politikus naplójából azonban kitűnik, hogy felesége, Dina az 1850-es években megfordult Grazban, mikor feltehetően a görög festő is ott tartózkodott. Ez utóbbira egy Újházy Ferenc, művészeti író és festőművész által megfogalmazott forrás⁸ utal, 1922-ből (9. kép).

9. ÚJHÁZY Ferenc (1827–1921):
 Önarckép, olajfestmény, furnér,
 ltsz.: MNM TKCS 1399.

F. ÚJHÁZY (1827–1921):
 Selfportrait,
 oil on canvas, furner,
 In. No. HNM HG 1399.
 Fotó: Király Attila

⁸ ÚJHÁZY 1922. 377–381.

10. LACCATARIS Demeter (1789–1864): *A kis mutaványos*, 1840 k., olajfestmény, vászon, ma lappang, archiv fotó, Itsz.: MNG-SZMM AT 22726/ 1987.g.

D. LACCATARIS (1789–1864): *The little Savoyard*, around 1840, oil on canvas, missing, archiv photograph, Inv. No. HNG-MFA A 22726/ 1987.g. Fotó: MNG-SZMM AT

E feltételezés mellett még azt is megemlíthetjük, hogy Laccataris képes lett volna rá, hogy a „konstantinápolyi portrét” megalkossa, amit egy formában és hangulatában azonos mű, a *Kis mutaványos* című alkotás látszik alátámasztani (10. kép). Noha ezek a források rendelkezésre állnak, mégsem tekinthetők konkrét bizonyítékoknak a vizsgált Szemere-portré szerzősége kérdésében.

Valószínűbb, hogy a képet egy másik művész, nevezetesen Schoefft Ágoston József alkotta,⁹ mindegyre stíluskritikai elgondolás alapján következtettek a Képcsarnok korábbi szakemberei. Ugyanakkor már itt szükséges hangsúlyoznom, hogy a Szemerétől fennmaradt, életrajzára vonatkozó iratok Schoefftöt szintén nem említik, ezért továbbra sincs bizonyíték arra, hogy modellt állt vagy ült volna neki.

11. SCHOEFFT Károly József (1776–1851) és–vagy SCHOEFFT Ágoston József Tivadar (1809–1888): *Széchenyi a Vaskapunál*, 1836, olajfestmény, vászon, Itsz.: Veszprém LDM–Nagycenk 53.7.28.

A. J. T. SCHOEFFT (1809–1888): *Stephan Széchenyi at the Iron Gates*, 1836, oil-canvas, Inv. No. Veszprém, MLD–Nagycenk 53.7.28. Fotó: Veszprém LDM

12. SCHOEFFT Ágoston József Tivadar (1809–1888): *Önarckép*, olajfestmény, vászon, Itsz.: MNM TKCS 410.

A. J. T. SCHOEFFT (1809–1888): *Selfportrait*, oil on canvas, Inv. No. HNM HG 410. Fotó: Kardos Judit

⁹ Köszönöm Vajda Lászlónak, hogy felhívta rá a figyelmem.

A Schoefft festőcsalád, Schoefft Ágoston József Tivadar (1808–1888) és Konstantinápoly 19. századi képe

Érdeemes tehát összevetni a rendelkezésre álló ismert történeti adatokkal a második feltételezést is. Elsőként utalunk arra, hogy az Újházy Ferenctől származó, ma forrásértékűnek tekinthető 1922. évi leírás részletesebben szól a Schoefft festőcsaládról. Tudjuk, hogy a mai budapesti Kálvin tér közelében található Képiró utcát róluk nevezték el, itt éltek ugyanis.

Szabó Júlia 1985-ben az itt analógiaként bemutatott *Széchenyi István a Vaskapunál* című festményt (véltetően a kép szignatúrája alapján, a család egyik „idősebb Schoefft József” nevű tagja által másolt, az ifjabb Ágoston eredeti munkája után készített alkotásként tartotta számon. Az alkotó lehe-
tett például Ágoston apja, Schoefft Károly, akinek második neve József volt (11. kép).¹⁰

Schoefft Ágoston később a távoli Indiába került, ahol a lahore-i maharadszák udvari festője lett. Utazásai alkalmával legalább egyszer megfordult Konstantinápolyban, erről (vagy az itt szerzett élményekről) egy önarcképe is árulkodik (12. kép).¹¹ Konstantinápoly ábrázolásának hangulata – bár nüánszokban eltérnek – összhangban van a Szemere-portrén látható látkép és az *Utazás Keleten a világosi napok után* című Szemere-émlékirat vonatkozó részleteivel. Szvoboda Dományszy Gabriella megállapítása¹² alapján pedig tudjuk, hogy 1849-ben, mikor Szemere Bertalan megkezdte párizsi emigrációs tartózkodását, a festő is járhatott a francia fővárosban.

A vizsgált Szemere Bertalan-portré analógiájaként felfogható *Leány lanttal* című kép utal arra, hogy az előteret elfoglaló, valamilyen vízszintes vagy átlós irányú mozdulatot tevő, kerek formákkal kialakított lendületes alak kompozíciója foglalkoztatta a művészt, hiszen ugyanez a beállítás a „konstantinápolyi portré” sajátja is (13. kép).

13. SCHOEFFT Ágoston József Tivadar (1809–1888):
Leány lanttal, 1830-1840-es évek,
olajfestmény, vászon, archív felvétel, ltsz.: MNG-SZMM FT 5175.
A. J. T. SCHOEFFT (1809–1888): *Girl with a lyre, the 1830-1840's,*
oil on canvas, archiv photo, Inv. No. HNG-MFA PC 5175.
Fotó: MNG-SZMM FT

¹⁰ Ez már csak abból a szempontból is jelentős, hogy Széchenyi Istvánról nincs élet után készült fotográfia.; Dr. Sinkó Katalin kéziratai. MNG – SZMM Adattár: 23975/ 1997. g. 92.

¹¹ GABODA 1995. 5–21.

¹² SZVOBODA 2005. 154.

Egy Erwin Hanfstaengl párizsi műtermében készült Szemere Bertalan-fotográfia, valamint Kozina Sándor közel egykorú, ismert párizsi portréja pedig azt bizonyítja, hogy a Konstantinápoly látképe előtt megjelenő arc más fiktív kép (14. kép).

14. Erwin HANFSTAENGL műterme, Párizs:
Szemere Bertalan, 1865,
albumin kép, karton,
Iksz.: MNM TF 78.805.

Atelier of E. HANFSTAENGL, Paris:
Bertalan Szemere
(Barthélemy de Szemere), 1865,
albumin, carton,
Inv. No. HNM HPC 78.805.
Fotó: Gaskó Judit

Befejezés

Jelenleg nem bizonyított, hogy a „konstantinápolyi” Szemere-portré alkotója az ábrázoltat ismerhette, azonban valószínű, hogy Laccataris Demeter 1843-ban bemutatott képe után dolgozott. Szemere minden bizonnyal megemlíttette volna naplójában, leveleiben a festményt, ezért föltételezzük, hogy nem tudhatott a portréről. A stíluskritikai megállapításon alapuló hagyomány szerint Schoefft Ágoston József lehet a mű festője.

Az alkotás beleilleszkedik a 19. századi romantikus, biedermeier formakincset mutató, orientalizáló ún. „alla turca” divatba.¹³ Ugyanakkor a Szemere-források tükrében, a keleti ruhába való beöltözés az emigráció idején az asszimiláció eszköze is volt, s ez az olvasat a vizsgált képen a látkép miatt jobban érvényesül, annak teatralitása ellenére. Mindazonáltal Kozina Sándor festménye tekinthető Szemere Bertalan valóban hiteles ábrázolásának, ezt Szemere Bertalan Párizsban írt naplója is bizonyítja.

¹³ VESZPRÉMI 2009. 87. L. Farkas Zsuzsa képleírása.

I. FÜGGELÉK

Grafikák/ Portré

- Händelmayer Gusztáv (19. század második fele): Palóczy László, litográfia, papír, ltsz.: MNM TKCS 3669. Származás: Peregriny-féle katalógus, N.Muzeum (Magyar Nemzeti Múzeum Képtára)
- Lütgendorf Ferdinánd (1785–1858): Palóczy László, rézmetszet, papír, ltsz.: MNM TKCS 3626/A. Származás: Peregriny-féle katalógus, N.Muzeum (Magyar Nemzeti Múzeum Képtára)
- Lütgendorf Ferdinánd (1785–1858): Palóczy László, rézmetszet, papír, ltsz.: MNM TKCS 3626/B. Kivakart sorozatjelzésű példány. Származás: Peregriny-féle katalógus, N.Muzeum (Magyar Nemzeti Múzeum Képtára)
- Franz Eybl (1806–1880): Palóczy László, litográfia, papír, ltsz.: MNM TKCS 463/A. Származás: Peregriny-féle katalógus, vétetett C. J. Wawránál, L. 85/89.
- Franz Eybl (1806–1880): Palóczy László, litográfia, papír, ltsz.: MNM TKCS 463/B. 463/A. alányomás nélküli változata. Származás: Peregriny-féle katalógus, vétetett C. J. Wawránál, L. 85/89.
- Franz Eybl (1806–1880): Palóczy László, litográfia, papír, ltsz.: MNM TKCS 5212. 463/A. számú lap alányomás nélküli, nem kínai papírra készült változata. Származás: Peregriny-féle katalógus, vétel Rózsavölgyitől, L. 167/91 № 34.
- Marastoni József (1834–1895): Palóczy László, litográfia, papír, ltsz.: MNM TKCS 6093. Származás: Peregriny-féle katalógus, vétetett Verebynétől, L. 43/92 № 212.
- Marastoni József (1834–1895): Palóczy László, litográfia, papír, ltsz.: MNM TKCS 8636/A. 6093. számú példány kiadói jelzéssel ellátott változata. Származás: Peregriny-féle katalógus, 107/95. № 31.
- Marastoni József (1834–1895): Palóczy László, litográfia, papír, ltsz.: MNM TKCS 8636/B. 6093. számú példány kiadói jelzéssel ellátott változata. Származás: Peregriny-féle katalógus, 107/95. № 31.
- Ismeretlen német mester (19. század közepe): Palóczy László, acélmetszet, papír, ltsz.: MNM TKCS 8771/A-B.(?) 61/1948. Gr. számú lap körülvágott másod- és harmadpéldánya. (A leírókarton két példányról szól, azonban a leltárkönyv egy példányt jelöl.) Származás: Peregriny-féle katalógus, 107/95. № 166.
- Grimm Rezső (1832–1885): Palóczy László, litográfia, papír, ltsz.: MNM TKCS 7209/A. Származás: Peregriny-féle katalógus, vét(etett). Aignertől, 1/93 №.205.¹⁴
- Grimm Rezső (1832–1885): Palóczy László, litográfia, papír, ltsz.: MNM TKCS 7209/B. 7209/A. számú lap másodpéldánya. Származás: Peregriny-féle katalógus, vét(etett). Aignertől, 1/93 № 205.
- Grimm Rezső (1832–1885): Palóczy László, litográfia, papír, ltsz.: MNM TKCS 8288. 7209/A. számú lap harmadpéldánya. Származás: Peregriny-féle katalógus, vét(etett). Eggenberggtől, 4/94 № 149.
- Herr Faustin (19. század első fele): Palóczy László, 1840, litográfia, papír, ltsz.: MNM TKCS. 20/1929.Gr. Származás: Hány Géztől, áthozat.
- Ismeretlen német mester (19. század közepe): Palóczy László, acélmetszet, papír, ltsz.: MNM TKCS 61/1948. Gr. Származás: 1948, Horváth Tibor Antal ajándéka.
- Lütgendorf Ferdinánd (1785–1858): Palóczy László, rézmetszet, papír, ltsz.: MNM TKCS 54.201. 3626/A. leltári számú lap másodpéldánya. Származás: 1949, átvétel a Parlamenti (Országgyűlési) Múzeumtól.

¹⁴ A Grimm Rezső grafikájának Pollák testvérek által 1861-ben kinyomtatott változatából 3 leltározatlan példányt is találtam, melyek a Parlamenti (Országgyűlési) Múzeumból valók. Az összes példány előző leltári száma 6438. volt.

- Lütgendorf Ferdinánd (1785–1858): Palóczy László, részmetszet, papír, ltsz.: MNM TKCS 54.202. 3626/A. leltári számú lap harmadpéldánya. Származás: 1949, átvétel a Parlamenti (Országgyűlési) Múzeumtól.
- Franz Eybl (1806–1880): Palóczy László, litográfia, papír, ltsz.: MNM TKCS 54.228. 463/A. számú lap alányomás nélküli változata. Származás: 1949, átvétel a Parlamenti (Országgyűlési) Múzeumtól.
- Marastoni József (1834–1895): Palóczy László, litográfia, papír, ltsz.: MNM TKCS 54.235. 6093. számú példány másodpéldánya. Származás: 1949, átvétel a Parlamenti (Országgyűlési) Múzeumtól.
- Ismeretlen német mester (19. század közepe): Palóczy László, acélmetszet, papír, ltsz.: MNM TKCS 54. 244. 61/1948. Gr. számú lap körülvágott példánya. Származás: 1949, átvétel a Parlamenti (Országgyűlési) Múzeum anyagából.
- Ismeretlen mester (19. század második fele) Franz Eybl (1806–1880) után: Palóczy László, fametszet, papír, ltsz.: MNM TKCS 58.2014. Származás: Peregriny-féle katalógus, törzsanyag maradvány, áthozat.
- Lütgendorf Ferdinánd (1785–1858): Palóczy László, rézdúc, akvatinta, rézlemez, ltsz.: MNM TKCS 59.59. Származás: Peregriny-féle katalógus, törzsanyag maradvány (áthozat 1855?). Vö. 54. 201-es leltári számú példánnyal.
- Herr Faustin (19. század első fele): Palóczy László, 1830-as évek, litográfia, papír, ltsz.: MNM TKCS. 62.71. 20/1929.Gr. számú lap másodpéldánya. Származás: 1962, vásárlás Nietsch Gert-rúdtól.

Grafikák/ Csoportkép

- Rohn Alajos (19. század második fele): Országgyűlési képviselők, 1861, litográfia, papír, ltsz.: MNM TKCS 55. 818. 55. 819. számú példány körülvágott változata. Származás: 1949, átvétel a Parlamenti (Országgyűlési) Múzeumtól.
- Rohn Alajos (19. század második fele): Országgyűlési képviselők, 1861, litográfia, papír, ltsz.: MNM TKCS 55. 819. Származás: 1949, átvétel a Parlamenti (Országgyűlési) Múzeumtól.
- Rohn Alajos (19. század második fele): Országgyűlési képviselők, 1861, litográfia, papír, ltsz.: MNM TKCS 1822. 55. 819. számú példány körülvágott változata. Származás: 1949, átvétel a Parlamenti (Országgyűlési) Múzeumtól.

Grafikák/ Karikatúra

- Szerelmey Lieb Miklós után Andrassy Manó: Kik megtörvén honunkban az egyetértést, a reactiót leginkább elősegíték, 1848, litográfia, papír, ltsz.: MNM TKCS 3479. Származás: Peregriny-féle katalógus, Gr. Andrassy Manó ajándéka, L. 47/88 № V.

Festmények/ Portré

- Grimm Rezső (1832–1885): Palóczy László portréja, olajfestmény, vászon, ltsz.: MNM TKCS 147. Származás: 1861-iki magyar képviselőtestület ajándéka. 1861. október 4. Nemz(et)i. Muzeum M(agyar) K(é)pt(ár). 126. Tartós letétként az Akadémián.

II. FÜGGELÉK

Grafikák/ Portré

- Franz Eybl (1806–1808) – Leykum A., Bécs: Szemere Bertalan, litográfia, papír, ltsz.: MNM TKCS 4028. Származás: 1949, a Parlamenti (Országgyűlési) Múzeum átadása.
- Franz Eybl (1806–1808) – Leykum A., Bécs: Szemere Bertalan, litográfia, papír, ltsz.: MNM TKCS 4029. 4028. leltári számú példány alányomásos változata. Származás: 1949, a Parlamenti (Országgyűlési) Múzeum átadása.
- Franz Eybl (1806–1808) – Leykum A., Bécs: Szemere Bertalan, litográfia, papír, ltsz.: MNM TKCS 54.1293. 4028. leltári számú példány alányomásos változata. Származás: 1949, a Parlamenti (Országgyűlési) Múzeum átadása.
- Ismeretlen mester (19. század második fele): Szemere Bertalan, litográfia, papír, ltsz.: MNM TKCS 58.2607. Az 1848-as kormány 1867-ben másolt csoportképéről. Származás: Peregriny-féle katalógus, törzsanyag maradvány, áthozat.
- Ismeretlen mester (19. század második fele): Szemere Bertalan, litográfia, papír, ltsz.: MNM TKCS 58.2608. Származás: Peregriny-féle katalógus, törzsanyag maradvány, áthozat.

Grafikák/ Csoportkép

- Elischer Lajos (1842–1892): Batthyány Lajos minisztériuma, litográfia, papír, ltsz.: MNM TKCS 884. Származás: Peregriny-féle katalógus, Nemz(et)i. Múzeum.
- Szamosy Elek (1826–1888): Batthyány Lajos minisztériuma, litográfia, papír, ltsz.: MNM TKCS 885. Származás: Peregriny-féle katalógus, Nemz(et)i. Múzeum.
- Szamosy Elek (1826–1888): Batthyány Lajos minisztériuma, litográfia, papír, ltsz.: MNM TKCS 2734. 885. számú példány írás előtti változata. Származás: Peregriny-féle katalógusban nincs vonatkozó információ.
- Lang Janet (19. század közepe) után Trichon Auguste (1814 -): Batthyány Lajos minisztériuma, fametszet, papír, ltsz.: MNM TKCS 5189. Származás: Peregriny-féle katalógus, vét(el). Hirschmanntól, L. 131/91 № 3 Z.
- Lang Janet (19. század közepe) után Trichon Auguste (1814–?): Batthyány Lajos minisztériuma, fametszet, papír, ltsz.: MNM TKCS 55.705. 5189. számú lap másodpéldánya. Származás: 1949, átvétel a Parlamenti (Országgyűlési) Múzeum anyagából.
- Rohn és Grund (19. század második fele): Batthyány Lajos minisztériuma, litográfia, papír, ltsz.: MNM TKCS 6301/A. Származás: Peregriny-féle katalógus, Hoffmann – Molnár. (?)
- Rohn és Grund (19. század második fele): Batthyány Lajos minisztériuma, litográfia, papír, ltsz.: MNM TKCS 6301/B. 6301/A. számú lap másodpéldánya. Származás: Peregriny-féle katalógus, Hoffmann – Molnár. (?)
- Ismeretlen mester: Batthyány Lajos minisztériuma, litográfia, papír, ltsz.: MNM TKCS 8395. Származás: Peregriny-féle katalógusban nincs a származásra vonatkozó adat. Valószínűleg a Nemzeti Múzeum Képtárának anyagához tartozott.
- Ismeretlen mester: Batthyány Lajos minisztériuma, litográfia, papír, ltsz.: MNM TKCS 55. 800. 8395. számú példány színes változata. Származás: 1949, átvétel a Parlamenti (Országgyűlési) Múzeumtól.
- Vinzenz Katzler (1823–1882): Batthyány Lajos minisztériuma, litográfia, papír, ltsz.: MNM TKCS 8843. Származás: Peregriny-féle katalógus, 107/95. № 238.
- Barabás Miklós (1810–1898): Batthyány Lajos minisztériuma, litográfia, papír, ltsz.: MNM TKCS 8844. Származás: Peregriny-féle katalógus, 107/95. № 239.
- Szegedy-Maszák Leona (1874 -) Barabás Miklós után: Batthyány Lajos minisztériuma, 1896, litográfia, papír, ltsz.: MNM TKCS 55. 785. Származás: 1949, átvétel a Parlamenti (Országgyűlési) Múzeum anyagából.

- Ruzs Károly (19. század második fele): Batthyány Lajos minisztériuma, fametszet, papír, ltsz.: MNM TKCS 58.3516. Származás: Törzsanyag maradvány.
- Matthäus Kern (1801–1852): Az 1848. március 15-i küldöttség tagjai, litográfia, papír, ltsz.: MNM TKCS 9507. Származás: Peregriny-féle katalógus, 107/95. № 245.
- Matthäus Kern (1801–1852): Az 1848. március 15-i küldöttség tagjai, litográfia, papír, ltsz.: MNM TKCS 8866/A. 9507. számú példány alányomásos változata. Származás: Peregriny-féle katalógus, 107/95. № 245.
- Matthäus Kern (1801–1852): Az 1848. március 15-i küldöttség tagjai, litográfia, papír, ltsz.: MNM TKCS 8866/B. 9507. számú példány alányomásos, vászonra húzott és lakkozott változata. Származás: Peregriny-féle katalógus, 107/95. № 245.
- Matthäus Kern (1801–1852): Az 1848. március 15-i küldöttség tagjai, litográfia, papír, ltsz.: MNM TKCS 8866/C. 9507. számú példány alányomásos, vászonra húzott és lakkozott változata. Származás: Peregriny-féle katalógus, 107/95. № 245.
- Matthäus Kern (1801–1852): Az 1848. március 15-i küldöttség tagjai, litográfia, papír, 1848, ltsz.: MNM TKCS 55. 775. 9507. számú lap másodpéldánya. Származás: 1949, Parlamenti (Országgyűlési) Múzeum anyaga.
- Weber Henrik (1818–1866) után Tyroler József (1822–1860-as évek): Batthyány Lajos minisztériuma, acélmetszet, papír, ltsz.: MNM TKCS 1802. Származás: Peregriny-féle katalógus, Nemz(et)i. Múzeum.
- Weber Henrik (1818–1866) után Tyroler József (1822–1860-as évek): Nádori emlék, acélmetszet, papír, ltsz.: MNM TKCS 4785. Származás: Peregriny-féle katalógus, Nemz(et)i. Múzeu'm.
- Weber Henrik (1818–1866) után Tyroler József (1822–1860-as évek): Nádori emlék, acélmetszet, papír, ltsz.: MNM TKCS 58. 3623. 4785. számú lap másodpéldánya. Származás: Törzsanyag maradvány, áthozat. Hátlapján ceruzával: 138/ 88. № 14.
- Weber Henrik (1818–1866) után Tyroler József (1822–1860-as évek): Nádori emlék, acélmetszet, papír, ltsz.: MNM TKCS 55. 795. 4785. számú lap körülvágott harmadpéldánya. Származás: 1949, átvétel a Parlamenti (Országgyűlési) Múzeum anyagából.
- Ismeretlen mester (19. század közepe): Batthyány Lajos minisztériuma, litográfia, papír, ltsz.: MNM TKCS 10629. Származás: Peregriny-féle katalógus, Szn: 110/ 902., 430/ 902:1.

Festmények/ Portré

- Kozina Sándor (1808–1873): Szemere Bertalan, olajfestmény, vászon, ltsz.: MNM TKCS 1554. Származás: 1915–1918 között beletárolva. 1948, Kultuszminisztérium ajándéka.
- Ismeretlen festő (19. század): Szemere Bertalan Konstantinápoly látképe előtt, 1849, olajfestmény, vászon, ltsz.: MNM TKCS 1609. Származás: 1949-ben, az Országgyűlési Múzeumból került be.

GYŰJTEMÉNYEK RÖVIDÍTÉSE

MNM = Magyar Nemzeti Múzeum [Hungarian National Museum]

TKCS = Történelmi Képcsarnok [Historical Gallery]

TF = Történeti Fényképtár [Historical Photo Collection]

MNG-SZMM = Magyar Nemzeti Galéria – Szépművészeti Múzeum [Hungarian National Gallery – Museum of Fine-Arts]

AT = Adattár [Archives]

FT = Fotótár [Photo Archives]

OSZK = Országos Széchényi Könyvtár [National Széchényi Library]

Veszprém, LDM–Nagycenk = Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum – Nagycenk, Széchényi István Emlékmúzeum [Veszprém, Museum of Dezső Laczkó – Nagycenk, Memorial Museum of Széchényi István]

BIBLIOGRÁFIA

Digitális irodalom:

APOR 2016

APOR Eszter: „Sejtések” Szemere Bertalan két, száműzetése idején keletkezett portréjáról = *Történelem és Muzeológia – Internetes Folyóirat Miskolcon 3. (2016)/1.* 1–18.
www.hermuz.hu/hom/index.php/hu/tortenelem-muzeologia-online (2017.04.10.)

Nyomtatott irodalom:

ESZENYI 1994

ESZENYI Miklós: Ferenczi B. és utóda. Egy könyvkereskedés és története = *Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXXII.* (1994) 535–536.

ÚJHÁZY 1922

ÚJHÁZY Ferenc: Fővárosunk művészeti állapotai a múlt század közepén = *Nyugat XV.* (1922)/6. 373–382.

SZABÓ 1985

SZABÓ Júlia: *19. századi festészet Magyarországon.* Corvina Kiadó, Budapest, 1985

GABODA 1995

GABODA Péter: Kőrösi Csoma Sándor egyetlen hiteles portréjának története (A Schöff-féle rajz: vázlattól a litográfiáig) = *Keletkutatás* 1995/tavasz 5–21.

SZVOBODA 2005

SZVOBODA DOMÁNSZKY Gabriella: Schoefft Ágoston (1808–1888) művészete. In: *Tanulmányok Rózsa György tiszteletére.* Szerk.: BASICS Beatrix, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 2005

VESZPRÉMI 2009

VESZPRÉMI Nóra (szerk.): Borsos József, festő és fotográfus. Kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában 2009. június 19–október 25. [Kiállítási katalógus] Magyar Nemzeti Galéria, Budapest, 2009 (*A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai* 2009/4.)

VU 1911

Vasárnapi Ujság, 1911. április 11.

Palóczy-relikviák a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei közgyűjteményekben

SPÓNER Péter

Relics of L. Palóczy in public collections of Borsod–Abaúj–Zemplén County

A „Palóczy László, a népképviselői országgyűlés korelnöke és a miskolci református egyház segéd-főgondnoka” című konferenciára készülve, célszerűnek tartottuk, hogy kutatásainkat a Herman Ottó Múzeum Palóczy-relikviái mellett kiterjesszük a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárban őrzött gazdag dokumentációs anyagra is. A levéltár „1879. – Palóczy László életére és halálára vonatkozó emlékiratok” című különgyűjteménye kutatását több szempont is indokolta.¹ Egyrészt ennek a több mint egy levéltári doboznyi anyagnak még soha nem került sor a teljes és módszeres áttekintésére, másrészt a gyűjtemény számos olyan dokumentumot őriz, amely szervesen kapcsolódik a múzeum tárgyi anyagához. Itt kell megjegyeznünk, hogy mind ez idáig nemcsak a levéltári anyag teljes körű kutatása, hanem még feldolgozása sem történt meg, a gyűjtemény Borsod vármegye levéltára *Őrzmények* (IV. B. 829) c. fondjában, a 25. dobozban található, de jelenleg sem a benne elhelyezett dossziék, sem az egyes dokumentumok nem rendelkeznek önálló jelzettel,² ezért csak az említett fond- és dobozsámra hivatkozhatunk.

Tanulmányunkban a relikvia fogalmát tágabb értelmezésbe helyezzük; az idegen szavak szótárában a relikvia szó magyarázataként a következő meghatározást olvashatjuk: „*emlék, ereklye, hagyaté; különösen tiszteletben álló személy, mozgalom emlékét őrző megbecsült tárgy*”³. A muzeológia azonban, ellentétben „fondképző” iratokkal foglalkozó archivisztikával, az egyedi dokumentumokat is a tárgyakkal egyenértékű relikviának tekinti, így azokat a papíralapú emlékeket is idesorolhatjuk, amelyek különös jelentőséggel bírnak *Palóczy László* életére és politikusi pályájára vonatkozóan. A Borsod-Abaúj-Zemplén megye két nagy közgyűjteményében, a megyei levéltárban és a miskolci Herman Ottó Múzeumban található Palóczy-relikviák kutatása arra a kérdésre is választ adhat, vajon ezek a tárgyi és írásos emlékek alkalmasak-e egy későbbi Palóczy-kiállítás megrendezéséhez. A relikviák feldolgozásakor nem együtt kezeltük a tárgyakat és a dokumentumokat, tekintettel arra, hogy bizonyos dokumentumok csak a hozzájuk kapcsolódó tárgyakkal értelmezhetőek – ami természetesen fordítva is igaz –, így azt tartottuk célszerűnek, ha tanulmányunkban kronologikus sorrendben mutatjuk be a feltárt anyagot, így a kiállítással kapcsolatos kérdésre is választ kaphatunk.

¹ A gyűjtemény megnevezésében szereplő évszám az anyag levéltárba kerülésének dátumára utal. Ennek körülményeit a jeles 19. századi miskolci naplóíró, *Szűcs Sámuel* feljegyzéseiből pontosan ismerjük. Egy 1879 februári bejegyzés szerint „a közgyűlésben fő ispán úr ő méltósága egy csomó közérdekű iratot nyújtott át a megyei bizottmánynak melyek, Palóczy László saját kezű iratai, melyeket Kocz József százados, Palóczy veje adott át. Ezek a levéltárba tétettek. Kocznak jegyzőkönyvileg köszönet szavaztatott.” Szűcs 2003. II. 124.

² A levéltár munkatársai tervezik az anyag feldolgozását.

³ BAKOS 1974. 725.

A kutatás során egyértelművé vált, hogy a legtöbb dokumentum és tárgy Palóczy László vármegyei és országgyűlési tevékenységével kapcsolatos. Palóczy László 23 éves korában lépett politikai pályára, melyről 1850-ben a hadbíróság előtt⁴ így vallott: „*Hivatalos közpályára 1806-ik esztendőben lépvén, Borsod megyében, mint becsületbeli tisztí alügyész, majd aljegyző 5; mint első aljegyző 4; mint főjegyző 24; mint másodalispán 24; így összesen 38 évig szolgáltam.*”⁵ Vármegyei tisztségei mellett, mint Borsod megye egyik követe 1827-től részt vett csaknem az összes reformkori országgyűlésen: az egyetlen kivételt az 1830/31. évi diéta jelentette. A szabadságharc idején már nem Borsod vármegye követeként, hanem Miskolc város déli választókerületének képviselőjeként volt tagja az országgyűlésnek, amint a forradalom utáni első, 1861-ben összehívott parlamentnek is. Összesen tehát 35 éven keresztül képviselte Borsod vármegyét, illetve Miskolc városát az országgyűléseken. A kortárs Csengeri Antal többek között így jellemezte Palóczy országgyűlési munkáját:

*Haja és nyírott bajusza már megőszült... A tisztos ódon külsővel némi ellentétben látszanak lenni a szabadelvűség legújabb tanai... Eleven adattár ő. Minden kérdésnek tudja országgyűlési előzményeit. S történeti idézései, az események mélyebb bölcselete nélkül, sokszor igen talpraesettek, találók s többnyire elmések, olykor nagyszerű visszaemlékezéseket is költenek föl.*⁶

Palóczy László liberális politikusként magáévá tette ugyan a reformkori ellenzék elképzeléseit, de ragaszkodott a nemesi kiváltságokhoz.⁷ Különösen aktív volt a vallásszabadság kérdésében folytatott országgyűlési viták során, a magyar nyelv elismertetésének kérdésében és a törvénykönyv szerkesztésével kapcsolatban. A vitathatatlan szónoki képessége mellett, a kortársak által is nagyra becsült tulajdonsága volt pontossága és ügybuzgalma. Nem véletlen, hogy követársai az 1832/36. évi országgyűlés egyik kerületi jegyzőjévé választották. Munkájáról az *Országgyűlési Tudósítások*ban maga Kossuth is elismerően nyilatkozott. A leghosszabb ideig tartó reformkori országgyűlés befejeztével követársai nemcsak szóban, hanem egy különleges ajándék átadásával is kifejezték hálájukat és nagyrabecsülésüket az eltelt négy év során végzett munkájáért. Az 1836. február 24-én tartott kerületi ülésen a rendek tiszteletük jeléül egy aranyozott ezüst serleget és egy ahhoz tartozó tálat adtak át Palóczynak. Az ülésen Felsőbüki Nagy Pál, az MTA későbbi igazgatótanácsának tagja mondott ünnepi beszédet, amelyre Palóczy meleg hangon válaszolt:

Palóczy László Borsod vármegyei követnek, s kerületi jegyzőnek, melyek az 1832/36-diki hosszas országgyűlésén kerületi jegyzői szolgálatának jutalmául a Nemzet Képviselői által ajándékozott mesteri mívű Billikumot 1836 február 24-ikén Pozsonyban a Tekintetes Karok tanácskozásainak helyéül szolgáló Palotában, az összegyülekezett roppant hosszú sokaság előtt által vette – és megköszönte: Azon kedves történetek között, melyek a sors fél évszázadot meghaladott életemet ottan megörvendeztette, szívem előtt legkedvesebb volt az, hogy a Nemzet Képviselőinek egyike lehettem, a pedig hogy a Magyar Dicső Nemzetnek Dicső Képviselői engem még jegyzői egyikének is megválasztottak, reám nézve oly szerentse és polgári méltóság – melynél egy Magyar Nemes Polgár bármely határtalan dicsőség..., polgári magasabb poltzra nem is léphet!!!

⁴ Haynau vérbírósága, a császári és királyi Pest kerületi haditörvényszék 1850. március 15-én íratta meg Palóczival saját védőbeszédét, melynek eredeti, német fordítással kiegészített példányát a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár őrzi (MNL BAZML IV.B. 829. 25. doboz). Az iratot Ruszoly József dolgozta fel, illetve a magyar nyelvű védőbeszédet teljes terjedelmében publikálta is. RUSZOLY 1992.

⁵ RUSZOLY 1992. 30.

⁶ CSENGERI 1851. 72.

⁷ SZEGŐFI 1983. 35.

Megvallom, hogy remegve, de magam iránti férfiúi bizodalommal vettem által a jegyzői tollat, mert számot vetném magammal, s érezvén a Gondviselés Lánglelkét, sem széles tudományt nem ajándékozott, előre tudtam, hogy azon sok jeles férfiakat, kik velem együtt vagy előttem írnak az Ország Tollával, nem csak el nem hagyhatom, de utól sem érhetem. Azonban már magam iránti férfiúi bizodalommal nyúlok a Nemzet Képviselőinek Tollához, mert jól tudtam azt is, hogy minden bölcsesség és tudomány különben is, önmaguktól a Tekintetes Rendektől terjedvén és áradván ki jegyzőikre, bennem láng éget és széles tudományt úgy sem keresve, tőlem csak béketűrést, munkás forgalmat hívságot, s az igazságnak és közbizottságának maguk tiszta valóságában, s minden mesterkéeltség nélküli leírását kívánnak. Ezen tulajdonságok bennem feltaláltattak, hittem amaz előttem Legfőbb Ítéző Szék, a tetteimre soha el nem sápadható Ítéző Széke bizonyosságot nyújtott nekem eleve arról, hogy én aképpen és annyiban a Nemzet Képviselőinek igen is!, néminemű szolgáltatásokat tehetek!

Illy indulatoktól és meggyőződéstől lelkesítve tevém ezen hosszas országgyűlés alatt jegyzői szolgálatomat. S én csak a közbizottságoknak írója lévén, ha valami jót, s ha valami hasznosat tettem – ezt is a Haza, nem nekem, hanem a Tekintetes Rendek előttem világító fáklyául szolgált bölcsességének és azon jeles férfiak jószágának és irántami barátságának tulajdoníthatja, kik ahányszor valamely fontosabb tárgyban tőlük tanácsot kértem, engem mindannyiszor tanácsokkal éltetni és tanítani kegyesek valának. Mindazok mellet is Ti Kedves Barátaim! És Követ Társaim! Engem Istentől ajándékozott gyermekeimre és ezek maradékaira is kiható tiszttel, illy fényes, s az én szívem előtt minden Rend Czimereinél fényesebb „istallommal” ajándékoztok meg. Ezen előttem Szent Polgári Ereklét forró köszönettel és hálával által veszem, s mint érdemeimnek, ugyan mellyek nincsenek, hanem a Ti szíves barátságoknak és jóságtoknak megbecsülhetetlen emléké – míg élek megtartom azon időkre nézve pedig, melyekben én már nem teszek olly rendelkezéseket, hogy ezen Polgári Díszemlék fenn maradjon, s öreg legyen még akkor is midőn a véle megajándékozott Polgárnak, s az ajándékot adott Nemzeti Képviselőnek poraik már régen elmálottak.

És mivel Kedves Követtársaim ezen különös jóságtokat sem eléggé meg nem köszönhetem, sem vissza nem szolgálhatom, fogadjátok el tőlem azon szent ígéretemet, hogy amíg élek felem és jobb kezem szolgálatjukat tőlem meg nem tagadják, minden erőmet és igyekezetemet továbbá is Uram Királyomnak hív szolgálatára, s magyar szívem imádása földi tárgyának, úgy mint édes Hazámnak tőlem telhető boldogítására fogom fordítani. Sőt! Ha majd a Polgári reám már várakozó magányos életnek keskeny körében egyebet többé nem tehetek, az Istennek aképpen természetben mindenütt nyitva álló templomában könyörögni fogok azért, hogy ti az én közös jó Anyánk a Hazának Alkotmányos Díszét, Dicsőségét, Méltóságát, Önnállását és Függetlenségét – az Isten a napok végéig tündököltesse, Titeket pedig mindnyájatokat úgy közönségesen, mint egyenként Édes Hazánk javára, s a Titeket ideküldött törvényhatóságok boldogságára és ékességére hosszú időki tartson meg!!⁸

A nap további eseményeit a *Budapesti Szemle* Takáts Sándor által írt cikkéből ismerjük, melynek alapjául a *Pressburg* című német nyelvű újság 1836. február 25-i számában megjelent *Ferstl*-jelentés szolgált. A kerületi ünnepi ülést követően „a serleget, Rudics bácsi követ lakására vitték, Rudics ugyanis díszebédet adott Palóczy tiszteletére. A meghívott vendégek között volt Széchenyi István, Wesselényi Miklós, Károlyi György, Vay, Deák Ferenc, Eötvös, Somsich, Lónyay, Kossuth, Pfannschmidt (Zsedényi) stb. stb. E fényes ebéd – írja az országgyűlési titkosrendőrség – nagyon hasonlított a Kölchey tiszteletére adott búcsúebédhez. Az ebéden elhangzott toastok közül – *Ferstl* rendőrtanácsos jelentése szerint – különösen kitűnt Széchenyi Istváné és Felsőbüki Nagy Pálé. Ittak a magyar nyelv diadaláért; koccintottak a latin nyelv halálára és Magyarország ellenségeinek halálára.”⁹ A beszámolóból kitűnik, hogy az ebéden részt vett a reformkori haladó magyar politikai elit minden jelentős alakja, így nem véletlen, hogy az osztrák titkosrendőrség is kiemelt figyelemmel követte az eseményt. A serleggel kapcsolatban még egy további dokumentumot őriz a levéltár, nevezetesen azt az aláírási ívet, melyen azon képviselők szignói szerepelnek, akik a billikum elkészítésének költségeihez anyagilag is hozzájárultak.¹⁰

⁸ MNL BAZML IV. B. 829. 25. doboz

⁹ *Budapesti Szemle*, 228/62. (1933) 23.

¹⁰ MNL BAZML IV. B. 829. 25. doboz

A korabeli dokumentum egy rövid bevezetővel kezdődik, mely szerint „Vegye Palóczy László Borsod Vármegye Követje, e jelen 1832-1836. évi Országgyűlés hív és fáradást nem ismert Kerületi Jegyzője tőlünk e Billikumot, azon érzelmnek, mellyel Hazafiúi érdemeit betsüljük, jegyül önkezeinkkel idejegyzett neveinket pedig barátságos emlékül”, ezt követően pedig 101 országgyűlési követ szignóját találjuk. A nevek között második helyen Széchenyi István aláírását olvashatjuk, de megtalálhatjuk Deák Ferenc, Wesselényi Miklós, illetve a borsodi követárs Bük Zsigmond kézjegyét is. A neveket böngészve feltűnik, hogy hiányzik Kossuth Lajos aláírása. Ennek okát nem ismerjük, nincs rá magyarázat. A háttérben egészen biztosan nem valamiféle személyes konfliktus húzódohatott meg, hiszen a kortárs beszámolóban Kossuth nevét ott találjuk a díszbéd vendégei között.

1. Palóczy László billikoma, 1836. HOM Történeti Tár, Iparművészeti Gyűjtemény
Ltsz.: HOM TGY 53.249.1-2. Fotó: Mészáros Viktória

A billikom leírását Bretyánszky Ilona adja meg, a pest-budai ötvösművészet történetét feldolgozó monográfiájában.¹¹ Ezt a leírást változtatás nélkül vette át a Herman Ottó Múzeum múkincseit bemutató kötet szerzője is.¹² A 109. szám alatt bemutatott kehely tárgyleírása szerint: „az aranyozott ezüst serleg jelzetlen ötvösmű, vélhetően Pesten készült. A serleg ornamentikája rokon a hozzá tartozó tálalával, de nádusán és kupoláján palmettás, szőlőleveles, szalagfonatos aranyozatlan plasztikus, áttört ezüstdíszítés található. A tányér nyolcszögletű, a szegletekben ezüstkagylókkal. Az egész munka mind tagozatában, mind pedig ornamentális díszítőmányaiban már inkább az eklektika felé hajlik. A kelyhen a következő felirat olvasható: „Szíved, eszed, tollad: Honnak vala szánva Palóczynak / Érte barátidnak, Vedd ezen hála jelét (1832-1836).” A szövegben származási helyként a szerző még csak feltételes módon jelöli meg Pestet, de a tárgyleírásnál a Pest, 1836. megjelölést találjuk. Mindezt csupán azért hangsúlyozzuk, mert a már idézett újságcikkben az szerepel, hogy a rendek a pompás serleget Bécsben készítették.¹³ Jelen tanulmányunknak nem feladata e nyilvánvaló ellentmondás tisztázása, de mindenképpen jelezni szeretnénk, hogy a billikom készítési helyének pontos meghatározása még további kutatásokat igényel.

¹¹ BRETYÁNSZKY 1977. 138.

¹² VERES 2000. 320.

¹³ Budapesti Szemle 228/62. (1933) 23.

Miután 1836-ban Palóczy visszatért az országgyűlésről Miskolcra, a helyi politikai élet prominens képviselői is méltóképpen fogadták. Június 20-án a megye főispánja, báró Vay Miklós nagyszabású ebédet adott Palóczy tiszteletére. A reformkor legnagyobb példányszámú politikai lapjában, a hetente kétszer megjelenő *Jelenkor*ban 1836. december 31-én közöltek tudósítást a júniusi miskolci eseményről.¹⁴ A Széchenyi által támogatott, angol mintára szerkesztett politikai-közéleti lapban a következő tudósítást olvashatjuk:

Borsod megyének főispáni helytartója báró Vay Miklós még június 20^{dikán} a Rendek közül 150 úri személyt fényesen megvendégelvén, a Palóczy László úr által jegyzői követtársaitól nyert billikumot dicsőségesen uralkodó királyunkért, nádorunkért, és az egész cs. kir. hazáért a helytartó úr után minden vendég sorban írtette ki. Ebéd után az első alispán úr a megye részéről Palóczy László úrnak egy jeles készületű arany tintatartót és tollat illy fölirattal:

*„Borsod aranytollat nyújt ím számodra Palóczy!
Mert szívvel tollal Hon 's Megye híve valál!”*

Bük Zsigmond úrnak pedig több jó baráti egy díszes nagy becsű antik kardot nyújtottak át kitüntetett érdemei elismeréséül. Ezen fölül még Palóczy László úrnak jegyzői érdemei bővebb méltatásául Borsod honfiai azon kardot, melyet számára Pesten Prandtner ezüstművésznél készíttettek, 's melly a Haza, Borsod, s Palóczy czímereivel és Czuczortól illy fölírassal ékesítve:

*„A haza lelke beszélt, szavait jegyzette Palóczy,
Tisztelik 'a hazafit Borsodi szívrokonai.”*

Az érdekes jegyző névnapja előestéjén, a méltóságos helytartó úr és hitvese, s minden rendű sokaság jelenlétében a megye nagytermében nyújtottak által. - Bük kardján pedig a következő felirat olvashatni: „Bük Zsigmond alispánnak, mint az 1832-1836 évi országgyűlésen Borsod megye egyik jeles követének szíves érzelmi kinyilatkozása emlékéül hív barátai adják jún. 6. 1836.”

2. Palóczy László dístolla, 1836. HOM Történeti Tár, Iparművészeti Gyűjtemény
Ltsz.: HOM TGY 53.249.3. Fotó: Mészáros Viktória

¹⁴ *Jelenkor* 104. (1836. dec. 31.)

Az eseményt Takáts Sándor csak röviden említi, de fontos adalék a tárgyakhoz, hogy megjelölje a feliratok szerzőit is.¹⁵ Így nemcsak a kardon szereplő idézet szerzőjét ismerjük, hanem a tollét is, aki nem más, mint Fáy András. Fáy a reformkor kiemelkedő politikusa, közéleti írója, nem utolsósorban gazdasági szakembere volt, egyúttal Palóczynak követtársa az 1832/36-os országgyűlésen, akit Mikszáth csak „a haza mindenese” jelzővel illetett. A díszbédéről Szűcs Sámuel csupán egy mondatban emlékezett meg naplójában: „Palóczy Úrnak, egy díszes kardot adtak tisztelői, épen neve estvéjén.”¹⁶ Később még visszatekintett a júniusi eseményekre, megemlítve, hogy „1836-ban, a már negyedik évre visszamenő országgyűlés bevégeztetvén, megyénk fiai Palóczy László érdemeit méltányolák, fáklyás zenével, arany-tollal, ezüst tintatartóval, ezüst tokú díszkarddal üdvözlék őt.”¹⁷ Végül idézzük fel, hogyan emlékezett meg Kossuth a Törvényhatósági Tudósításokban az eseményről:

*Borsod vármegye közönsége országgyűlési követének Bük Zsigmondnak és Palóczy Lászlónak érdemeit méltóképpen becsülvén; a köz meglegedésének jegyzőkönyvbe iktatásán felül, hálás tiszteletét különös kitüntetéssel is kívánta tanusítani. Evégre a tisztviselő kar által előmozdított aláírás útján, Bük Zsigmond számára ezüst kard, Palóczynak pedig, ki hazafiúi fáradhatatlan munkásságával az egész nemzet köztiszteletét kiérdemelve a lelkes Borsod díszét s tekintetét az egész hon előtt nevelte, jól illesztett választással ezüst tintatartó s arany toll készült. Melly tisztelet jelek Szt. Iván hava [június] 20-án a követjelentés végeztével B. Vay Miklós főispáni helytartó által adott fényes ebéd után kézhez adattak. De Palóczyt más megtiszteltetés is várta, minthogy részére magános aláírás útján még egy ezüst kard is készítettvén, ezt a tisztelt férfiú neve napjának előestéjén, június 26-án ugyan csak főispáni helytartó úrnak közönségesen tisztelt hitvesének, s a megye termébe gyűlt minden rangú s mind két nemű számos közönségnek jelenlétében Puky István t. b. jeles beszéd mellett átadta az érdekesnek, mit az szinte lelkes beszéddel köszönt meg.*¹⁸

Kossuth tudósításának az adja meg a jelentőségét, hogy a beszámolóból egyértelműen kiderül: a relikviák átadására két külön eseményen került sor.

Palóczy 1861-ben bekövetkezett halála után a tárgyak sorsáról keveset tudunk. A család elszegényedett, és ennek következtében az örökösök arra kényszerültek, hogy apránként eladogassák a hagyatékot. Több mint két évtizeden keresztül semmit sem tudunk a relikviák hollétéről, illetve tulajdonosairól. Először 1882-ben a már említett Szűcs-naplóban találunk egy rövid feljegyzést, mely szerint „Egerben Sebestyén órás üzletében Palóczy László arany tolla, és ezüst serlege eladásra vannak kitéve. Valóban megrendítő az, hogy nagy emberek emlékei így sorsra jussanak!!!”. A szerzőből kiváltott felfokozott indulatra utal, hogy tőle szokatlan módon három felkiáltójellel adott nyomatékot a mondatának.¹⁹ Két hónappal később az ereklyéket már egy miskolci ékszerész kínálta eladásra. A május 30-án kelt bejegyzés szerint „a Palóczy féle emléktárgyak Egerben el nem kelvén, Pfliegler aranyművesnél itt is kitétettek – bár találkoznék valakivel, aki azokat valamely köz intézet részére megvenné, és a profán kezekre jutástól megmentené.”²⁰ A következő három évben ismét nyomuk veszett, majd 1885-ben kerültek újra elő, amikor egy májusi naplóbejegyzés szerint „Palóczy László-féle reliquiókat ajánlott fel bizonyos egyén Borsod megyének megvételre. Ezek állanak, egy aranyozott szép ezüst kehelyből, és egy tányérből melyet Palóczynak az 1832/6-i országgyűlés alkalmával barátai adtak, és egy aranytollból.”²¹ Szűcs azonban megjegyzi, hogy a tárgyak 700 forintba kerülnének, ez az összeg azonban a megye számára megfizethetetlen, ezért az ajánlatot visszautasították. A város közönsége azonban összefogott, hogy a különleges relikviák köztulajdonba kerüljenek. A gyűjtés eredményeként 1887 decemberében „Palóczy László arany tolla, és ezüst serlege, illetéktelen kezekből, Soltész Nagy Kálmán polgármester közbenjárása, és Miskolcz több lelkes lakosai áldozatkészsége által megszerezettvén, az evang. reform, főgymnasiumba kerültek.”²² Az eseményről a korabeli sajtó is

¹⁵ Budapesti Szemle, 228/62. (1933) 23.

¹⁶ Szűcs 2003. I. 28.

¹⁷ Szűcs 2003. I. 176.

¹⁸ SZEGŐFI 1983. 71-73.

¹⁹ Szűcs 2003. II. 155.

²⁰ Szűcs 2003. II. 158.

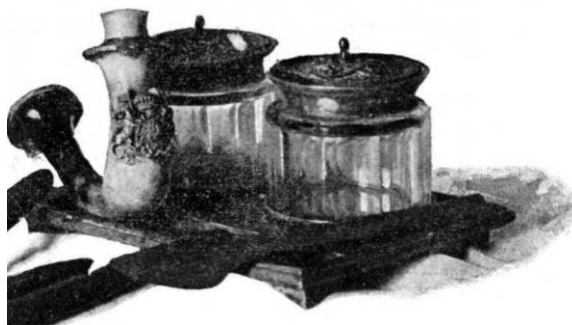
²¹ Szűcs 2003. II. 226.

²² Szűcs 2003. II. 300–301.

beszámolt. A Miskolczi Kereskedelmi és Iparkamara és a *Miskolczi Ipartestület Hivatalos Közlönye*, a *Borsodmegyei Lapok* 1887 decemberében rövid hírben tudatta, hogy közadakozásból 440 forint gyűlt össze, melyet a város polgármestere, *Soltész Nagy Kálmán* egészített ki. Így vált lehetővé, hogy Miskolc megvásárolja a Palóczy-ereklyét. A tollat és a kelyhet a gimnázium könyvtárában²³ helyezték el, ahol a „közönség által is szemlélhetőleg, kegyeletteljesen” állították ki.²⁴ A hányatott sorsú ereklyék tehát méltó helyükre kerültek. Itt őrizték őket egészen 1899-ig, amikor is megalakult a *Borsod Miskolczi Közművelődési és Múzeum Egyesület*. Ekkor arról döntöttek, hogy a gimnáziumtól tartós letétként a múzeumi egyesület veszi át. A múzeum 1902-ben megnyílt állandó kiállításában kiemelt helyen kerültek bemutatásra.²⁵ A kiállításához készült, Molnár József által szerkesztett katalógusban – ő volt a múzeum első múzeumőre, mai nevén muzeológusa – az iparművészeti gyűjtemény darabjai között, a 88. és a 89. szám alatt tüntette fel a kelyhet és a tollat.²⁶ A második világháborút követően az intézmény állami tulajdonba került, gyűjteményeit újraeltárolták, ekkor kapták napjainkban is használt leltári számukat.

Kérdés, hogy az 1836-ban Palóczynak adományozott tárgyak közül a tintatartó azonos-e azzal a relikviával, amelyet az Aradi Ereklyemúzeum őriz már több, mint egy évszázada.²⁷ Az ereklyemúzeum tárgyai ma az aradi megyei múzeum (Complexul Muzeal Arad, Románia) különgyűjteményét képezik, és Szemere tintatartója az ereklyemúzeum gyűjteményéről 2012-ben kiadott albumban is szerepel.²⁸

3. Szemere Bertalan
miniszterelnök tintatartója
az Aradi Ereklyemúzeumban.
JÓKAI–BRÓDY–RÁKOSI (szerk.) 1898. 65.
alapján

Palóczy munkásságát számos alkalommal ismerték el követtársai, a megyék és városok közösségei. A levéltár több méltató levelet is őriz, melyeket Palóczy különböző politikai tevékenységei miatt kapott. Ezek között van egy díszoklevél, amely szerint 1840. Szent Mihály Hava (szeptember) 4-én Sopron város közönsége díszpolgári címet adományozott Palóczynak.²⁹ A polgármester és a városi tanács által kiállított, és Nep János főjegyző által hitelesített oklevél hosszasan méltatta Palóczy tevékenységét, az indoklásban többek között a következő sorokat olvashatjuk: „ki már több országgyűléseken a kerületi Ülésekről jegyzőkönyvet vezetvén széles ösmereteit, ritka lelki tehetségeit, s minden erejét fáradhatatlan szorgalommal és forró buzgalommal a haza javának szentelte.”

²³ 1887-ben a gimnázium, illetve annak könyvtára abban a papszeri épületben működött, mely 1899-től, a gimnázium elköltözését követően, a mai múzeum jogelődjének, a Borsod-Miskolczi Közművelődési és Múzeum Egyesületnek a kezelésébe került.

²⁴ *Borsodmegyei Lapok* VII. (1887)/98.

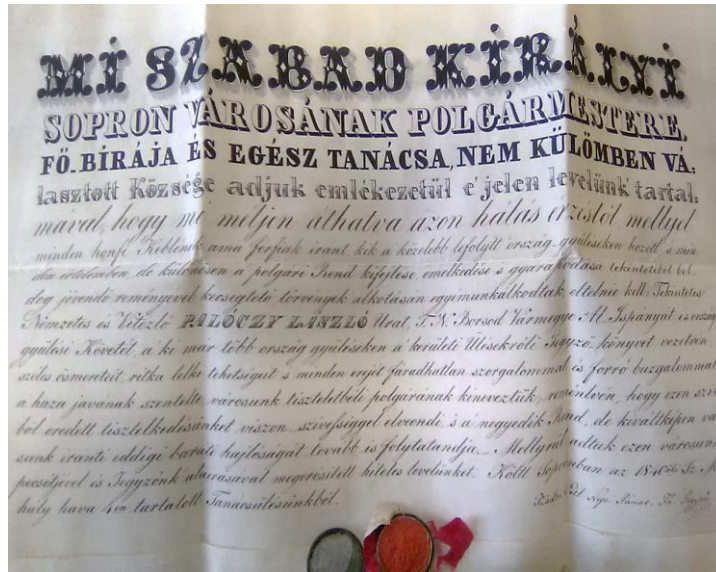
²⁵ 2013-tól a Palóczy-ereklyék közül az aranytoll is megtekinthető a Herman Ottó Múzeum Papszeri Kiállító Épületében az „Egy miskolci nemes az országos politikában – Szemere Bertalan pályája és pályatársai” címet viselő állandó kiállításban.

²⁶ MOLNÁR (szerk.) 1902. 67.

²⁷ JÓKAI–BRÓDY–RÁKOSI (szerk.) 1898. 65.

²⁸ *Emléktárgyak [...] 346. Szemere Bertalan tintatartója. Négyoszloptos, vasból öntött tálcán álló tintatartó. A tálcán zöld festék nyomai láthatók. A tintatartó és a homokszóró teste bordázott, szintelen üvegből készült. Nyakrészük egyenes, peremük kihajló. Fedelük két részből álló. A homokszóró fedelének az alsó része homorú, átluggatott, felső része hiányzik. A tintatartó fedelének alsó része zárt, felső része geometrikus mintával díszített és kis, kiálló fogantyúval felszerelt. (Závodi Szilvia). KEDVES (szerk.) 2012. 1. 144–145.*

²⁹ MNL BAML IV. B. 829. 25. doboz

4. Sopron város díszpolgári oklevele. MNL BAML IV. B 829. 25. doboz (A Szerző felv.)

Az oklevelet a megyei közgyűlésen okolicsnai Okolicsány János főjegyző 1841. Böjt Hava (február) 16-án hirdette ki. Nem véletlen, hogy Sopron ilyen magas elismerésben részesítette Palóczyt. Ebben az időben a szabad királyi város országgyűlési képviselője nem más volt, mint az a Felsőbüki Nagy Pál, aki 1836-ban Pozsonyban az ünnepi beszédet mondta a kerületi gyűlésben.

A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár Palóczy-hagyatékában két különleges dokumentumot, két követválasztási jegyzőkönyvet is őriznek. A korábbi 1843-ból (borsodi követválasztás), míg a későbbi 1861-ből (miskolci képviselőválasztás) származik. A két dátum azért különösen érdekes, mert 1848-ig Miskolc mint koronauradalmi tulajdonú mezőváros önállóan nem küldhetett képviselőt az országgyűlésbe. A választási rendszert az 1847/48-as országgyűlésen hozott 1848. évi V. tc.-ben módosították. A törvény többek között arról is rendelkezett, hogy ekkortól Miskolc már önállóan két követet küldhetett az országgyűlésbe. (A törvényben részletesen felsorolták, hogy az egyes vármegyék illetve bizonyos települések az országgyűlésbe hány követet delegálhatnak. A felsorolás 40. helyén találjuk Miskolcot két képviselővel.) A döntést indokolta egyrészt a város gyors fejlődése, de minden bizonnyal sokkal nagyobb súllyal esett latba, hogy a két borsodi követ, Szemere Bertalan és Palóczy László is emellett állt ki, mai szóval lobbizott érte. Törekvésüket maga Kossuth Lajos karolta fel, és ahogy 1888-ban Turinban fogalmazott: „*nekem volt részem abban, hogy Miskolc tekintettel fekvésére és más számbajöhető körülményére, két képviselői választókerületi helyet nyert. Két képviselő sok Miskolcnak, de hát Miskolcnak kiváltságos helyzete van.*”³⁰ Az új törvény szerinti első választásra 1848 júniusában került sor. A várost két választási körzetre, északra és délre osztották.

1843. Szent György hó (április) 27-én, a miskolci megyeházán tartott borsodi követválasztás során készült jegyzőkönyvből szinte percről percre végigkövethetjük a választás lefolyását. A „*Megye Közházának nagyobb termében*” lezajlott eseményen először a „*megye közönsége*” [a választásra jogosult nemesek] az első követet választotta meg. Idézzük fel a jegyzőkönyv ide vonatkozó sorait: „*az egész termet a Palóczy név úgy tölti be, hogy az általános többségnek kijelentett akarata által második alispán Palóczy Lászlónak országgyűlési első követté lett választása minden kétségen kívül levén, ugyanannak első követté választása ki is mondatott. S a megye közönsége többszörös élljen kiálltsai között, örömtapssal üdvözöltetett.*” Második követté Szemere Bertalant választották, Palóczyhoz hasonlóan közfelkiáltással. A választást követően Palóczy megköszönte a bizalmat, egyúttal harminchét évnnyi szolgálatot követően lemondott alispáni tisztségéről.³¹ Okolicsányi Emanuel, a választás lebonyolításáért felelős jegyző így méltatta a leköszönő Palóczyt:

³⁰ DOBROSSY 2009. 52-53.

³¹ MNL BAML IV. B. 829. 25. doboz

*[a]zok a hű szolgálatok, fáradhatatlan és lankadni nem tudó buzgóság, csüggedhetetlen szorgalom, és tántoríthatatlan hűség, melyet Palóczy László hivatalos pályája folytatása közben, önmaga, hozzátartozói és önmaga feláldozásával szünet nélkül kifejtett, hanem e felett, annak maradandó emlékei mind Megyénk, úgy az Ország Levéltárában is, a késő maradék mindenkor felmaradnak. Érdemtelen ezen Polgártársunknak a hivatalos pályáról leléptét érzékeny megindulással, s elhatározottan nyilvánított akaratának méltánylásával fogadván, második alispáni hivatalától lett elbúcsúzását azon nyilatkozásunkkal kísérik, hogy Palóczy László harminchét esztendei hosszas szolgálati ideje alatt, a Megye Községének, mindjárt eleinte megnyert bizodalmit és szeretetét, nemcsak megtartotta, hanem annak időnkénti öregbülésével, a reá ruházott főjegyzői második alispáni, és háromízbeni országgyűlési követi díszes hivatalokban belépését, egyedül kítűnő, és jeles szolgálatai által méltán úgy érdemelte meg, hogy a Megye és a Haza szolgálatában megőszült hajait fedő polgári koszorúk országosan ismert és tisztelt nevére maradandó fényt árasztanak.*³²

Ha eltekintünk a korszakban használt, ma már patetikus szófordulatoktól, akkor is jól érzékelhető a Palóczy felé áradó tisztelet és megbecsülés. A vármegyei tisztségről való leköszönését követően Palóczy minden energiájával az országos politika felé fordulhatott. Az 1848. évi követválasztásról csupán egy rövid feljegyzés található a levéltári anyagban, mely szerint 1848. június 19-én ismét egyhangúlag választották meg országgyűlési követnek.³³

A szabadságharc leverése után közel 12 évnek kellett eltelnie, hogy Pozsonyban újra összeüljenek a rendek. Az országgyűlési követválasztásokat 1861 februárjában tartották szerte az országban. Miskolcon február 26-án került sor a választásra. A választási jegyzőkönyv a következőképpen számolt be a reggel kilenckor kezdődött eseményről:

*Alig hangzottak el elnökünknek emlékeztető szavai, és már szünni nem akaró örömkiallítások, harsány éljenések között, városunk "déli" kerületének képviselőjére egyedül egy férfiú neve ajánlatot, egy oly férfiúé, aki úgy a nemzeti dicsőség, mint a közös szenvedések napjaiban soha sem feledte azt: hogy előbb született magyarnak, mint más bárminek, kinek egy évszázadhoz már már közelendő szeplőtlen élete oly nyílt könyv gyanánt állt s állott máiglan mindenki előtt, melyből egy hazafinak legfőbb érdeme, az egész hazafiúság olvasható."*³⁴

Az idézett méltató sorok tükrében újfent nem lehetett kétséges a választás lefolyása illetve eredménye, melyről Poroszký István választási elnök a következőket jegyezte fel:

*A jelenvolt választók közakarattal nyilvánításaiból egyedül Palóczy László nevét hallotta hangoztatni, mindazonáltal a többször idézett 1847/48. V. t.c. rendeletéhez képest azon kérdést intézi az összegyűlt választókhoz, hogy vajon az egyhangúlag ajánlott Palóczy Lászlónak viselőül leendő megválasztásába közakarattal megnyugszanak-e? avagy szavazni kívánnak? ismét egy általános felkiáltás tört keresztül a légen s az országszerte is tisztelt ősz veteránt, a több országgyűléseken Borosd megye volt egyik követét s országgyűlési jegyzőt, valamint az 1847/48^{iki} országgyűlés képviselőháza érdem koszorúzott korelnökét, városunk büszkeségét Palóczy Lászlót nyilvánították városunk eme déli kerületének legméltóbb képviselőjének.*³⁵

1861 áprilisában ő nyitotta meg az országgyűlést.³⁶ Palóczy egészen április 19-ig látta el az elnöki tisztséget. Miután megromlott egészségi állapota miatt lemondott, a követársai elbúcsúztak az ekkor már 78. életében járó politikustársuktól. A Ház köszönetét jegyzőkönyvében rögzítették, melynek utolsó sora az volt: „a Haza háláját kiérdemelte.”³⁷

³² MNL BAML IV. B. 829. 25. doboz

³³ MNL BAML IV. B. 829. 25. doboz. A választási események lefolyásához vö.: SZEGŐFI 1983. 75–76.

³⁴ MNL BAML IV. B. 829. 25. doboz

³⁵ MNL BAML IV. B. 829. 25. doboz

³⁶ Házelnöki nyitóbeszéde közölve: SZEGŐFI 1983. 101–107.

³⁷ E felirat olvasható azon a szürke márvány emléktáblán is, amelyet országgyűlési határozat alapján, az 1861-es országgyűlés képviselői készíttettek, és 1864-ben az avasi templom belsejében helyeztek el. DOBROSSY 1993. 204.

Alig több mint egy héttel lemondása után, április 27-én Palóczy Pesten elhunyt. Végredeletében azt kérte, hogy Miskolcon helyezték örök nyugalomra. Palóczy testének hazaszállításáról, a pesti és miskolci gyászszertartásokról mind a sajtó,³⁸ mind kortársai részletesen beszámoltak.³⁹ Temetéséről csupán egy eddig még nem publikált levelet szeretnénk ismertetni. A Herman Ottó Múzeum gyűjteményében őrzött levél ismeretlen szerzője az alábbi sorokat írta feleségének a pesti gyászszertartásról:

Tegnap nagyszerűen eltemettük [Palóczyt], az az csak az utolsó tisztességet adtuk meg, mert elvitték Miskolcra a vasúton, hol éppen superintendiális gyűlés lévén, tudom ott is nagy tisztességet tettek neki. Az újságok majd megírják bővebben. A két fővárosból, u. m. Budáról és Pestről minden hivatalos testület, iskola, valláskülönbség nélkül, nagy urak, papok, közép és alsó rend, roppant számmal volt. A ref. templomban két pap beszélt, a követek házában az elnök, a vasútnál egy kath. Pap követ, a ház deputatiót küldött Miskolcra, onnan is 20-an jöttek fel érte. Szóval minden érdeméhez képest ment. Ma a képviselő házában Juczi leánya nevében köszönet olvastatott fel, a ki az aranykardját az országnak ajándékozta. A ház a Múzeumba [Magyar Nemzeti Múzeum] tétette örök emlékül.⁴⁰

A levéltöredék is említi, hogy a Borsod vármegye közönségétől 1836-ban kapott díszkard már közvetlenül halála után közgyűjteménybe került. Egy héttel Palóczy halála után ugyanis családja felajánlotta a díszkardot az országgyűlésnek, amelyet Kubinyi Ferenc képviselő javaslatára átadtak a Magyar Nemzeti Múzeumnak.

XIV. Országos ülés. 1861. ápril 30-án de. e. 10 órakor [...]
Elnök [Ghyczy Kálmán]: [...] Meg fogja engedni a tisztelt ház, hogy azon kötelességérzettől indítatva, melyet elhunyt nagy polgártársunk tisztelt és szeretett korelnökünk Palóczy László iránt a ház ismételve tanusított, legelőször is azon hálaemlékiratot terjesszem elő, melyet a boldogultnak családja e tisztelt házhoz intézett. [...] Csengery Imre jegyző felolvassa a Palóczy László családja által a házhoz beadott emlékiratot, mely szerint egyszersmind megtiszteltetés jeléül Palóczy Lászlónak Miskolcz városától egykor ajándékozott díszkard a ház rendelkezés alá adatik.
Kubinyi Ferencz: Azt tartom, a bemutatott díszkard díszesebb helyre nem tétethetik mint ha az a nemzeti muzeumnak adatik által. Méltóztassék tehát a ház abba belegyezni, hogy az a nemzeti muzeumba betéttessék. (Helyes.)
Elnök: Tehát Keglevich Béla gr. jegyző úr által a legközelebbi alkalommal át fogja adni a nemzeti muzeum igazgatójának.⁴¹

A díszkardot a Magyar Nemzeti Múzeum leltárba vette, egy fél évszázadig őrizte, és a múzeum leltárkönyvi bejegyzése szerint 1910. április 10-én átadta a Borsod-Miskolci Múzeumnak,⁴² de a múzeum, illetve jogutódja, a Herman Ottó Múzeum leltárkönyvében nem szerepel, a tárgy jelenleg lappang.

³⁸ *Magyar Sajtó*, 1861. ápr. 28.; SZENDREI 1886–1911. II. 241.

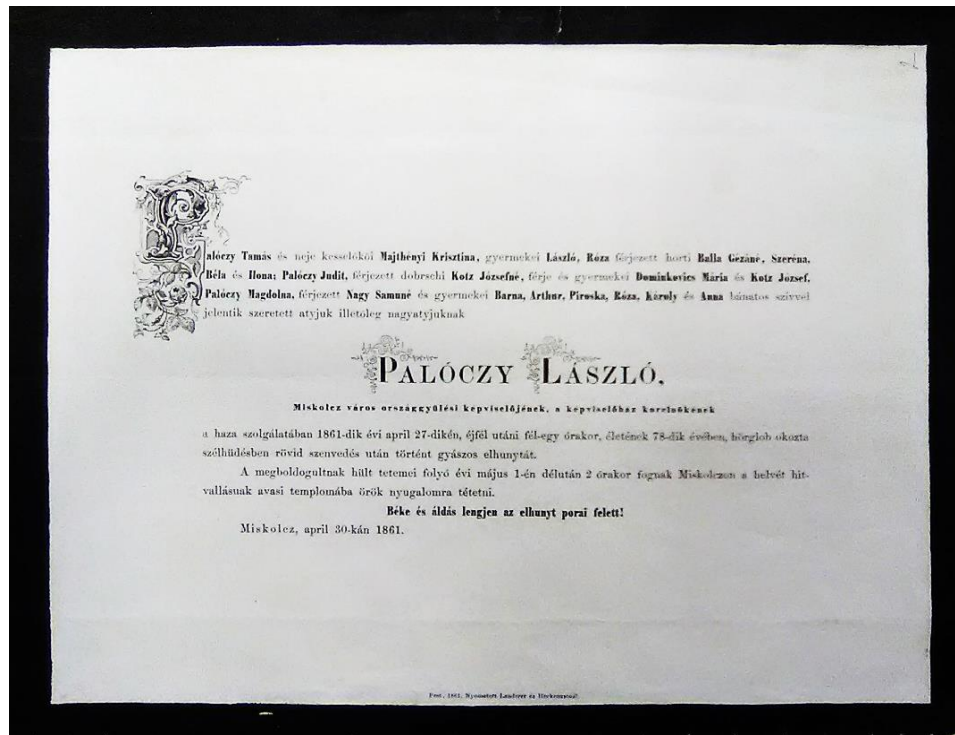
³⁹ Szűcs 2003. II. köt. 148.

⁴⁰ HOM HTD. 53.1125.1

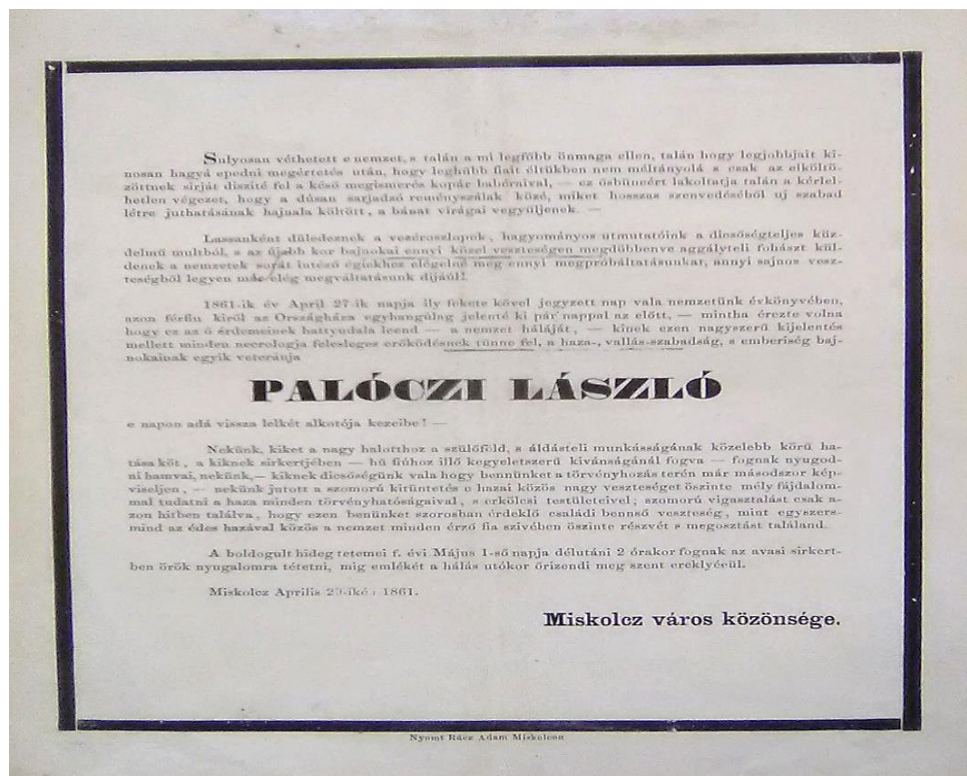
⁴¹ HAJNIK (szerk.) 1861. 66.

⁴² Palóczy László díszkardja. 23. Május 6. Palóczy László (az 1848 és 1861 évi országgyűlés korelnöke *apr. 27 1861) díszkardja, melynek elefántcsont carneol, opál és zöld kövekkel és a Palóczy család címérével (ágaskodó s emberfejt tartó kettős farkú oroszlán) ékesített markolatának gerinczén ezüst lemezre ezen szavak „Haza lelke beszélt, szavait jegyzette Palóczy. Tisztelik a Hazafit, Borsodi szívrokoni” vannak vésvé. Ezen kard vörös bársonnyal borított hüvelyének felső megara-nyozott ezüst lemezes részén, domború cifrázatok között Borsod megye címere (ágaskodó, koronát és mérleget tartó kettős farkú oroszlán) a hüvely közepén szinte aranyozott ezüst lemezen, domború cifrázatok között Magyarország címere látható. Beadatott az 1861 évi országgyűlési képviselőház határozata folytán. (Bejegyzés A magyar nemzeti Muzeum Régiség és Kincstárában ajándok és szerzemény útján begyűlt tárgyak Jegyzőkönyve 1861-től 1865-ig c. leltárkönyvbe a 9. oldalon). Az eredeti leltári bejegyzés mellett szerepel egy későbbi szignó 1913. április 10-i dátummal és a következő megjegyzéssel: Átadva a Miskolci Múzeumnak.” A bejegyzés az 1958-as nagy revízió idejéből származhat. Az adatért Debreczeni Droppán Bélának, a Magyar Nemzeti Múzeum munkatársának tartozunk köszönettel.

A miskolci gyászszertartásra május 1-jén, délután kettőkor, az avasi református templomban került sor. A levéltár őrzi mind a család, mind a város által kiadott gyászjelentést.

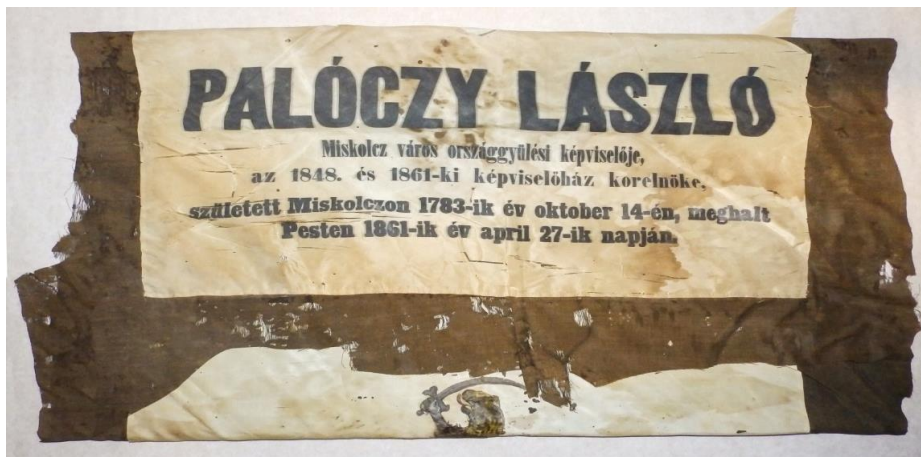

5–6. A Palóczy család és Miskolc város közönsége által kiadott gyászjelentések
MNL BAML IV. B-829 25. doboz (A Szerző felv.)

Miskolc első monográfusa, Szendrei János részletesen megírta az eseményeket a koporsó hazaszállításától egészen a szertartás lefolyásáig. Beszámolójában többek között arról is megemlékezett, hogy miután a vonat megérkezett Pestről, a koporsót hatalmas tömeg kísérte a pályaudvartól az Avasi református templomig. A menetben a fekete lobogók között ott volt „a nagy halott címeres zászlója is”, miként „az avasi templom belseje is gyászba volt borítva, s a nagy halott címerével sűrűn vala ékesítve.”⁴³

A halotti zászlók közül az egyiket a múzeum textilgyűjteménye őrzi. Amint a képen is látható, sajnos napjainkra nagyon rossz állapotba került: a címer szinte teljesen megsemmisült, csupán a zászló tetején található felirat olvasható. A levéltárban azonban megtalálható az egyik papírra festett halotti címer.⁴⁴ Összehasonlítva az eredeti zászló töredékeit, illetve a halotti címet, szembetűnő, hogy a levéltárban őrzött dokumentumon a családi címer ábrázolása elnagyolt. A selyemzászlóra a Palóczy-címet tökéletesen festették fel.⁴⁵ Szomorú, hogy a zászlónak éppen ez a része ment tönkre.

7–8. A halotti zászló felirata és a címer töredéke HOM Történeti Tár, Textilgyűjtemény
Ltsz.: HOM TGY 53.1557.1. Fotó: Mészáros Viktória A halotti zászló címertöredéke

⁴³ SZENDREI 1886–1911. II. 239.

⁴⁴ MNL BAML IV. B. 829. 25. doboz

⁴⁵ A Palóczy-címer leírása: „A címer pajzs kék udvarában zöld téren hátulsó lábain ágaskodó oroszlán, első lábával levágott török fejet tartva. A pajzs fölötti sisak koronájából szintén hasonló oroszlán emelkedik ki, első jobb lábával kivont kardot, a ballal levágott török fejet tartva. Foszladék jobbról aranykék, balról ezüst vörös.” NAGY 1857–1868. IX. 98.

9. Palóczy papírra festett halotti címere
MNL BAZML IV. B 829. 5. doboz

A szertartás eseményeit, illetve az elhangzott beszédek nem kívánjuk részletesen ismertetni, csupán egy, eddig publikálatlan megemlékezést szeretnénk közölni. A vers szerzőjének nevét ismerjük ugyan, személyére vonatkozóan azonban semmilyen adattal nem rendelkezünk, sőt azt sem tudjuk biztosan, hogy a költeménye elhangzott-e a szertartás során. A végén szereplő dátum szerint csak a temetés után került lejegyzésre. A mű nem bír irodalomtörténeti jelentőséggel, de egyedisége okán indokoltnak tartjuk közreadását.

Nagy hazafi Palóczy László úr hamvaira

Nagy lelkű Palóczy hát kriptába szálltál
A hon szeme sirat, hogy tőlünk elváltál
Miért mentél még te el, szeretett bölcs Atya
Míg nem végződött honnak állapotja
Voltál fejedelmünk szeretett nagy híve
A nemzetnek pedig jobb keze és szíve
Igyekeztlél a hont felboldogítani
Amiért tisztelünk és fogunk áldani
Már te diadalmat, koszorút és méltó bért
Nyertél hont szeretett hív szolgálatodért
Az égtől s éltednek csak a világ végén
Törli ki a neved ama fénylő égen
Mert valamint léte, úgy vége végtelen
Itt omlak le hát én a te szent porodra
Lantolok sok dísszel telezet sorodra
Régi fénylő nemzet szent lobogó tagja
Palóczy László úr volt jobbagnak jobbika
Ki számos résztvevők, kiket jórendbe tett
Köszöntelek gyász ciprust és nemes érzetet
Mert egy őrangyalnak eltelve az óra
Melyben parantsolat jött mennyei szóra
Mint e honnak védője vitetett az égbe
Melyet múlt április vitt ellenünk végbe

Oda hát egy oszlop melyért sok szem sír
Amíg a föld háta égő emberrel bír
Mert akit királya és nemzete szeret
Annak a halála bánatra nyit eret
Sírva tiszteld magyar e nagy kincs halálát
Régi hőseidnek fent lobogó szálát
Hazám nem kívánjuk soha a jobboldat
Tsak ne vond meg tőlünk jobb karodat
Hogy ezt elvetted, ad ki szent egymásba
E dicsőül el kint tulajdon fiába
Nyugodj hát dicső por, de áldott neved
Míg egyesítettél menyben a lekeddel
Éljen az emléked érdemeid árán
Míg ember emberért él a föld határán
A te porod sok új őr csókolja
Sőt nem is magyar az, aki meggúnyolja
Kriptád felett mindig a béke lebegjen
A magyar nemzetnek áldó szava zengjen
Midőn pedig eljő az az áldott óra
Hogy por részed felkel a trombita szóra
Egyesítvén tested dicsőült lekeddel
A dicső koronát a mennyben is vedd el
Vigadjon ott lelked az egek egébe
A megboldogultak dicső seregébe

Midőn üdvözetem a végére megyen, buzgóan kívánom ámen, úgy legyen

3^{dik} máj. 1861.

Demeter János⁴⁶

A koporsó 1861. november 12-én került végleges helyére, a temetőkert keleti részén fekvő sírboltba. 1869-ben a sírt vaskerítéssel vették körül és emlékművet állítottak rajta.⁴⁷ Az emlékmű illetve a sír kulcsait a levéltárban őrzik. A kulcsokat – melyek szerintünk ereklyének minősülnek – őrző borítékon a következő felirat olvasható: „Palóczy László sírboltjához tartozó 2 darab, koporsójához tartozó 3 darab, és az emlékkő rácsozatához tartozó 1 darab összesen 6, azaz hat darab kulcs. Beadta veje Kocz József úr 1879. január 23.”⁴⁸

⁴⁶ MNL BAML IV. B. 829. 25. doboz

⁴⁷ Az emlékműállítás történetét, illetve magának az emlékműnek a részletes leírását Dobrossy István publikálta. DOBROSSY 1993. 202-204.

⁴⁸ MNL BAML IV. B. 829. 25. doboz

Dobrossy István 1993-ban megjelent munkájában⁴⁹ is hat kulcsról írt, de kutatásunk idején (2016. október) a borítékban már csak öt kulcsot találtunk.

10. A Palóczy-kripta kulcsai, MNL BAZML IV.B 829 25. doboz (A Szerző felv.)

Palóczy halálának első évfordulóján Miskolcon számos megemlékezést tartottak. Ezek közül a legjelentősebb a Miskolci Nemzeti Színház társulatának előadása lett volna. A tervezett program szerint *Szigligeti Ede „A szökött katona”* című, műfajteremtő darabja került volna bemutatásra, mely előtt *Palóczyra* emlékezve a színészek a közönséggel együtt elénekelték volna a himnusz. A feltételes mód használata azért indokolt, mert az előadást az utolsó pillanatban lemondták. *Szűcs Sámuel* ennek okáról is tudósít: „*Palóczy halálának első évfordulati napjának ünnepélyesítésére allegoria lett volna előadandó, de felsőbb helyről betiltatott.*”⁵⁰ A tiltó rendelet csak az utolsó pillanatban születhetett meg, tekintettel arra, hogy már az előadás plakátjai is elkészültek. A plakát már önmagában is kuriózum, így különleges jelentőséggel bír, hiszen mindezidáig egyetlen olyan miskolci színházi előadásról sem tudunk, melyet az utolsó pillanatban, a plakátok elkészülte után mondtak volna le. Ugyanakkor művelődéstörténeti értékét jelzi, hogy *Keresztessy Sándornak*, a Miskolci Nemzeti Színház 19. századi történetét feldolgozó munkájában még említést sem tesz erről az előadásról.⁵¹

⁴⁹ DOBROSSY 1993. 203.

⁵⁰ SZÜCS 2003. 324.

⁵¹ KERESZTESSY 1907

MISKOLCI

NEMZETI SZÍNHÁZ.

2-dik Bérlet 14-dik szám.

Pázmán Mihály igazgatása alatt dráma és népszínmű társaság által.

Vasár. 1862. é. május 27-én

Palóczy László évfordulati napján kegyeleti emlékek

ALLEGORIA.

1 változattal, a himnus karéneklése mellett.

E Z T K Ö V E T I:

A szökött katona.

Eredeti népszínmű 3 szak. népdalokkal. Írta Szigligeti Ede, zenéjét Szerdahelyi J. (Rendező: Szabó Károly.)

1. szak: „KATONA FOGDOSÁS.” — 2. szak: „SIRALOMHÁZ.” — 3. szak: „ZRINYI KÁVÉHÁZ.”

Monti, olasz gróf Camilla, neje Völgyi, ezredes St. Geran Segéd-tiszt Róza, társalkodónő Korpádine, özvegy kovácsné Gergely, kovács fia Lajos, szabó Julcsa, árva rokonuk Gémesi, jegyző	ERDELYI S. Pázmáné Szabó Károly Kétszery Ormódy Buday Julia Dombóczy Tóth Jenő Sipos Czákóczy Duray	Biró Káplár Pista, kovács János, szabó Miska, kőkatona Városi biztos Pinczér Monti néne Völgyi néne Kőkatona	Gyöngyösi Hubinsky Bakonyi Kétszery Gyula Dombó Szacsódy Rátkay Ötvösi Kiss Szentosy
--	---	---	---

Nép, katonák, kőhelyek.

Erdélyi Sándor úr, a t. ez. közönség iránti tiszteletből a fent jelölt szerepben ajánlja magát a t. ez. közönség kegyébe. — Első vendégjátékul jövő Kedden, Április 29-én.

„Mátyás király lesz.” Dráma adatik.

Tóth Jenő, a fent jelölt szerepben ajánlja magát a t. ez. közönség kegyébe.

Jövő szombatán, Május 3-án rendkívüli előadásul:

„István, első magyar király”

Eredeti tragoedia 5 felvonásban. — új díszletekkel.

Kezdeté pontban 7 és fél órakor.

Nátoni, Bécs Ádám, Miskolcban

11. Színházi plakát. HOM HTD 53.2332.1. (Fotó: Mészáros Viktória)

A színházi előadást ugyan betiltotta a hatóság, de a megemlékezés nem maradt el. Erre az évforduló napján az avasi templom temetőkertjében került sor. A sírjánál a református tanoda énekkara *zengett gyászdalokat*.⁵² A korabeli beszámoló az eseményről csupán ennyit jegyzett fel, de nagy valószínűséggel ennél gazdagabb lehetett a program. Minden bizonnyal beszédek, prózai művek is elhangozhattak. Erre utal az a levéltárban őrzött kézirat, melynek datálása ugyan két héttel későbbi, de címe azt sugallja, hogy elhangozhatott a megemlékezésen. Ezt azonban nem állíthatjuk biztosan, hiszen lehet, hogy a hatóságok ennek előadását is megtiltották. A vershez hasonlóan e mű szerzőjéről sem tudunk semmit, csupán annyit sikerült kideríteni, hogy szerzője neve ellenére nem állt közvetlen rokonságban a híres irodalmárral, *Kazinczy Ferenc*cel. Különösebb irodalmi jelentőséggel ugyan e mű sem bír, egyedisége miatt mégis indokoltnak tartottuk, hogy teljes terjedelmében közreadjuk.

⁵² Szűcs 2003. II. köt. 324.

Hálaemlékül

Néhai Palóczy László Úr sírja felett,
temetése évfordulati napján 1862. május 13.

Oly kegyetlen a sors, oly mostoha! A hit üldöz, dacolni véle hasztalan törekszik, a hit lever szomorú és bánatos lesz mint a ser. Mi irántunk is miért vagy oly kegyetlen, ily mostoha oh sors, miért sujtolsz mindig annyi szívetemésztő bánattal, miért lehelled a halál senyvesztő szelét mindig alig fészlő reményvirágainkra, és Te is édes istenünk kegyes szemmel miért nem tekintesz reánk. Kegyes büszke...elviselni igen nehéz nekünk! Elhunynak férfaink, hazánknak támaszai, megsiratjuk őket keservesen és könnyeink zápora között kíséjük az örök nyugalomra, de emléküket szívünkben örökké él, a szív fájdalma keserve s a kegyetes emlék megmaradnak, s keblünk mindig magasztosabban dobog föl s szentebb lángra gyúl szívünk, ha a szent honfi erény példányképeinek sírjánál emlék koszorút fűzünk. E gyász sírnál is – melyben Néhai Tekintetes Palóczy László úrnak az 1861. évi országgyűlés szeretve tisztelt korelnökének hidegült porai nyugosznak, levert kebelrel és fájdalomtelt szívvel állunk meg. Alig múlt egy rövid éve, hogy ezrek üdv kívánata között, lobogó fáklyák vidám fényénél örömtelt szívvel tisztelénk meg, s bocsátánk alá nemzet szent gyülekezetébe, hogy légy nekünk ott szószólónk édes atyánk mindenünk, és most egy év múlva gyászokorsód felett újra zeng fohászuk az égi atyához, most a bánat akkor a szent öröm könnye ragyogott szemeinkben.

Ma egy éve zengett feletted a szomorú halotti ének, s hirdette a harangok gyászos zúgása a temetéstedet. Eljöttünk lefizetni a kegyelet adóját, melyre szívünk ösztönzött. Mi, kiknek szívünk szerelme mindenünk mit adhatnánk, mást mint kedvesebbet neked boldog szellem kit földi dolog már nem érdekel, mintha csak legcsekélyebb részben is kimutathatjuk, hogy tiszteljék emlékedet, s hogy szeretjük e hont, mely téged is kebelén táplált, melyet imádtál, s melyre fáradozva hajtád le fejedet örök nyugalomra. Azért legyen neked kedves e kis hála emlék, szerelmünk áldozata, melyet a hon oltárára adunk. Oh! Mert ha bírnánk világnak minden kincsével, s adnánk azt a haza oltárára, még az sem volna sok, nem volna kecsesebb a tiszta szerelemnél, legyen neked kedves azon ezrek hálaünnepe, kik életemben szerettek és tiszteltek, s halálod után emlékedet szívünkben szent erekeként őrzik.

De oh! Hallasz e minket ott fenn a magas mennyeiken dicső szellem, imádkozol-e a dicső atyánál boldogtalan hazád üdvéért, vannak-e könnyeid melyeket sorsunk felett ejthetnél, oh, ha látsz, ha vannak fájó könnyeid tekints reánk és sirass meg bennünket, s kérd forró imával az égi atyát kegyelemért.

Oh Isten! Trónusod felé zeng fohászuk s esedezünk hozzád e szent helyen, jusson Kegyelmed harmatából csak egy cseppecske minékünk, s mi boldogok leszünk, mert nem lehet, hogy minket egészen elhagyta volna, kinek atyai Kegyelmét annyiszor tapasztaltuk, ha sírtunk, ha örültünk, ha boldogok vagy boldogtalanok voltunk.

Te pedig boldog szellem, ki e sor csendes ölén pihened a hosszú élet fáradalmait, nyugodj csendesen. Itt hamvadó poraidon egy nemzet bánat könnye ég, emléken törölhetetlen betűkkel vannak írva érdemeid, honszerelmed szívünkben örökre felejthetetlen vagy, oh, mert fáj a szívnek, hogy akkor hagyál itt, midőn egy reménysugár derengett borongós egünkön, a szabadság hajnalának sugara. Elmenél örökre, nekünk most sem maradt egyéb, mint a bú, mely epeszt, a remény mely biztat és megcsal és a mindenható Isten a mi jó atyánk, kiben bízva el nem csüggedünk soha. Ki megvéd minket a világ minden gonosza ellen. Oh, nem csüggedünk soha, mert:

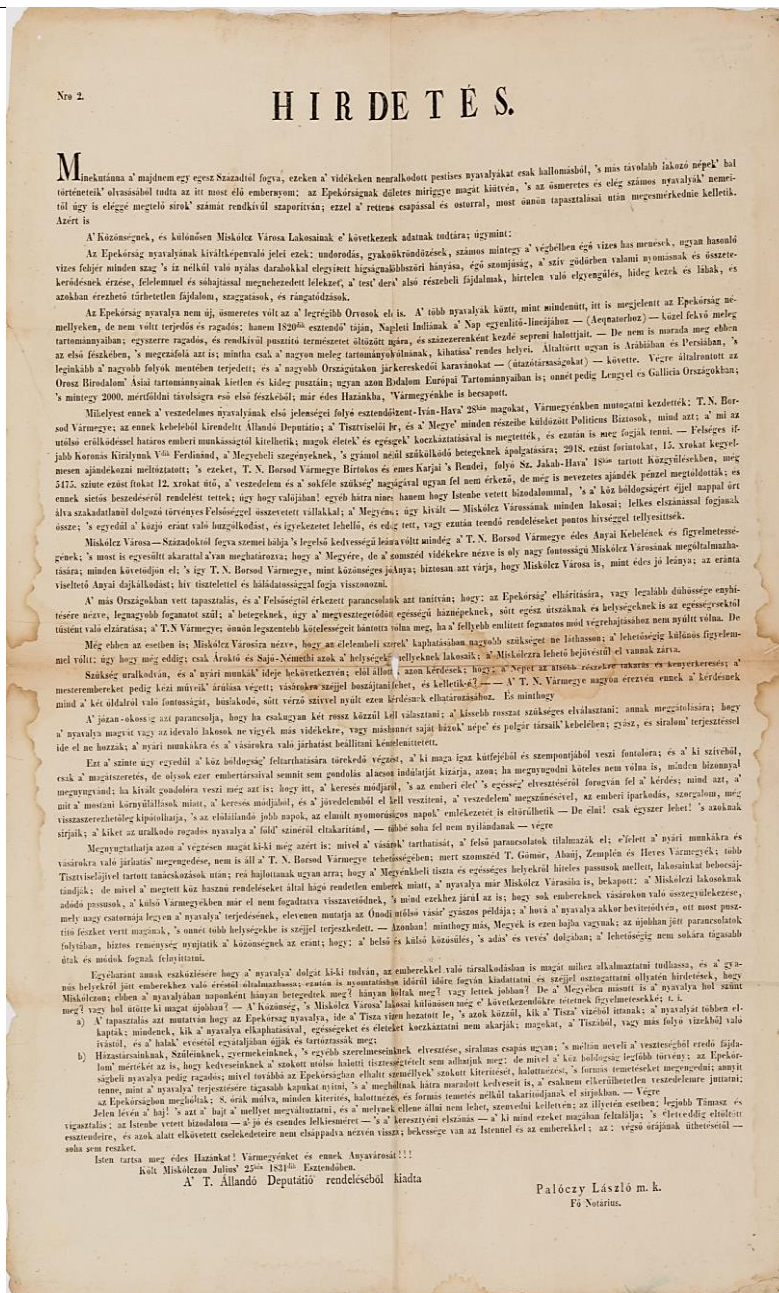
Még jőni kell, még jönni fog
Egy jobb kor, mely után
Buzgó imádság epedez
Százerek ajakán.”

Kazinczi Nagy János⁵³

⁵³ MNL BAML IV. B. 829. 25. doboz

Végezetül három olyan egyedi dokumentumot szeretnénk bemutatni, melyek szorosan összekapcsolódnak Palóczy László közéleti tevékenységének két olyan területével, amelyekről eddig kevés szó esett.

Vármegyei munkássága kapcsán már bemutatott azokat az ereklyéket, melyeket Palóczy a megye közönségétől kapott elismerésül. A múzeum, de különösen a levéltár gyűjteményei számos olyan Palóczy által saját kezűleg írt levelet őriz, melyekben különböző peres ügyekben személyesen járt el. Ezek bár értelemszerűen egyediek, megítélésünk szerint semmiképpen sem minősülnek relikviának. E vonatkozásban azonban szeretnénk bemutatni egy olyan dokumentumot, mely megfelel az általunk meghatározott fogalmi kritériumoknak. Palóczy vármegyei pályafutásának egyik fontos, kiemelkedő jelentőségű állomása volt, amikor 1831-ben Borsodban többek között az ő irányításával szervezték meg a kolera elleni védelmet, nem utolsósorban az ő felelőssége volt a közbiztonság, illetve közrend fenntartása. Ez utóbbi azért bírt kiemelkedő jelentőséggel, mert a szomszédos Abaúj és Zemplén vármegyékben nemcsak a járvány pusztított, hanem az annak következtében 1831-ben júliusában kitört felkelés is.

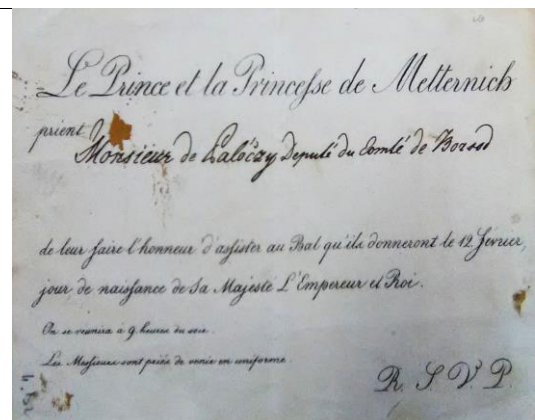

Plakát a kolera idejéből, 1831 (HOM HTD Ltsz.: 58.154.1)

Palóczy 1831 tavaszát Pesten töltötte, részt vett az országos összeírások feldolgozásában. Júniusban tért csak vissza Miskolcra és még ebben hónapban (15-16-án) tartott vármegyei közgyűlésen ismét főjegyzővé választották. Ebbéli tisztségében a kolerajárvány idején számos rendeletet hozott, jelentős érdemeket szerezve a megye járványvédelmének megszervezésében.⁵⁴ Tevékenységére vonatkozóan a múzeum gyűjteménye őriz egy különleges, eddig még publikálatlan dokumentumot: egy 1831. július 25-én Miskolcon kelt plakátot, melyben tájékoztatja a *Közönséget, és különösen Miskolcz város lakosait* a kolera tüneteiről, illetve a védekezés mikéntjéről. Miskolc külön említése nem véletlen, hiszen mint Borsod vármegye legnagyobb, éppen ezért legsűrűbben lakott települése különösen nagy veszélynek volt kitéve. A plakát egyedi dokumentuma a reformkori Miskolc történelmének, de teljes szövegének közlését nem tartottuk indokoltnak.

Palóczy nemcsak a reformkori Magyarország helyi és országos politikai életének volt kiemelkedő és elismert egyénisége, hanem a korabeli társasági összefüggéseknek is egyik kedvelt és szívesen látott vendége volt. Szónoki képességeinek köszönhetően Palóczy hamar az országgyűlés egyik legismertebb személyiségévé vált, nemcsak az ülésteremben, hanem azon kívül is. Elsősorban toastjai révén lett kedvelt vendég, bármilyen alkalomból tudott veretes szónoklatokat mondani, egy-egy névnap vagy születésnap lakomán akár tucatnyi pohárköszöntőt is tartott, mindezt úgy, hogy nem keveredett ismétlésbe. Szónoklatai mellett a személyéből áradó egyszerűség és közvetlenség is népszerűvé tette.⁵⁵ Személyisége mellett a higgadt és megfontolt politizálása okán is kedvelt figurája volt kora társasági életének. Bejáratos volt a legelőkelőbb rendezvényekre, még az udvarhú báloknak is szívesen látott vendége volt. Ennek tanulságát a levéltár gyűjteményében találhatjuk meg két báli meghívó – vagy ahogyan a korban hívták: *tánczünnepe* – formájában. Mindkettő a reformkorból származik, de pontos datálásuk további kutatásokat igényel, hiszen a meghívókra jellemzően ezeken sem a helyet [minden bizonnyal mindkét esetben az országgyűlés helyszíne, Pozsony lehetett] sem az évszámot [feltételezésünk szerint az 1832-36 között megrendezett országgyűlés idejéből származnak] nem tüntették fel, csupán a hónapot és napot. Számunkra azonban jelen esetben sokkal fontosabb, hogy kik voltak a meghívók. Mindkét esetben ugyanis a Habsburg-birodalom legszűkebb társadalmi elitjéhez tartozó hercegekről van szó.

A Pálffy család a 17. századtól a Habsburgok egyik legfontosabb magyarországi támaszai voltak, nem utolsósorban a család tagjai Pozsony vármegye örökös főispáni tisztségét is betöltötték. A történetírás *Antalt* nem sorolja a család legkiemelkedőbb tagjai közé, mégis nagy megtiszteltetést jelenthetett, ha valakit meghívtak egy általa rendezett bálra. A család a 19. században Pozsonyban több palotával is rendelkezett, ami különösen megnehezíti a helyszín beazonosítását. A herceg Pálffy Antal által rendezett bál 63 meghívottja között a Pálffyak mellett olyan neveket találunk, mint az Esterházy és a Zichy család tagjait, de a meghívottak között olvashatjuk gróf Széchenyi István nevét is.

11–12. Pálffy Antal herceg és Metternich herceg Palóczy Lászlónak szóló meghívója.
MNL BAML IV. B. 829. 25. doboz (A Szerző felv.)

⁵⁴ FAZEKAS 1998. 78-79.

⁵⁵ FAZEKAS 1998. 94.

A másik meghívó feladójának kapcsán már kétségünk sem lehet afelől, hogy Palóczy László tevékenységét a bécsi udvar is elismerte. A 19. század első felében *Metternich* herceg nemcsak egyike volt a Habsburg Birodalom befolyásos politikusainak, hanem napjainkig is gyakorlatilag személyével azonosítjuk a kor Habsburg külpolitikáját. A Metternich herceg és hercegnő által (év?) február 12-én este kilenckor rendezett bála Palóczy, mint Borsod vármegye országgyűlési követe volt hivatalos. A meghívó alján apró betűvel figyelmeztették a meghívottat, hogy illendő öltözetben jelenjen meg. Ez ebben az esetben lehet, hogy nem pusztán a kötelező protokollnak volt a része, hiszen Palóczy közismert volt arról, hogy mindig feltűnően ódivatú magyar ruhában járt, zsinóros dolmányban, elmaradhatatlan botjával, amely viselet a bálokon nem volt illendő.

*

Tanulmányunk zárásaként megpróbálunk a bevezetőben feltett kérdésre – nevezetesen arra, hogy vajon a felkutatott anyag alkalmas lehet-e egy kiállítás megrendezésére – választ adni. Formabontó ugyan a kérdésfeltevés, de úgy gondoljuk, hogy jelen periodika vonatkozásában nem idegen sem annak célkitűzéseitől, sem szellemiségétől. Ahhoz azonban, hogy reális választ adhassunk, megítélésünk szerint mindenképpen figyelembe kell venni Gyulai Éva Palóczy-ikonográfiát⁵⁶ feldolgozó munkáját is. Szem előtt tartva azt a tényt, hogy a kiállítás rendezés mindig hordoz magában szubjektív szempontokat, nem utolsósorban nagyban függ a kurátor személyétől, illetve látásmódjától nem adhatunk egyértelmű választ a feltett kérdésre. Valóban az elmúlt évek kutatásai során viszonylag nagy számban kerültek elő olyan Palóczy Lászlóval kapcsolatos tárgyak, illetve dokumentumok, amelyek első pillantásra talán azt sugallják, hogy a válasz: igen. Ezt a feltételezést az is erősítheti, hogy mindkét tanulmányban csak az egyedi, relikviaként értelmezhető tárgyakat és dokumentumokat dolgoztuk fel. Figyelembe kell azonban venni, hogy a borsodi közgyűjtemények számos olyan dokumentumot is őriznek, melyek a relikvia fogalmi meghatározásának ugyan nem feleltek meg, de egy kiállítás rendezése során mindenképpen hasznosak lehetnek, érdeklődésre tarthatnak számot. Nem hallgathatjuk el azonban, hogy éppen egy kiállítás szempontjából talán legfontosabb területen, a tárgyak vonatkozásában nagy a hiány. Ez különösen annak tükrében szomorú, hogy Palóczy milyen hosszú ideig töltött be kiemelkedő szerepet mind az országos, mind Borsod vármegye politikai életében, mégis nagyon kevés a tevékenységéhez köthető tárgyak száma. Ez nem egyedi eset, hiszen a Herman Ottó Múzeumban 2013-ban megnyílt, *„Egy borsodi nemes az országos politikában – Szemere Bertalan pályája és pályatársai”* című állandó kiállítás rendezése kapcsán a kurátoroknak hasonló nehézséggel kellett szembenézniük Szemere Bertalan vonatkozásában is.

Azt is hangsúlyoznunk kell, hogy bár a szakemberek szemében épp oly értékesek a dokumentumok, mint tárgyak – forrásértékük vonatkozásában nem is tehetünk köztük különbséget, sőt sok esetben a dokumentumok akár nagyobb jelentőséggel is bírhatnak –, mégis a látogatók elsősorban a tárgyakra kíváncsiak. Éppen ezért a kutatások jelen állása szerint – ha félretesszük a szakembereknek azt az érthető vágyát, hogy munkájukat ne csak tanulmányok, hanem kiállítás formájában is a nagyközönség elé tárják – azt kell mondanunk, hogy önálló nagyobb kiállítás megrendezése, annak tervezése jelenleg nem indokolt. Az eddigi eredmények alapján két út tűnik járhatónak. A kutatási eredmények bemutatásának egyik lehetséges módját kínálja, ha az előbb említett állandó kiállításhoz kapcsolódó időszaki tárlaton ismerhetnék meg a látogatók a tárgyakat, dokumentumokat, illetve a kutatások legújabb eredményeit. Ehhez kapcsolódóan azt is elképzelhetőnek tartjuk, hogy érdemes lenne azt is megfontolni, hogy lassan időszerűvé válik ezen kiállítás anyagának részleges megújítása is. Ezt a megközelítést az is indokolja, hogy közeledik a szabadságharc 170. évfordulója, amely kiváló apropóul szolgálthatna ezen törekvésnek. A bemutatás másik lehetséges módja az lenne, ha a felkutatott anyag, egy tematikus kiállítás részét képezné, legyen szó akár várostörténetről, politikatörténetről, vagy reformációról.⁵⁷

⁵⁶ GYULAI 2015

⁵⁷ Utóbbi esetében különösen fontos lenne a 2016 novemberében *„Palóczy László, a népképviselői országgyűlés korelnöke és a miskolci református egyház segédfigondnoka”* címen megrendezett konferencián elhangzott előadások tanulmány formájában való megjelentetése.

GYŰJTEMÉNYEK RÖVIDÍTÉSE:

HOM = Herman Ottó Múzeum, Miskolc

HTD = Történeti Dokumentáció

TGY = Történeti Tár, Tárgyi Gyűjtemény (Iparművészeti és Textilgyűjteménye)

MNL BAZML = Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára, Miskolc

IV. B. 829 = Borsod vármegye levéltára – Őrzmények (Borsod vármegye egyesületi alapszabályainak, megyei, községi és egyéb szabályrendeleteinek levéltári gyűjteménye; államosított házigatlanokra vonatkozó adásvételi szerződések

BIBLIOGRÁFIA

BAKOS (szerk.) 1974

BAKOS FERENC (szerk.): *Idegen szavak és kifejezések szótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974

BRESTYÁNSZKY 1977

BRESTYÁNSZKY Ilona: *A pest-budai ötvösség*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1977

CSENGERI 1851

Csengeri Antal: *Magyar szónokok és statusférfiak (Politikai jellemrajzok)*. Heckenast Gusztáv Nyomdája, Pest, 1851

DOBROSSY (Szerk.) 1993

DOBROSSY István (Szerk.): *A miskolci Avas. Monográfia a város jelképéről*. Herman Ottó Múzeum–Borsodi Nyomda, Miskolc, 1993

DOBROSSY 2009

DOBROSSY István: *Miskolc az önálló törvényhatósági joggal felruházott város 1909–2009*. Pfliegler J. Ferenc emlékére a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárért Alapítvány, Miskolc, 2009

FAZEKAS 1998

FAZEKAS Csaba: Egy Borsod megyei nemesi karrier fordulópontján. In: *„Egyszer volt...”*. *Előadások a Teleki és Vay családok történetéből*. Szerk.: HOLOPCEV Péter. A Teleki Tehetséggondozó Szakkollégium, Miskolc, 1998. 70–107.

FAZEKAS 1998

FAZEKAS Csaba: *Palóczy László beszédei és írásai 1848–1849*. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc, 1998

GYULAI 2015

GYULAI Éva: Palóczy László ábrázolásai - a népképviselői országgyűlések korelnökének (1848/1861) ikonográfiája = *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* LIV. (2015) 387–405.

HAJNIK (szerk.) 1861

HAJNIK KÁROLY (szerk.): *Az 1861. év április 2. Pesten egybegyűlt országgyűlés képviselőházának naplója*. I–II. I. (1861. április 6–június 1.)–II. (1861. június 3–augusztus 22.). Az országgyűlési gyorsíró-kar közreműködésével. Landerer és Heckenast, Pest, 1861

JÓKAI–BRÓDY–RÁKOSI (szerk.) 1898

Dr. JÓKAI Mór–BRÓDY Sándor–RÁKOSI Viktor (szerk.): *18negyvennyolcz A magyar szabadságharcz 1848-49-ben*. Révai testvérek Irodalmi Intézete Rt., Budapest, 1898

KEDVES (szerk.) 2012

KEDVES Gyulai (szerk.): *Aradi ereklýmúzeum. Gyűjteményi katalógus 1–2. (1. Tárgyak, 2. Grafikák, fényképek, dokumentumok)*. Hadtörténeti Intézet és Múzeum–Csongrád Megyei Önkormányzat–Complexul Muzeal Arad, Budapest, 2012

KEREKES 1962

KERÉKES Lajos: Palóczy László élete és munkássága = *Borsodi Szemle* 1962/3. 53–58.

KERESZTESSY 1903

KERESZTESSY SÁNDOR: *Miskolcz színészetének története 1753-tól 1904-ig*. Forster-Klein-Ludvig Ny., Miskolc, 1903

MOLNÁR (szerk.) 1902

MOLNÁR József (szerk.): *A Borsod-Miskolczi Múzeum ismertető katalógusa*. Szelényi és Társa Könyvnyomdája, Miskolcz, 1902

NAGY 1857–1868

NAGY IVÁN: *Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblákkal* I–XII. Ráth Mór–Beimel–Kozma, Pest, 1857–1868

RUSZOLY 1992

RUZSOLY JÓZSEF: *Három borsodi örökhagyó – Palóczy László, Szemere Bertalan, Zsedényi Béla – Tanulmányok és dokumentumok*. Szerk.: PÉTER László–VIGA Gyula. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 1992

SZEGŐFI 1983

SERESNÉ DR. SZEGŐFI ANNA: *Palóczy László születésének 200 éves évfordulójára*. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc, 1983

SZENDREI 1886–1911

SZENDREI János: *Miskolcz története és egyetemes helyirata* I–V. Miskolcz város közönsége–Stephaneum Nyomda, Miskolc, 1886–1911

SZŰCS 2003

Szűcs Sámuel naplói I-II. (Szerk.: DOBROSSY István). Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc, 2003

VERES–VIGA (szerk.) 2000

VERES LÁSZLÓ–VIGA GYULA (szerk.): *A Herman Ottó Múzeum Műkincsei*. HOM, Miskolc, 2000

Újabb adalékok Palóczy László ikonográfiájához

GYULAI Éva

New data to iconography of Ladislaus Palóczy

Borsod county's ex-officio county clerk Ladislaus (László) Palóczy came at the age of 43 as a delegate to the Hungarian Diet of Pressburg/Pozsony (Bratislava) in 1827. As a reformist member of House of Representatives and ranking member of Representative Parliamentary Sessions during the 1848/49 Revolution War of Liberation he became one of the leader politicians in Hungary. After the 1848/49's revolution and war of independence the next National Assembly was summoned in 1861 and Ladislaus Palóczy as ranking member was died during the sessions. A study has already appeared regarding his iconographic representations (GYULAI 2126) hereby new iconographic data are describing.

*

Palóczy László (1783–1861) ábrázolásai végigkísérik országos politikai pályafutását attól kezdve, hogy 1827-ben feltűnt a diétán mint borsodi képviselő, egészen az 1861. évi országgyűlésen bekövetkezett haláláig.¹ A Palóczy-ikonográfiát gazdagító újabb források csak bővítik, de alapvetően nem változtatják meg az ábrázolásaival kapcsolatban tett megállapításokat: Palóczy egyike azoknak a reformkori vidéki politikusoknak, akik a politika országos színterén is ismertté és az ellenzék körében népszerűvé váltak, és ábrázolásainak viszonylagos bősége is népszerűségének bizonyítéka.

1. Palóczy László ábrázolásai 1827–1868. GYULAI 2016. alapján
Portrayals of Ladislaus Palóczy, 1827–1868 (GYULAI 2016)

¹ Palóczy László ábrázolásairól bővebben: GYULAI 2016.

Éremkép (1849)

Palóczy ábrázolásának az éremművészetben való feltűnése nem ismeretlen a numizmatikában, hiszen már a 20. század elején többször említették és leírták azt az éremsorozatot, amely Palóczy László éremképét is tartalmazza. 1910-ben a *Numizmatikai Közlönyben* Mihálovics Béla a Magyar Nemzeti Múzeum műtárgyaként pontosan leírja a kivételes technikával készült egylapos érmet, amely Palóczy Lászlót ábrázolja magyar viseletben, leírása szerint az érme alsó részére az évszámot is bevészték: 1849.

Palóczy László (az országgyűlés korelnöke). 59. Vonalkörben mellkép szemben, háromsújtásos atillában. A szegélyen, fönn: PALÓCZY LÁSZLÓ | lenn: 1849. Rézkorongba vésett és niellóval kitöltött kép és feliratok (Kézi munka). – Hátlapja nincs. Réz. 41 mm. – NM. B. U. E. 505.²

Mihálovics cikke után nem sokkal Leszih Andor (1880–1963), aki 1905-től vezette a Borsod-Miskolci Múzeumot, Miskolc érmészetét tárgyalva ugyancsak a *Numizmatikai Közlönyben* ismerteti a Palóczy-érmet a Nemzeti Múzeum példányáról.³

24. Palóczy László az 1848-iki országgyűlés korelnöke s Borsod vármegye követe (sz. Miskolc 1783). Vonalkörben Palóczy mellképe szemben, háromsújtásos atillában. A szegélyen fent PALÓCZY LÁSZLÓ, lent 1849. Rézkorongba vésett és niellóval kitöltött kép és feliratok. Kézimunka. Hátlapja sima. Réz. 41 mm. A Magyar Nemzeti Múzeumban. Gohl: BUE. 505. N. K. 1910. Mihálovics 59. sz.

2. Ismeretlen művész:
Palóczy László,
érem, 1849.
MNM Éremtár
(MNM dig. felv. részlet)

Unknown Artist:
László Palóczy.
A medal, 1849 (MNM)

² MIHÁLOVICS 1910. 13.

³ LESZIH 1910. 108.

Az érem ma is megvan a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában egy sorozat részeként.⁴ A különleges, réz alapon nielló-díszítésű érmek sorozatát, amely ekkor, megosztva, a Történelmi Arcképcsarnok és a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében volt elhelyezve, Siklóssy László ismertette 19–20. századi magyar éremművészetet bemutató cikkében, ismét csak a *Numizmatikai Közlöny* 1910. évfolyamában.⁵ Az ismeretlen éremművésztől származó sorozat a magyar történelem nagy alakjainak emlékeztére készült, a sort Balambér (a hunok első ismert királya) nyitja meg, úgyszintén mint a magyarok ősatya, majd Álmos vezér és az Árpád-házi királyok következnek. II. Lajost Wesselényi Miklós követi a „panteonban”, ami jól mutatja, hogy valószínűleg 1849-ben készült, hiszen a Habsburg uralkodók teljesen hiányoznak a felsorolásból. Ezt erősíti az egyik érem felirata: *1849 április 14-ike emlékére*, így az érem-sorozat alkalmának a debreceni detronizáció látszik a legplauzibilisabbnak (igaz, a trónfosztás „hőse”, Kossuth hiányzik a felsorolásból, és Szemere Bertalant sem említik, az őket ábrázoló érmek azonban, feltételezhetően, egykor részei lehettek a kollekciónak).

Nem csodálható, hogy reformkor és szabadságharc emblematis alakjai közé Palóczy is bekerült. Érdekes, hogy a sorozatban nemcsak a reformkor, illetve a '48-as forradalom és a trónfosztás „oldalán” álló reformer politikusok tűnnek fel, hanem a konzervatív oldal képviselői is, mint az aulikus beállítottságú Zsedényi (Pfannschmied) Ede (1804–1879), Szepes vármegyei követ, vagy az 1847-ben elhunyt esztergomi érsek, Kopácsy József, illetve az újkonzervatív Dessewffy Aurél (1808–1843), vagy Szerencsy István (1795–1850) személynek.

Az éremre vésett Palóczy-portré a fiatal, magyar viseletben ábrázolt politikus idealizált ábrázolása, hasonló metszetes arcképet nem ismerünk a reformkorból. A minta feltételezhetően Palóczy 1843-ban készült Franc Eybltől származó litográfiája lehetett,⁶ de a művész megfiatalította a már 1843-ban is 60 éves Palóczy arcvonásait.

Ladislaus von Palóczy (1860 k.)

Az éremképhez nagyon hasonló ábrázolás látható egy litografált csoportképen a bécsi *Österreichische Nationalbibliothek* portrégyűjteményében.⁷ A csoportképen a magyar reformkor és a '48-as forradalom öt vezető politikusa látható, a német aláírás szerint: Stephan Széchenyi, Ladislaus v(on) Palóczy, Ludwig Batthyány, Gabriel v(on) Klauzál, Joseph Eötvös. A csoport tagjai közül csak Palóczy nem volt az első feleső magyar minisztérium minisztere, az országgyűlés korelnöki teendőit azonban többször is ellátta 1848–49-ben, így mindenképpen a legfelső politikai elitben volt a helye, a grafika osztrák készítője is így gondolta. Az 5 személy közül Palóczy és Klauzál családnevét előzi meg a nemesi rangot jelző *von* előtag, a többiek ugyanis arisztokraták, a grófi, illetve Eötvösnél a bárói titulus azonban lemaradt a nevek előtt. A művészileg alacsony nivójú csoportképen reformkori, illetve 1848. évi grafikai előképeket használtak, a litográfia talán könyv- vagy folyóirat-illusztrációként szolgálhatott egy 1860 körül Ausztriában készült nyomtatványhoz.

⁴ Érem: Palóczy László. 1849 körüli érmesorozat. Ezüstözött réz érem, Ø 40 mm. MNM Éremtár. A kutatásban nyújtott segítségért Debreczeni Droppán Bélának, a Magyar Nemzeti Múzeum munkatársának tartozom köszönettel.

⁵ V. Ismeretlen érmész művei (rajzszerűen vésett érmek – ezüstözött rézalapon): 1. A Történelmi Arcképcsarnok gyűjteményében: Balambér – Chan – Álmos – Szent István – Gizella királyné – I. Géza – I. László [...] Nagy Lajos – [...] I. Mátyás – II. Ulászló – II. Lajos – Wesselényi Miklós – Beöthy Jenő – Bezerédi István – Kopácsy József – Dessewffy Aurél – Szerencsy István – Palóczy László – Teleki László – Aulich Lajos – Bem József – Gróf Dembinszki Henrik – Görgei Arthur – Guyon Richárd – 1849 április 14-ike emlékére – Klapka György (két változatban) – Bonyhádi Perczel Mór – Batthyány Kázmér – Deák Ferenc – Klauzál Gábor – Batthyány Lajos – Eötvös József – Zsedényi Ede – Kisfaludy Károly – Csokonai Vitéz Mihály – Kölcsey Ferenc – Döbrentei Gábor – Vörösmarti Mihály – Petőfi Sándor. 2. A Nemzeti Múzeumban (a fentiek egy részén kívül): gr. Széchenyi István. SIKLÓSSY 1910. 49.

⁶ GYULAI 2016. 380–391.

⁷ Palóczy László †1861. *Bildnis (Brust, halb rechts) zusammen mit anderen ungarischen Patrioten. Anonyme Lithographie*, ÖNB Porträtsammlung, Pg Gruppen I, Nr. 570. (Bildarchiv: PORT_00067685_01); A csoportkép részlete külön: ÖNB Porträtsammlung, Pg 100.352:I(3) (Bildarchiv: PORT 70086-03)

2. Ismeretlen művész: Magyar politikusok csoportképen, litográfia, részlet. Ausztria, 1860 k.(?).

ÖNB Porträtsammlung (Bildarchiv: PORT_00067685_01 alapján)

Unknown Artist: 'Hungarian Patriots, 1848'. Lithography, around 1860, a detail, ÖNB Porträtsammlung

Az osztrák csoportkép Palóczy-portréja feltűnő hasonlatosságot mutat az 1849-re datálható „megfiatalított” éremképpel, a hajviselet, fejtartás, illetve a selyem nyakkendővel viselt dolmány (atilla) az 1843-ban készült Eybl-portrét idézi.

3. Franz EYBL (1843)

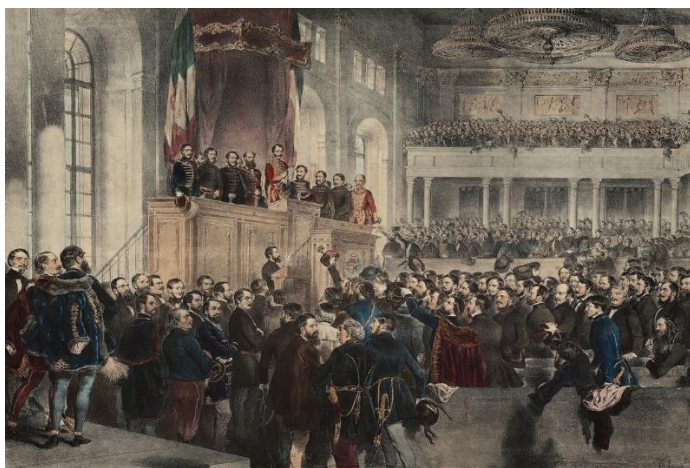
4. Érem (1849)

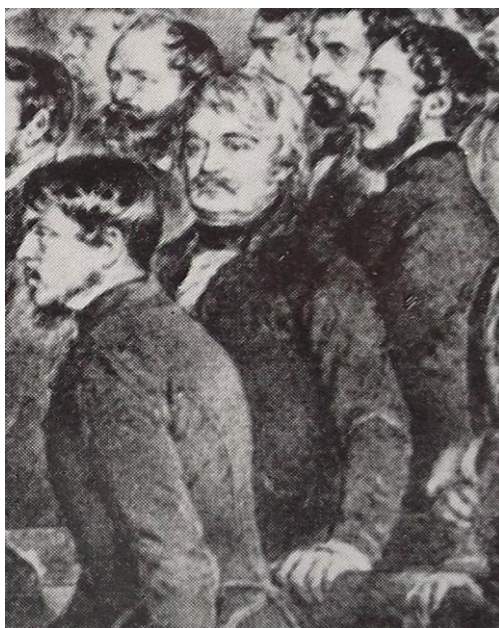
5. Litográfia (1860 k.)

BORSOS József–August PETTENKOFFEN: Az országgyűlés megnyitása, 1848

Hiteles ábrázolásnak kell tekintenünk a Borsos József festőművész (1821–1883) rajza után készült litográfiát is,⁸ amely Palóczyt, Miskolc város – Szemere Bertalan mellett – másik országgyűlési képviselőjét ábrázolja, amikor József nádor a pesti Redout (Vigadó) nagytermében megnyitotta az az első népképviselési országgyűlést 1848. július 5-én. A belügyminiszterrel megbízott Szemere Bertalan miniszter-társaival együtt a színpadon áll, József nádor mellett, míg Palóczy a tömegben látható, a kép jobb szélén, jól felismerhetően. Borsos József a reformkor és '48, sőt a szabadságharcot követő időszak legismertebb és legtöbbet foglalkoztatott festője és grafikus, sőt az 1860-as évektől fényképész, a kivételes jelentőségű történelmi pillanatot a résztvevők élethű ábrázolásával örökítette meg, így Palóczyt is felismerhetővé tette, ábrázolásán azonban jól látszik, hogy előképe mindenképpen Franz Eybl 1843-ban készült Palóczy-portréja lehetett, amelynek élethűségét a '48-as litográfia is bizonyítja.

6–7. BORSOS J.–A. PETTENKOFFEN: Az első népképviselési országgyűlés megnyitása a pesti Redout nagytermében, 1848. júl. 5. Színezett litográfia (wikipedia.org)
 J. BORSOS–A. PETTENKOFFEN: Opening of the first representative parliament in the Great Hall of the Redout in Pest on 5 July 1848. Coloured lithography

8. BORSOS J.–A. PETTENKOFFEN:
 Palóczy László miskolci képviselő
 az első népképviselési országgyűlés
 megnyitásán, 1848
 Litográfia részlete
 RÓZSA–SPIRA (szerk.) 1973. 181. alapján

J. BORSOS–A. PETTENKOFFEN:
 MP László Palóczy at the opening of
 Parliament, Pest, 5 July 1848.
 Lithography, a detail
 [RÓZSA–SPIRA (ed.) 1973. 181.]

⁸ RÓZSA–SPIRA (szerk.) 1973. 181. (326. sz.)

Borsos rajzát August von Pettenkofen/Pettenkofer (August Xaver Karl von Pettenkofen, 1822–1889) bécsi festőművész és litográfus metszette kőbe, aki mint császári katonatiszt és haditudósító részt vett a szabadságharcban, és a bécsi „Die Bewegung” c. újságnak több lithográfiát és készítette a magyarországi eseményekről. Legismertebb könyomata Buda ostromáról készült, de a szabadságharc egyéni hőstetteiről készített sorozatot 1850-ben.⁹

E. F. RIEWEL: Palóczy László (1865 k.)

A korábbiaknál is idealizáltabb az a háromnegyedes grafikai portré, amelyet mind az *Österreichische Nationalbibliothek* portrékollekciója, mind a *Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnoka* őriz. Az ovális keretbe foglalt, természeti táj elé komponált ábrázoláson díszes magyar dolmányban és prémes, mentekötös mentében rajzolták le Palóczyt, kezében karddal. Bajusza, hullámos ősz haja a reformkori valósághű portrékat követi, arca azonban igen fiatalos, amilyenek nem ismerhették az országgyűlésen először 1827-ben megjelent borsodi követet, aki akkor már túl volt a 40. életén. A grafikát Bécsben litográfiaként azonosították,¹⁰ a lipcsei születésű (1829) és Drezdában működött Edmund Ferdinand Riewel (1829–1860 k.) munkájaként.

Palóczy, László +1861	
Bildnis (Halbfigur, 3/4 rechts).	
Xylographie von E. Riewel.	
Pf 100.452: C(1)	(R)

51/1940.Öt.	Leitfaden	Höhe: 1. T. T. 177	Museum	verf. R.
Művész címe és tárgya:	Palóczy László		Anyag: Képf.	Méret: 12,4 x
Művész neve és kora:	László Palóczy 1827-1861		Tekintet: a. oldal	9 cm.
Leírás:	Kétféleggett második, és harmadik példány 8771. (10,5 x 3,9 cm)			

9–10. E. F. RIEWEL: Palóczy László. Acélmetszet, 1850-es évek és leltári cédulák
ÖNB Porträtsammlung és MTKCs (Bildarchiv és MNM dig. felv.)

E. F. RIEWEL: László Palóczy, 1850s, steel-engraving and inventory tags (ÖNB and MTKCs)

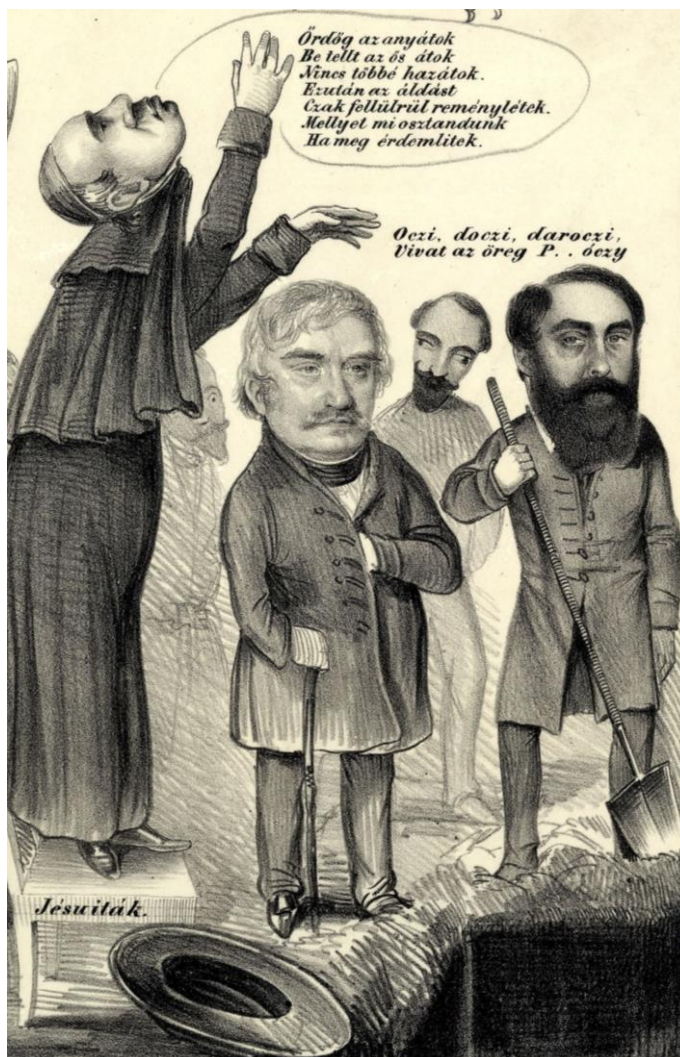
⁹ PATAKY 1961. 183.

¹⁰ Palóczy László †1861. Bildnis (Halbfigur, 3/4 rechts, Xylographie von E. Riewel. Pf 100.452: C:1

A Történelmi Képcsarnok leíró kartonja szerint az 12,4x9 cm-es lap acélmetszet, ismeretlen művésztől.¹¹ Bár a Riewel-attribúciót nem erősíti meg a budapesti leltári cédula, Edmund Riewel litográfus dolgozott Magyarországon, vagy inkább magyar megrendelőnek is, ő az egyik metsző, aki 1860-ban a *Vasárnapi Ujság* illusztrációinál közreműködött,¹² de a *Falusi Gazda* c. hetilap címlapját is ő rajzolta 1857-ben.¹³ A Palóczy-metszetet feltehetően magyarországi megrendelőnek készítette az 1850-es években.

ANDRÁSSY Manó–SZERELMEY Miklós: Palóczy László, 1848

Palóczy László legkevésbé idealizált és a valóságos megjelenését leghívebben közvetítő ábrázolása egy 1848-ban készült karikatúrán jelenik meg, amelyet Andrassy Manó és Szerelmey Miklós készített.¹⁴ Bár a gúnyrajzon Palóczy feje a Franz Eybl által 1843-ban litografált ábrázolást követi, jellegzetes kézmozdulata (bal kezét kabátjába dugja) és botja is valósághűnek tűnik.

11. Palóczy László ábrázolása
ANDRÁSSY Manó–SZERELMEY Miklós
karikatúráján, 1848, részlet (MTKCs)
GYULAI 2016. 10. kép alapján

M. ANDRÁSSY–M. SZERELMEY:
Mr Palóczy on a caricature, 1848,
a detail
(MTKCs, GYULAI 2016)

¹¹ Ismeretlen német mester (XX. század közepe): Pálóczy László. Papír, acélmetszet, 124x9 cm. Körülvágott. MNM MTKCs Ltsz 61/1948 Gr. A kutatásban nyújtott segítségért Apor Eszternek tartozom hálával.

¹² BAKI 2005.

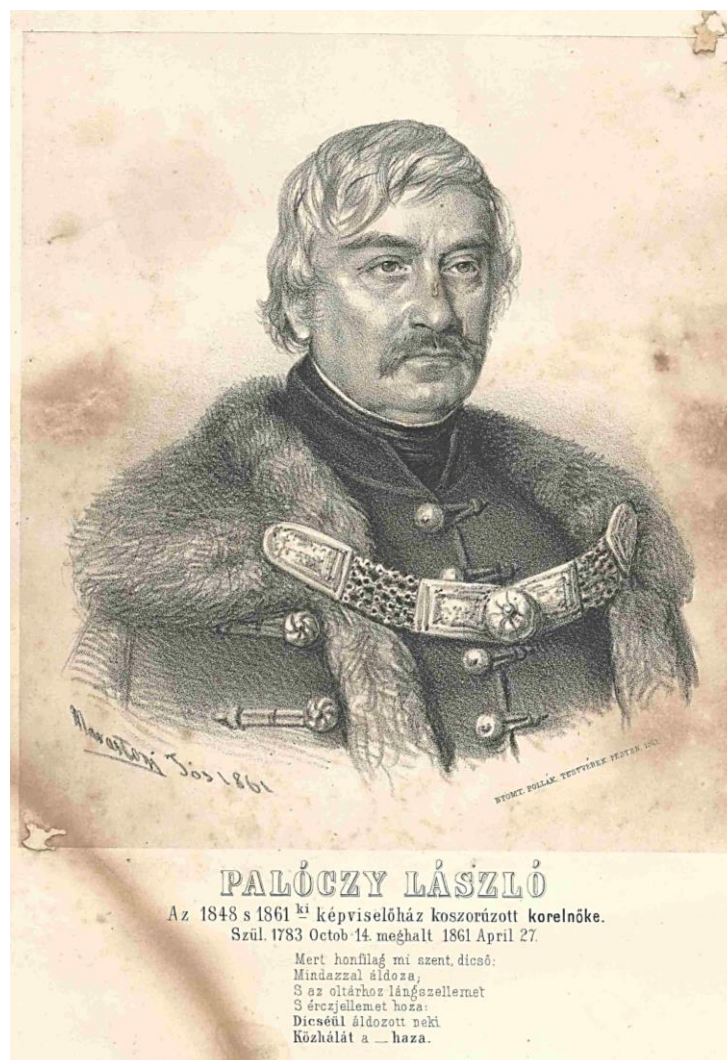
¹³ V. BUSA (szerk.) 2006. 134. sz.

¹⁴ ANDRÁSSY Manó–SZERELMEY Miklós: *Kik megtörvén honunkban az egyetértést, a reactiót leginkább elősegíték.* Papír, litográfia, 1848. Jelzése: *Nyomt. Walzel A 5.* MTKCs Metternich 3479. Vö.: GYULAI 2016. 393–394. (10. kép)

Palóczy egy másik korabeli Szerelmey-karikatúrán is szerepel, amely arra reflektál, hogy 1848. július 20–22-én az olasz felkelők elleni katonamegajánlást tárgyalta az országgyűlés. A rajzon Palóczy a „bal oldal” egyik képviselőjeként (Teleki László, Madarász László és Irinyi József mellett) a kormány, azaz a „jobb oldal” (Kossuth, Deák, Széchenyi) ellenében egy asztalon ugrál, a gúnyrajz címe: „Az alsóház ministerialis classificatio szerint”.¹⁵

MARASTONI József: *Palóczy László (1861)*

Palóczy László ikonográfiája 1861-ben hirtelen számos művel gyarapodott, hiszen az 1849 augusztusa után először összehívott országgyűlés korelnőke volt, és megnyitván az országgyűlést, pár nap múlva a pesti Arany Sas Szállodában meghalt. Nemcsak az országgyűlés, hanem a hálás nemzet is nagy holtjának tekintette. Az 1850-től Miskolcon visszavonultan élő Palóczyról a szabadságharcot követő időszakból nem ismerünk ábrázolást egészen 1860-ig, amikor a *Vasárnapi Ujság*ban megjelenik egy Palóczyt méltató cikk egy litográfia kíséretében,¹⁶ majd az országgyűlés idején, ill. azt követően Rohn Alajos és Grimm Rezső litografálja az arcképét.¹⁷

12. MARASTONI József: *Palóczy László, 1861. Litográfia. BM (BM felv.)*
J. MARASTONI: *Ladislaus Palóczy, 1861. Litography (BM)*

¹⁵ GOSZTOLA 1985. 20.

¹⁶ *Vasárnapi Ujság* 1860. okt. 28.

¹⁷ GYULAI 2016. 394–398.

Az 1861. évi országgyűlés alkalmával a pesti művészek számos portrét készítettek a képviselőkről, így Marastoni József (1834–1895) is, aki egyébként 1861-ben sok híresség – köztük a szellemi élet képviselői – portréját megrajzolta (Jeszenák János, Andrassy Gyula, Henszlmann Imre, Borsos József), a Palóczy után alig két héttel meghalt Teleki Lászlóról két rajzot is készített, mindezeket litografált formában terjesztették. Rohn Alajos és Grimm Rezső mellett Marastoni József is készített egy litográfiát az országgyűlés halottjáról, Palóczyról 1861-ben, amely ugyancsak Franz Eybl híres, 1843-ból való arcképét másolja, ugyanakkor Grimm Rezsőhöz hasonlóan, Palóczyt díszes magyar ruhába öltözteti.

10. ROHN (1861)

11. GRIMM (1861)

12. MARASTONI (1861)

A portré feliratán már Palóczy halálának időpontja is szerepel, és a litografált lapon a humanista tudós- és politikusportrék mintájára, az arckép alatt hatsoros vers olvasható:¹⁸

PALÓCZY LÁSZLÓ

Az 1848 s 1861 képviselőház koszorúzott korelnöke

Szül. 1783 Octob. 14. meghalt 1861 April 27.

Mert honfilag mi szent, dicső:

Mindazzal áldoz;

S az oltárhoz lángszellemet

S ércjellemet hoz:

Dicséül áldozott neki

Közhálát a – haza.

A korabeli szóvirágoktól sem mentes, ütemhangsúlyos vers utolsó két sora az 1861. évi országgyűlés legendás határozatára utal. Nyáry Pál már az országgyűlés megnyitás után indítványozta, hogy vegyék jegyzőkönyvbe: „Palóczy László a haza halájára érdemes!”. Palóczy halála után az országgyűlés elnöke, miután bejelentett a korelnök halálát, megismételte a rögtön szállóigévé, és Palóczy kultuszának központi gondolatává vált elismerést:

¹⁸ Palóczy László képmása Litográfia. Félig jobbra néző mellkép; széles prémgalléros mentét visel, díszes mellpánttal. Jelezve b.l.: Marastoni Jós[ef] 1861 Jelezve j.l.: Nyomt. Pollák Testvérek Pesten 1861. Alul középen: Palóczy László/ Az 1848 s 1861ki képviselőház koszorúzott korelnöke / Szül. 1783 Octob 14. meghalt 1861 April 27. / Mert honfilag mi szent, dicső: / Mindazzal áldoz; / S az oltárhoz lángszellemet / S ércjellemet hoz: / Dicséül áldozott neki / Közhálát a - haza. M.: 19,5x17 cm. BM ltsz.: 56.139. HAÁSZ–KUNICS–MEGYERI 1998. 218. (35. sz.) A kutatásban nyújtott segítséget Megyeri Annának és Haász Gabriellának kell megköszönnöm.

XIII. Országos ülés. 1861. ápril 27-kén de. e. 10 órakor [...]

Elnök [Ghyczy Kálmán] [...] A napirend szerint, a tegnapi ülés jegyzőkönyvének felolvasásával kellene a tanácskozást megkezdeni. Azt hiszem azonban megengedendi a t. ház, hogy elébb egy fájdalomteltjes kötelességet teljesítsek, annak kijelentésével: miszerint Magyarhon legnagyobb polgárainak egyike élni megszűnt! Szeretett követársunk, tisztelt korelnökünk, Palóczy László ma éjjel, éjjél után fél órakor, hörg-lob következtében beállott szélhűdés folytán, kimúlása előtt néhány perczzel végszavaiban áldást mondva e házra, csöndesen jobb létre szenderült! (Megindulás.) Ősrégi római jellemű férfiú volt ő a Cincinnátusok korából, ki honszeretettől ihletett lelki nagysággal meg tudta vetni a fényt és hatalmat, melyet neki kitűnő képességeméi és érdemeinél fogva nagy hivataloknak viselése nyújthatott volna, — azon magasabb dicsőségért, hogy mint egyszerű honpolgár függetlenül és így annál sikeresebben szolgálhassa a hazát.

Hat országgyűlésen volt ő jelen, mint hazánk legjelesebb megyei egyikének követe, mint ékes tollú jegyző, fáradhatatlan tevékeny – folyvást állhatatos és tántorithatlan hazafiúi jellemmel. Tagja volt ő és sokat fáradozott kor-elnöke az 1848-diki képviselőháznak; részt vett ezen örökké nevezetes nemzetgyűlésnek minden eseményeiben, s az; ország jogáért és törvényeiért vívott küzdelmeiért, ernyedetlen lélekkel viselte a rabság lánczait. Mindezekért magasztos öntudatán kívül csak egy jutalma volt, de a legszebb, és legnemesebb, melyben szabad honpolgár részesülhet — a nemzet elismerése, melynek törvényesen egybegyűlt képviselői, halála előtt, rövid néhány nappal ünnepélyes határozattal kijelentették, hogy Palóczy László a haza hálájára érdemes! Halálának híre gyász-hír lesz az egész hazában, és emléke a nemzet szívében örökké élni fog.

(Közfelkiáltás: ugy van!)¹⁹

¹⁹ HAJNIK (szerk.) 1861. I. 65.

GYŰJTEMÉNYEK RÖVIDÍTÉSE

BM = Balatoni Múzeum, Keszthely

MNM = Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest

MTKCs = Történelmi Képcsarnok

ÖNB = Österreichische Nationalbibliothek, Wien (Osztrák Nemzeti Könyvtár, Bécs)

Internetes gyűjtemények és adatbázisok:

Bildarchiv = Bildarchiv Austria. Die Bildplattform der Österreichischen Nationalbibliothek
www.bildarchiv.austria.at

Hungaricana = Hungaricana Közgyűjtemény portál, <https://hungaricana.hu>

BIBLIOGRÁFIA

BAKI 2005

BAKI Péter: *A Vasárnapi Újság metsző, rajzoló és fényképészei*; Magyar Fotográfiai Múzeum Tanulmányok, 2005 <http://fotomuseum.hu/tanulmanyok> (2017.03.31.)

GOSZTOLA 1985

GOSZTOLA Annamária: Szerelmey Miklós litográfus (1803–1875) = *Művészettörténeti Értesítő* 34. (1985)/1–2. 11–32.

GYULAI 2016

GYULAI Éva: Palóczy László ábrázolásai – a népképviselői országgyűlések korelnökének (1848/1861) ikonográfiája = *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* LIV. (2016) 387–405.

HAÁSZ–KUNICS–MEGYERI 1998

HAÁSZ Gabriella–KUNICS Zsuzsa–MEGYERI Anna: 1848–1849 relikviái Zala megye múzeumaiban. In: *A szabadságharc emlékei Zalában*. Szerk.: BÉRES Katalin. Zala Megyei Múzeumi Igazgatósága, Zalaegerszeg, 1998. 169–282.

HAJNIK (szerk.) 1861

HAJNIK KÁROLY (szerk.): *Az 1861. év április 2. Pesten egybegyűlt országgyűlés képviselőházának naplója* I–II. I. (1861. április 6–június 1.)–II. (1861. június 3–augusztus 22.). Az országgyűlési gyorsíró-kar közreműködésével. Landerer és Heckenast, Pest, 1861

LESZIH 1910

LESZIH Andor: Miskolcz érmei = *Numizmatikai Közlöny* 9. (1910)/2. 108–113.

MIHÁLOVICS 1910

MIHÁLOVICS Béla dr.: Magyar jogászok és államférfiak emlékérméi = *Numizmatikai Közlöny* 9. (1910)/1. 1–20.

PATAKY 1961

PATAKY Dénes: Az 1848–49-es szabadságharc grafikai ábrázolásai = *A Magyar Nemzeti Galéria Közleményei* 3. (1961) 179–186.

RÓZSA–SPIRA (szerk.) 1973

RÓZSA György–SPIRA György (szerk.): *Negyvennyolc a kortársak szemével: képek, nyomtatványok és iratok*. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest, 1973

SIKLÓSSY 1910

SIKLÓSSY László dr.: A modern magyar éremművészet és művelői = *Numizmatikai Közlöny* 9. (1910)/2. 43–67.

Történeti strukturális örökségek rekonstrukciói

HORVÁTH Zita– RADA János (szerk.):
Társadalomtörténeti tanulmányok Tóth Zoltán emlékére.
Miskolci Egyetemi Kiadó, 2017

KOVÁCS I. Gábor

Reconstructions of structural historical heritages

HORVÁTH, Zita–RADA, János (ed),
Társadalomtörténeti tanulmányok Tóth Zoltán emlékére
[Social History Studies in memory of Zoltán Tóth],
Miskolci Egyetemi Kiadó [Miskolc University Press], 2017

A Miskolci Egyetem Történettudományi Intézete professzorának, Tóth Zoltánnak a halála után három hónappal, 2015 júniusában körlevélben szólította meg munkatársait, Tóth Zoltán egykori kollégáit, barátait, tanítványait, egész kicsiny társadalomtörténész szakmánkat. Méltó és szép elgondolás volt, hogy tudományos konferenciával emlékezzünk az intézmény lehullt fényes csillagára, sokunknak tanítójára, mesterére. Néhány hónappal később, novemberben létre is jött a konferencia, ahol jó volt megtapasztalni, átélni, hogy a Miskolci Egyetem történészközössége milyen szeretettel, megbecsüléssel emlékezik az elhunyt kollégára. Köszönet ezért a reményt is adó élményért a miskolciaknak, s kiváltképpen a konferencia szervezőjének, Horváth Zita rektorhelyettes asszonynak.

A konferenciának a tudós előadások mellett megható, emelkedett pillanatai is voltak a személyes emlékek megidézésével. Most pedig már kezünkbe vehetjük a Miskolci Egyetemi Kiadó jóvoltából HORVÁTH ZITA és RADA JÁNOS szerkesztésében azt a kötetet is, amely a konferencia előadásait tartalmazza. A 347 oldalas puhafedelű csinos könyv címlapját Tóth Zoltán huszonéves korában készített linómetszete díszíti. A fülszövegek célszerűen összefoglalva ismertetik Tóth Zoltán szakmai pályafutását. A belső címlap után Zoli színes fényképe következik: meleg tekintet, erőt adó mosoly, zöld baszk sapkában, hátizsákkal, menetkészben. Talán a parancsnoksága alatt rendre megtartott március 15-iki pilisi túrák egyikén készítette CZOCH GÁBOR kollega. Bár a szíve fölötti kokárda éppen nem látható.

TÁRSADALOMTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK TÓTH ZOLTÁN EMLÉKÉRE

SZERKESZTETTE: HORVÁTH ZITA ÉS RADA JÁNOS

MISKOLCI EGYETEMI KIADÓ • 2017

TARTALOM

Gászbeszéd (elhangzott 2015. április 7-én, Tóth Zoltán történész temetésén)	9
<i>Horváth Gergely Krisztián</i> : A „torlódott szerkezetű” a „zsilipelésig”: Történelemszemlélet és fogalomhasználat Tóth Zoltán életművében	13
<i>Mate Eichenseber</i> : Az áram és a társadalom: Egy kultúratudományi kísérlet	35
<i>Gyáni Gábor</i> : A család története és a történészek	51
<i>Faragó Tamás</i> : Kísérlet a Kárpát-medence 18. század végi felekezeti szerkezetének új rekonstrukciójára	58
<i>Tóth Árpád</i> : A felsőbb szintű oktatás mint felekezeti műveltség: Nemes és polgárcsaládok fiai a pozsonyi evangélikus líceumban	83
<i>Gyulai Éva</i> : Egy új foglalkozás a 18. században: a „tisztiorvos”: Borsod vármegye főorvosai (175–1850): Trangus Illés, Domby Sámuel, Benkő Sámuel, Szathmári József, Katona Mihály	95
<i>Watanabe Akiko</i> : Társadalmi határvonalak átlépői és átléptetői: Az áttérési válás módszerének intézményesülése az unitárius egyházban	114
<i>Rada János</i> : Identitáselemek és identitásproblémák egy katolikus pap naplójában a dualizmus idején	128
<i>Csanády András</i> : Szekszárd iparosítása	149
<i>Czösch Gábor</i> : Nemzetfelfogások a városi kérdés reformkori vitáiban	168
<i>Halmos Károly</i> : A csődök társadalma	177
<i>Tóth Ágnes</i> : Profán tízparancsolat, Kalifornia, 1849	186
<i>Csíki Tamás</i> : Egy nemzetközi hírű kalandor Borsod vármegyéből: Berzeviczy György emlékiratai	204
<i>Ö. Kovács József</i> : Egy borsodi dacos ember 1945. évi birtoktörténetéről	215
<i>Filep Antal</i> : Az építőkulturánk „középmagyar” típusa: A hagyományos népi vagy közkultúra regionális sajátosságainak történeti háttere	225
<i>Kövér György</i> : Szerkezet és szellem a <i>Magyar Művelődéstörténetben</i>	247
<i>Deák Ágnes</i> : „...Mindenkor mindent nemzetiség kérdésévé tesznek”: Helyhatósági választások etnikai, felekezeti és nemzetiségi választó vonalak erőterében (1867)	273
<i>Vörös Boldizsár</i> : „Új, boldogabb korszak következik reánk”: Utópisztikus jövő-elképzelések a Magyarországi Tanácsköztársaságban	293
<i>Árpád Klímó</i> : The Victims of Mass Violence and the End of the Communist Regime in Hungary	304
<i>Juliane Brandt</i> : Konceptió és realitás: A (Buda)Pesti Protestáns Árvaegylet által gondozott gyermekek későbbi útjai (1859–1914)	329
Tóth Zoltán publikációs listája	343

A tanulmányokat első írásként GYULAI ÉVÁNAK a temetésen elhangzott gyászbeszéde, illetve zárásként TÓTH ZOLTÁN évrendbe szedett publikációs listája keretezi. A közbeeső dolgozatok számbavétele előtt szükséges felidézni, hogy a konferenciára invitáló felhívásban ezt olvashattuk: „olyan előadásokat várunk, amelyek valamilyen formában (téma, korszak, módszer, stb.) kapcsolódnak Tóth Zoltán történeti munkásságához.” A tanulmányok lényegében talán mind meg is felelnek ennek a tágas elvárásnak, de a kapcsolódás módjában és mélységében természetesen erőst különböznek. A kitűzött célok nagyságában is jelentős eltérések vannak, s így az esetleg hasonlóan kerekded kidolgozottság ellenére az írások terjedelme is változatos, a 7-8 oldaltól a 25-26 oldalig. Mindazonáltal úgy gondolom, hogy az a méltányos, ha ebben a szolid ismertetésben hosszabban vagy rövidebben, de mindegyik írásról, mind a húszról szólok a kötet sorrendjében haladva. Figyelemfelhívó és kedvcsináló referálásomban tartózkodom az élesebb kritikai megfogalmazásoktól.

Az első tanulmányt a hűséges tanítvány, HORVÁTH GERGELY KRISZTIÁN írta, aki még szociológus hallgatóként akkor szegődött a mester mellé, amikor Tóth Zoltán az 1990-es évek középső éveiben minden félévben tartott társadalomtörténeti szemináriumokat nálunk, az ELTE Szociológiai Intézetében az akkor fundált Történeti Szociológiai Tanszéken. Egyébként Horváth kollega rendezte sajtó alá odaadó munkával és nagy gondossággal TÓTH ZOLTÁN akadémiai doktori disszertációját is. A könyv *Társadalom fogalmak az osztrák és a magyar társadalomstatistikában* címmel¹ posztumusz a konferencia időpontjára jelent meg a Balassi Kiadónál. A fundamentális művet a miskolci konferencia zárásként, koronájaként Horváth Gergely Krisztián mutatta be. Visszatérve kötetünk első tanulmányához, amelynek címe: *Történetiszemlélet és fogalomhasználat Tóth Zoltán életművében (13–34)*², tehát ebben Horváth Gergő nem kevesebbre vállalkozott, mint hogy megtalálja és azonosítsa a Tóth Zoltán látszólagos témaváltásai mögött felsejlő állandó érdeklődést, és rekonstruálja kutatói életpályájának vezérfonalát. A rekonstrukció Zoli legelső publikációjával indul: *A kelet-európai torlódott társadalmi szerkezet és a belső integráció*.³ Ezt 1970. szeptember 5-én adta elő 27 évesen a Fiatal kutatók első debreceni konferenciáján (zárójelben jegyzem meg, hogy itt friss diplomásként én is szem- és fültanú voltam, Gyáni és Kövér tanár urak pedig alig harmadéves hallgatóként már elő is adtak). A rekonstrukció innen az utolsó befejezett műig ível: *Zsilipelés a középosztályba. Egy 1937 nyarán Temesváron készült kottakatalógus sűrű leírása*.⁴ Ezt 70 évesen, már a betegséggel küzdve, történész apja emlékét is ápolva készítette Zoli, s a *Korall társadalomtörténeti folyóiratban* jelent meg, ahol a kezdetektől a tanácsadó testület tagja volt.

Az első tudományos dolgozattól az utolsóig ívelő, több, mint négy évtizedes pálya egészét áttekintve állapítja meg Horváth Gergely Krisztián: hogy az életmű egységes egész. A „kezdetektől meglévő vezérfonál: a struktúraalkotó történeti rétegek elkülönítésének, ezen belül pedig a makroszinten zajló folyamatok mikroszinten történő tettenérésének igénye.” (Itt történeti rétegen nem embercsoportokat, hanem komplex jelenség-együtteseket kell érteni. 13.) Tóth Zoltán mindig a hosszútávra ható strukturális örökség, normaörökség erejét demonstrálta eltérő léptékű kutatásokban. Ezért írta mottóként az egyik csúcspontnak tekinthető dolgozata, *A rendi norma és a „keresztyén polgárisodás”*⁵ elé a Hajnal-idézetet: „Minden kultúrfejlődésnek olyan az osztálytársadalma, amilyen volt a rendisége. Az üzem nagy átalakulással bár, de folytatódik. Az ember feltétlen szabadnak érzi szellemét és elhatározásait, s mégis a történelmi múlt dolgozik benne.” A megtalált vezérfonalra felfűzhető Tóth Zoltán összes dolgozata, s ezek kulcsfogalmai: a rendi norma, a normaörökség, az egyházrendi státusz, a felekezeti etnikus tömbök, a felekezeti etnikumok, a rendi határ, a rendi határ átlépése, az átlépés módok, a mobilitás változatai, az asszimiláció és az integráció lehetőségei, a társadalomról való gondolkodás és az osztályozás történelmi erővonalai, a társadalomszervezeti műveltség és örökség.

¹ TÓTH Z. 2015

² A továbbiakban az ismertetett kötetre vonatkozó hivatkozások oldalszámát a folyó szövegben zárójelben jelezzük.

³ TÓTH Z. 1971

⁴ TÓTH Z. 2013

⁵ TÓTH Z. 1991. 75.

Csak példaképpen említjük, hogy ebbe a gondolatrendszerbe milyen jól illeszkedett Zoli egyik kedvenc témájának, a kockaháznak az az értelmezése is, hogy a kockaházépítés tömegdivatja az 1950-es '60-as években a rendi határ átlépésének utolsó nagy kísérlete volt, a parasztságtól távolodó, azt tagadó, kispolgárisodó rétegorientáció jelképe, amely a földtől való kényszerű megfosztás után a kispolgári vagyonszerkezetre jellemző módon a felhalmozás központi elemévé lépett elő.

Horváth kollega a mester történetírásának a következő módszertani jellemzőit emelte ki: időbeli komplexitás, alulról építkező mikrostrukturális megközelítés, úttörő forráshasználat, a személyi szintű, mikroszintű források összekapcsolása, az esettanulmányokat követő modellalkotás, majd szintézis. A meggyőző rekonstrukció részeként Horváth Gergely Krisztián magyarázó ábrákat is szerkesztett, s jóllehet Zoli soha nem vizualizálta magas absztrakcióit, s az ábrák valóban merevebbek a finom eredeti elemzéseknél, pedagógiai mégis célszerűen teszik megragadhatóvá a néha enigmatikus megsejtések fő szerkezeti elemeit. Messzemenően egyet tudunk érteni a dolgozat végkövetkeztetésével, miszerint Tóth Zoltán egész munkásságát meghatározta, hogy a történeti strukturális örökség mikroszintű feltárásának lehetőségeit és módjait kereste, s a „rendi norma néven kikristályosodott koncepciója olyan univerzális modell, amely területtől, kultúrától és léptéktől függetlenül adaptálható a modern világban továbbélő múltbeli struktúrák rekonstruálásához”. (32.) Kicsit hosszabban foglalkoztunk kötetünk első tanulmányával, de értelemszerűen ez kapcsolódik legközvetlenebbül Tóth Zoltán munkásságához. Így bizonyos mértékig vezérfonalat is kaptunk annak megítélésére, hogy a további dolgozatok milyen módon és milyen mélységben kötődtek ehhez az életműhöz.

Kötetünk második tanulmányának címe: *Az áram és a társadalom: egy kultúratudományi kísérlet*. (35-47) Szerzője MATE EICHEINSEHER, Zoli Németországban élő antropológus fia. Klein Judit fordította magyarra a nagyon érdekes dolgozatot, amely először röviden áttekinti az elektromos áram technikatörténeti, szociológiai és kultúratudományi irodalmát, majd elemzi ennek az új technológiának a mindennapi kultúrába való integrációját. Legrészletesebben taglalja az elektromos világítás fokozatos demokratizálódását, bevonulását a mindennapokba a 20. század elejétől, amikor az elektromos fény státuszszimbólummá, a haladás és a modernitás szimbólumává vált, máig, amikor az elektromos áram integrációja még messze nem zárult le.

GYÁNI GÁBOR *A család története és a történészek* (51–57) címmel megjelent írásának kiindulópontja, hogy Tóth Zoltán egyik első, 1971-es írása, majd egy 1976-os előadása mutatja fokozott érdeklődését a család történeti múltja iránt. Ezek után Philipp Aries 1960-ban megjelent könyvével indítva – amely úgymond szakított a család addig mérvadó ahistorikus szociológiai és antropológiai képzetével – bemutatja, hogy a nemzetközi irodalomban milyen új megközelítések, irányzatok születtek azóta. Három fő kutatási területet említ meg: 1. a családi háztartásszerkezet történeti vizsgálatát; 2. a családi funkciók és szerepkörök időbeli változásával foglalkozó társadalomtörténeti családkutatást és 3. a család pszichotörténeti és mentalitástörténeti vizsgálatát. Tóth Zoltán ezek közül az első irányzathoz kapcsolódott itt említett két írással: 1. *A belső integráció kérdéséhez. Egy parasztcsalád tevékenységszerkezete*,⁶ illetve 2. *A szekszárdi mezővárosi blokk felbomlása a századfordulón*.⁷ Szekszárd monográfiájában hivatkozik is az ennek a területnek irányt adó Peter Laslett két fontos művére. Tóth Zoltán egyébként itt és több tanulmányában innovatív módon tovább is lépett, amennyiben az árvaszéki iratok alapján a háztartás felhalmozása, az örökösszám s az utóbbit befolyásoló felekezeti segítségével a rendi határt átlépő vagy át nem lépő kistermelők mobilitási modelljeit igyekezett megalkotni. Mivel a három fő kutatási irány közül a történeti demográfiai, háztartásszerkezeti vizsgálatok nemzetközi irodalmáról Faragó Tamás alapos tájékoztatást adott a társadalomtörténeti kézikönyvben,⁸ ezért Gyáni Gábor a társadalomtörténeti és a pszichotörténeti irányban rejlő lehetőségeket mutatja be a nemzetközi irodalom megbízható ismeretében, s kritikusan tovább is gondolja azokat a megszokott intellektuális leleménnyességgel. Bizonyára akadna, aki disputálna vele végkövetkeztetései kapcsán, mindenestre a felvetett szempontok meggazdagíthatják a magyar történeti családkutatást.

⁶ TÓTH Z. 1971b

⁷ TÓTH Z. 1980

⁸ FARAGÓ T. 2003. 312–329.

FARAGÓ TAMÁS a *Kísérlet a Kárpát-medence 18. század végi felekezeti szerkezetének új rekonstrukciójára* (58–82) című tanulmányában nagyszabású projektjének kutatási beszámolóját olvashatjuk. Témája eminens módon kapcsolódik Tóth Zoltán életművéhez, hiszen a történeti rétegek elkülönítésénél, mikroszinten történő tettenérésénél Zoli nagy jelentőséget tulajdonított az egyházrendi státusz-
nak, az értékválasztások felekezeti hátterének, a felekezeti szerepének a mobilitási és az asszimilációs folyamatokban, s a felekezeti etnikumok problémájának. Vizsgálatai ugyan mikroszintűek voltak, de azokban mégis volt jelentősége a nagyobb régiók felekezeti struktúrájának, a felekezeti etnikai tömbök elhelyezkedésének. Ezért is örömdetes, hogy Faragó kolléga nem csak azt tűzte ki célul, hogy megismerjük Magyarország teljes népességének 18. század végi felekezeti szerkezetét, hanem azt is, hogy ennek regionális tagozódását is pontosabban lássuk. A lehetséges források áttekintésével kezdi, s kiindulópontja, hogy a 18. század végi nagy állami és egyházi összeírások előtt nincsenek olyan adatbázisok, amelyek „a szubjektív megítélésnek kevesebb teret engedő, egzakt társadalomtudományi módszereket alkalmazó elemzések elvégzésére” alkalmasak lennének. Az 1770-es évek előtti időszak felekezeti vagy etnikai megoszlására vonatkozó kombinációknak tehát semmiféle valós statisztikai alapja nincs.⁹

A 18. század végi állapotok rekonstruálása viszont olyan időbeli csomópontot képezhetne, amely kiindulópontja lehetne nemcsak a továbbvezetésnek, hanem a visszafelé menő kutatásoknak is. Faragó Tamás ezt a csomópontot keresve megvizsgálta az 1785-87-es népszámlálás és a nem sokkal előtte és utána végzett állami népesség-összeírások adatállományát, illetve a kettő kombinálásával is dolgozó Thirring Lajos- és Wellmann Imre-féle megoldást, valamint Schwartner Márton adatbázisát, s arra az eredményre jutott, hogy különböző okokból, de végül is önmagában egyik sem eredményezheti a Magyar Királyság egészére vonatkozóan a felekezeti szerkezet megnyugtató rajzát. Faragó Tamás új megközelítéssel, az 1785-87-es népszámlálás általa korrigált keresztény tömbjét a felekezetek által készített egyházi névtárak adatainak segítségével bontja legalább megyei szinten felekezetekre. Közölt összeállításai szerint – a reformátusok kivételével – szétszórtan az összes felekezetek megyei adatai fennmaradtak az 1785-1792 közötti időszakra vonatkozóan az egykorú irodalomban valamint a levéltári anyagban. A reformátusok száma pedig egyszerű kivonással előállítható. Ennek a munkálatnak az előzetes adatait közli a tanulmány nagyobb régiók szerinti bontásban is (Alföld, Délvidék, Dunántúl, Keleti-, Nyugati-Felvidék stb.). A cikk azt ígéri, néhány régiót tovább is fog tagolni. Ehhez azt tesszük hozzá, hogy ha már a Dunántúl nyugati és keleti felét külön kezeli, majd akkor esetleg célszerű lenne ugyanezt tenni az Alföld esetében is. Egyébként jó reménységgel lehetünk, hogy a még hátralévő módszertani és egyéb problémák megoldása után megbízható, jól használható eredmény fog születni.

TÓTH ÁRPÁD kollégának, akinek munkálkodása a későrendi városok polgárságának, különösen Pozsonynak és az evangélikus felekezeti művelődésnek a világában teljesezik ki, mondhatni könnyű dolga volt olyan problémát hozni a konferenciára, amely szervesen kapcsolódik Tóth Zoltán életművéhez. Dolgozatának címe: *A felsőbb szintű oktatás mint felekezeti műveltség: Nemes- és polgárcsaládok fiai a pozsonyi evangélikus líceumban.* (83–94) Derekas munkával dolgozta fel az evangélikus egyház intézményhálózata meghatározó felsőfokú tanintézetének 1747 és 1780 közötti teljes névanyagát és az időszak első és utolsó négy évének a diákokra vonatkozó teljes beiratkozási anyagát. A 11 ezer beiratkozás 4500 diákot jelentett, s ebből származás szerint 8 társadalmi csoportot lehetett azonosítani. A 8 csoport bemutatása azt bizonyítja, hogy ez az iskola az evangélikus műveltséget, az evangélikus egyházrendi szervezeti műveltséget is közvetítette, de ugyanakkor társadalmi integrációs és a mobilitást elősegítő intézmény is volt. Olyan intézmény, amely a rendi határ átlépésének új, érdemelvű, a képzésen és az iskolai tehetségen alapuló módozatát szolgálta.

⁹ Tehát elveti saját korábbi kísérletét is, amelynél egy bizonytalan eredetű 1722-es adatsorból kiindulva a 18. század elejétől próbálta meg kimutatni a Dunántúl felekezeti szerkezetének, demográfiai viszonyainak alakulását. FARAGÓ T. 2008.

Nagyon érdekes, összetett, sok történeti rétegből összeszövődő foglalkozás születését emelte ki GYULAI ÉVA a későrendi korszakból, kapcsolódva Tóth Zoltán társadalmi status és foglalkozás problematikájához. Írásának címe: *Egy új foglalkozás a 18. században: a „tiszti orvos” – Borsod vármegye főorvosai (1750–1850)*. (95–113) Bemutatja, hogy a felvilágosult abszolutista kormányzat korábbi elemekre építve milyen új feladatokra s milyen új előírt feltételekkel hozta létre ezt a státuszt. Majd tüzetesen bemutatja azt az öt orvost, akik a 100 év alatt betöltötték ezt a pozíciót. Az egyetemi doktori diploma feltételével a *meritas professionis*, a szakértelem tekintélyével születik a foglalkozás, de a tevékenységi kör összetett: vannak benne régi mesterségi elemek, polgári vállalkozási hagyományok, a gyógyítás ősi és új szabad értelmiségi tevékenysége, de mint közhivatalnoknak a megye általános egészségi állapotának a megőrzésével kapcsolatban közigazgatási feladatai vannak, sőt elvárt a tudományos tevékenység is. A vármegye hivatalnok, de a megbízó a központi hatalmat képviselő főispán. Tekintélyüket a szakértelem és a hivatal adja, de egy kivételével mind nemesek is. Egyházrendileg mind protestánsok, de a 18. században még külföldön doktoráltak, illetve egyikük katolizált, hogy elnyerhesse hivatalát. A tisztiorvosi status összetevőinek heterogenitását egyaránt magyarázza a rendi világ pluralitása és az új formák keresése.

WATANABE AKIKO dolgozata, *Társadalmi határvonalak átlépői és átléptetői: az áttéréses válás módszerének intézményesülése az unitárius egyházban*, (114–127) arra érdekes példa, hogy a jogi rendiség megszűnése után az 1894-95-i egyházpolitikai törvényekig milyen sajátos egyházrendi problémák keletkeztek, s az áttéréses válás milyen mozgásteret nyitott a rendiség végpontján bevett felekezetté nyilvánított unitárius egyház Erdélyen kívüli megjelenítésére.

RADA JÁNOS, aki a kötetnek is egyik szerkesztője, egy terjedelmes naplót dolgozott fel, *„Identitáselemek és identitásproblémák egy katolikus pap naplójában a dualizmus idején”* (128–148) című tanulmányában. A több ezer oldalas igen ritka papi naplót tehát a naplóíró identitásproblémáinak tükrékként vizsgálta. Az alacsony sorból való származását meghatározó tényezőként vállaló, a társadalom rendies hierarchiái ellen lázadó, plebejusi önreprezentációjú szerző, Kuti Márton 1874-ben, 42 évesen kezdte írni a naplót, akkor, amikor az 1867 utáni pátozzsal emlegetett autonómia-harc, amelyben a liberális katolikus autonómia-mozgalom oldalán nagy aktivitással vett részt, végképpen kudarccal végződött. A csalódás után, a csálhatatlanság dogmája miatt is elhidegölve a katolikus egyháztól, identitását a naplóban az ultramontán egyházzal szemben, a 18. századi francia felvilágosodás deizmusa, józanész-vallása, észmorálja szerint határozta meg. Rada kolléga azt is kitűnően megragadja, hogy a kanonokságig még igen, de a püspökségig már el nem jutó, ambiciózus Kuti klasszikus szabadelvű liberális identitása miként kerül válságba a századforduló után.

A következő tanulmányt CSANÁDY ANDRÁS írta *Szekszárd iparosítása* (149–167) címmel. Tóth Zoltán immár klasszikusnak számító szekszárdi társadalomtörténeti monográfiájának bevezető sorai-ból s az első lábjegyzetből is emlékezhethetnénk rá, hogy a szekszárdi kutatás jelenorientált szociológiai felvételként indult.¹⁰ A kutatást egykor vezető Csanády András írásából most egészen pontosan meg tudhatjuk, hogy az új gazdasági mechanizmus kontextusában, az MTA Filozófiai Intézete Tudományos Technikai Forradalom titkársága gondozásában indult a magyarországi városiasodás történelmi mechanizmusát is vizsgáló projekt, hogy úgymond, megértsék, mi az, ami hiányzik társadalmunk szerkezetéből, népünk történelmi alkatából ahhoz, hogy gyorsított iparosításunk elvezethessen a felzárkózáshoz. Filep Antal javaslatára választották ki célszerű vizsgálati terepnek Szekszárdot. Ennek a kutatásnak a keretében ült be Zoli a szekszárdi levéltárba, hogy az árvaszéki hagyatéki leltárakból az egykori háztartási szerkezeteket kutassa. Csanády András az eredeti nyomvonalon haladva a 19. század végétől az 1960-as évekig elemzi aprólékos gondnal, precíz statisztikai táblákat szerkesztve és elemezve Szekszárd iparosításának nehézségeit.

¹⁰ TÓTH Z. 1989. 7.

CZÖCH GÁBORNÁK, a reformkori magyarországi városok története avatott kutatójának *Nemzetfelfogások a városi kérdés reformkori vitáiban* (168-176) című írása egy igazi *tóthzolis* problematikát hoz elénk. Ugyanis a szabad királyi városok illetve általában a városok országgyűlési jogállásának, képviselőiségének a kérdéséről vitázva, az érdeellentéteket megjelenítő politikai érvrendszerekben, a politikai közösségre vonatkozó eszmék igen különböző történeti rétegei ütköztek. A nemesi liberális ellenzék a dinamikus elöretörő új, etnikai-nyelvi alapú nacionalizmus érveit használta. A zömében német ajkú szabad királyi városok képviselői a területi kötődésre épülő honszeretet fogalmával, a 17. századtól keltezhető *hungarus*-tudattal érveltek, illetve a középkori *natio hungarica*-konceptióval, amely szerint a *natio* a Szent Korona által jelképezett terület rendjeit, a politikai jogokkal rendelkezők privilegizált csoportjait jelöli.

HALMOS KÁROLY egy Klement Judittal közösen végzett, de még be nem fejezett kutatás célkitűzéseiről s első eredményeiről számol be. A *csődök társadalma* (177–185) című írásában. Azzal indít, hogy amiként Tóth Zoltán a rendi norma továbbélését kutatta, ők ahhoz hasonlóan a piac normáinak szociális lenyomatát keresik. A Pest Városi Törvényszék iratai között 1866-tól 1871-ig megmaradt csőd-iratok anyagának módszeres gazdaság-, társadalom- és művelődéstörténeti kiaknázására törekednek. Kiindulásként megtudhatjuk, hogy az első csődtörvény 1840-ben még a rendiség viszonyai között, de már az üzletszerűség és a kereskedelem eszméje jegyében született, az úri viselkedést elszakította a nemesi jogállástól, s az antik polgár mintájához kötötte. Sajnos az eredmények részletesebb taglalására most nincs lehetőségünk, de azt leszögezhetjük, hogy a továbbiakban sok újat tudhatunk meg a váltó intézményéről, a leszámítoló bank működéséről, a csődökben érintett pestiek világáról, az ügyvédi hivatás formálódásáról, s mindenekelőtt az újfajta világot teremtő újfajta jogról.

TÓTH ÁGNES szegedi történész, Zoltán testvére *Profán tízparancsolat, Kalifornia 1849* (186–203) című írása másik földrészre visz minket olyan időpontban, amikor az aranyláz több irányból vonzotta oda a bevándorlók különböző kultúrájú és mentalitású sokszínű tömegét. A politikai interregnum idején a migrációs-beilleszkedési problémák helyi megoldására az eltérő mentalitásvilágok közelíthető elemeire alapozva születtek az önszabályozás különböző formái. Ilyen változat volt a nyomtatásban terjesztett *Bányász Tízparancsolat* is. Ennek pontjait sorra véve kortárs naplók, emlékiratok alapján ad Tóth Ágnes meglevenítő életmód- és mentalitástörténeti keresztmetszetet erről a különös, forrongó, de egyensúlyt kereső világról

CSIKI TAMÁS kolléga az 1867-ben Szendrőládon született Berzeviczy György 1936-ban megjelent emlékiratai alapján mutatja be a nemzetközi hírű kalandorrá avanzsált emlékiratíró életét. (204–213) A Gombos Györgyként született, majd egy válás után a 6000 holdas Berzeviczy Irnák által adoptált, nagyvilági életet élő főhős mulatozásaival, lóverseny, kártya és kaszinói játékszenvedélyével a 6000 holdon kívül felesége 4000 holdas hozományának is nyakára hágott. Sajátos fogyasztó, életélvező életstílusának, életformájának helyszínei Budapesttől és Béctől kezdve, Velence és Nizza, Párizs, Genf és Kairó stb., míg a nagyszabású kártyacsatások utáni börtönből szabadulva végül vagyontalanul Dunapentelén telepedett le.

Ö. KOVÁCS JÓZSEF írása a jelek szerint egy készülő nagyobb vállalkozás, a leplezett kommunista diktatúra vidéki társadalmi gyakorlatával foglalkozó mű egyik esettanulmánya lehet. Az *Egy borsodi dacos ember 1945 évi birtoktörténetéről* (215–224) című tanulmány mikrotörténeti nézőpontból egy Finke községbeli, alap nélkül népellenesnek nyilvánított tulajdonos birtokának, mintagazdaságának 1945-ös törvénytelen szétosztását, házának önkényes elfoglalását, kifosztását mutatja be a gazdag iratanyag alapján, amely a jogvégzett dacos ember újabb és újabb fellebbezései folytán keletkezett, a Megyei és az Országos Földbirtokrendező Tanácsnál. A teljesebb megyei forrásanyagra hivatkozva a szerző az egyediségen messze túlmutató, a földosztáshoz kapcsolódó hatalomtechnikai összefüggéseket, önkényes földelkobzási és földosztási gyakorlatot tételez. Az 1945. évi földosztás társadalmi gyakorlatának átfogó, új vizsgálatát javasolja. Feltevése szerint ugyanis a „földreformnak” beállított radikális eljárás elsősorban egy hatalomtechnikai eszköz volt, s a földelkobzások, földosztások következményei messze túlléptek az agrártörténet keretein.

FILEP ANTAL néprajzkutató, történeti etnográfus Tóth Zoltán egyik kedvelt témájához, a kockaházhoz mint a lakóházépítés egyik nagy paradigmaváltásához kapcsolódik. Nagy távlatú, s ugyanakkor finoman adatolt cikkének címe: *Építőkulturánk „középmagyar” típusa: A hagyományos népi vagy köz-kultúra regionális sajátosságainak történeti háttere.* (225–246) A tanulmány úgy mutatja be a politikai erővel kikényszerített kollektivizálást követő paradigmaváltásig általános népi/közkulturális lakóháztípust, hogy egyúttal izgalmas kutatástörténetet, s kis magyar tudománytörténetet is ad. Azt bizonyítja, hogy csak úgy volt megrajzolható a középmagyar háztípus több évszázados története, hogy a recens néprajzi megfigyelésekkel együtt a történeti forrásfeltárás, a régészet, az építészettörténet, művészet-történet és történeti nyelvészet eredményeit sikerült a szerves társadalomtörténeti folyamatba ágyazni. Arról a háztípusról van szó egyébként, amelyik az Árpád-korban az egész Kárpát-medencét jellemző belső fűtésű kemencés füstösház egybefüggő tömbjét megbontva a magyarok lakta központi területeken, a Duna és a Tisza völgyén a 15. század végén megjelenve a következő századokban itt általánossá vált. A külső fűtésű kályhás/kemencés tiszta levegőjű lakóház magja szoba és pitvar alap-egységet tartalmazott, amelyet kamrával vagy második szobával bővíthettek. A háztípus elterjedése a központi régiókban egybeesett a szabadabb menetelű jobbágyvilággal és a hazai mezővárosi fejlődés klasszikus területével, ahol a családi gazdaságok összetett üzemvitele volt a jellemző. Itt terjedt el például az általánosabb sarlós aratásnál négyszer hatékonyabb kaszás aratás is. A 16. századtól kialakult népi/közkulturális építkezési formák a 19–20. századi családi gazdaságoknak, családi otthonoknak is megfelelő építészeti keretet adtak egészen a szocialista kollektivizálásig. Filep Antal végül tanulságképpen hangsúlyozza a multidiszciplinaritás, a társadalomtudományok együttműködésének fontosságát.

A KÖVÉR GYÖRGY kolléga műhelyéből kikerülő újabb tanulmányok ismét valami nagyobb vállalkozás körvonalait sejtetik. Ezt a vélelmet erősíti (az akadémiai székfoglalóval együtt) kötetünk leghosszabb tanulmánya is: *Szerkezet és szellem a Magyar Művelődés-történetben.* (247–272) A belső készítésre, az alapokig leásó történeti számvetés igényére utalhat egy hajdani irányt kereső társadalomtörténeti körnek a felidézése a pálya elejéről, s a naplóbejegyzések tükröztetése arról az alkalomról, amikor ott Tóth Zoli referálásával Hajnal István történeti szociológiájáról gondolkodtak, s a látókörükbe került a második világháború első éveiben megjelent ötkötetes Domanovszky-féle művelődéstörténet is. Kövér György először ennek a nagy műnek historiográfiai recepcióját veszi szemügyre, leírva az értéktételeket és sztereotípiákat, amiket a magyar történetírás rakott erre a szintetizáló kísérletre, amelyik túl kívánt lépni a politikatörténet-centrikus tradíción. Majd a korabeli elsődleges recepció kulcsdarabjait, nevezetesen Hajnal István kötetenkénti recenzióit értelmezi. A különböző értelmezések után a Művelődéstörténet első kötetének előszava, s az MTA Kézirattárában található levelezések, kéziratok alapján igyekszik feltérképezni Domanovszky elméleti tájékozódását, rekonstruálni eredeti koncepcióját, felfogását a művelődéstörténetről. A szerkesztők és szerzők levelezése alapján sok további dilemmát, értékcollíziót villant fel. Anélkül, hogy bele tudnánk merülni a sűrűszövésszerű intellektuális építmény részletesebb taglalásába, jelezzük, hogy az értelmezéseken végighúzódik a Hóman–Szekfű Magyar történetével való összehasonlítás, az elméleti tájékozódás alapjainak keresése, a német vagy a francia történetírás hatásának kérdése, a pozitivizmus hagyománya kontra szellemtörténeti iskola, a művelődéstörténet új útjainak keresése, a célok és az eredmények szembesítése. Az utolsó alfejezetben a mai művelődéstörténet kérdései kapcsán olyan történetelméleti dilemmákat fogalmaz meg Kövér György, amelyek arra utalnak, hogy nemcsak Domanovszky Művelődéstörténetéről lesz itt szó, s nem is csak alapvető historiográfiai számvetésről, hanem mély alapozással a mai művelődéstörténetnek, a magyar történetírásnak az iránykereséséről is.

A következő dolgozat címe: „*Mindenkor mindent nemzetiség kérdésévé tesznek*”. Helyhatósági választások etnikai, felekezeti és nemzetiségi választóvonalak erőterében (1867). (273–292) Szerzője DEÁK ÁGNES tanulmánya indításánál pontosan megjelöli Tóth Zoltán érdeklődésének azt az irányát, amelyhez ez az írás kapcsolódik. Ez a polgárosuló városi társadalom etnikai, felekezeti és nemzetiségi tagolódása egymást átmetsző választóvonalainak vizsgálata. Deák Ágnes három délvidéki szabad királyi város, Újvidék, Zombor és Versec esetében vizsgálja az 1867-es, s részben az 1861-es városi választásoknál a fenti három tényező bonyolult összjátékát. Mindhárom városban etnikailag döntően szerbek, németek és magyarok éltek, s e csoportokkal nem teljesen egybevághóan görögkeletiek és római katolikusok (kis részben reformátusok és zsidók is). 1848-ra visszamenően a problémát, az új konfliktusokat alapvetően az okozta, hogy míg korábban, a rendiség viszonyai között a szokásjogon alapuló partikuláris eljárási hagyományok a felekezetek között különféle mechanizmusokkal, hatalommegosztási technikákkal, a városi tisztségek felekezetek közötti megosztásával, a pozíciók rotálásával biztosították az egyensúlyt, addig az 1848-as áprilisi törvények ezt nem tették lehetővé, mert a törvény előtti egyenlőség rögzítésével kizárták az állampolgárok közötti felekezeti, nemzetiségi szempontok szerinti különbségtételt. A kibontakozó helyi, városi konfliktusok kezelésébe a központi hatalomnak is be kellett kapcsolódnia, így a helytartótanácsi, illetve a belügyminisztériumi anyagban gazdag irategyüttesek keletkeztek, de nagyon informatívak a sajtó részletes híradásai is. Deák Ágnes mindezen források értő vállalatásával, a jogszabályok és az elérhető statisztikák figyelembevételével, de leginkább az identifikációk finom fogalmi megkülönböztetésével és elemzésével mutatja ki, hogy míg 1861-ben jellemzőbbek a felekezeti csoportmegnevezésen alapuló platformok, addig 1867-ben már úgy próbálják a rendi világból örökölt privilégiumokat a polgári jogegyenlőség világába átmenteni, hogy modern nemzetiségi kollektív jogokká transzformálják. A másik oldalon pedig a magyar politikai nemzet fogalma formálódik, mint integráló tényező.

VÖRÖS BOLDIZSÁR kolléga a Tanácsköztársaság idején megjelent három utópisztikus jövőelképzelést mutatja be. (293–303) Az első egy politikai értekezés, amelyik először a XX. Század folyóirat 1919. január-februári számában jelent meg, majd önálló füzetben is Lukács György előszavával. A mű az eljövendő kommunista rendszer részletes ábrázolása. A második a *Néptanítók Lapja* mellékleteként megjelent írás, ami kötelezően tanítandó tananyag volt. Végül írtak egy utópisztikus államregényt is, amelyik 2020-ban játszódott, ezt folytatásokban hozta a *Néptanítók Lapja*. Az utópiák fokozatosan kialakuló, a korábbinál jobb világot jelenítettek meg, amelynek létrejöttéhez átmenetileg diktatúrára van szükség, de fontos szerepe lesz a gazdasági tényezőknél s kivált az iskolai nevelésnek-oktatásnak.

KLIMÓ ÁRPÁD, a washingtoni amerikai katolikus egyetemen tanító történész *A tömeges erőszak áldozatai és a kommunista rezsim vége Magyarországon* (304–328) című angol nyelvű dolgozatában arról ír, hogy Magyarországon azért lehetett békés az átmenet, mert addigra egyéni és társadalmi szinten is tematizálódott a 20. század tömeges erőszakátételei áldozatainak az emléke: a holokauszt, a II. világháború katonáldozatairól s az utódállamok magyar kisebbségeiről is mint áldozati csoportról kezdtek beszélni. A legdrámaibb azonban az 1945 utáni történések ártértelemezése, a kommunizmus áldozatairól való beszédmód változása volt. A különböző áldozatcsoportok képviselői viszont 1989 után politikai versengésbe kezdtek, ami a politikai rendszer polarizációjához vezetett.

JULIANNE BRANDT müncheni egyetemi előadó *Koncepció és realitás: A (Buda)Pesti Protestáns Árvagyylet által gondozott gyermekek későbbi útjai (1859–1914)* (329–342) címmel írt tanulmányt. Brocskó Lajos az Árvaházat évtizedekig vezető kiváló pedagógus 1874-es hivatálba lépésekor tűzte ki célul az árvák értelmi képzésének emelését, s hogy mindenkit arra a hivatásra vezetnek, amelyikhez a legtöbb tehetséget kapta. A szerző az árvaház éves jelentéseit és Brocskó sok egyedi esetet megelevenítő emlékeztetését dolgozta fel. Jellemzően az árvaházi gyerekek egynegyede volt lelkész vagy tanító árvája, s az apák közel fele élt szellemi munkából. Ez nem reprodukálódott teljesen. A fiúk kétötöde szerzett magasabb iskolai képzést, 57 százalékuk pedig kereskedelmi vagy ipari pályát választott.

Végére érve a húsz cikk referálásának, azt mondhatjuk, hogy a szerzők döntő többsége érdemi módon kapcsolódott Tóth Zoltán munkásságához. Megerősödhetett az a meggyőződésünk, hogy Zoli sok tekintetben maradandó nyomot hagyott a magyar társadalomtörténet-írás arculatán, sokunk gondolkodásán. A kezünkben levő kötet ezért is méltó megemlékezés róla. Jó szívvel ajánljuk minden, a történelem iránt érdeklődő olvasónak.

Hivatkozott irodalom

- FARAGÓ Tamás 2003: Történeti demográfia. In: BÓDY Zsombor–Ö. KOVÁCS József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek*. Osiris, Budapest. 302–340.
- FARAGÓ Tamás 2008: Felekezet és népességfejlődés az első világháború előtt: a Dunántúl példája. In: CZOCH Gábor–HORVÁTH Gergely Krisztián–POZSGAI Péter (szerk.): *Parasztok és polgárok. Tanulmányok Tóth Zoltán 65. születésnapjára*. Korall, Budapest. 78–100.
- TÓTH Zoltán 1971a: A kelet-európai torlódott társadalmi szerkezet és a belső integráció = *Acta iuvenum Universitatis Debreceniensis Studium de Ludovico Kossuth Nominatae Studium* II. 95–99.
- TÓTH Zoltán 1971b: A belső integráció kérdéséhez. Egy parasztcsalád tevékenységszerkezete = *Társadalomtudományi Közlemények* 1–2. 65–117.
- TÓTH Zoltán 1980: A szekszárdi mezővárosi blokk felbomlása a századfordulón = *Agrártörténeti Szemle* 3-4. 349-433
- TÓTH Zoltán 1989: *Szekszárd társadalma a századfordulón. Történelmi rétegződés és társadalmi ártétegződés a polgári átalakulásban*. Akadémiai kiadó, Budapest
- TÓTH Zoltán 1991: A rendi norma és a „keresztyén polgárisodás”. Társadalomtörténeti esszé = *Századvég* 2–3. 75–130.
- TÓTH Zoltán 2013: Zsilipelés a középosztályba. Egy 1937 nyarán Temesváron készült kottakatalógus sűrű leírása = *Korall* 51. 86-129
- TÓTH Zoltán 2015: *Társadalomfogalmak az osztrák és magyar társadalomstatistikában*. Balassi, Bp.

*Én úgy vagyok, hogy már százezer éve
nézem, amit meglátok hirtelen.
Egy pillanat s kész az idő egésze,
mit százezer ősszemlélget velem.
(József Attila: A Dunánál)*

Tóth Zoltán (1943–2015)